MUKIRYANI
ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی

بۆ خوێندنەوە و داگرتنی سەرجەم کتێبەکانی دەزگای
موکریانی سەردانی ماڵپەڕی دەزگای موکریانی بکە...

www.mukiryani.com

بۆ پەیوەندی..

info@mukiryani.com

ئەم كتێبە وەرگێڕدراوی ئەمەی خوارەوەیە:
حسین یعقوبی (ترجمه و تالیف)
زبان، ترجمه، وارتباطات فرهنگ ها
(آرمان جامعه‌ی زبانی یکپارچه)
نشر مرکز. چاپ اول
تهران ١٣٨٤

دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی

- **زمان، و وەرگێڕان و پەیوەندیی كولتوورەكان**
- **نووسین و وەرگێڕانی: حوسێن یەعقووبی**
- **وەرگێڕانی لە فارسییەوە: ئیسماعیل زارعی**
- **نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جمال رواندزی**
- **بەرگ: ئاسۆ مامزادە**
- **سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات**
- **ژمارەی سپاردن: ٣٦**
- **نرخ: ٢٠٠٠**
- **چاپی یەكەم ٢٠٠٧**
- **تیراژ: ١٠٠٠**
- **چاپخانە: چاپخانەی دەزگای ئاراس (هەولێر)**

زنجیرەی كتێب (٢٠٥)

هەموو مافێكی بۆ دەزگای موكریانی پارێزراوە
ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێشكەشە بە:

مامۆستا ***عەبدولرەحمان زەبیحی***

و

مامە ***هەژار موكریانی (عەبدولرەحمان شەرەفكەندی)***

و

مامۆستا ***عەبدوڵڵا حەسەن زادە***(مامۆستایەك كە لە بواری وەرگێڕان دا زۆر ڕێنوێنیی بەنرخی كردووم)

و

هەموو ئەو كەسانەی هەوڵ دەدەن لە بواری ئەدەبیدا (بە تایبەتی وەرگێڕان) درێژە بە ڕێگای ئەوان بدەن و لەو ڕێگایەوە، یا لە ڕێگاكانی دیكەوە مەبەستی خزمەتكردنیان بە نەتەوە و زمانی كورد هەیە.

وەرگێڕ١٣٨٥/٢/١١، كۆیە

پێڕست

پێش بار .... أ
پاری یەکەم — ئاوڕدانەوەیەك لە رابردوو....................................... ١
پاری دووهەم — ئاڕاستەی وەرگێڕان... ٢١
پاری سێهەم — ئاڕاستەی زمانە دەستکردەکان.................................. ٧١
پاری چوارەم - ئاڕاستەی هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانی جیهانی...... ١٠١
پاری پێنجەم - ئاڕاستەی دوو زمانی.. ١٤٢
پاری شەشەم — پوختە و دەرئەنجام ١٧١
سەرچاوەکان... ١٨٣

پاری یەکەم

ئاوڕدانەوەیەک لە ڕابردوو

لە سەردەمی کۆندا، منداڵەکانی باوە ئادەم لە سەر گۆی زەوی بە تاکە زمانێك قسەیان دەکرد. ئەو زەمەن سەردەمێك بەسەرداهات کە ویستییان لە رۆژهەڵات کۆچ بکەن. ڕێککەوتن تاکو گەیشتنە دەشتاییەك لە دەڤەری شنعار و لەوێ بڕیاری نیشتەجێ بوونیان دا. دواتر بە یەکتریان ووت: وەرن با شارێك بۆ خۆمان دروست بکەین تاوەرێکی تێدا دروست بکەین، تاوەرێك کە هێندە بەرز بێ سەر لە ئاسمانی خوا بسوێ، بۆ ئەوەی بەمشێوەیە یەك سەرزەویمان هەبێ و هێندە لە سەر زەوی پەرش و بڵاونەبینەوە. لەم کاتەدا یەهوێ(ناوێکە لە تەورات دا کە بە خوا بەخشراوە. وەرگێڕی کوردی) هاتەخوار بۆ ئەوەی چاو لە شار وتاوەرێك بکا کە منداڵەکانی ئادەم دەستیان بە دروستکردنی کردبوو. یەهوێ لە دلێری و بوێری ئەم خێڵە ترسی لێ نیشت و بە خۆی وت ئەم خەڵکە یەکپارچەن و تاکە زمانێکیان هەیە و ئاوا یەکگرتوو بن هیچ کارێکیان لە دەستی یاخی نابێ، دواتر یەهوێ بۆ شێواندنی پلانەکەیان بیرێکی کردەوە و کارێکی کرد کە ئیدی لە زمانی یەکتر تێنەدەگەیشتن. هەر کە نەیاندەتوانی لە زمانی یەکتر تێبگەن شەڕو ناخۆشی لە نێوانیاندا رووی دا و دەستیان لە دروستکردنی ئەو بینایە هەڵگرت و لە سەر زەوی بڵاوبوونەوە.

تەورات، بەشی یازدەهەم

زمان هێندە لە ناو تانوپۆی ژیانی کۆمەڵایەتیمان دا قووڵ دروواوە و گرێدراوە کە ئێمە بوونی ئەو وەك خواردن، خواردنەوە و خەوتن بە شتێکی ئاشکرا و روون گریمانەی دەکەین. بە لای ئێمەوە زمان دیاردەیەکی هێندە ئاساییە کە کەمتر زەحمەتی ئەوە بە خۆمان دەدەین کە لە کار و پێکهاتەی (ستراکچەر) ئەو رابمێنین و لەم رووەوە زۆر بە ئەستەمی دەتوانین دۆخێك بێنینە پێش چاو کە زمان لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بستێندرێتەوە.

ناکرێ بە وردی مێژووی سەرهەڵدانی زمان دیاری بکرێ. بەڵام ڕوونە کە دیاردەیەکی یەکجار کۆنە. بەڕاستی نازانین زمان بە چ شێوەیەك پێکهاتووە، چونکە کاتێك گەلێك هێما لە سەر ژیانی مرۆڤ لە سەر زەوی دەدۆزینەوە کە دێرینبوونیان بۆ نیو ملیۆن ساڵ لەمەوبەر دەگەڕێتەوە، قەت ناتوانین بەڵگەیەکی ڕوون سەبارەت بە زمانی ئاخاوتنی باو و باپیرە زۆر کۆنەکانمان بەدەست بێنین، چونکە بە پێچەوانەی زمانی نووسین هیچ ئاسەوارێك لە زمانی ئاخاوتن بە جێ نەماوە. رەنگە هەر بە هۆی نەبووونی ئەم بەڵگەگەلە هەستپێکراوانەیە کە تا هەنووکەش گەلێك گریمانە سەبارەت بە سەرچاوەی ئاخاوتنی مرۆڤ خراوەتە ڕوو.

دیاردەی ئاخاوتن شتێکی حاشاهەڵنەگر بووە. مرۆڤ لە سەردەمان و رۆژگارەکانی ڕابردوودا تووڕەتر و نەگۆڕتربووە لە ئەمڕۆکە، کەمتر هەوساری خۆی لە دەست خۆیدا بووە و دەنگی زۆر بەرزتر و بەهێزتر بووە. کاتێك گورزێکی دەوەشاند، یان کاتێك بۆ مەبەستێکی دیکە کەڵکی لە دەستی وەرگرتووە، رەنگە هەوای هەناسەکێشانی، بە شێوەی خرپە خرپ یا هاوارکردن لە سینگی هێناوەتەدەر، رەنگە هەناسەکێشانی دەنگێکی وەك بەع، دا، تا، نا، کا، گا ی هەبوو بێ. لە هەمان کاتدا فێر بووە کە بە چ شێوەیەك لە رێگای زارەوە کەڵك لە هەوا وەرگرێ، رەنگە فێری ئەوەش بوو بێت کە بە چ شێوەیەك دەنگە لێڵ و ناڕوونەکان روونتر و دیاریکراوتر بکا، رەنگە هەموو دەنگێك بە نۆرەی خۆی پەیوەندی بە جۆرێك کردەوەی تایبەتی وەك گرتن، لێدان، راکێشان یا پان کردنەوە بووە. کەواتە، یەکەمین زمانی مرۆڤ تەنیا بریتی بووە لەم جۆرە فۆنەتیکە خود بە خودی و ئاماژەکردنە کە بەرە بەرە نموونەگەلێکی تایبەتی وەرگرتووە و فۆڕمی گرتووە. لە راستیدا بنچینەی سەرەکی زمان ئەوەیە کە بزاوتنێك، دەنگێك، وشەیەك دەبێ واتا و رەنگە چەند واتاشی هەبێ، چونکە جگە لەمە ئەو کات پێکهاتنی پەیوەندییەکان نەشیاو و نەگونجاو دەبن. (دایمۆند، ١٩٥٩: ٥٨)

لە ساڵی ١٨٢٧دا، زانای ئەڵمانی لۆدڤیگ نۆیرە بەم شێوەیە بیر و ڕای خۆی دەربڕی، کە کاتێك یەکەمین وشەکانی مرۆڤ گوتران، کە ئامرازێکی داهێنا و لە کاتی کار کردن بەو ئامرازە بۆ پەیوەندی کارکردن لەگەڵ ئەوانیتردا گەلێك دەنگی بە کار هێنا، کە دواجار بوونە وشە. بە پێی ئەم تیۆرییە مرۆڤی قسەکەر و مرۆڤی ئامێرساز لە یەك کاتدا سەریان هەڵداوە. کاتێك جەستەی خۆمان دەجوولێنین، بە تایبەتی ئەگەر ئەم هەوڵە زۆر لە نەکاو کتوپڕی بێ دەنگێکیش لە قووڕگمان دێنینەدەر. هێندێك کەس پێیان وایە مرۆڤ یەکەمین وشەکانی بۆ هەست گۆڕینەوە لەگەڵ کەسانی نزیکی خۆی و ئەوانیتر بە کار هێناوە دواتر ئەو پەیوەندییەی بە شێوەیەکی بەربڵاوتر درێژە پێداوە. جۆرج یۆل (١٣٧٤: ٦ —٩) تیۆرییە باوەکانی سەرهەڵدانی زمان بە پێی ئەو شیکردنەوەی خوارەوە کۆبەندی دەکا:

أ — سەرچاوەی یەزدانی: بە پێی ئەم ڕوانگە ئایینی و ئەفسانەییە، زمان، سەرچاوەی ئاسمانی هەیە و دیارییەك بووە لە لایەن خواوە بە مرۆڤ بەخشراوە. هیندیەکان پێیان وایە خواوەندی ساراسواتی، هاوسەری برەهما، دروستکەری بوونەوەران، زمانی پێك هێناوە و لە تەوڕات دا هاتووە "خوا بەر لە هەموو شتێك قسەی کرد و گوتی لێگەڕێ با ڕوونی هەبێ، بەمشێوەیە بە گۆکردنی وشە پیرۆزەکان ئاسمان و زەوی داهێنا" واتە پەروەردگار ئەفراندنی لە ڕێگای ئاخاوتنەوە دەست پێکرد و لە ڕێگای ناو دێرکردنی تەن و شت و مەکەکانی ئەوانی ئەفراندووە. لایەنگرانی ئەم تیۆرییە پێیان وابوو ئەگەر ڕێگە لە فێر بوونی زمان بگیرێ لای منداڵان، هەر لە خۆوە کەڵك لە زمانی سەرەتایی وەردەگرن.(واتە هەمان گڕو گاڵی منداڵی. وەرگێڕی کورد).

ب — سەرچاوەگرتنی زمان لە دەنگە سرووشتییەکان: پێڕەوەکانی گریمانەی سەرچاوەگرتنی زمان لە دەنگە سرووشتییەکانەوە بە سێ گرووپ دابەش دەبن: ***گرووپی یەکەم*** پێیان وایە وشە سەرەتاییەکانی مرۆڤ ڕەنگە لاسایی کردنەوەی دەنگە سرووشتییەکان بووبن، کە خەڵکی ئەو سەردەمانە لە دەورو بەری خۆیانەوە دەیان بیست. بۆ وێنە کاتێك باڵندەیەك دەنگی " کو کو"ی دەردەهێنا، مرۆڤی سەرەتایی لاسایی ئەو دەنگەی دەکردەوە و بۆ ناو لێنانی ئەو

بوونەوەرە کەڵکی لەو دەنگە سرووشتییە وەردەگرت. ***گرووپی دووهەم*** پێشنیاریان کردووە دەنگی سەرەتایی زمان لە هاوارە سرووشتییەکانەوە بە هۆی هەستکردن بە ژان، تووڕەیی، چێژ و شتی لەو جۆرە پێکهاتووە. ***گرووپی سێهەم*** تیۆرییەکیان هەیە کە بە تیۆری *ناوی* "*دەنگی بە کۆمەڵ*" بەناوبانگە. بە پێی ئەم تیۆرییە، دەکرێ دەنگی کەسەکان لە کاتی کاری جەستەییدا سەرچاوەی زمانی سەرەتایی بوو بێ، بە تایبەتی کاتێك کە ئەو کارە جەستەییە چەند کەسی بە خۆیەوە سەرقاڵ کردبێ و بۆ ئەنجامدانی پێویستی بە هاوئاهەنگی بە کۆمەڵ بووبێت. هەربۆیە ئەگەری ئەوە هەیە کۆمەڵانی مرۆڤە سەرەتاییەکان، لە کاتی تێکۆشانی وەك هەڵکێشان و گواستنەوەی کۆلکەدار یا مامووتە(بوونەوەرگەلێکی گەورە بوون، و.) بێگیانەکان، بە هاوارکردن و جنێودان بووبنە هۆی بڵاوبوونەوەی زمان.

ج — سەرچاوەی بزاوتی دەربڕین: تیۆرییەکی دیکە سەبارەت بە سەرچاوەی زمان، ئاوڕ لە پەیوەندی نێوان جووڵان و بزاوتی جەستەیی و دەنگەکانی زار دەداتەوە. ئەم تیۆرییە بانگەشەی ئەوە دەکا کە سەرەتا کەڵك لە کۆمەڵێك بزاوتی جەستەیی وەك ئامرازی پەیوەندیکردن وەرگیراوە و دواتر کۆمەڵێك جووڵانەکانی دربڕین بە تایبەتی بە کەڵك وەرگرتن لە زار بەرەو خەملان و کامڵبوون هەنگاوی ناوە.

پێش ئەوەی لە باسکردن سەبارەت بە سەرهەڵدانی زمان بچینەدەر خراپ نیە لەمبارەوە ئاماژە بە تیۆرییەکی سیاسی — ئایدیۆلۆژیکیش بکەین: چەندین ساڵ لەمەوبەر نیکۆلای مار (١٨٢٤ —١٩٣٠) لەگەڵ بە دەسەڵات گەیشتنی کۆمۆنیسم، تیۆری زمانەکانی ***یافسی*** داڕشت (یافس ناوی سێهەمین کوڕی ***نووح***، دوای ***سام*** و ***حامە*** کە زمانەکانی ***سامی*** و ***حامی*** لەو دووانەوە وەرگیراوە). دواتر بۆ تیۆرییەکەی خۆی کەڵکی لە بنچینەکانی مارکسیسم وەرگرت. *مار* گریمانەی بوونی سەرچاوەیەکی هاوبەشی بۆ هەموو زمانەکانی جیهان دەکرد و پێی وابوو پەیوەندی مرۆڤەکان سەرەتا بە هۆی جووڵانی هێمایی دەست و پێ بوو و دواتر لەگەڵتێپەڕبوونی زەمەن چوار هۆکاری فۆنەتیك دەرکەوتن کە زمانێکی ناتەواوی باڵا دەستیان خولقاند. دواتر بە ئاوێتەبوونی، گۆڕانی نەسەن و فۆڕم و زیادبوونی ئەم چوار دەنگە زمانە

جۆراوجۆرەکانی دنیا پێك هاتن کە *مار* ئەوانی بە چوار قۆناغی بەردەوام دابەش کردووە. ئەم قۆناغانە لەگەڵ گەلێك بارودۆخی کۆمەڵایەتی ئابووری جۆراوجۆر یەکتر دەگرنەوە.

یەکەمین قۆناغ: زمانی چینی، زمانی ئەفریقایی

دووهەمین قۆناغ: زمانەکانی فێنلەندی، ئۆیغۆری، تورکی

سێهەمین قۆناغ: زمانەکانی قەفقازی و حامی

چوارەمین قۆناغ: زمانەکانی هیند و ئەورووپی و سامی

هەر کام لەم قۆناغانە لەگەڵ سەردەمێك لە پێشکەوتن یەکتر دەگرنەوە و زۆر بە ئەستەمی دەکرێ لە پشتەوەی ئەم پۆلێنەکردنەدا هێماگەلێکی ڕەگەزپەرستانە یا لایەنیکەم ئەورووپا تەوەرییانە نەبینرێ. مار پێی وابوو بە وەدیهاتن و پێکهاتنی جیهانێکی سۆسیالیستی زمانێکی یەکە سەرهەڵدەدا، بە واتایەکی دیکە، یەکترخوێندنەوەی کامڵ و پوخت ئەو واتایەشی هەیە کە زمان کاردانەوەی خەباتی چینایەتییە.

چ شتێک بوونی زمان پێویست دەکا؟

لێکۆڵەرێك کە ئەم پرسیارەی هێنایە گۆڕێ وەڵامێکی بەمشێوەیەی دایەوە: جێ بە جێ کردنی ئەو کارانەی خۆمان ناتوانین ئەنجامیان بدەین، لەلایەن کەسانی دیکەوە. لێکۆڵەرێکی دیکە بانگەشەی ئەوەی کرد کە مرۆڤ تەنیا کاتێك توانی ئاخاوتن بکا کە پێویستی پێی بوو. بەڵام چ کاتێك پێویستی بەم هێزە بوو؟ مەگەر هەمیشە پێویستی پێی نەبووە؟ لێکۆڵەرێکی دیکە گوتی وێناکردنی سەردەمێك ئەستەمە کە مرۆڤ نەیتوانیوە قسە بکا. هەتا زیاتر هەوڵ بدەین چۆنییەتی و هۆی داهێنانی وشەکان لە لایەن مرۆڤەوە بدۆزینەوە زیاتر سەرمان لــێ‌دەشێوێ. وادیارە هۆکاری داهێنانی وشە زۆرە، بۆ دیاریکردنی نێوان نێرینە و مێینە، ناوهێنانی ئەندامێك لە ناو ئەندامەکانی دیکەدا بە ناولێنانەوە، وەك دیاریکردنی ئاژەڵێك لە بنەماڵەیەك لە ئاژەڵەکانی دیکە، توانایی دەربڕینی برسێتی، تینوێتی و حاڵەتە دەروونییەکان، جیاوازی لە نێوان کاتی نزیك و دوور، شوێنی نزیك و دوور.

ڕۆژێك پێمان وابوو دەنگی منداڵان وەك لەو دەنگانە دەچێ کە مرۆڤی سەرەتایی لە کاتی کار وئیش کردن یا هەوڵدان بۆ پەیوەندیکردن دروستی دەکردن. ئەمڕۆکە دەزانین منداڵان تەنیا ئەو دەنگانە کۆدەکەن کە لە هەریەك لە قۆناغەکانی پێگەیشتندا دەکرێ دەریانبڕین.

ئار. ئەی. ڤێلسۆن پێی وابوو: "زمان ئامرازێکی تاکەکەسییە کە مرۆڤ دایهێناوە بۆ ئەوەی جیهانی دەرەکی لە زەین و بیری خۆیدا وێنا بکا. لەوەڕا کە وێنای زەینی مرۆڤ لە جیهان بە هەمان رادە کە ئەو دەتوانێ لە دنیای دەرەوەیی نزیك بێتەوە، لە بنچینەوە نزیکە، بێگومان دەبێ پەیوەندییەك لە نێوان پێکهاتەی زمان و پێکهاتەی جیهانێکدا هەبێ کە زمان مەبەستی وێناکردنی هەیە"(پینکێر، ١٩٩٥: ٢٧).

وادیارە کە ئاخاوتن واتە توانایی مرۆڤ بۆ قسەکردن، ڕووداوێکی لە نەکاو و کتوپڕی نیە، سرووشتییە و لەگەڵ ئەودا پێگەیشتووە. وادیارە دوای پێشکەوتنێکی دوور و درێژ و دڕدۆنگانە زمان پێکهاتووە، کە زۆرتر لە ڕێگای تاقیکردنەوە و هەڵەوە شێوەی گرتووە. هەندێك پێیان وایە بنچینەیەکی سەرەتایی هەبوو و هەر کۆمەڵێك هەندێ گۆڕانکاری تێدا گونجاندووە و ئەو زمانە بەرهەمهاتووە بەرەبەرە وێکچوونی خۆی لەگەڵ زمانی سەرەتایی لە دەست داوە. هەنووکە چەندان بنەماڵەی زمانی بەرچاو دەکەوێ کە بێ شك لە زمانە پەیوەندیدارەکان بە یەکترەوە پێکهاتوون و هەر ئەوەش گرنگی و بەها بە بیروڕا و تیۆری زمانی سەرەکی دەبەخشێ. پینکێر پێی وایە مرۆڤی سەرەتایی لە شوێنی جۆراوجۆر و لە سەردەم و کاتە جیاوازەکاندا، کەڵکیان لە گەلێك زمانی جیاواز وەرگرتووە. ئەم جیاوازییەی نێوان زمانەکانیش، وەك جیاوازی لە نێوان جۆری مرۆڤ و ئاژەڵەکان لە ژێر کاریگەری سێ پرۆسەدایە کە لە درێژخایەن دا پراکتیزە دەبن. پرۆسەی یەکەم داهێنانی نوێی زمانی (سەبارەت بە جۆرەکان، موتاسیۆن) پرۆسەی دووهەم ڕەوتی فێربوون (سەبارەت بە جۆرەکانی میراتگری) و سێهەمین پرۆسە هەلومەرجی کۆمەڵایەتی – هەرێمی (اقلیمی) (سەبارەت بە جۆرەکان، جیاوازی وەرزی تێکەڵ بوون(جفت گیری) و ئاناتۆمی تۆرەمە خستنەوە(تولید مثل) (پینکێر، ١٩٩٥: ٢٤٧ – ٢٤٣).

جۆرج یۆل دەنووسێ:

لەگەڵ ئەوەدا کە دەکرێ هەندێك لە گۆڕانکارییەکانی زمانی لەگەڵ گۆڕانکارییە بەرچاوە کۆمەڵایەتییەکانی بەرهەمی شەڕ، هێرش و گۆڕانکارییەکانی دیکە پێکەوە پەیوەست بکەین بەڵام وادیارە کاریگەر ترین هۆکار و سەرچاوەی گۆڕانی زمان، پرۆسەی هەمیشەیی گواستنەوەی کولتووری بووە هەر نەوەیەکی نوێ ئەبێ ڕێگایەك بدۆزێتەوە بۆ کەڵك وەرگرتن لە زمانی نەوەی پێش خۆی لەم پرۆسە بەردەوام بێکۆتاییەدا، کە بە هۆی ئەوەوە هەموو تاکێك کە کەڵك لە زمان وەردەگرێ دەبێ بۆ خۆی سەر لەنوێ، زمانی کۆمەڵگا دروست بکاتەوە، مەیلی حاشاهەڵنەگر بۆ هەڵبژاردنی هەندێك لە تۆخمەکانی زمان بە شێوەیەکی ورد و هەندێکیان بە شێوەی ڕێژیی هەیە، هەروەها حەز و مەیلی پاڵەکی بۆ جیاوازبوونیش هەیە. بە حاشاهەڵنەگر زانینی ناسکی پرۆسەی گواستنەوە، دەبێ چاوەڕوانی ئەوەشمان هەبێ کە زمانەکان وەك خۆیان نامێننەوە(نەگۆڕ نین)، بەڵکو تووشی گۆڕان و ئاڵوگۆڕ دەبن(یۆل، ١٣٧٤: ٢٦٠).

هەزاران ساڵ لەمەوبەر لە پێش چاوی خەڵکدا گۆڕان لە زماندا ڕووی داوە، بەڵام تەنیا لە سەد و پەنجا ساڵی ڕابردوودا کە زمانەوان و زانایان شیتەڵ کردنەوە و ڕاڤەکردنیان دەست پێکردووە و لە سەدەکانی پێشووتردا، جگە لە ژمارەیەکی زۆر کەم کە دوور دووریان دەڕوانی هیچ کەسیتر سەرنجی پێ نەداوە. دانتی یەکەمین شاعیری ئیتالی، یەکەمین بیرمەندی گەورەیە کە سەبارەت بە گۆڕانی زمانی بیرو ڕای دەربڕیوە و دەڵێ:

کەواتە لە سەردەمی تێکچوونی تاوەری بابل بەملاوە، هەموو زمانێکی مرۆڤ بە پێی حەزەکانی ئێمە سەر لە نوێ پێکهاتۆتەوە، چونکە مرۆڤ بوونەوەرێکە زۆر شیاوی گۆڕانە، زمانیش ناتوانێ نەگۆڕ و هەمیشەیی بێ، بەڵکو وەکو هەموو شتەکانی دیکەی مرۆڤ، وەك داب و نەریت و جل و بەرگ، بێگومان بە پێی کات و شوێن دەگۆڕدرێ.(ئیکۆ، ١٩٩٧: ٣٢ —٣٣).

هەروەها دەیڤێد کریستاڵ کە یەکێکە لە دوایین لێکۆڵەران لە سەر پرسی گۆڕانی زمان نووسیویەتی:

زمان نەگۆڕ نامێنێ، گۆڕانی زمانی لە دۆخی هەنووکەیی مرۆڤدا، حاشاهەڵنەگرە. ڕاستییەکەی ئەوەیە کە لە یەك میلیۆن ساڵی ڕابردوودا، ڕەگەزی مرۆڤ لە جیاتی گۆڕانی

ژینگەیی، لە ڕەهەندی زمانییەوە گۆڕدراوە. لەو هێزانەی کە کاریگەرییان لە سەر گۆڕانی زمان هەیە یەکیان پەیوەندی هەیە بە گۆڕانی فۆنیم، شێوە مۆر فۆلۆجی وپێکهاتە سینکاکسیەکانی زمان ئەویتر پەیوەندی بە وەرگرتنی دەروونی (یان بەراوردکاری) و سێهەمینیش پەیوەندی بە وەرگرتن لە شێوەزاری خزم و نزیکەکان، لە زمانە خزم و لە زمانە بێگانەکانەوەیە.(کریستاڵ، ١٩٩٧: ١٦).

سرووشتییە کە لەگەڵ گۆڕانی ڕۆژ لە دوای ڕۆژی ناوەوەو دەرەوەی زمان، پرسی تێگەیشتن و دەرککردنی بەرامبەر لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ چەتوونتر بووە و گرفتێك بە ناوی "لەمپەری زمانی" گەلێك بانتر لە سنوورە جوگرافییەکانیش، بۆتە هۆی دابڕانی مرۆڤەکانی جیهان لە یەکتر.

وەرگێڕان و پەیوەندی

دەکرێ وەرگێڕان بە یەکێك لە شێوە هەرە کۆنەکانی پەیوەندییەکانی مرۆڤ بزانین، کە بە گشتی لە ڕاستی تێگەیشتن و درکی بەرامبەری مرۆڤەکان ئەنجام دراوە. پێشینەی خوێندنەوەی وەرگێڕان بۆ چەندین سەدە لەوەو پێش دەگەڕێتەوە، بەڵام لێکۆڵینەوە و کاری ڕێکخراو لەم یواردا تەنیا لە دوای کۆتاییهاتنی دووهەمین شەڕی جیهانییەوە دەستی پێکرد.

دەکرێ لە ناو لێکۆڵینەوە پرش و بڵاوەکان لە مەڕ وەرگێڕان لە چاخەکانی ڕابردوودا ئاماژە بە دوو نموونە لە ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵاتدا بکەین: وادیارە یەکەمین کەس لە ڕۆژئاوا کە بە شێوەیەکی دیار سەرقاڵی تیۆری سەبارەت بە وەرگێڕان بووە ***ئاتین دۆلە،*** نووسەرو وەرگێڕ و خاوەن چاپخانەی فەڕەنسی بوو، کە نامیلکەیەکی بە ناوی ***بنچینەکانی وەرگێڕان*** بڵاوکردەوە. تیۆری وەرگێڕانی ئەو بەوەدا کە باسی شێوە و چۆنایەتی وەرگێڕانی هەموو جۆرە دەقێکی جیاوازی دەکرد ناوبانگێکی تایبەتی پەیدا کرد. بەڵام بۆچوونە داهێنانە نوێیەکانی چارەنووسێکی تاڵی بۆ هێنا" ئاتین دۆلە لە تەمەنی ٣٧ساڵیدا بە تاوانی وەرگێڕانی خراپی باسێکی ئەفلاتوون کە باوەڕنەبوون بە گیانی تێدەگەیاند، ئیدانە کرا و بە تاوانی لەدین دەرچوون لەگەڵبەرهەمەکانی سووتێندرا. بنچینەکانی وەرگێڕانی دۆلە کە ئەرکی وەرگێڕ دیاری دەکا بەمشێوەیەن:

أ — دەبێ وەرگێڕ بە باشی لە ناوەڕۆکی دەق و مەبەستی نووسەر تێبگات.

ب — دەبێ وەرگێڕ زانیارییەکی زۆری لە سەر ئەو زمانەی دەیەوێ وەریبگێڕێ و ئەو زمانەی وەرگێڕانی پێدەکا، هەبێ.

ج — دەبێ وەرگێڕ خۆ لە وەرگێڕانی وشە بە وشە بپارێزێ کە هەم زیان لە واتای دەق و هەم زیان بە جوانی دەربڕینیش دەگەیەنێ.

د — دەبێ وەرگێڕ کەڵك لە گەلێك شێوەی ئاخاوتنی باو وەربگرێ.

ﻫ — وەرگێڕ دەبێ لە ڕێگای هەڵبژاردن و داڕشتنی وشەگەلی گونجاوەوە کاریگەری بەرامبەر و گونجاو بە دەقی سەرەکی وەرگێڕان ببەخشێ. (تاهیرە سەففارزادە: ١٣٦٦: ٤ —١٠). .

ئەو شتەی کە "دۆلە" سەبارەت بە روونی واتا و خۆبواردن لە وەرگێڕانی وشە بە وشەیی دەیڵێ بنچینەیەکە کە هەمیشە سەبارەت بە جۆرەکانی وەرگێڕانی نووسین، زارەکی، ئەدەبی، هەمووانی(عامیانە)، زانستی، هوونەری و هەواڵی دروستە.

هەڵبەت شەش سەدە پێش ئەویش جاحظ لە کتێبی *(الحیوان)* دا بۆچوونی خۆی سەبارەت بە وەرگێڕان دەربڕیوە کە زۆر گرنگ و بایەخدارە. بیروڕاکانی جاحظ بە تەواوی مانا ئەمڕۆیین و باس لە وشیاری و زەین و بیری ڕەخنەگرانەی ئەو دەکا. چەمکگەلێکی بنەڕەتی، کە دەکرێ لە دەقی ئەو دەرهاویژرێن بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

أ — توانایی زەینی وەرگێڕ دەبێ هاوشانی توانایی زەینی خاوەن بەرهەم بێ.

ب — دەبێ وەرگێڕ بە سەر هەر دوو زمانەکەدا بە یەك رادە یان تا رادەیەك بە یەك رادە زاڵ و شارەزا بێ.

ج — لە نێوان زمانە جیاوازەکاندا وێکچوونی تەواو و ڕەها بوونی نیە؛ چونکە هەموو زمانێك رۆحی تایبەت بە خۆی هەیە. مێتۆدی دەربڕین و ئیدیۆم و پێکهاتە و ستراکچەر و شێوە و شیمانەی کورتکراوە یا درێژکردنەوەی زمانێك لەگەڵزمانێکی دیکە جیاوازە.

د — دوو زمان گورز لە یەکتری دەدەن، هەر کام لەو دووانە ئەویتر بە لای خۆیدا رادەکێشێ و شێوە و پێکهاتەی پەیڤین و تایبەتمەندییەکانی ئەویتر بە قەرز وەردەگرێ.

ﻫ — هەروەها جاحظ باس لە رەخنەی دەق و دۆخی خراپی زاڵ بەسەریاندا دەکا و ئەوە بە ئەرکی وەرگێڕ دەزانێ، کە دەبێ سەرەتا دڵنیا بێ لە دروستی دەقی نووسخەی خەتی خۆی و هەروەها هۆکاری تەشەنەکردنی گەندەڵی لە دەقەکانیش دەستنیشان دەکا، کە قسەکانی ئەو لەمبارەوە هیچ کەم و کورتییەکیان لە قسەی زماننناسە گەورەکانی هاوچەرخدا نیە.(بەدوی ١٣٧٦: ٨٠ —٨١).

تاڕادەیەك لەگەڵ دەست پێکردنی دەیەی پەنجای زایینی، خوێندنەوە لە سەر وەرگێڕان بەهێزتر بوو و بوو بە بابەتێکی شیاوی هۆگری هەندێك زمانەوانان، لە ناو بەرچاوترین زماننناسەکاندا کە سەرقاڵی پرسگەلی وەرگێڕان بوون، دەکرێ ئاماژە بەو نموونانەی خوارەوە بکەین:

أ— و. ﻫ. کمیسارۆڤ زمانەوانی رووسی، پێی وایە دەبێ تیۆری وەرگێڕان لە سەر سێ بنەما راوەستا بێ: گواستنەوەی زانیاری، گواستنەوەی واتا (دانانی هاوتای ورد و گونجاو) و گواستنەوەی پێکهاتەی نیتاکس گونجاو. بەشی یەکەم بریتییە لە ناوەڕۆك و بەشەکانی دوو و سێ، واتە خستنەڕووی هاوتاگەلێکی ورد لە ئاستی وشە ونیتاکس، وێنە لە خۆ دەگرێ.

ب — تیۆریستەکانی قوتابخانەی وەرگێڕانی لایپزیك نۆبێرت، کید، ڤێتجاك، جاگر، هلبیگ و رۆزیکا مۆدێلی وەرگێڕانی خۆیان لە سەر بنەمای پۆلێن بەندی سێ رەهەندی لە هێماناسی دامەزراندووە. رستەسازی یا جۆرێك پەیوەندی هێماکان لەگەڵیەکتر لە ناو رستەیەکدا" واتاناسی یا پەیوەندی هێماکان لەگەڵتەن و دیاردەکان لە دنیای دەرەوەدا" و پراگماتیك یان پەیوەندی لە نێوان هێماکان و راڤیارەکانیان. نوێنەرانی قوتابخانەی لایپزیك بە تایبەتی سەبارەت بە پراگماتیکی زمان هەستیارن چونکە زۆرجار لەگەڵ ئەم پرسە رووبەڕوو بوونەوە کە بۆ وێنە وشەیەك کە لە کۆمەڵگایەکی زمانیدا بە واتایەکی تەواو باش و پۆزەتیڤ کەڵکی لێ وەردەگیردرێ لە کۆمەڵگای زمانی دیکەدا بە هۆی نیزام و تێڕوانینی جیاوازی کولتووری — کۆمەڵایەتیدا واتایەکی تەواو نێگەتیڤ و سووك و چرووکی هەیە.

ج — یوجین نایدا یەکێك لە کەسایەتییە ناودار و تیۆریستەکانە لە بواری وەرگێڕاندا. یەکێك لەو پرسە گرنگانە کە نایدا بە باشی شیتەڵی کردۆتەوەو رەهەندە جۆراوجۆرەکانی شرۆڤە کردووە، بابەتی هاوتای سرووشتی یا ئەکتیڤ لە بەرامبەر هاوتای میکانیکی یا رووالەتیدایە.

گیرو گرفتەکانی وەرگێڕان لە نێوان دوو زماندا هی دوو کولتووری تەواو جیاواز و دوور لە یەکتر، پرسگەلێکی بەرهۆی رووبەڕووبوونەوەی زمان لەگەڵ لۆژیك، جیاوازی لە نێوان وەرگێڕانی زمانی و وەرگێڕانی کولتووریدا، ئاستە جۆراوجۆرەکانی وەرگێڕان، یەکەی وەرگێڕان، واتای رەسمی و واتای سۆزدارانە، گشتیان ئەو پرسانەن کە نایدا بە کەڵك وەرگرتن لە مێتۆدی لێکدانەوەی داهێنەرەکەیان باسیان دەکا.

د — کێت فۆرد زماناسی ئینگلیزی، بە پراکتیزەکردنی سیستماتیکی هالیدەی بە سەر تیۆری وەرگێڕاندا، ریزبەندی و ئاستەکانی گواستنەوەی نێوان دوو زمانی پۆلێن کردووە. کێت فۆرد پێی وایە سەرەڕای لەمپەرەکانی زمانی، گەلێك لەمپەر و ئاستەنگی کولتووریش لە سەر رێگای وەرگێڕاندا هەیە، واتە وشەگەلێك کە وادیارە واتای هاوشێوەیان لە دوو زمانی جیاوازدا هەیە هەمیشە هێما بۆ بەرهۆگەلێکی یەکسان نادەن(صلح جو، ١٣٧٦: ٤٤ —٤٧).

لە دەیەی پەنجادا هاوکات لەگەڵ سەرقاڵ بوونی زانایان بە لایەنە تیۆرییەکانی وەرگێڕان، ئاوڕ لە باشتربوونی کارایی و زیادبوونی خێرایی لەگەڵ بیرۆکەی وەرگێڕانی ئامێری دراوەتەوە. وەرگێڕانی ئامێری بریتییە لە سپاردنی تێکۆشانەکانی وەرگێڕان بە ئامێرە خودکارەکان، کە بە یەکێك لە گەورەترین ئومێدەکانی مرۆڤی سەدەی بیستەم بۆ چارەسەکردنی گرفتی پەیوەندی نێونەتەوەیی دەژمێردرا. ئەگەر ئامێری وەرگێڕان خێرایی پێویستی هەبێ ئیزنی ئەوە بە هەموو کەسێك دەدا کە وێڕای کەڵك وەرگرتن لە زمانی خۆی، لە زمانی ئەوانیتریش تێبگا. تا کۆتاییەکانی دەیەی حەفتا وەرگێڕانی ئامێری بە واتا و پێودانگی بازرگانی شیاوی خستنە بەردەست نەبوو، چونکە نەچۆنایەتییەکەی رازیکەر بوو و نە لە رەهەندی ئابووریشەوە دەریدێنا. بەڵام لە ماوەی دوو دەیەی دواییدا، بە خستنە بەردەستی ئامێرێکی زۆری وەرگێڕان کە لە بنەڕتدا کاری ئەوان لێکدانەوەی دەستوورییە و کەڵك وەرگرتن لە سیستمگەلێکی پێك تەبا (سیستمهای تعاملی) کە لەودا دەقەکان پێشوەخت دادەرێژرێن و دواتریش دادەرێژرێنەوە، ئامێری وەرگێڕان دووبارە زۆری سەرنج پێ دراوەتەوە. هەندێك کەس دەڵێن کێشەی سەرەکی لەوەدایە کە لێکۆڵەر و بەرنامەدارێژەرانی وەرگێڕانی ئامێری، خۆیان وەرگێڕی پسپۆڕ نین و زۆربەیان تەنیا زمانی زگماکی خۆیان دەزانن و ئاگایان لە وردەکاری و خاڵگەلێکی پێویست بۆ ئەفراندنی وەرگێڕانێکی باش نیە. بەڵام زۆربەی رەخنەگران نەبوونی دیاریکردنی ناڕوونییە

ستراکچەرییەکان، وشەیی و رێزمانی کە لەبەرهۆی تەیارنەبوونی ئامێر یا ئامرازگەلی وەرگێڕان بە پڕۆگرامگەلێك بۆ راڤە و شێتەڵکردنەوە و نەبوونی تێگەیشتن و داهێنانی مرۆڤایەتی بە دەردێکی بێ دەرمان و بە کێشەیەکی دەزانن کە بەمزووانە لە لایەن ئەوانەی کار لە هۆش(لۆگۆس) و هزری دەستکردی دەکەن چارەسەر ناکرێ. ئەمڕۆکە گەلێك پڕۆگرامی وەرگێڕانی جۆراجۆر و جیاواز لە بازاڕدا هەیە بەڵام پێویستی بە راستکردنەوە و کامڵ کردنیان زۆر هەست پێ دەکرێ.

هەوڵدان بۆ وەدەستهێنانی زمانێکی هاوبەشی جیهانی رێگاچارەیەکی کۆنی دیکەیە کە بۆ چارەسەرکردنی لەمپەری زمانی پێشنیار کراوە. بلیمەتەکان و زانایان هەمیشە ئاواتی ئەوەیان هەبووە کە هەموو خەڵکی جیهان بە یەك زمانی تاك بدوێن، چونکە پێیان وابوو کە زۆربەی شەڕەکان لە نێوان کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیدا بەرهەمی خراپ لێك تێکگەیشتن و بە واتایەکی دیکە بەرهەمی جیاوازییەکانی زمانی بووە، ئەگەر هەموو خەڵکی جیهان بە یەك زمان بدوێن دەکرێ پێشگری لە زۆرێك لەم شەڕانە بگیردرێ. ئەم بیرو باوەڕە بووە هۆی ئەنگێزەیەکی باش بۆ ئەوەی ژمارەیەك لە هەوڵی دۆزینەوەی زمانێکی جیهانیدا بن. ئەوان پێیان وابوو ئەگەر مرۆڤەکان زمانێکی تاك و یەکیان هەبووایە یا لایەنیکەم هەمووان وەك دووهەمین زمان فێری زمان ببوونایە، گۆڕانکارییەکی بەرچاو لە ناو پەیوەندی مرۆڤەکاندا پێك دەهات، چونکە هەر کام لە کۆمەڵگاکانی زمانی وابەستەبوونێکی توندیان بە زمانی خۆیەوە نیشان دەدا و لە لایەکی دیکەوە بە پێی هۆکارگەلێکی سیاسی و نەتەوەیی هیچکامیان ئامادە نەبوون زمانی نەتەوەیەکی دیکە بە سەرووتر و بەرزتر بزانن و وەك زمانێکی نێونەتەوەیی کەڵکی لێ وەرگرن، لەم رووەوە هەندێك کەس بیریان لەوە کردەوە کە دەبێ بۆ ئەم مەبەستە زمانێك پێك بێ بۆ ئەوەی لە لایەکەوە بە کەڵك وەرگرتن لە رێساگەلی ساکار و رێك و پێك لە دروستکردنی ئەو زمانە، راهێنان و فێرکردنی ئاسان و سانا بێ و لە لایەکی دیکەوە چونکە زمانی نەتەوە یا کۆمەڵگایەکی تایبەتی نیە، کارلێکی پێچەوانە پێك نەهێنێ و زۆر زووتر قەبووڵ بکرێ. لە سەدەی حەڤدەهەم بەملاوە هەوڵێکی زۆر بۆ ئەفراندنی زمانە دەستکردە جیهانییەکان شێوەی گرت بەڵام تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم ئەم زمانانە بە سەرنجدان بە ستراکچەری تیۆری و سەربەخۆبوونی زاتی و دەروونییانەوە پێشوازییەکی ئەوتۆ لە زمانە سرووشتییەکان نەکرا. لە

نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەدا زانایان بە سەرنجدان بە ناکارابوونی زمانگەلێکی ئەوتۆ روویان لە پێکهێنانی گەلێك زمان لە سەر بنەمای زمانە سرووشتییە کلاسیکی و مۆدێرنەکان کرد، بەڵام لە ناو سەدان پرۆژەدا تەنیا چەند پرۆژەی کەم و دەگمەنی وەك ولاپۆك، سپرانتۆ و ئایدۆ هەندێك سەرکەوتنی رێژەییان بەدەست هێنا. گەلێك زمانی دەستکردی دروستکراو وەك زمانێك کارایی کردەیی و پڕاکتیکییان نەبوو و کەسانێك کە سەرقاڵی دروستکردنی ئەم زمانە بوون نەیاندەزانی ئامانجی فانتازیاییان خراپترین لەمپەری سەرکەوتنیان بوو و وەك دەڵێن، خراپترین دوژمنی باش، باشترنییانە. بۆ وێنە خولقێنەری زمانە تیۆرییەکان هەوڵی ئەوەیان دەدا سیمبۆلی نوێ دەربڕینی بیرۆکەی مرۆڤ بکەن. بۆ وێنە پێکهێنەرانی زمانی لۆگلێن هەوڵی ئەوەیان دەدا تەواوی لێڵیەکان لە زمانی مرۆڤدا لە نێو ببەن، دەتگوت نەیاندەزانی مرۆڤ هەر لە بنەڕەتدا لە دەربڕینەکانی خۆیدا حەزی لە لێڵیەکان (میتافۆر و پەندی پێشینان بەڵگەن بۆ ئەو قسەیە). سپڕانتۆ، وەك سەرکەوتووترین زمانی دەستکرد دوو جیاوکی بەرچاوی هەبوو، لە لایەکەوە ئاسانی و رەوانی کارایی و ستراکچەری دەروونی زمان، لە لایەکی دیکەوە خاوەنی هەلومەرج و دۆخێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەبار، وەك هۆکاری دەرەکی سەرکەوتنی زمان بوو.

- ئەنگیزەی داهێنەرانی زمانە دەستکردەکانیش جیاواز و جۆراوجۆر بوو بەڵام لە نێوانیاندا دەکرێ ئاماژە بە دوو ئەنگیزەی سەرەکی و گرنگ بکرێ:

- هۆکاری مرۆڤایەتی، ئاشتیخوازانە و حەزکردن لە پەیوەندی نێوەنەتەوەیی. داهێنەرانی ئەم جۆرە زمانانە باوەڕیان بەوە بوو کە دەکرێ بە هۆی زمانی جیهانی یا نێونەتەوەییەوە گەلێك کێشە و گرفتی نێونەتەوەیی و رەگەزەکان کەم بکرێتەوە یا نەمێنێ.

هۆکاری فەلسەفی و عیرفانی کە بە تایبەتی رۆڵێکی سەرەکیان لە هۆکاری پێکهێنەرانی زمانە ئیستقراییەکاندا هەبوو. فەیلەسووفەکانی سەدەی حەڤدەهەم وەك دیکارت و لایبنیتس گەلێك ئایدیای جۆراوجۆریان سەبارەت بە زمانە ئارمانجەکان هەبوو کە بە شێوەیەکی لۆژیکی دروستکرابێ.

ئاڵبێرت لیپتای (١٨٩٢) لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی ***زمانی کاتۆلیك*** رەوتی کامڵبوون کە لەودا زمانە ئەورووپاییەکان مەیلیان لە پەرەگرتن و فراوان بوونەوە هەیە، نیشان دەدا.

تیۆرییەکانی ئەو لەگەڵ بیرو راکانی ئۆتۆیسپێرس (١٨٩٤) سەبارەت بە پێشکەوتنی کامڵ بوونی زمانی و تیۆری نیکۆلای مار لە سەر دەرەتانی ئەفراندنی زمانێکی یەکەی مرۆڤایەتی لە ئاکامی تێکەڵ بوونی زمانەکانی هەنووکەیی دەگونجێ. هەڵبەت تەواوی ئەم تیۆرییانە قەرزباری تیۆری پلووچە لە یەکەمین بەرگی ***ئینسکلۆپیدیای*** گەورەی دیدرۆ بوون کە لەوێدا بانگەشەی ئەوە کرابوو کە یەکەمین دابەش بوون و فراوانبوونی زمان لە سەردەمی تۆفانی نووح دا روویداوە.پلووچە گوتی پرسی بەربڵاوبوونی زمان (یان بە دەربڕینێکی روونتر ئاڵۆزی زمانی) شتێکی زیاترە لە راستییەکی سرووشتی تەواو و لە راستیدا بوارێکی کۆمەڵایەتی هەیە. (ئاکۆ، ١٩٩٧: ١٨٤ — ١٨٦).

یەکەمین سەرنجی جیدی زانایانی زماننناسی لە پرسی زمانە دەستکردەکان بۆ کۆتایی چواریەکی یەکەمی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە لە ساڵی ١٩٢٤دا ئەنجوومەنی نێونەتەوەیی زمان بۆ یارمەتیدان بە هەوڵی زماننناسی مەزن، ئۆتۆیسپێرسۆن بۆ لێکۆڵینەوە و تاو و توێ کردن لە بواری زمانە دەستکردەکاندا پێکهات، ئەو کومیتەیە لە ژێر رێنوێنی و راوێژە راستەوخۆکانی یسپێرسۆن دەستی بە کار کرد. دوای بەڕێوەچوونی یەکەمین کۆنگرەی ئەم ئەنجوومەنە لە ساڵی ١٩٢٥دا، یسپێرسۆن بڕیاری دا شێوە و فۆڕمێکی دیاریکراو بە ئایدیاکانی لە بواری رەهەندە تایبەتییەکانی لەمپەری زمانیدا بدا. بە پشتیوانی پڕۆفیسۆر کالێنسۆن (ئەندامی بزاڤی سپڕانتۆ) و دوکتۆر ئامەن. ئابراچ (ئەندامی بزاڤی ئایدۆ) ئەو توانی کتێبەکەی خۆی سەبارەت بە ستراکچەری زمانە دەستکردەکان بە ناوی ***زمانێکی نێونەتەوەیی*** لە ساڵی ١٩٢٨دا بڵاوبکاتەوە. ئەو لەم کتێبەدا، باسی لە سەر بنچینە و رێساگەلی پێویست بۆ دروستکردنی زمانێکی دەستکرد کردووە.

لە پەنجاکان بەملاوە زماننناسان بە بینینی سەرنەکەوتنی پڕاکتیکی ئەم جۆرە زمانانە لە ئاستی نێونەتەوەییدا، لێیان دڵسارد بوونەوە و ئەوانیان بە شێوەگەلێکی ناکارامە لە چارەسەرکردنی پرسی لاوازبوونی پەیوەندی هەڵسەنگاند. هەندێك کەس بۆ پاساودانی شکستی زمانە دەستکردەکان باسی گەلێك هۆکاریان کردووە کە کاریگەرییەکی زۆریان لە سەر ئەم پرسە داناوە. بۆ وێنە ئەوە کە پەرەگرتن و فێربوونی هەر زمانێك، هۆکار یا پێویستی و پێداویستییەکی بەدوادا دێ کە لە فێربوونی زمانی دەستکردی هۆکارێکی ئەوتۆدا نیە“

ئەورووپای بنەڕەتی، دژایەتی هەندێك دەوڵەت و کەمتەرخەمی زۆربەی دەوڵەتەکانی جیهان بۆ پێکهێنانی ئاسانکاری و هاندانی فێربوونی ئەم چەشنە زمانانە لە لایەن خەڵکی وڵاتەکەیانەوە لەو هۆکارە باندۆدرانەن لە سەرنەکەوتنی زمانە دەستکردییەکاندا.

ڕێکارێکی پێشنیاری دیکە بۆ چارەسەرکردنی پرسی لەمپەری زمانی، تێڕوانینی پەرەگرتنی زمانێکی سرووشتییە وەك زمانێکی جیهانی. پێشینەی ئەم ئایدیایە بۆ چەندین سەدە لەمەو پێش دەگەڕێتەوە. کاتێك کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا لاتین زمانێکی ئاکادیمی سەرتاسەری ئەورووپا و عەرەبی زمانی بازرگانی و خوێندنی سەرتاسەری هەرێمی ئیمپراتۆری ئیسلامی بوو. دوای پڕ ڕەنگ بوونی ڕۆڵی بزاڤگەلی نەتەوەیی لە وڵاتانی ئەورووپی و بەهاگرتنی زمانە نەتەوەییەکان، لاتین پێگەی پێشووی خۆی لە دەست دا و فەڕەنسی لە ماوەی سەدەی هەڤدە تا نۆزدەدا، وەك زمانی نێونەتەوەیی سیاسەت و دیپلۆماتیکی، پێگەیەکی تایبەتی بۆ خۆی بەدەست هێنا. بەڵام لە سەدەی نۆزدەدا بە ڕوودانی شۆڕشی پیشەسازی لە بریتانیا و پەرەسەندنی تێکۆشان و هەوڵە داگیرکەرانەکانی دەوڵەتی ئینگلیز لە سەرانسەری جیهاندا، زمانی ئینگلیزی بەرە بەرە فەڕەنسی لەسەر گۆڕەپان وەدەر نا. لە سەدەی بیستەمدا و بە سەرهەڵدانی ئەمریکا دۆخی تاکەکەسی و ناوازە بوونی لە پەیوەندییە نێونەتەوەییەکاندا بەدەست هێنا. لە سەرەتای سەدەی بیست و یەك دا بە پەرەگرتنی دیاردەی ئینتەرنێت ڕۆڵی زمانی ئینگلیزی لە جاران زیاتر، لە گۆڕەپانی نێونەتەوەییدا پڕ ڕەنگ بووە تا وەك بانگەشەی بنەڕەتی وەدەستهێنانی زمانێکی جیهانی بە کردەوە دۆخی تایبەتی خۆی بە هەموو هێز و توانایەوە بسەلمێنێ. ڕکابەرەکانی زمانی ئینگلیزی کەم و کەم ئومێدن. هەڵبەت چەند زمانێك لە ناوچە بەرتەسکەکانی جیهان، ڕۆڵی زمانی ناوبجی دەگێڕن (وەکو رووسی لە ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا یا ئیسپانیا لە ئەمریکای ناوەندی و باشووریدا) و یان زمانێکی وەکو چینی هەیە کە زۆرترین ژمارەی قسەپێکەری لە جیهاندا هەیە (زیاتر لە یەك میلیارد کەس) بەڵام زمانەکانی رووسی و ئیسپانی لە گۆڕەپانی پیشەسازی، تەکنەلۆژیا، ئینتەرنێت، سینەما، بڵاوکراوە و ڕاگەیاندنە گشتییەکانی دیکە ئامادەبوونێکی ئەوتۆیان نیە و چینیش لە ڕۆژئاوا نائاشناتر و غەریب تر لەوەیە کە بتوانێ بە ڕکابەرێکی زمانی ئینگلیزی بژمێردرێ. گرفتەکانی بەردەم زمانی ئینگلیزی حەز و ئارەزووی وڵاتان بۆ پاراستنی شووناسی زمانی خود، سەرهەڵدانی

جۆرە تازەکانی ئەم زمانە لەم سەدەیەدا و جیابوونەوە و دابەشبوونی ڕۆژ لە دوای ڕۆژی ئەوان لە یەکترە.

لە بواری پەرەگرتنی ڕۆڵی زمانی ئینگلیزی وەك زمانی جیهانی لە سەرەتای سەدەی بیستەم بەملاوە گەلێك بابەت و کتێب نووسراوە کە دەکرێ لە ناو ناودارترینیان ئاماژە بە کتێبی ***کاریگەری زمان*** نووسینی ئێم فالیك، بابەتی لێکۆڵینەوەیی و تێرو تەسەلی ساپیر بە ناوی "ئینگلیزی: زمانی ئایدیاڵی جیهانی؟" و کتێبێکی تازەی دەیڤید کریستاڵ بە ناوی ***ئینگلیزی وەك زمانێکی جیهانی*** بکەین.

بەرنامە و پلان دانانی زمانی یەکێك لە تازەترین شێوە و ڕێکارگەلێکە کە بۆ چارەسەرکردنی پرس و کێشەی لاوازبوونی پەیوەندی پێشنیار کراوە. پلان دانانی زمانی، بە پێی پێناسەیەکی گشتی دەستێوەردان یا دەسکاری ئاگایانەیە کە لە لایەن دەوڵەت یا ڕێکخراوێکەوە کە کەم و زۆر لە ژێر چاوەدێری دەوڵەت دایە لە پێکهاتە و بەکارهێنانی زمان لە کۆمەڵگایەکدا ئەنجام دەدرێ. پلان دانانی زمانی بوارێکی فراوانی هەیە بە شێوەیەك کە پرسگەلێکی گرنگی وەك دیاریکردنی زمانی ڕەسمی (یەکەمین) یا نەتەوەیی لە وڵاتێکی چەند زمانە و پرسگەلێکی کەم بایەختری وەك پێشنیارگەلێکی بۆ یەکشێوە کردنی ڕێنووس و شتی دیکەی لەو جۆرە لە خۆ دەگرێ. لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا پرسی پلاندانانی زمانی و دەستێوەردانی دەوڵەتی بۆ سیاسەتەکانی زمانی تەنیا ڕووکەرد و تێڕوانینێکی ژێۆپلۆتیك و یان لە ڕەوتی بەرجەستەبوونی شووناسی ناوچەیی و نەتەوەیی تایبەتی وڵاتێك بووە بەڵام لە دوو سێ دەیەی دواییدا لەگەڵڕووتێکردنی دەوڵەتەکان لە گوندی جیهانەوە، گەلێك پلان و بەرنامەی نووسراوە و ورد بۆ فێرکردنی زمانە بێگانەکان لە ناو سیاسەتی زمانی دەوڵەتە جۆراوجۆرەکانی جیهاندا گونجێندراوە.

بوارە تیۆرییەکان

یەکەمین خزمەت کە زمانناسی لە ڕاست و ڕەوتی نیشان دانی بنەمای زانستی شێوەگەلی چارەسەرکردنی لەمپەری زمانی ئەنجامی دا، ئاشکراکردنی جیاوازی وێنەیی و واتایی زمانە جۆراوجۆرەکان لەگەڵ یەکترە. زمانناسی ستراکچەر خوازانە تەنیا خاوەن پێکهاتەبوونی زمان

شرۆڤە دەکا، بەڵکو نیشانیدا پێکهاتەی زمانەکان لەگەڵ یەکتردا یەکسان و هاوشێوە نیە. یەکێك لە باسەکانی زمانناسی — کە بە تایبەتی یارمەتی بە ناسینی ماکە و چوونایەتی وەرگێڕان داوە — ڕاڤەیەکی بەرامبەر بوو. لە شێوەی ڕاڤەی بەرامبەردا دوو زمان لە ڕووبەڕووی یەکتر دەبنەوە، ئاستە جۆراوجۆرەکانی فۆن و وشەیی و سینتاکسی و بە گشتی پێکهاتەی ڕێزمانی ئەوان لەگەڵیەکتردا هەڵدەسەنگێندرێن و لایەنی هاوبەش و جیاوازیان دیاری دەکرێ. ڕاڤەی بەرامبەری دوو زمان لە بوارگەلی گۆکردن و واتادا یارمەتی ئەوە دەدا کە بۆشاییەکانی دوو زمان بەرامبەر بە یەکتری دەستنیشان بکرێن. بە تایبەتی ئەم مێتۆدە نیشانی دا کە پێکهاتەی وێنەیی و واتایی هیچ دوو زمانێك لەگەڵ یەکتری یەکسان و هاوشێوە نیە و هەر ئەم دیاردەیە یەکێك لە پرسە بنەڕەتییەکانی وەرگێڕانی چارەسەر کرد.

بابەتێکی دیکە کە لە سووچێکی جیاوازەوە پەیوەندی بە پرسی "لەمپەری زمانی"یەوەیە گریمانەی وۆرفە. بێنجامین لی وۆرف پێی وایە زمان جۆرێك لۆژیك و چوارچێوەی گشتی ئاراستەکردن(ارجاع) پێك دێنێ و بەمشێوەیە هەموو زمانێك ڕامانی وتەبێژ و قسەپێکەرانی خۆی پێك دێنێ. هەروەها ئەو بانگەشەی ئەوە دەکا کە لە هەر شوێنێك کە کولتوور و زمانێك پێکەوە گەشەیان کردبێ، گەلێك پەیوەندی گرنگ لە نێوان ڕەهەندە گشتییەکانی ڕێزمانی زمان و تایبەتمەندییەکانی ئەو کەلتوورە بە گشتی هەیە. وۆرف بۆ سەلماندنی ئەم تیۆرییە، زمانی هیندیەسوورەکانی ئەمریکا و بەتایبەتی زمانی هۆپی لەگەڵ زمانە ئەورووپییەکان هەڵسەنگاند و ئەنجامی ئەوەی وەرگرت کە جیاوازییەکانی زمانە ئەورووپییەکان لەگەڵ یەکتر لە پلەی هەڵسەنگاندن لەگەڵ جیاوازییەکانی ئەوان لەگەڵ زمانە هۆپییەکان هێندە کەمە کە دەکرێ ئەوان بە سەردێڕی نێونجی ستانداردی ئەورووپیی پۆلێنە بکرێ. وۆرف لە لایەکی دیکەوە پێی وابوو کە زمانەکان لە ڕەهەندی وشەییەوە، بە ئاشکرا لەگەڵ یەکتری جیاوازن و ئەم جیاوازییە بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندی بە سرووشتی قسەکەران و وتەبێژانی ئەو زمانانەوەیە. بۆ وێنە وۆرف بینی کە زمانە ئێسکیمۆییەکان بۆ هەموو جۆرە بەفرێك وشەگەلێکی جۆراوجۆریان هەیە لە حالێکدا لە زمانە ئەورووپییەکان دا تەنیا وشەیەك بۆ بەفر هەیە لە بەرامبەردا، زمانی ئازتەکی تەنانەت یەك وشەی جیاواز و هەڵاوارتە بۆ سەرما، سەهۆڵ و بەفریش نیە، وشەی ڤێستاك بۆ ئاماژە بە هەر سێ شتەکە کەڵکی لێوەردەگیردرێ. دوای وۆرف، ساپیر گەلێك

بەڵگەی زۆر لە هەرێمێکی فراوانتردا خستە روو و بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە وشەکانی زمانێك، زۆر بە روونی سرووشتی جوگرافیایی و کۆمەڵایەتی نەتەوەیەك بەرپرچ دەدەنەوە. لە راستیدا تەواوی وشەکانی زمانێك، ڕەشاییەکی ئاڵۆزە لە بیرۆکەکان، وێناکان، هۆگری و سەرقاڵییەکان کە سەرنجی ئەو نەتەوەیە بە لای خۆیدا ڕاکێشاوە. ئەو ئەوە وەبیر دێنێتەوە کە لە زمانی نەتەوەی "*نوت کا*"دا کە لە ڕەخی باکووری ڕۆژئاوایی ئەمریکادا دەژین، بوونەوەر دەریاییەکان زۆر بە وردی و بە تێرو تەسەلی پێناسە دەکرێن. هەروەها نەتەوەی "*پایی یۆت*" — کە نەتەوەیەکی بیابان نشینن — دەتوانێ تایبەتمەندییەکانی جوگرافیایی دەشت یا بیابان بە تێرو تەسەلی وێنا بکا و ئەم شتە لە نیشتیمانێکدا پێویستە کە دیاریکردنی جێگای چاڵە ئاوەکان پێویستی بە زانینی ڕێگا و بیری ئاوی بیابانە. ساپیر پێی وابوو ئەو شتەی سەبارەت بە ژینگەی سرووشتی دروستە زۆر روونتر لەوە لە گۆڕەپانی کۆمەڵایەتیشدا دروستە. لە کولتووورە جۆراوجۆرەکاندا، زنجیرە کۆمەڵایەتییەکان، وێڕای گشت ئاڵۆزی و حەزە پیشەییەکانی بە تەواوی لە زمانیاندا بەرپەرچ دەدرێتەوە.

راستییەك لە ناو ئەو شتەی کە وۆرف و ساپیر هێنایانە بەرباس شاردراوەتەوە. ئەم راستییە بریتییە لە چەمك و دیاردەکان، هەر کە لە کۆدگەلێکی وشەییدا بگونجێندرێن، باشتر لێی تێدەگەن و لەوەڕا کە ئەم کۆدانە (وشەکان) لە زمانێکی دیکەدا جیاوازن، تێگەیشتنی تەواو و کاملی واتای ئەوان لە زمانێکی دیکەدا، هەندێکجار ئەستەمە.

گریمانەی وۆرف بووە هۆی دوو تێگەیشتنی جیاواز، تێگەیشتنێکی زێدەڕۆوانە و تێگەیشتنێکی مام ناوەندییانە. بە پێی تێگەیشتنی یەکەم لەوەڕا کە پێکهاتەی زمانەکان لەگەڵ یەکتردا جیاوازن، چەمکەکانی ناو زمانێکیش ناکرێ بە شێوەیەکی کامڵ و تەواو بۆ زمانێکی دیکە بگوازرێتەوە. هەر بەم هۆیەوەیە نوێنەرانی ئەم کۆمەڵە پێیان وایە دەرەتانی وەرگێڕان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە و یان دەرەتانی گونجاندنی چەمکگەلی زمانە جۆراوجۆرەکان لە زمانێکی دەستکرد یا سرووشتی جیهانیدا نیە، چونکە چەمك و گوتەزاکانی هەموو زمانێك بە شێوەیەکی لێك دانەبڕاو لە ناو پێکهاتەی ئەو زمانەدا تەنراوە و لێك گرێ دراون. تۆشیهیکۆ ئیزۆتسۆ هەنگاوێکی بانتر لەوەشی هەڵێنا و نە تەنیا پەیوەندی هاوبەشی نێوان خەڵکی جیهان بە شتێکی نەشیاو دەزانێ بەڵکو پێی وایە ئێمە لە بنەڕەتدا ناتوانین لە

ڕاستی تێبگەین چونکە زمان لە نێوان ئێمە و ڕاستیدا بۆتە لەمپەر و بەو شێوەیە کە پێی خۆشە و دەیەوێ ڕاستیمان نیشان دەدا.صلح جوو، ١٣٧٦: ٤٢).

لە تێگەیشتنی سازگار و مامناوەنددا جیاوازی پێکهاتەیی زمانەکان لەگەڵ یەکتری لە ئاستێکدا نیە کە نەکرێ یەکێك بۆ یەکێکی دیکە وەرگێڕدرێ. ڕاستە ناکرێ بۆ تەواوی وشەکانی زمانێك لە زمانێکی دیکەدا "هاوتای وشەیی" بدۆزینەوە بەڵام وەرگێڕان تەنیا لە ڕێگای "گواستنەوەی وشەیی"یەوە ڕوونادات. دەکرێ لە کاتی وەرگێڕاندا، ناوەڕۆکی وشەیەك لە ڕێگای چەند وشەوە بگوازرێتەوە.

بە پێچەوانەی گریمانە(مەبەستی لە تیۆرییە. وەرگێڕی کورد) کە پێداگری لە سەر دابەشبوونەکانی زمانی دەکا و دواجار لەمپەرێك لە سەر ڕێگای وەدەستهێنانی پەیوەندی هاوبەشی زمانێك زەقتر نیشان دەدا، تیۆرییە زمانییەکانی نۆم چۆمسکی — سەبارەت بە ڕووکەش سازی و قووڵ سازی و هەمووانییەکانی زمان — قامك لە سەر هاوبەشییەکانی نێوان زمان دادەنێ و لەم ڕێگایەوە نیشان دەدا گواستنەوەی چەمکەکان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە دەلوێ و دەگونجێ.

بە گشتی ئەم سێ هۆکارە — جیاوازی پێکهاتەی زمانەکان لەگەڵیەکتردا، گریمانەی وۆرف و مۆاری قووڵ سازی و هەمووانییەکانی زمانی — سێ کۆڵەکەی بنەڕەتی باسەکانی زمانناسی پەیوەندیدار بە گرفتی لەمپەری زمانین و لە ڕاستیدا وادێتە بەرچاو کە بەرهەمی داهێنەرانەی ئەم سێ تێڕوانینەیە کە بۆتە کۆڵەکەی تیۆرییەکانی زمانناسان لە سەر پرسی پەیوەندیی هاوبەشی زمان.

پاری دووەم

ئاڕاستەی وەرگێڕان

کورتە مێژووی وەرگێڕان لە جیهان دا

وەرگێڕان مێژوویەکی تارادەیەك دوور و درێژی هەیە. یەکەمین بەرهەمی وەرگێڕدراو بۆ ٣٠٠٠ ساڵ بەر لە زایین و بۆ سەردەمی ئیمپراتۆری کۆنی میسر دەگەڕێتەوە، بەڵام لە رۆژئاوا نزیك بە ٣٠٠ ساڵ بەر لە زایین و کاتێك کە رۆمییەکان بەشێکی زۆر گەورەی کولتووری یۆنانیان خستە ژێر دەسەڵات و پاوانی خۆیانەوە کاری وەرگێڕان بەها و گرنگی خۆی بەدەست هێنا. یەکەمین وەرگێڕانی ئەدەبی ناسراوی رۆژئاوا ***ئۆدیسەی*** هۆمێرە بە زمانی لاتینی کە لە ساڵی ٢٧٠ی بەر لە زایین و بە هەوڵ و تەقەللای لیڤیۆس ئاندریکۆس شاعیری رۆمییەوە ئەنجام درا. (سەففارزادە، ١٣٦٣: ١٧).

پێش ئەو وەرگێڕان بە شێوەی زارەکی(شفاهی) و لە هەرێمی ئاییندا و بە تایبەتی لە کۆمەڵگا جوولەکەکاندا باو بوو. بانگەشەدەرەکان بۆ تێگەیاندنی تەورات خەڵکیان لە مەیدانەکانی شاردا کۆدەکردەوە ئەو شتەی کە لە قسەکانی خودا ناڕوون و لێڵ بووایە راڤەیان دەکرد. وەرگێڕانی نووسراوەی تەورات لە لایەن هەفتاو دوو کەس لە زانایانی جوولەکە لە سەدەی دووی بەر لە زایین بە مەبەستی دابینکردنی پێداویستییەکانی کۆمەڵگای جوولەکەی دانیشتووی ئەسکەندەرییە ئەنجام درا، کە ئەو کات سێ لە چواری حەشیمەتی ئەم ناوەندە کولتوورییەی پێك دێنا و بە زمانی یۆنانی قسەیان دەکرد، هەڵبەت هەمیشە وەك وەرگێڕانێکی وشە بە وشە و لێڵ باسی ئەم وەرگێڕانە دەکەن.

بە سەرهەڵدانی ئایینی مەسیحی و پەرەسەندنی لە شوێنە جیا جیاکانی جیهان، کاری وەرگێڕانی ئینجیلیش بە زمانەکانی لاتین، سریانی، قبتی و ئەرمەنی دەستی پێکرد کە هەڵبەت هەموان وەرگێڕانگەلێکی لەبز بە لەبز و وشە بە وشە بوون. ئاراستەی وەرگێڕەکانی ئینجیل بە وەرگێڕانی وشە بە وشە و لە رەهەندی واتاییەوە زۆر لێڵ بوو، هۆی ئەوە بوو کە ئەسحاب و مەسیحییە دەمارگرژەکان، پاراستنی وێنەی سەرەتایی دەنگ و قسەی خوایان بە شتێکی زۆر پێویست دەزانی و هەر بەم هۆیەوە بۆ وێنە وەرگێڕانی نالەبز بە لەبزی(ناوشە بە وشە)ی جرووم، یەکەمین کەس کە لە سەدەی چوارەمی زایینیدا وەرگێڕانێکی رەوان و روونی لە پەیام و ناوەڕۆکی ئینجیل بەدەستەوە دا، لەگەڵ رەخنەی توندی وەرگێڕەکانی دیکە، خوێنەران و کۆمەڵگای ئایینی کاتۆلیکی(کاسۆلیك) رووبەڕوو بۆوە.

لە نیوەی دووهەمی سەدەکانی ناوەڕاستدا و لە سەرەتاکانی سەدەی دوازدەدا سێ رەوتی گرنگی وەرگێڕان لە ئەورووپادا هەبوو: لە عەرەبییەوە بۆ لاتین، لە عەرەبییەوە بۆ عیبری و لە یۆنانییەوە بۆ لاتین. رەوتی یەکەم نیشاندەری گواستنەوەی زانست شارستانیەتی ئیسلامی بە ئەورووپای رۆژئاواییە، رەوتی دووهەم نیشاندەری قەبووڵ بوونی زۆری ژیاری ئیسلامی لە لایەن جوولەکەکانی ئەورووپای مەسیحییە و رەوتی سێهەم باس لە کەڵك وەرگرتنی ئەورووپا لە زانستی سەردەمی کلاسیکی و دێرین دەکا. رەوتی یەکەم واتە وەرگێڕان لە عەرەبییەوە بۆ لاتین، گرنگتر و لە رەهەندی چەندایەتییەوە لەو دوو رەوتەی دیکە گەورەتر بوو بەڵام لە سەرەتاکانی سەدەی سێزدەهەم بەدواوە کاری وەرگێڕان لە نێوان زمانە جۆراوجۆرەکاندا گۆڕانێکی زۆرتری بە سەرداهات. جگە لە لاتین، وەرگێڕان لە عەرەبییەوە بۆ ئیسپانی و پۆرتوگالیش کرا و هەروەها گەلێك کتێبی لاتین بە زمانە تازەکانی لاتین لە ئەورووپایی رۆژئاوایی، بۆ وێنە بە ئیتالی و فەرەنسی و هۆڵەندی وەرگێڕدران. بەمشێوەیە رەوتێك کە لە زمانی عەرەبییەوە سەرچاوەی گرتبوو لە رێگای زمانی لاتینەوە کە ئەو کات زمانی نێونەتەوەیی ئەورووپای رۆژئاوایی بوو رێی بۆ گەلێك زمانی دیکە برد و پەرەی سەند، ئەم بەرپانییە پەرەسەندوە لە نیوەی یەکەمی سەدەی چواردەهەمدا بە لوتکە گەیشت. (مینۆڤا، ١٣٧٦: ٥٤— ٥٥).

جۆرج سارتێن سی و چوار ڕەوتی وەرگێڕانی ژماردووە. بە شێوەیەکی گشتی ئەو خاڵانەی خوارەوەی لە بەرچاو گرتووە:

أ — دوو ڕەوت کە لە خزمەت کۆمەڵگای جوودا بوو، واتە وەرگێڕان لە عەرەبی و لاتینەوە بۆ عیبری، بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر لە ڕەهەندی چەندایەتییەوە لە ڕەوتەکانی دیکە گرنگتر بوو. نزمبوونەوەیەکی ڕێژەیی ڕەوتەکانی وەرگێڕان لە عەرەبی و عیبرییەوە بۆ لاتین — کە پێشتر بە سەر ڕەوتەکانی دیکەدا زاڵ بوو — دەکرێ تارادەیەکی زۆر بە بەرهۆی زیادبوونی وەرگێڕانی ڕاستەوخۆ لە عەرەبی و عیبرییەوە بۆ زمانە تازەکانی دیکەی ئەورووپای ڕۆژئاوا بزانین.

ب — زمانە سەرەتاییەکان کە بە زۆرترین ژمارەی زمانەکان وەردەگێڕدران بە پێی پلە بە پلە بریتی بوون لە : لە لاتینەوە(بە هەشت زمان) عەرەبی (بە شەش زمان) و فەڕەنسی (بە چوار زمان). بە پێچەوانەی زمانە مەبەستەکان کە دەقەکانی زۆرترین ژمارەی زمانەکانیان وەردەگێڕدرایە سەر ئەوان بە پێی پلە بە پلە بریتبوون لە لاتین و فەڕەنسی (لە چوار زمان) و عیبری (لە سێ زمان). زاڵبوونی زمانی لاتین لە هەر دوو لای سەرەوەدا نیشان دەدا کە ئەم زمانە لەو کات دا سەرچاوەی زانست بووە.

ج — ئەوە کە وەرگێڕان لە نێوان هەر دوو زمانی دیاریکراودا لە یەك ڕەوتدا ئەنجام دەدرا یان لە دوو ڕەوتدا، یەکێك لە سەیرو سەمەرەترین لایەنەکانی ئەم بابەتەیە کە کولتوور بە چ شێوەیەك پەرەی پێدرا و زانیاری بە چ شێوەیەك گوازرایەوە. لەو سی و چوار ڕەوتە وەرگێڕانە، تەنیا چوار ڕەوت (یا هەشت ڕەوت ئەگەر هەر دوو ڕەوتەکانی دوو لایەنە بژمێرین) دوو لایەنە بوو" ڕەوتەکانی دیکە هەمووان ڕەوتگەلێکی یەك لایەنە بوون. چوار ڕەوتی دوو لایەنە لە نێوان عەرەبی و عیبری، یۆنانی و لاتین، لاتین و عیبری و لاتین و فەڕەنسی بوو. ئەوەی کە وەرگێڕان لە زمانی عەرەبییەوە بۆ سەر لاتین دەکرا بەڵام بە پێچەوانەکەی نا، هۆی ئەوەیە کە زمانی عەرەبی لەو کاتەدا تەنیا سەرچاوەیەکی فێربوونی زانست بووە و بەس، ڕەوتە دوو لایەنەکانی نێوان زمانی لاتین لە لایەك و زمانەکانی یۆنانی، عیبری و فەڕەنسی لە لایەکی دیکەوە نیشان دەدا کە زمانی لاتین، سەرچاوەیەکی هاوبەش بووە.

د — وەرگێڕان هەندێکجار زیاتر بە مەبەستی پڕوپاگەندەی بە ئەنقەست دەکرێ نەك دابین کردنی پێداویستییە کردەییەکانی خوێنەر. بۆ وێنە ئەم شتە لە وەرگێڕانی لاتینیەوە بۆ یۆنانی لەگەڵ ئەرمەنی بەرچاو دەکەوێ. (مینوڤا، ١٣٧٦: ٥٦)

هەڵبەت تێبینییەکانی سارتێن زۆر بەوەوە بەستراوەتەوە کە ئەورووپا بە چ شێوەیەك لە ژیارە ئیسلامی و یۆنانییەکانەوە فێری زانست بوو. ئەو باسی ئەو ڕەوتی وەرگێڕانێکی کردووە کە بۆ زمانە ئەورووپاییەکانی و بۆ وێنە لاتین، و بە عیبری بۆ جوولەکەکانی دانیشتوی ئەورووپا، ڕوویداوە بەڵام هیچ شتێکی لە سەر ڕەهەندی پێچەوانەوە نەگوتووە. ئەو تەنیا سەرنجی بە بوارێك داوە کە توانایی نوێسازی بە ئەورووپا بەخشی و جیهانی نارۆژئاوایی لە پێشنەکەوتندا ڕاگرت کە ئێستاشی لەگەڵدا بێ درێژەی هەبووە.

لە سەردەمی ڕێنسانسدا سەرقاڵبوون بە کاری وەرگێڕانەوە لە کۆمەڵگا کولتورییەکانی ئەورووپای ڕۆژئاواییدا لە هەموو لایەکەوە پەرەی سەند. بەوەدا کە بزاڤی ئۆمانیست (مرۆڤخوازی)ەکان کە باوەڕیان بە دەسەڵاتی مرۆڤ و مافی ژیان و شادبوونی هەبوو سەرووبەخشی ئەم بووژانەوەو نۆژەنییە کولتوورییە بوون، پێکهێنانی پەیوەندی بەربلاوتر لە نێوان مرۆڤەکاندا ئەولەویەت و سەرووتربوونێکی تایبەتی بە خۆوە گرت. پێشڕەوانی ئەم بزاڤە، هەندێك کەسی وەك پێترارك، بۆکاچیۆ و دانتە بە مەبەستی گەڕان لە حەقیقەتە کۆنەکان سەرقاڵی تۆژینەوە لە کولتورە دێرینەکانی ڕۆم و یۆنان و بەرهەمە کلاسیکییەکانیان بوون. خوێندنەوەکانیان تەنیا ئەدەبی نەبوو بەڵکو گەلێك لق و پۆپی دیکەی هونەری و هەروەها زانستی و بیناسازی و پەیکەرتاشیشی لە خۆ دەگرت.

بزاڤی ئۆمانیستەکان لە ئیتالیا لە دایك بوو، چووە فەڕەنسا و لە کۆتاییەکانی سەدەی پانزەهەم گەیشتە ئینگلیز و تەنانەت دەرباری هێنری هەشتەم بوو بە ناوەندی ئۆمانیستەکان و بەرهەمە ئەدەبییەکانی یۆنان و ڕۆم بە ئینگلیزی وەرگێڕدرا و کاریگەرێکی قووڵی لە سەر ئەدەبیاتی ئینگلیز دانا. بۆ وێنە ڕۆمیۆ و ژوولیتی شکسپێر بە ئاوازە بە کۆمەڵ و کۆرسییەکانی یۆنانی دەست پێدەکا و لە ڕەوتی چیرۆك دا — کە گوایە خۆی وەرگرتنێکە لە چیرۆکە ئەویندارەکانی یۆنانی سەدەی چوارەمی پێش زایینی— گەلێك هێمای کۆن و ئەفسانەیی بەرچاو دەکەوێ.

دۆخی وەرگێڕان لە جیهانی هاوچەرخ دا

لە حاڵێكدا كە لە سەدەكانی ناوەڕاستدا وەرگێڕان ئامرازی گواستنەوەی ڕێك و پێك و كانگای زانست بوو، لە سەردەمی ڕێنسانس دا ئامرازێك بوو بۆ وەرگێڕانی بەرهەمە ئەدەبیەكانی جیهانی كۆن بە زمانە ئەورووپییەكان و لە سەدەكانی هەژدە و نۆزدەدا بە ئامرازێكی یەك لایەنە بۆ پێوەندی لە نێوان مەزنەكانی ئەدەبیات و هونەر و تاڕادەیەكی كەمیش فەیلەسووف و زانا و خوێنەرانیان لە هەموو جیهاندا دەژمێردرا.

سەدەی بیستەم بە سەردەمی وەرگێڕان ناو دەبردرێ. لە ڕاستیدا پێویستییە سیاسییەكان، پێداویستییە كۆمەڵایەتی، كولتووری و زانستی و ململانێ بازرگانی و ئابوورییەكانی سەدە وای دەخواست كە هەموو بەڵگەنامە، وتار، كتێب و دێكۆمێنتەكان بە زۆربەی زمانە زیندووەكانی دونیا و لایەنیكەم زمانی هەر دوو لایەنەكە وەرگێڕدرێن. لە ڕاستیدا وەرگێڕان لەم سەدەیەدا لەو ڕەهەندەوە بەهایەكی زۆری بەخۆوە گرت كە بەشێكی گەورە لە ناوەندەكانی زانیاری كۆمەڵگا سەرنجی بە زانیاری یا زانیارییە بنەماكان داوە. كات و ساتی نێوان وەرگێڕان بە مەبەستی گواستنەوەی زانیاری و سەرچاوەی ئەو هەمیشە كەمترو كەمتر دەبێتەوە و پانتایی ئەو زمانانەی كە بۆ كاری وەرگێڕان كەڵكیان لــێوەردەگیردرێ و ئەو بابەتانەی كە وەردەگێڕدرێن فرەچەشنییەكی زۆرتریان دەبێ. هەڵبەت لە لایەكی دیكەوە ئەم بەریانییانە بوونەتە هۆی میكانیكی بوونی وەرگێڕان، بەم واتایە كە هەنووكە كەمتر هەوڵێ ئەوە دەدرێ كە لە بیرۆكەی دەقی سەرەكی تێبگەین بەڵكو وەرگێڕان لە سەر بنەمای جێگیركردنی وشەكانی زمانێك لە گەڵ وشەكانی زمانێكی دیكە ئەنجام دەدەرێ.

رابێرت ئۆسكارپیت لێكدانەوەیەكی باشی لە دۆخی بڵاوكردنەوەی بەرهەمە وەرگێڕدراوەكان لە سەردەمی ئێستادا خستۆتە ڕوو. دەكرێ تێبینییەكانی ئۆسكارپیت بەو شێوەیەی خوارەوە كورت بكەینەوە:

أ — لە ساڵی ١٩٦٠دا ژمارەی ٣١٣٨٤ ناوی كتێبی وەرگێڕدراو لە سەرانسەری جیهان دا بڵاوبۆتەوە كە تاڕادەیەك لە سەدا ١٠ی(١٠٪) كۆی ناوە بڵاوبووەكان هەر لەو ساڵەدا

ئەنجام دراوە كە ٣١٠,٠٠٠ ناو بووە. بە سەرنجدان بەوە كە یەك كتێب زۆر جار بە زیاتر لە زمانێك وەرگێڕدراوە و گەلێك كتێبیش لە زمانە كلاسیكییەكانەوە وەرگێڕدراون، دەبێ دان بەوەدا نێین كە ئەو كتێبانەی وەرگێڕدراون تەنیا ڕۆڵێكی بچووكیان لە تێگەیاندن و پێكەوەهەڵكردنی نێونەتەوەییدا گێڕاوە.

ب — نزیك بە ٧٢ یا ٧٣٪ی كتێبە وەرگێڕدراوەكان لە جیهاندا هی یەكێك لە چوار زمانی ئینگلیزی، ڕووسی، فەڕەنسا و ئەڵمانی بووە. ئینگلیزی نموونەیەكی بەرچاوی زمانییە كە گەلێك بەرهەم لەویەوە بە زمانەكانی دیكە وەرگێڕدراوە، بەڵام ژمارەی بەرهەمە وەرگێڕدراوەكان بەم زمانە زۆر كەمە. ئەوە لە لایەكەوە ئەوە نیشان دەدا كە سەرچاوەی لێوانرێژی ئەدەبی — زانستی، زمانی ئینگلیزییە و لە لایەكی دیكەوە باس لەوە دەكا كە درێژەی ئەم دۆخە لە درێژخایەن دا دەبێتە هۆی لاوازی بێ ئەملاو لای ئەم زمانە.

ج — لە هەندێك وڵات دا، وەرگێڕانێكی زۆر دەكرێ و لە هەندێك وڵاتدا وەرگێڕانێكی كەم. بە گشتی ئەم دۆخە لە ژێر كاریگەری هەڵكەوتوویی ئەو وڵاتەدا لە جوگرافیای سیاسی — كۆمەڵایەتیدایە.

د — وڵاتانی جیهان بە پێی زمان یا زمانەگەلێكی زاڵ كە ڕەوتی وەرگێڕان دیاری دەكەن دەكرێ بە چەند نموونەی جۆراوجۆر دابەش بكرێن. ئەم نموونەگەلە زۆرتر بەرپرچدانەوەی دەسەڵاتی سیاسی ڕێژەییە و دۆخی ئەدەبی و سەیترە یا وابەستەبوونی وڵاتان دەردەخات.

و — هەموو وڵاتێك لە وەرگێڕاندا زۆرتر هۆگری بە بوارێكی تایبەت بە خۆی نیشان دەدا. هەندێك وڵات زۆرتر حەزیان لە ئەدەبیاتە، هەندێكی دیكە كەم و زۆر حەزیان لە زانست و كۆمەڵێكی دیكە لە زانستە سرووشتییەكان. (مینۆڤا، ١٣٧٦: ٦١ —٦٢).

ڕێكخراوی یۆنسكۆ لە ساڵی ١٩٨٩دا ڕاپۆرتێكی سەبارەت بە بەرهەمە وەرگێڕدراوەكان لە جیهاندا بڵاو كردەوە كە بە شێوەیەكی گشتی ئەنجامەكەی بەمشێوەیەی خوارەوە بوو:

١ — لە سەدا ٨٦ی تەواوی وەرگێڕانگەلێك كە لە جیهاندا بڵاو بۆتەوە لە وڵاتانی ڕۆژئاواییدا چاپ بووە و سەرچاوەكانیشیان زۆرتر ڕۆژئاوایی بووە بە واتایەكی دیكە ئیدی ڕۆژئاوا هیچ حەز و مەیلێكی بۆ فێربوونی زانست جگە لە ڕۆژئاوا نیە.

٢ — بەرهەمە وەرگێڕدراوەکان کە لە وڵاتانی ناڕۆژئاواییدا، جگە لە ژاپۆن، بڵاوبوونەوە تەنیا لە سەدا ٨ی تەواوی وەرگێڕانەکان پێك دێنێ ئەم وەرگێڕانانەش نیشاندەری حەز و مەیلی زۆرە بۆ فێربوونی زانست لە ڕۆژئاواوە.

٣ — ژاپۆن بە تەنیا لە سەدا ٥ی تەواوی وەرگێڕانە بڵاوبووەکانی جیهانی چاپ کردووە و وەرگێڕانەکانی ئەو وڵاتەش بە شێوەی یەك لایەنە لە سەرچاوە ڕۆژئاواییەکانەوە ئەنجام دراوە(باسێنت، ١٩٩٠: ٢٥ —٢٦).

پووختەی دیرۆکی وەرگێڕان لە جیهانی ئیسلام و ئێران دا

سوپای ئیسلام، دوای داگیرکارییە زۆر خێراکانی، بە سەر وڵاتێکی پان و بەریندا بە میراتێکی یەکجار گەورەی کولتووری و شارستانیدا زاڵ بوو. جوولەکە و مەسیحییەکان ئیمانیان هێنا و ئێرانییەکان و هیندی و سریانی و میسر و مەغریبی و ئسپانییەکانیش ملیان بۆ ڕەوا پێدان بە پیرۆزبوونی دا، بۆ ئەوەی زمانی عەرەبی ببێتە زمانی هاوبەش بۆ هەموو دانیشتووانی وڵاتانی ئیسلامی. پزیشکە شارەزاکان و زانا مەزنەکان (جوو و مەسیحی زۆرتر و بە تایبەتی نستۆرییەکان) چوونە بەر دەرگای خەلیفەکان و بەمشێوەیە تێکەڵاوییەکی گەورە لە نێوان هەموو توخمە جۆراوجۆرەکانی جیهانی ئیسلام پێك هات و گۆڕینەوەی فرە لایەنەی بیرۆکە عەقڵانییەکان لەم جیهانە نوێیەدا بەها و پەرەی گرت. عەرەبەکان خۆیان لە ڕووبەڕووبوونەوەی ڕاستەوخۆ لە گەڵ ژیاری یۆنانی — ئێرانیدا دۆزییەوە و کەوتنە ژێر کاریگەری ڕاستەوخۆ و قووڵایی ئەوانەوە.

لە کۆتایی سەدەی یەکەمی کۆچی دا، وەرگێڕە ئیسلامییەکان وردە وردە هەندێك شتیان وەرگێڕا بەڵام بزاڤی ڕاستەقینەی وەرگێڕان تەنیا لە نیوەی دووهەمی سەدەی دووهەمەوە پێی گرت. وەرگێڕەکانی ئەم سەردەمە سەرنجێکی زۆر تایبەتییان بە وەرگێڕانی بەرهەمەکانی ئەرەستۆ و ئەفلاتوون دەدا و زۆریان هۆگر بوون. سەدەی سێهەمی کۆچی، واتە سەردەمی کلاسیکی ئیسلام، سەرەتای سەردەمی زێڕینی بزاڤی وەرگێڕانی ئیسلامی بوو کە تا کۆتایی سەدەی پێنجەم درێژەی هەبوو. هەر بۆیە موسڵمانەکان زیاتر لە سێ سەدە زۆر بە توندی

سەرقاڵی وەرگێڕانی بەرهەمە زانستی و فەلسەفی و ئەدەبی و ئایینییەکانی ژیارە کۆنەکان بوون و بوونە خاوەنی میراتێکی گەورەی مرۆڤایەتی کە سەرچاوەکانی لە شەش زمانی ناسراوی ئەو کاتدا واتە عیبری و سریانی و فارسی و هیندی و لاتین و لە هەمووان گرنگتر یۆنانی بوو. گەلێك ناوەندی زانستی بە ناوی ***بیت الحکمە*** بۆ جێگیرکردنی وەرگێڕەکان و پاراستنی بەرهەمەکانیان دامەزراو و گەلێك لێژنە بۆ گەڕان بە دوای بە نرخترین کتێبەکان لە ئێران و هیند و قوستەنتەنییەدا دانران و گەڕان، بۆ ئەوەی گەلێك بیرۆکەی بەهادار و کامڵ لە زمانەکانی دیکە بە ئەمانەتی تەواوەوە وەرگێڕن، هەم وەریانگێڕان و هەم وەرگێڕانەکانی پێشووتریشیان ڕاست کردەوە یا جارێکی دیکە وەریانگێڕانەوە.

خەلیفەکانی عەبباسی سەرنج و هۆگرییەکی تایبەتیان بە دیاردەی وەرگێڕان دەدا بۆ دابین بوونی ئەم گرنگییە، واتە وەرگێڕانی بەرهەمە زانستی و فەلسەفییەکان بە زمانی عەرەبی، پشتیان بە زمانزانانی ئێرانی و هیندی و سائیبی و جوولەکە و مەسیحی بەست. سێ ناوەندی وەرگێڕان لەو کاتەدا بریتی بوون لە ئەسکەندەرییە، جوندی شاپوور و حەڕڕان. گرنگترین هەوڵ بۆ وەرگێڕان بە زمانی عەرەبی لە قوتابخانەی ئەسکەندەرییەدا دەستی پێکرد. قوتابخانەی ئەسکەندەرییە کە میراتی کولتووری ئاکادیمی ئاتێن (ئەسینا) بوو بوو بە پەیوەندییەك لە نێوان بیرۆکەی یۆنانی و بیرۆکەی ئیسلامی و بە بڕوای زۆربەی خاوەن بیرو ڕاکان کاریگەریی لە زانست و فەلسەفەی ئیسلامیدا زۆر گەورەیە. کیمیای عەرەبی زۆرتر بەرهەمی ئەم کاریگەری و پزیشکی ئیسلامی لە بنەڕەتدا جالینووسی یان بە واتایەکی دیکە ئەسکەندەرانییە. لە ماوەیەکی زۆر کورتدا موسڵمانان شان بە شانی مامۆستایانی مەسیحی دەستیان بۆ کاری وەرگێڕان و ڕاڤەکردنی کتێبە ناعەرەبییەکان — بریتی لە فارسی و هیندی و عیبری و سریانی — برد وەرگێڕە ئیسلامییەکان ئەرکێکی دوو لایەنەیان لە سەر شان بوو بۆ گێڕانەوەیەکی دروست لە دەقە سەرەکییەکان و گونجاندنی وشەگەلی گونجاو بۆ چەمکە تازەکان. لە ناو وەرگێڕە بەرچاوەکانی ئەم سەردەمە دەبێ ئاماژە بە عەبدوڵڵای کوڕی ئەلموقەفەع بکەین کە شێوەی داڕشتنی ئەو لە نووسین دا ئێستاش هەر سەرمەشقی نووسەرانی عەرەبە. ئەم وەرگێڕ و نووسەرە بە ڕەچەڵەك ئێرانییە دوای ئەوەی کە ئیمانی بە ئیسلام هێنا زۆر بە باشی فێری

زمانی عەرەبی بوو و چەند کتێبێکی مۆراڵی بە زمانی عەرەبی وەرگێڕا کە نموونەی بەرچاوی ئەو کتێبی بەناو بانگی کلیلە و دمنەیە.

وەرگێڕەکانی ئەم چاخە هەڵبەت تەنیا هەر بە کیمیا و پزیشکی رازی نەبوون بەڵکو کتێبگەلێکی دیکەشیان بە گەلێك ناوەڕۆکی زانستی سرووشتیی، بان سرووشتی و ئایینییەوە، و بۆ وێنە کتێبی پیرۆز و ئینجیل و بەرهەمەکانی مانەوی و زەردەشتیان وەرگێڕا کە لە پێکهاتنی زانستە ئایینەییەکانی موسڵماناندا رۆڵێکی بەرچاویان هەبوو. لە ئەستێرەناسی و بیرکاری و سیاسەتدا بەرهەمگەلێکیان لە هیندی و فارسی، جگە لەوەش گەلێك کتێبی هەندەسی و پزیشکی و ئەستێرەناسی یۆنانیشیان بە عەرەبی وەرگێڕا.

مێژوو شتێکی ئەوتۆی لە وەرگێڕانە عەرەبییەکان بۆمان بە جێ نەهێشتووە، ئەو هێندە کەمەش کە ماوەتەوە لە چوار قوڕنەی جیهاندا بڵاوبوونەوە و بە ناو کتێبخانەکانی رۆژهەڵات و رۆژئاوادا دابەش بوون. بەڵام دەکرێ بە خوێندنەوەی ئەم نوسخە کەم و دەگمەنانەش بە گەلێك خاڵی ورد و سەرنجڕاکێش بگەین" ئەگەر لە ئاگاداری ورد و تایبەتمەندییە مۆراڵی و زانیارییە یەکجار زۆرەکانی وەرگێڕە ئیسلامییەکان گەڕێین، ئەو شتەی کە لە هەموو شتێك زیاتر شیاوی سەرنجە ئەوەیە کە ئەوان لە کاری وەرگێڕاندا شێوازێکی تەواو زانستییان لە بەرچاو گرتووە. دەقێك چەند جار کەوتۆتە بەر دەستی وەرگێڕە جۆراوجۆرەکان و لە رووی سەرچاوەی جۆراوجۆرەوە وەردەگێڕدران. ئەو کات وەرگێڕەکان ئەو وەرگێڕانانەی کە پێشتر بە پەلە یا بە دەستی کەسانێك کە شارەزاییەکی کەمتریان هەبووە ئەنجام درابوو دووبارە پێداچوونەوەیان بە سەردا دەکردن یان ئێدیتۆرییان بۆ دەکردن. هەندێك ژمارە لەم بوارەوە ئەو شتە دەردەخات: بیست و سێ کەس کە نیوەی زیاتریان یۆنانیان دەزانی قۆڵیان لە وەرگێڕان یا دووبارە وەرگێڕانی بەرهەمەکانی ئەرەستۆ هەڵکرد و لەو بیست کتێبەی ئەرەستۆ کە جیهانی ئیسلام دەیناسین نزیك بە هەشتا و هەشت وەرگێڕانیان خستۆتە بەردەست واتە بە شێوەیەکی ناونجی بۆ هەموو کتێبێك زیاتر لە چوار وەرگێڕان. (مەدکور، ١٣٧٩: ١١١— ١٠٥).

بەمشێوەیە دەبینین کە کاری وەرگێڕە ئیسلامییەکان زۆر بەرچاوە، ئەوان کولتورێکی مەزنیان دامەزراند. ئەوانەی کولتوور و ژیاری یۆنانیان دێنا بەو شێوەیە کە لەو کولتوور و ژیارە تێدەگەیشتن بۆ جیهانی ئیسلامیان دەگواستەوە. لە رەهەندی مێژووی زانستیشەوە دەبێ

بڵێین ئەم وەرگێڕانانە یۆنانیان بە عەرەبستانەوە گرێ دا، ئێسکۆلاستیکی رۆژئاوایی بەرەو زانستی یۆنانی راکێشا و بە کورتی چاخی دێرینی لەگەڵ سەدەکانی ناوەڕاست پێکەوە گرێ دا. بە هۆی ئەم وەرگێڕانانەوە بوو کە لاتین زمانەکان لەگەڵ بەرهەمە کلاسیکییەکان ئاشنا بوون.

بەڵام وەرگێڕان لە ئێراندا پێشینەیەکی زۆر دوور و درێژی هەیە. بەر لە ئیسلام، ئەوەندەی کە بەڵگە و دێکۆمێنت دەریدەخات، گەلێك کتێب لە زمانی سانسکریتی و زمانەکانی دیکەوە بە تایبەتی لە سەردەمی ساسانییەکاندا وەرگێڕدراوە کە بە داخەوە دەقە پەهەلەوییەکانیان لە بەردەستدا نیە، بەڵام ئەو وەرگێڕانانەی کە لە رووی ئەوانەوە لە سەدەکانی دواتردا بە زمانی عەرەبی ئەنجام دراون هێشتاش هەر ماون (بۆ وێنە ***هەزار و یەك شەو*** و ***کلیلە و دمنە***). لە سەردەمی ئیسلامیدا، هەر لە هەمان سەدەکانی سەرەتای کۆچییەوە، لە لایەکەوە وەرگێڕانی زۆربەی بەرهەمە بڕواپێکراوی زانستی و فەلسەفییەکانی یۆنان (زۆربەیان لە رێگای زمانی سریانی)یەوە بە عەرەبی لە بەر دەستی ئێرانییەکانیشدا بوون و لە لایەکی دیکەوە گەلێك دەقی عەرەبی و بە تایبەتی راڤە و شیکردنەوەکانی قورئان بە فارسی وەرگێڕدران و ئەم دەست خەتەی وەرگێڕان تا چەند سەدەی دواتریش هەر وا مابۆوە.

وەرگێڕان لە زمانە ئەورووپاییەکانەوە پێشینەیەکی زیاتر لە سەدەیەکی هەیە. لە راستیدا کاری وەرگێڕان لە زمانە ئەورووپاییەکانەوە (بە تایبەتی فەڕەنسا) بە کتێبە وانەییەکانی دارالفنون دەستی پێکرد و بە هۆی ئاشنابوون لەگەڵ پیشەی چاپ و ناردنی خوێندکار بۆ دەرەوەی وڵات پەرەی سەند. لەوەڕا کە مەبەستی دامەزراندنی ئەم ناوەندە ناوەندێکی راهێنان لە سەردەمی عەبباس میرزا — دا بە پێشنیاری رووناکبیرانی ئەو کات — وەرگرتنی ژیار و زانست و تێگەیشتنەکانی رۆژئاوا بوو هەر بۆیە هەوڵی دا مامۆستای و بیانیش دامەزرێنێ. هەروەها گەلێك کتێبی وانەیی بیانیش لە بوارەکانی زانستی، ئەدەبیات، مێژوو، پزیشکی و هەتا دوایی هەر بە یارمەتی ئەم مامۆستایانە بۆ فارسی وەرگێڕدران. دوای ماوەیەك لە سەر پێشنیاری عەبباس میرزا هەوڵیان بۆ وەرگێڕانی بەرهەمە ئەدەبییەکانیش دا. لەوەڕا کە زۆربەی خوێندکاران بۆ فەڕەنسا دەناردران زمانی فەڕەنسا لەم وڵاتەدا (ئێران) بوو بە باو و بە پەرەگرتنی ئەو نەك تەنیا بەرهەمی نووسەرانی فەڕەنسا بەڵکو بەرهەمە ئەدەبییەکانی

زمانەکانی دیکەی ئەو رووپیش وەك ئەڵمانی، رووسی، لەهێستانی، مەجار، ئیسپانی و پۆرتوگالی بە فارسی وەرگێڕدران.

یەکەمین شانۆنامە کە لە فەڕانسییەوە بۆ فارسی وەرگێڕدرا شانۆنامەی ***خەڵك رەتێن*** (مردم گریز) بەرهەمی مۆلێر بوو. دوای مردنی عەبباس میرزا و فەتح عەلیشا لە سەردەمی **محەممەد** شادا بزاڤی وەرگێڕان و چاپی کتێب تووشی نسکۆ و کەم و کۆڕی هات بەڵام لە سەردەمی ناصرالدین شا و موزەففەرەدین شادا گەیشتە لوتکە. **محەممەد** تاهیر میرزا و **محەممەد** خانی ئێعتمادۆلسەڵتەنە پڕ کارترین وەرگێڕەکانی ئەم سەردەمە بوون. لە بەناوبانگترین وەرگێڕانەکانی **محەممەد** تاهیر میرزا، ***سێ چەکدار***، ***کێنت مۆنت کریستۆڤ*** و لە بەرچاوترین وەرگێڕانەکانی ئێعتمادولسەڵتەنە ***پزیشکی تۆپزی*** و ***ژیاننامەی کریستۆف کلۆمب*** ە.

دوای شەڕی دووهەمی جیهانی، زمانی ئینگلیزی بەرە بەرە جێی فەڕانسەی وەك زمانی سەرچاوەی وەرگێڕان لە ئێراندا گرتەوە و ئێستا زۆربەی بەرهەمە وەرگێڕدراوەکان بە زمانی فارسی، لە زمانی ئینگلیزییەوە وەردەگێڕدرێن.

پڕۆسەی وەرگێڕان و نموونەی زەینی وەرگێڕ

لە کاتی وەرگێڕاندا چ شتێك لە زەینی وەرگێڕدا روودەدا؟ وڵامی ئەم پرسیارە زۆر ئەستەمە و باشتر وایە بڵێم تاڕادەیەك نەشیاوە چونکە دەروونناس و دەمار ناسان خۆیان نازانن زانیارییە زمانییەکان بە چ شێوەیەك لە مێشکدا کۆ دەبنەوە.

ژان دۆلیل (١٣٨١: ٧٨٠ —٨) زمانناسی فەڕەنسی پێی وایە ئەم پڕۆسە زەینییە بریتییە لەو قۆناغانەی خوارەوە:

أ — **تێگەیشتنی بابەت** : لەم قۆناغەدا وەرگێڕ لە بنەڕەتدا هەوڵ دەدا لەو شتە تێبگا کە نووسەر مەبەستی دەربڕینی هەیە. ئەو لەم قۆناغەدا لەگەڵ دوو جۆر پەیوەندی لەگەڵ دەقدا رووبەڕوو دەبێتەوە“ پەیوەندی واتایی نێوان وشە و ئاخاوتنەکانی دەق، و پەیوەندی کۆنی نێوان وتە و دیاردە نازمانییەکان. هەر بۆیە تێگەیشتنی بابەت لە دوو ئاستدا روو دەدا، ئاستێك کە لەودا بەرهۆکان دەرك پێ دەکرێن و قۆناغێك کە لەودا واتاکان دەرك پێ دەکرێن.

ب — **دووبارە فۆڕمۆلەکردن:** قۆناغی دوایی دووبارە دەربڕینە، کە بریتییە لە کردەی دەربڕینی دووبارەی ماناکان بە سوودوەرگرتن لە نیشانەکانی زمانێکی دیکە رێزبەندی دووبارە، تەنیا ناو لێنانی چەمکەکان نیە بەڵکو لە بنەڕەتدا کردەوەیەکە کە پێویستی بە وەگەڕخستنی هۆش و هزر، واتە زنجیرەیەك کردەوەی زیندوو و ئەکتیڤە کە وەرگێڕ بەشی هەرە زۆری ئەو کارە بە شێوەی لەخۆنائاگا (بێ ئەوەی خۆی ئاگای لــێ بێ) ئەنجام دەدا.

ج — **تەئید:** مەبەست لە تەئید واتە سێهەمین و دوایین قۆناغی پڕۆسەی ناسینی وەرگێڕان، راستی و دروستی رێگاچارەیە. ئەم کارە بە کۆنتڕۆڵ کردنی هاوواتای پێشنیار کراو بۆ دڵنیابوون لەوە کە ئایا ئەو هاوواتایە بە شێوەی تەواو و کەماڵ واتای تەواو و پوختی قسەی بنەڕەتی دەگەیەنێ، روودەدا. وەرگێڕ لەگەڵ ئەوەدا کە هەوڵ بۆ تەئیدی وەرگێڕانەکەی خۆی دەدا هەوڵ دەدا رادەی گونجانی دووبارە فۆڕمۆلەکردنی خۆی لەگەڵ واتای دەقی سەرەکیش بگونجێنێ و یان بە واتایەکی وردتر، ئاستی دروستی راڤەی خۆی لەگەڵ مەبەستەکانی نووسەر (دانەر) هەڵسەنگێنێ.

گرووپێکی دیکە لە زمانناسان وەرگێڕان بە پیشەیەك دەزانن کە لەودا وشەکان و پێکهاتە رێزمانییەکانی دوو زمان تەنیا دەبێ لە گەڵ یەکدی، یەکتر بگرنەوە و لەگەڵ یەکدی بگونجێن. زۆر جار ئەم پێناسەیە لە هەندێك خاڵی زۆر ساکاردا راستە بەڵام لە زۆربەی خاڵەکانی دیکەدا وەرگێڕ پەیامێك کە لە زمانی "أ" وەردەگرێ سەرەتا لە رێگای رەمزشکاندن لە چوارچێوەی واتایەکدا دادەڕێژێ و دواتر ئەم واتایە بنەمای پێویست بۆ واتاگەلێك کە دەبێ لە زمانی "ب" دا شکڵ و فۆڕم بگرێ دابین دەکا.

بۆچوونی دیکەی زمانناسان سەبارەت بە پڕۆسەی زەینی وەرگێڕان شێوەی دۆزینەوەیە کە لە نیشاندەر(نمودار) ١ — ٢ دا هاتووە.

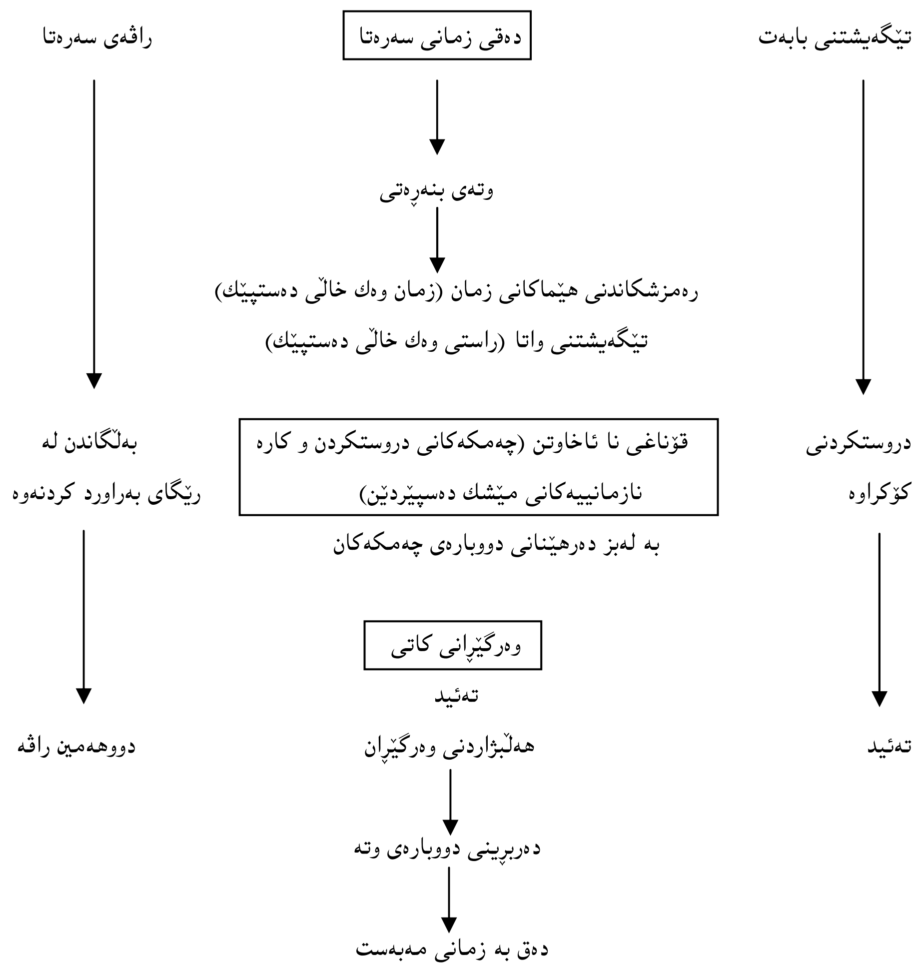

پیشاندەری ١- ٢: شێوەی داهێنان لە پرۆسەی زەینی وەرگێڕاندا (سەرچاوە: دۆلیل ١٣٧٤: ٧٨)

قۆناغەکانی وەرگێڕان

(باتنی ١٣٥٤: ١٠٤ —١٠٦) ئەو قۆناغانەی کە لە کاتی وەرگێڕاندا ئەنجام دەدرێ بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

أ — وەرگێڕ، وەك هەموو تاکێکی خاوەن زمان، لە زەینی خۆیدا ڕێساگەلێکی زەبت کردووە کە بە سەر پێکهاتەی ئەو زمانەدا زاڵن و بە پێی ئەم ڕێسایە دەتوانێ بڕیار بدا کە ئایا ئەو ڕستەی دەیبیستێ یا دەیخوێنێتەوە سەر بەو زمانەیە یان نا، ئەگەر ڕستەکە سەر بەو زمانەیە، بە چ شێوەیەك پێك دێ و بە چ شێوەیەك بە سەر توخمە پێکهێنەرەکانی دا شیتەڵ دەبێتەوە. بە کۆی ئەم ڕێسا و زانیارییانە کە هەموو کەس لە سەر زمان هەیەتی "ڕێزمانی زمان"ی پێ دەگوترێ. لە راستی دا ئەم ڕێزمانە تێگەیشتنی گشتی و لەخۆنائاگایە کە هەموو کەس بە پێی کات لە زمانی خۆی وەرگرتووە نەك کۆمەڵی ڕێسا و یاساگەلێك کە لە کتێبەکانی ڕێزمانیدا هاتووە. دوای ئەوەی وەرگێڕ ڕستەیەك وەردەگرێ، کە دەبێ وەریگێڕێ، سەرەتا بەپێی ڕێزمانێك کە دەیزانێ دەق بە توخمە پێکهێنەرەکانی شیتەڵ دەکاتەوە و ڕۆڵی هەموو توخمێك دووبارە دەناسێنێتەوە.

ب — وەرگێڕ وەکو هەموو تاکێکی خاوەن زمان، کۆمەڵێك لە وشەکانی ئەو زمانە لە بیری خۆیدا دەپارێزێ کە وشەکانی ئەو پێك دێنێ. وشەکانی هەر کەس بەشێکە لە کۆی وشەکانی زمان و وشەکانی هەر زمانێك بریتییە لە وشەگەلێك کە ئاماژە بە راستی و ئەزموونەکانی خاوەن زمان لە جیهانی دەرەوە و ئەبستراکتە زەینییەکانی ئەوان لە ئەزموونەکاندا دەکا. دوای ئەوەی وەرگێڕ، ڕستەکەی خۆی بە پێی ڕێساگەلی ڕێزمانی بە توخمگەلێکی پێکهێنەر لە زەینی خۆیدا شیتەڵ کردەوە، بۆ ناسینی واتای وشەکانی، ئەوان لەگەڵ وشەگەلێك هەڵدەسەنگێنێ کە لە مێشکی خۆیدا زەبتی کردوون.

ج — وەرگێڕ دەبێ لە زەین و بیری خۆیدا کۆمەڵێك ڕێسا بۆ هاوتادۆزینەوە هەبێ، بۆ ئەوەی لە سەر بنەمای ئەو بتوانێ هاوواتای توخمی پێکهاتەی زمانێك کە لەویەوە وەرگێڕان دەکا (واتە زمانی سەرەتا) لە زمانێکدا کە بەو وەرگێڕان دەکا (واتە زمانی مەبەست) بدۆزێتەوە. دوای ئەوەی کە توخمی پێکهاتەی ڕستەیەك کە بۆ وەرگێڕان دانراوە لە بیری وەرگێڕدا ناسراو لە واتای ئەو وشانە تێگەیشت، لە ڕێگای ئەم ڕێسایانە هاوواتاکانیان دەدۆزرێتەوە.

د – دەبێ وەرگێڕ وشەگەلێکی لە زمانی مەبەست دا لە بیربێ بۆ ئەوەی بە پێی ڕێساکانی هاوواتادۆزینەوە، هاوواتای توخمی پێکهاتەی زمانی سەرەتا لە ناو ئەواندا بدۆزێتەوە.

ھ – دەبێ وەرگێڕ ڕێزمانی زمانی مەبەست بزانێ واتە ڕێساکانی ئەو لە زەینی خۆیدا زەبت کردبێ بۆ ئەوەی بە پێی توخمە هەڵبژێردراوەکان پێکهاتەیەك بخاتە ڕوو.

بوریس هێلبێك لە بابەتێکدا بە ناوی "هۆکار و قۆناغەکانی وەرگێڕان" دا لەگەڵ پەرەسەندنی تیۆری تۆپزی لۆی، قۆناغەکانی وەرگێڕانی بە کورتی بەمشێوەیە باس دەکا:

١- زانیاری پێویست بۆ ڕاڤەکردنی دەقی بنەڕەتی:

شێوەیەکی دەروونناسانە لە مێشکی وەرگێڕدا هەیە کە تاڕادەیەك هاوشێوەی مێشکی کۆمپیوتەرە. لە ڕاستیدا مێشکی ئەو نە تەنیا بریتییە لە زانیاری لە سەر زمانەکانی سەرەتا و مەبەست و گەلێك کۆد و ڕەمزی دیکە، بەڵکو گەلێك بواری جۆراوجۆری دیکە لە خۆ دەگرێ کە وەرگێر لەو بوارانەدا خاوەنی هەندێك زانیارییە: وەك شارەزابوون لە دەق و ئەدەبیات، ئاشنایی لە گەڵ زانیارییەکانی دەروونی زمان (ئینسکلۆپیدیایی، کولتووری و تەکنیکی) و ئاگادار بوون لە نێوانیان واتە ئاگادار بوون لە دەقەکانی دیکەش. کاتێك ئەم هۆکارە بە مەبەستی وەرگێڕان پراکتیزە ببێ ڕووداوێکی دەروونناسانەیە و یەکەمین قۆناغە لە ڕێگای وەرگێڕاندا.

٢- وێناکردنی وەرگێڕ لە بەردەنگ (خوێنەر)ی وەرگێڕان:

خوێنەر / بیسەری ڕاستەقینە یا گریمانەیی وەرگێڕان خاوەنی گەلێك زانیاری، ئەزموون، حەز، زەوق، توانایی و چاوەڕوانییە. تەمەنێکی دیاریکراوی هەیە و سەر بە توێژێکی تایبەتی کۆمەڵگایە. هەر وەك سەبارەت بە ناردنی هەموو جۆرە پەیامێك هەلومەرجێك لە بەرچاو دەگیردرێ، دەبێ ئەم تایبەتمەندییگەلەش کەم و زۆر لە لایەن پەیامنێرەوە لە بەرچاو بگیردرێ. سەرکەوتنی هەموو وەرگێڕانێك پەیوەندی بە کارلێکی پێچەوانەی کۆمەڵی مەبەستەکانەوەیە و وەرگێڕ دەبێ پێداویستییەکانی بەردەنگ(**"مخاطب"** لێرەدا مەبەستی لە خوێنەرە. و) – چ دەقێکی ئەدەبی بێ یا زانستی – دابین بکا.

٣- هەڵبژاردنی ڕەمز (کۆد):

واتە بڕیاردان لە سەر زمانێکی تایبەتی هەموو جۆرە ڕەمزێکی دیکە کە کەڵکی لێوەردەگیردرێ، ئەم هەڵبژاردنە هۆکارێکە لە وەرگێڕاندا چونکە چاوپۆشی کردن لەو شتێکی نەشیاوە و ناکرێ دەبێتە هۆی ئەستەمی یا تەنانەت ببێتە هۆی وەرگێڕان نەبوونی تایبەتمەندییە بنەڕەتییەکانی. بۆ وێنە deare لە سووناتەکانی شکسپێردا لەودا یەکەیەکی واتایی خۆشەویست و بەهادار دەدا. کاتێك وەرگێڕان دەکەین ئەگەر زمانی مەبەست ئەو وشەیەی نەبێ کە هەر دوو واتاکە بدا پاراستنی ئەم پیشەی شاعیرانەبوونە لە وەرگێڕاندا نەشیاو دەبێ. جگە لەوانەش، پێویستە لە نێوان کۆد یا ڕەمزەکان دا وشەگەلێکی، فۆنەتیکی و خەتی جیاوازی دانێین. ڕەمزی وشەیی یا ڕەمزی واژەیی بە واتای چەمك و واتای تایبەتی هەموو وشەیەکە. کۆدی دەنگ یا فۆنەتیکی بریتییە لە ئاوازە، دەنگدانەوە، بەرزی و نزمی، توندی و خێرایی ئاخاوتن کە زۆر لە وەرگێڕانە زارەکییەکاندا کەڵکی لێ وەردەگیردرێ. کۆد یا ڕەمزی خەتی کەڵك لە پیتە جۆراوجۆرەکان و شێوەی پۆلێنکردنیان بە شێوەی یەکەگەلێکی دیاریکراو وەردەگرێ. گواستنەوەی تایبەتمەندییەکانی کۆدی خەتی لە ڕێگای لێکدانی کۆدی وشەیی و دەنگەکانەوە واتە گۆڕینی پەیوەندی نووسراوە و زارەکی زۆربەی کاتەکان نەشیاو و نەگونجاوە. بۆ وێنە گواستنەوەی شێوەی خەتی شیعرێك کە بە شێوەی باران یان کلکی ئەسپە بە شێوەی وشەیی یا دەنگی نەشیاوە.

٤- ڕاڤەی دەقی سەرەکی:

بە واتای تەکنیکی و پیشەیی، بە واتای تێگەیشتنی وەرگێردراوێکی باش لە تایبەتمەندی و پەیام و تێگەیشتنی ئەوە. لە ڕاستی دا ڕاڤەی دەق هەمان واتای دەقە کاتێك کە لە شێوەی کۆد هاتبێتەدەر.

ڕاڤە پەیوەندی بە زاڵبوونی تەواوە بە سەر زمانی سەرەتا و زانیاری لە بواری کولتووری و کۆمەڵایەتیدا کە دەق لەویەوە سەرووی وەرگرتووە.

٥- وێناکردنی وەرگێڕ سەبارەت بە دەقی بنەڕەتی:

دەکرێ ئەم خاڵە لە نێوان دوو ئاستی ئەمانەتداری و بەرژەوەندیخوازانەدا پۆلین بکەین. لە بەشی یەکەم دا وەرگێڕ دەیەوێ تەواوی تایبەتمەندییە گرنگەکانی دەقی بنەڕەتی بە گوێی

خوێنەر(بەردەنگ)ی خۆی بگەیەنێت لە حالێکدا لە بەشی دووهەم دا مەبەستی ئەوەی هەیە وەك دەقێکی سەربەخۆ کار بکا. هەروەها روانگەی وەرگێڕیش سەبارەت بە کردەوە تایبەتییەکانی پەیوەندی وەك توێژە جۆاروجۆرەکانی دەق یا ئازادە یا بەویەوە بەستراوەتەوە و نوێنگەی پلەکانی وردەکاری لە چینی وەرگێڕانی ئەمەگدارانە — بەرژەوەندیخوازانەیە. بۆ وێنە ئەگەر وەرگێڕانی یاسای وڵاتێك بیەوێ تەواوی کردەوە و خاڵە دەرهەستەکانی ئەو — دیاردەیەکی، بەڕێوەبەری و شێوازی — بپارێزێ زۆر ئەمەگدارانە و وەفادارانە دەبێ. وەرگێڕانێکی ئەوتۆ بۆ ئەو خوێنەرە گونجاوە کە بیەوێ شتە لاوەکییەکانی دەق بزانێ. وەرگێڕانێکی ئازادتر تەنیا بەشێك لە رۆڵە سەرەکیەکان نەك هەموویان وەك پاڕامێترەکان، پەیوەندی بە خواست و هۆگرییەکانی بەردەنگ یا خوێنەرێك کە لە بیردایە — بە دەست لێنەدراوی دەهێڵێتەوە. پێدەچێ وەرگێڕانێکی بەرژەوەندیخوازانە یاسای بنەڕەتی وڵاتێك بکاتە یاسای بنەڕەتی نیزامێکی سیاسی خودی خوێنەر و باسی وەرگێڕدراو بوونی دەق بکا یا باسی نەکا. وەرگێڕانی لەو چەشنە هەیە (زۆرتر لە جۆری ئەدەبی) کە قۆڵی لە گەیشتن بە هەر دوو مەبەستەکە هەڵماڵیبێ: ئاشناکردنی خوێنەر لەگەڵ دەقی بنەڕەتی و وێناکردنی دەقی وەرگێڕدراو وەك دەقێکی رەسەن و سەربەخۆ.

٦- وێناکردنی وەرگێڕ سەبارەت بە شێوەی کۆد(رەمز)ی وەرگێڕان:

رۆڵی سەرەکی شێوەی کۆد لە پەیوەندییەکاندا، دابینکردنی ئامرازی دەرهەستی پێویست لە راستای وەرگرتنی هزر و هەستی وەرگردایە بەڵام لە هەندێك خاڵدا شێوەی کۆد پێویستی بە تێڕوانین هەیە. بۆ وێنە کاتێك شانۆنامەیەك بەمەبەستی پێشکەش کردن وەردەگێڕدرێ، دەبێ وەرگێڕ گوتن و بیستنی وشەکان کە دەکەونە سەر زمان لە بەرچاو بگرێ. رووبەڕووبوونەوەی ئەکتیڤی وەرگێڕان لەگەڵ شێوەی کۆد لەم خاڵانەدا و خاڵەگەلێکی هاوشێوەدا تەنانەت وێدەچێ کاریگەری لە سەر مەبەستی وەرگێڕیش هەبێ، چونکە هەندێکجار دەبێ مەبەستی وەرگێڕ بگۆڕدرێ بۆ ئەوەی تایبەتمەندییەکانی شێوەی کۆد روون بکاتەوە. ئەم لە بەرچاوگرتنە تایبەتییەی شێوەی کۆدی وەرگێڕان بۆ وێنە لە دوبلاژ و پەراوێزنووسی فیلم دا پێویستە، چونکە کاریگەری لە سەر پێویستی هاوئاهەنگی بزاوتەکانی لێو و کورتکراوەیی لە وەرگێڕاندا دادەنێن.

٧- بڕیاری وەرگێڕ لە سەر رێژەی وشە بە وشە بوونی وەرگێڕان:

واتای وەرگێڕانی وشە بە وشە بە گشتی بریتییە لە:

أ — کەڵك وەرگرتن لە وشە وەك یەکەی وەرگێڕان لە کاتی لە بەرچاوگرتنی بەش و پاژەکانی وتە و رێکوپێك کردنی وشەکان لە دەقی سەرەکیدا.

ب — وەرگێڕانی واتای بنەڕەتی وشە.

ج — هاوواتا دانانی وشە لە زمانی مەبەستدا، بە شێوەیەك کە واتای بنەڕەتی ئەو بە شێوەیەکی زۆر باش و گونجاو لەگەڵ واتای وشە لە زمانی سەرەتادا دەگونجێ.

وەرگێڕانی لەبز بە لەبز(وشە بە وشە) واتای دەق و بوار لە بەرچاو ناگرێ و تەنیا و تەنیا بە شێوەیەکی رەها سەرنج بە واتا دەدا. بەزۆری ناتوانین وەرگێڕانی لەبز بە لەبز (یان وشە بە وشە)ی دەقێکی کامڵ، تێبگەین و سەرلێشێوێنەرە، چونکە بە پێی زمانی سەرەتا کەڵك لە زمانی مەبەست وەردەگرێ. بەڵام هەندێك خاڵ هەیە کە پێدەچێ وەرگێڕ بڕیار بدا بە ئەنقەست ئەم کارە ئەنجام بدات وەك وەرگێڕانی دەقە ئایینییەکان.

٨ - بڕیاردان لە سەر واتاکان:

تەنها هەڵوێست گرتن(تێڕوانین)ی گشتی لە سەر ئاکارەکانی دەقی بنەڕەتی، بۆ دیاریکردنی وەرگێڕانی شیاوی قەبووڵکردن بەس نیە. هەندێکجار ناکرێ تەواوی واتا لەبار و گونجاوەکان بە پێی بابەتی گشتی وەفادارانە بگوازرێنەوە یان زمانی مەبەست ئیزنی گواستنەوەی واتا گریمانەییەکان لە بوارێکی تایبەتیدا نادا (بۆ وێنە وای دانێن دەتانەوێ پەندی پێشنیانی *لێم بۆتە گونی قۆڕ، دەیبڕی نابێ، نایبڕی هەر نابێ*(ئەم پەندە لە بری "آش کشك خالتە بخوری پاتە نخوری پاتە" دانراوە.و) بۆ سەر زمانی ئینگلیزی وەرگێڕی). ئەگەری تێڕوانین، تێڕوانینێکی بەرژەوەندیخوازانە بێ، وەرگێڕ تەنانەت دەبێ زیاتر لەوەش بڕیار بدا کە چ واتایەك بپارێزێ، چ واتایەك لاببات و چ واتاگەلێك لە جیاتی واتای دیکەدا بگونجێنێ.

٩- بڕیاردان لە سەر شێوەی گواستنەوەی واتای بنەڕەتی:

لە هەر شوێنێکدا هەڵبژاردنی نێوان چەند خاڵێك بۆ گواستنەوەی واتا تایبەتییەکان لە گۆڕێدا بێ، دەبێ وەرگێڕ بە سەرنجدان بە شێوەی داڕشتنی دەق و ناوەڕۆکەی بڕیار بدا کە کام خاڵ هەڵبژێرێ. بۆ وێنە بۆ گواستنەوەی چەمك و واتای فارسی "تێگەیشتن"(برداشت) بە زمانی ئینگلیزی، دەبێ وەرگێڕ لە نێوان وشە و دەستەواژەکانیdeduction، offake taking، withdrawal، in advance یەکێکیان هەڵبژێرێ. کاتێك وەرگێڕ، واتای شێوەی بگوازێتەوە دوو ڕێگای لە بەر دەمە: لاساییکردنەوە و جێگیرکردن، جێگیرکردن بە واتای دۆزینەوەی شێوازێکی هاوچەشن لە زمان و ئەدەبیاتی مەبەست دا کاتێك کە لاسایی تەواو دووپاتکردنەوەی ئامرازی وێنەیی شێوەی بنەڕەتییە. ئەوەی کە لە دوو شێوەی گواستنەوەی شێوازە دەبێ کامیان هەڵبژێرین زۆرتر پەیوەندی بە جۆری خوێنەرەوەیە. پێدەچێ خوێنەر یا بەردەنگ لە تایبەتمەندییەکانی شێوازی بنەڕەتی تێنەگا مەگەر ئەوەی کە گەلێك گۆڕانکاری شێوازی لە وەرگێڕاندا ئەنجام بدرێ.

١٠- زانستی پێویست بۆ دووبارە دانانی کۆد(رەمز):

دووبارە دانانی کۆد پێویستی بە ئاشنایی زۆر لەگەڵ زمانی مەبەستە، پەیوەندی دوو لایەنە و زانیاری لە سەر کولتووری خوێنەرەوە هەیە. کاتێك ئەم جۆرە زانستە پڕاکتیزە دەبێ قۆناغێکی دیکە لە رەوتی وەرگێڕان دەست پێ دەکا. ئاشنایی و زانینی زمانی مەبەستیش بریتییە لە زانیاری لە سیستەمی زمانی — بەو شێوەیە کە فەرهەنگی وشە و کتێبەکانی ڕێزمانی وێنا دەکەن — و زانیاری لە سەر یاسا پراکتیکیەکان و بەکار هێنانیان. بۆ وەرگێڕ تەنیا شارەزابوون لە زمانەکانی سەرەتا و مەبەست تەواو نیە. ئەو پێویستی بە بنەچەبوونی بەرامبەریش هەیە بۆ ئەوەی بتوانێ ئەو وشانەی دوو زمان کە ئەوپەڕی هاوشێوەییان پێکەوە هەیە — زۆرتر لە ڕەهەندی واتاییەوە — بگونجێنێ و کەڵك لە باشترین ئامراز لە زمانی مەبەست دا وەرگرێ، بۆ دەربڕینی هەمان واتا یا واتایەکی هاوشێوەی ئەو.(موختاری ئەردەکانی، **١٣٧٥: ٨٨ —٩٥**).

گرفتەکانی وەرگێڕان وەك ئامرازێك بۆ پەیوەندی جیهانی

مەبەستی سەرەکی وەرگێڕان، ئەفراندنی هاوواتای واتایی گونجاو و وردی نێوان زمانی سەرەتا و زمانی مەبەستە. ئەوە ڕاست پرسێکە کە وەرگێڕان لە گەلێك هەوڵی وەك وەرگرتن(اقتباس)، کاکڵەنووسی و پوخت نووسی و کورتکردنەوە جیای دەکاتەوە. هەڵبەت دۆزینەوەی هاوواتای ورد دیاردەیەکی نەشیاو و نەگونجاوە. هیچ وەرگێڕێك ناتوانێ وەرگێڕانێك بخاتە ڕوو کە هاوواتای دەقی سەرەتا بێ، خاڵگەلێکی وەك زاراوە، قسەی نەستەق، چەند مەتەل، نوکتە و تێل نیشانە (تلمیح) کولتووری و ئەدەبیەکان لە زۆربەیکاتدا وەرناگێڕدرێن. زۆربەیان لە زمانێکی دیکەدا هاوواتایەکی ناتەواو و نادروستیان هەیە کە هەر کام لەوان کاراییەکی زۆر بەرتەسکتریان لە هەمبەر وشەی بنەڕەتیدا هەیە. کەواتە بە کردەوە شتێك بە ناوی باشترین و وردترین وەرگێڕان نیە. سەرکەوتنی وەرگێڕان پەیوەندی بە مەبەستی وەرگێڕانەوەیە و بە واتایەکی دیکە پەیوەندی بە پێویستی کۆمەڵێك کە ئەم وەرگێڕانە بۆ زانیاری و ئاگایی ئەوان ئەنجام دەدەرێ. رەنگە وەرگێڕانێکی تایبەتی و سەرەتایی کە لە هەموو جۆرە وردەکارییەکی ئەدەبی بێ بەرییە بۆ زانیاری پێرسۆنێلی کۆمپانیا یا دامەزراوەیەك بۆ دۆزینەوە تازەکان بەس بێ، هەر بەم شێوەیە وەرگێڕان بابەتگەلێکی زانستی و ئابووری تەنیا پێویستی بە وەرگێڕانی کامڵ و پوختی واتا هەیە و لە بەرچاوگرتنی وردەکارییەکانی ئەدەبی لەودا هێندە پێویست و گرنگ نابێ. نموونەیەکی دیکە دوبلاژی فیلمە سینەماییەکانە، لە دوبلەی فیلمێك دا، بە پێی کێشی ئاخاوتن و دەنگ و وشەی وەرگێڕدراو لەگەڵ بزاوتەکانی لێوی کارەکتەرەکان زۆر گرنگترە لە وەرگێڕانی وردی دیالۆگەکانی ئەو فیلمە. بەڵام لە وەرگێڕانی ئەدەبیدا، ڕەهەندی پاراستنی شێوە و فۆڕمی ئەدەبی بە رادەی وەرگێڕانی وردی ناوەرۆکی دەق گرنگە و تەنانەت هەر لە بەر ئەم پرسە، هەندێك لە شاکارەکانی ئەدەبی پێویستیان بە چەند جار وەرگێڕان هەیە بۆ ئەوەی لە هەر کام لەوان دا لایەنێکی تایبەتی بەرهەمی رەسەن و بنەڕەت، جیا و دیاری بکرێ.

پێویستە لە بەرچاوترین گرفتە گشتییەکانی وەرگێڕان ئاماژە بەو خاڵانە بکرێ:

أ — گرفتەکانی هاوواتایی وشەکانی نێوان دوو زمان:

واتای وشەکان تەنیا لە ناو زمانی پەیوەندیداردا باوەڕپێکراو و بەهادارن، چونکە هەموو زمانێك خاوەنی پێکهاتەی واتایی تایبەتییە. هۆکارە زاڵەکان بە سەر ئەم پێکهاتە واتاییە بریتین لە تایبەتمەندییە کولتوورییەکانی ئەو نەتەوەیەی بەو زمانە قسە دەکا، تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتیی — ئابوورییەکانی کۆمەڵگای پەیوەندیدار و پێداویستییە پەیوەندیدارەکانی هەموو نەتەوەیەك کە خۆی لەو دوو تایبەتمەندییەی پێشووەوە سەرچاوە دەگرێ. لاینز (بێرگمەن، ١٩٧٤: ٦٤ —٦٦) گرفتە پەیوەندیدارەکان بۆ پێکهێنانی هاوسەنگی وشەکانی نێوان دوو زمان بە سێ بەش دابەش کردووە.

١) پێدەچێ لە زمانێك دا دوو یا چەند واتا پەیوەندییان بە وشەگەلێکی هاودەنگەوە هەبێ، بەڵام لە زمانێکی دیکەدا بەو شێوەیە نەبێت. بۆ وێنە ئەگەر چاو لە فەرهەنگی وشەی ئینگلیزی بکەین دەبینین کە وشەیەك (بە ڕێنووس و گوتنی یەکسانەوە) وەك چەندین وشەی جیاواز و بە واتا و چەمکگەلێکی ڕێزمانی جیاوازەوە خراوەتە روو بۆ وێنە sound وەك ئاوەڵناو واتای سەلامەتی هەیە، وەك ناو واتای دەنگی هەیە و وەك کردە واتای "بە بیردا هاتن"ی هەیە.

٢) پێدەچێ لە زمانێکدا بۆ چەمك و واتایەکی تایبەت وشەیەك هەبێ، لە حاڵێکدا زمانێکی دیکە هیچ وشەیەکی بۆ ئەو واتایە نەبێ. روونترین نموونەی ئەم چەمکە زۆربەی وشە و زاراوەگەلی زانستی نوێیە لە زمانی ئینگلیزی دا کە لە ماوەی دەیەکانی دواییدا شان بە شانی پێشکەوتنە نوێیەکان لە زانست و سەرهەڵدانی چەمکە نوێیەکان لەم بوارەدا کەڵکیان لـێوەرگیردراوە.

٣) وێدەچێ واتای وشەگەلێك کە لە ڕەهەندی واتاناسییەوە لە زمانە جۆراوجۆرەکان دا بە هاوواتا دێتە بەرچاو خاوەنی سنوورگەلێکی دیاریکراو نەبووبێ و یان گونجاو سازگار نەبێ ئەوەی کە هاوتای واتایی نێوان وشەکانی زمانە جۆراوجۆرەکان چ شتێك پێك دێنێ تەواو باسێکی فراوان و ئاڵۆزە. دواجار ئەم دیاردەیە پەیوەندی بە بەرامبەری کولتووری تەن، بنەما و دۆخەکانەوەیە.

ب — وەرگێڕانی نەگۆڕەکان:

نەگۆڕەکان وشە یا تێکەڵاوێکن لە وشەکان کە باس لە شێوەی ژیان، کولتوور و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و مێژوویی تایبەتی وڵاتێك دەکەن. چونکە نەگۆڕەکان دەرخەری رەنگی خۆماڵی یان مێژووین لە زمانەکانی دیکەدا هاوتایەکی ورد و دروستیان نیە. لەم رووەوە ناکرێ ئەوان بە شێوەیەکی ترادسیۆنی وەرگێڕدرێن و شارەزایی تایبەت بە خۆیان گەرەکە. دەکرێ نەگۆڕەکان أ — بە پێی بابەت: بە پێی کۆمەڵەکانی رەگەزی یا ناوچەیەك کە هی ئەوێن. ب — بە پێی سەردەم: بەو سەردەمە مێژووییەوە کە پێوەندییان بەوە و ج — بە پێی جوگرافیا: بە پێی ئەو شوێنانەی کە کەڵکیان لـێ وەرگیراوە، دابەش بکرێن.

گوتەزا بابەتییەکان بریتین لە وشەگەل و واتاگەلی سەر بە ژیانی رۆژانە، کار، هوونەر، ئایین، ئەفسانەکان و کولتووری گشتی هەندێك نموونەی ئەوان بریتین لە: ئال، هوو، دوو بەش کردن، بە ژێر ئاودا رەت بوون (لە فارسی دا) ریکشا، گیشا (ئاسیای باشووری رۆژئاوایی) ڤاڵنتاین(ئەورووپا و ئەمریکا).

چەمکە کاتی و سەردەمییەکان زۆربەیان هێما بۆ ناو، نازناو و پیشەگەلێك دەکا کە لە سەردەمێکی مێژوویی تایبەتدا کەڵکی لـێ وەرگیراوە وەك: نایب، خان، ساتراپ.

گوتەزاگەلێکی جوگرافیاییش ئاماژە بە شوێن و دیاردەگەلێکی کەش و هەوایی هەرێمی تایبەتی وڵاتەکان دەکا، نموونەگەلێکی وەك فیۆرد(نۆروێژ) پێلدێر (هۆلەند) یەتی (تەبەت)

کاتێك لە چوارچێوەی زمانی سەرەتا و یان مەبەستدا وەرگێڕان دەکەین دەتوانین زۆر بە ئاسانی نەگۆڕەکان بە:

١) کۆمەڵێك کە سەر بە زمانێکن و بۆ زمانەکانی دیکە بێگانە و نامۆن وەك بەسیجی.(وەك پێشمەرگە)

٢) کۆمەڵێك کە بۆ هەر دوو زمانەکە نامۆیە وەك وەزارەتی دادەپەروەری.

دابەش بکەین.

ئاستی قەبووڵکردنی نەگۆڕەکانیش دیاردەیەکی رێژەییە. هەندێك لە نەگۆڕەکان لە زمانی مەبەست دا وەردەگیردرێن و دەبنە بەشێك لە وشەکانی ئەو، هەندێکی دیکە تاڕادەیەك لە زمانی مەبەست دا، بە شتێکی نوێ دادەنرێن و بەرەبەرە کەڵکیان لـێ وەردەگیردرێ. هەندێکی

دیکەش زوو دەڕۆن و نامێننەوە و بە خێرایی تەواوەوە لە مۆدێرنەوە بەرەو ناباوی و سواوی دەڕۆن. گرنگترین گرفتێك کە بۆ وەرگێڕانی نەگۆڕەکان دێتە پێش نەبوونی هاوتا یا هاوشێوەی ئەوان لە زمانی مەبەست دایە و پێویستی گواستنەوەی واتای بابەتییانەی نەگۆڕەکان بە خوێنەری زمانی مەبەستە لەگەڵ پاراستنی ڕەنگی خۆماڵی (ناوچەیی) یان مێژوویی یا واتا لاوەکییەکانیانە. ئەم پرسە تەنیا دوو ڕێگا بۆ وەرگێڕانی نەگۆڕەکان دەهێڵێتەوە: گواستنەوەی ڕاستەوخۆ و جێگیرکردن. گواستنەوەی ڕاستەوخۆ لە ڕاستیدا جێ گۆڕکێ پێکردنی نەگۆڕەکان لە زمانی سەرەتاوە بۆ زمانی مەبەستە بەڵام لە جێگیرکردندا، وەرگێڕ پێدەچێ هەندێك وشەی تازە دابتاشێ کە وەرگێڕانێکی قەرزی یان قەرزباری بێ.

ج – گرفتی وەرگێڕانی توخمەکانی پێکهاتە:

گرفتەکانی وەرگێڕان تەنیا بە ئاستی وشە و زاراوەکان نابەسترێتەوە. لە ڕاستیدا وەرگێڕ سەرەڕای وشەکانی زمانی سەرەتا، دەبێ سەرنج لە پێکهاتە یا پێکهاتیشیان بدا. هەڵبەت مەبەست لە سەرنجدان بە پێکهات لە پرۆسەی وەرگێڕان دا ئەوە نیە کە وەرگێڕ دەبێ هەموو توخمێکی پێکهاتەیی زمانی سەرەتا لە گەڵ توخمی پێکهاتی هاوشێوەی ئەو لە زمانی مەبەست دا جێگیر بکا، چونکە یەکەم زمانەکان لە ڕەهەندی ژمارەی توخمی پێکهێنەرییەوە لە گەڵ یەکتری یەکسان نین و توخمی پێکهێنەر کە لە زمانێك دا دەدۆزرێتەوە پێدەچێ لە زمانێکی دیکەدا یان هەر نەبێ و یان گەلێك جیاوازی لەگەڵ توخمی پێکهاتی هاوشێوەی لە زمانەکەی دیکەدا هەبێ. بۆ وێنە توخمی پێکهاتی کاتی ئێستای تەواو بەو شێوەیە کە لە زمانی ئینگلیزی دا هەیە لە زمانی ڕووسی و یان فەڕەنسیدا نیە. دووهەم توخمەکانی پێکهێنەری زمانی سەرەتا پێدەچێ لە ڕەهەندی کارایی و بەهاوە پەیوەندییان لەگەڵ توخمەکانی پێکهاتی لە زمانی مەبەست دا تەواو هاوشێوەیان نەبێ. دەسەڵاتدارێتی ئەم بنچینەیە بە سەر پێکهاتی زمانەکان دەبێتە هۆی ئەوە کە لە پرۆسەی وەرگێڕان دا یەکەم وەرگێڕانی پێکهاتە بە پێکهاتە لە هەموو شێوەکان دا لە نێوان دوو زماندا نەشیاو و نەگونجاو بێ و دووهەم لە کاتی دەرەتانی وەرگێڕانێکی ئەوتۆش، دەقی وەرگێڕدراو لە ڕوانگەی پەیام و ناوەڕۆکەوە شتێك بێ جگە لە دەقی زمانی سەرەتا، وەکو:

Such dogs are highly valued by all experienced sheep – farnmers

وەرگێڕانی لەبز بە لەبز(دەقاو دەق): ئەو سەگانە بەهایان پێ دەدرێ لە لایەن هەموو شوانە بە ئەزموونەکانەوە.

وەرگێڕانی ڕوون و ڕەوان: شوانە بە ئەزموونەکان قەدری ئەم سەگانە دەزانن. (قەدری زێڕ لای زێڕینگەرانە)

لە وەرگێڕانی فارسی ڕستەی سەرەوەدا، ناکرێ کەڵك لە پێکهاتی نادیار وەربگرین و ئەگەر کەسێکیش کەڵك لە کردەی نادیار لە وەرگێڕاندا وەرگرێ ڕستەکەی ئەو بە تەزویر و فارسی(ئەوە بۆ زمانی کوردیش ڕاستە. و) ڕەسەن نابێ.

د – گرفتەکانی پەیوەندیدار بە جیاوازی کولتوورییەوە:

سیدنی ئەلێکساندێر وەرگێڕی نێوداری زمانی ئیتالی دەڵێ: "زمانەکان تەنیا وشەگەلێك نین لە خزمەت سەمبوولەکان دا بەڵکو ئەوان شێوەی جۆراوجۆری تێڕوانین لە جیهانن. ئەوان بۆ شکڵ دان و دەربڕینی تایبەتمەندی نەتەوەکان کەڵکیان لـێ وەردەگیردرێ". لە ڕاستیدا گرنگترین گرفتی سەروو زمانی وەرگێڕان، بۆ دووربوونی کولتوور و زمانەکان دەگەڕێتەوە. وەرگێڕان لە زمانی عیبرییەوە بۆ عەرەبی یا لە فەڕەنسیەوە بۆ ئینگلیزی بە هۆی نزیکبوونی کولتووری و ژیارییەوە هێندە ئەستەم نیە، بەڵام وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە بۆ مەجاری و سویدی و فینلەندی هەرچەندە کە گەلێك وێکچوونی کولتووریش هەیە کارێکی چەتوونە هەرچەندە ئەڵمانی و سویدی لە هیند و ئەورووپییەوە و زمانەکانی فینلەندی و مەجاری لە کانگای ناهیندوئەورووپییەوە سەرچاوە دەگرن و لە تووركییەوە نزیکن. کاتێك کولتوور و زمان هەردووکیان دوور بن وەکو فارسی و ئینگلیزی گرفتەکان چەندین بەرابەر دەبنەوە و ئەرکی وەرگێڕیش قورستر دەبێ. تەنیا ئەوە بێننە بەرچاوتان کە دەیەوێ دەقی شانۆیەك کە لە گوندێکی ئێرانی دا بەڕێوە دەچێ بۆ زمانی ئینگلیزی وەرگێڕێ تووشی چ گێرو گرفتێکی سەیر و سەمەرە دەبێ.

نموونەیەکی تایبەتی گرفتەکانی وەرگێڕان: هاوسەنگی وشەیی نێوان زمانی فارسی و ئینگلیزی

وەرگێڕێك کە دەیەوێ لە فارسییەوە بۆ ئینگلیزی وەرگێڕان بکا یا بە پێچەوانەوە لەگەڵ چ گیرو گرفتگەلێك رووبەڕوو دەبێتەوە؟

بەشێك لە گرنگترینیان بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

أ – واتای ئاراسەکردن(ارجاعی):

پێدەچێ هەندێك وشەی ئینگلیزی خاوەنی چینی ئاراسەکردن (ارجاع) فراوان لە هاوتاکانیان لە زمانی فارسیدا بن، بۆ وێنە وشەی Cousin بۆ ئاماژەکردن بە تەواوی منداڵەکانی خاڵ و مام و ئامۆژن و خاڵۆژن کەڵکی لێ وەردەگیردرێ. بە پێچەوانە هەندێك وشەی فارسی چینی ارجاعی بەربلاوتریان لە هاوتا ئینگلیزییەکەیان هەیە بۆ وێنە پێست = Skin, Shell, ring, bark, peel

ب – واتای ئەزموونی:

پێدەچێ وشە و واتاگەلی فارسی لە رەهەندی واتای ئەزموونیەوە لە چاو هاوتای ئینگلیزییانەوە چین و توێژێکی فراوانتریان هەبێ وەك

(بە باری نێگەتیڤی واتادا) notorius

}نێودار

(بە باری پۆزەتیڤی واتادا) famous

(باری پاسیڤی واتا) I think

} پێم وایە

(باری نێگەتیڤی واتا) I suspect

ج – واتای مەجازی:

واتای مەجازی وشە ئینگلیزییەکان لەگەڵ واتای مەجازی وشەی هاوتای فارسی یەکسان نەبێ بۆ وێنە OWL لە ئینگلیزیدا خاوەنی واتای مەجازی و هێماگەرانەیە بۆ هۆش و زیرەکی، لە حاڵێکدا هاوتاکەی لە فارسیدا "کوند"ە(جغد) کە واتای مەجازییەکەی نەخسی و نەگبەتییە. وشەی Bull لە ئینگلیزیدا خاوەنی واتای مەجازی و هێماگەری خۆڕاگرییە بەڵام هاوتاکەی لە فارسیدا "گا"(گاو) واتای مەجازی و هێماگەری "گەمژەیی و تێنەگەیشتن"ە.(لە زمانی کوردیش دا ئەو دوو نموونەیە هەر ئەو واتایە دەدەن).

د- واتای همایشی:

پێدەچێ گەلێك وشەی فارسی لە رەهەندی تایبەتمەندی همایشی شەوە لەگەڵ هاوتا ئینگلیزییەکەیان جیاوازییان هەبێ. ئەم جیاوازییانە زۆرتر لە سەر بنەمای پانتایی و بەربنایی همایشی وشەکان لە هەر دوو زمانەکەدا پاساو بدرێ. بەو واتایە کە پانتایی همایشی هەندێك وشەی فارسی لە هەمبەر هاوتای ئینگلیزییەکەیان فراوانترە. بۆ وێنە وشەی پوخت و رەسەنی فارسی دەتوانێ لەگەڵ گەلێك وشە هاوشێوەیی هەبێ بەڵام هاوتاکەی لە زمانی ئینگلیزیدا ئەو تواناییەی نەبێ.

thick (soup, smoke, mist)(دووکەڵ، مژ، سوپ) (غلیظ)

heavy (make – up, accent) (رازاندنەوە، زاراوە) (غلیظ)

strong (coffe, tea) (چای، قاوە) (غلیظ)

concentrated (solution) (لێکدراو)(ئاوەکی)(غلیظ)

یان بە پێچەوانەوە داوێنی همایشی هەندێك وشەی ئینگلیزی لە هەمبەر هاوتای فارسیاندا فراوانترە. بۆ وێنە وشەی to wearی ئینگلیزی دەتوانێ لەگەڵ هەندێك وشەی هاوشێوە بێ کە سەبارەت بە هاوتاکەیان لە زمانی فارسیدا راست نیە.

ژاکێت، شەڵوار) لە بەر کردن	a Jacket, trouser	to wear
(عەتر، کراوات) لێدان	Perfume, tie	
(ددانی دەستکرد(تاقم)) دانان	denture	
(رازاندنەوە) کردن	cosmetics	

ه — پێکهاتەی توخمی وشەکان:

هەندێکجار پێدەچێ ئەو توخمانەی کە لە زمانی فارسیدا وەك هاوتای وەرگێڕان بۆ توخمگەلی وشەکانی زمانی ئینگلیزی دادەنرێن لە رەهەندی پێکهاتەوە تەواو هاوشێوەی هاوتای ئینگلیزی خۆیان نەبن. بۆ وێنە پێدەچێ بە رێك و پێکی دانرانی وشەگەلی پێکهێنەری توخمی وشەکان لە دوو زمانی هاوشێوەدا نەبن.

درەنگ یا زوو sooner or later

کەوچك و چنگاڵ ford and spoon

تەکووزی و یاسا law and order

کەم تا زۆرmore and less

ترس و هومێدhope and fear

وەرگێڕانی نووسراو، وەرگێڕانی زارەکی

لە زمانی ئینگلیزیدا translation واتای گشتییە کە لە هێماکردن بە وەرگێڕانی قووڵی پێکهاتەی زمانی سەرەتاوە بۆ رووکەش سازی زمانی مەبەست کەڵکی لێوەردەگیردرێ. بە گشتی ئەم وشەیە بە وەرگێڕانی زارەکی و نووسراوە دەگوترێ، بەڵام هەندێك لە پسپۆڕەکان لە سەر بنەمای جیاوازی ئامراز و راگەیەنەکان کەڵك لە دوو جۆر وەرگێڕان لە interpretation بۆ ئاماژەکردن بە وەرگێڕانی زارەکی وەردەگرن. هەربۆیە پۆلێنکردنی وەرگێڕان بە گشتی بریتییە لە دوو بەشی زارەکی و نووسراوە. هەڵبەت لە هەندێك کات دا جیاوازی ئەم دووانە هەستپێنەکراوە بۆ وێنە کاتێك زمانی سەرەتا شێوەی زارەکی هەیە بەڵام وەرگێڕانەکەی بە شێوەی نووسراوە ئەنجام دەدەرێ (وەکو کەڵك وەرگرتن لە پەراوێزنووسی بۆ فیلمە بیانییەکان).

هەڵبەت زۆر کەم دەتوانین کەسێك بدۆزینەوە کە لە هەر دوو بواری وەرگێڕانی زارەکی و نووسراوەدا، شارەزایی و لێهاتوویەکی یەکسانی هەبێ. هەندێك پێیان وایە وەرگێڕانی نووسراوە زۆرتر لەگەڵ کەسانێك دەگونجێ کە کەسایەتییەکی دەرونخوازییان هەیەو وەرگێڕانی زارەکی تایبەت بە کەسانێکە بە کەسایەتییەکی دەرەوەیخوازەوە.

وەرگێڕانی زارەکی ئەمرۆ بە هۆی کەڵك لـێوەرگرتنی بەربلاوییەوە لە هاتوچۆ و سەردانە سیاسییە بازرگانییە نێونەتەوەییەکاندا بەهایەکی تایبەتی بەخۆوە گرتووە. کاتێك کەسایەتییەك سەردانی ولاتێکی بیانی دەکا، وەرگێڕەکانیش هاوکات لەگەڵ ئەوان لە سەر شاشەی تەلەفزیۆن دا دەردەکەون. لە کۆنفرانسە جیهانییە گرنگەکان دا وەك دانیشتنی گشتی رێکخراوی نێونەتەوەیی، کەڵك وەرگرتنی ئامادەبووان لە گۆشە بچووکەکان نیشاندەری ئامادەبوونی هاوکاتی وەرگێڕەکانە لە دەرەوەی دالانی کۆبوونەوەدا. ئەمرۆکە لەگەڵ زیادبوونی کۆچکردن و پێکهێنانی کۆمەڵگاگەلێکی جیهانی پێکهاتوو لە خەڵك بە زمانە جۆراوجۆر و جیاوازەکانەوە، ئامادەبوونی وەرگێڕێکی بەتوانا لە شوێنە گشتییەکانی وەك دادگا، نەخۆشخانە و پۆلە وانەییەکان دا شتێکی پێویست و حاشاهەڵنەگرە. بە بوونی بەهای رۆژ لە دوای رۆژی وەرگێڕانی زارەکی، تا ئێستاش لێکۆڵینەوەیەکی کەم لەم بوارەدا ئەنجام دراوە. بێ شك درەنگ هەست کردن بە بەهاداربوونی وەرگێڕانی زارەکی لە کورتبوونی زانیاری و لێکۆڵینەوە لەم بوارەدا زۆر کاریگەردارە.

کۆنترین جۆری وەرگێڕانی زارەکی، وەرگێڕانی پچڕاو یا بەردەوامی consecutiveیە لەم وەرگێڕانەدا کە لە سەردەمە زۆر کۆنەکانەوە (رەنگە هەندێك دوای نیوەکاربوونی قەلاتی(برج)ی بابل لە جیهاندا باو بووە. وەرگێڕ دوای ئەوەی کە قسەکەری زمانی بیانی قسەکانی خۆی بە کۆتایی گەیاند قسەکانی وەردەگێڕێ. ئەم شێوازە لە سەدەکانی رابردوودا و لە کۆمەڵگا ترادسیۆنی و کۆنەکاندا کارایی و کەڵکی هەبووە. بەڵام لە دۆخی دنیای مۆدێرنی ئەمرۆکەدا و لە دنیای گوندی بوونی جیهانی (بچووك بوونی جیهان)دا ئامادەبوونی وەرگێڕەکان بە توانای وەرگێڕانی هاوکات (بەردەوام) simultaneous حاشاهەڵنەگرە. وەرگێڕانی زارەکی هاوکات دیاردەیەکی تایبەت و سەیرو سەمەرەیە. لە هیچکام لە پەیوەندییە ئاخاوتنییەکانی مرۆڤ دا، پێویست ناکا بێژەر بە شێوەیەکی هاوکات گوێش بداتێ و قسەش بکا. بەڵام لە وەرگێڕانی زارەکیدا هاوکات رووداوەکە بەو شێوەیە، وەرگێڕ دەبێ لەگەڵ ئەوەدا کە قسەی زمانی سەرەتا دەبیستێ و لێی تێدەگا هاوتای ئەوانیش لە زمانی مەبەست دا بەرهەم بێنێ و دەیانڵێ. دەروونناسان و دەمارناسانی زمان ئەگەری ئەوە لێدەدەن کە پرۆسەی وەرگێڕانی زارەکی هاوکات لە مێشکی وەرگێڕدا، دەبێ بەو شێوەیە روودات.

یەکەزمانیەکان	A	B	C	D	E
چاللکی وەرگێڕ	A دەبیستێ.	B دەبیستێ وەرگێڕانی A ئەنجام دەدا (دەڵێ).	C دەبیستێ وەرگێڕانی B ئەنجام دەدا (دەڵێ).	D دەبیستێ	E دەبیستێ، وەرگێڕانیD,C ئەنجام دەدا.(دەڵێ)

نیشاندەری ٢ — ٢: پرۆسەی وەرگێڕانی زارەکی هاوکات لە زەین و بیری وەرگێڕدا (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٥١)

بەو پێیە سرووشتییە دواکەوتن(کات)ێکی چەند چرکەیی لە نێوان پاڵنەر و وەڵام دا هەیە، چونکە بۆ دۆزینەوەی هاوتاکەی کە لە زمانی سەرەتا چی دەگوترێ و ئەو شتەی کە ئەو لە زمانی مەبەست دا دەیڵێ کاتێك (زمان) پێویستە. ئەم کاتە ماوەی ٢ تا ٣ چرکەیە بەڵام ئەگەر دەقێکی ئاڵۆز بێ رەنگە تا دە چرکەش درێژە بکێشێ، ئەمجۆرە وەرگێڕگەلە زۆرتر لە ژوورێکی بێ دەنگ و هەرادا دادەنیشن بۆ ئەوەی دەنگ و هەرا نەبێتە هۆی شێوان و تێکچوون لە دیاردەی پەیوەندی و پەرت بوونی هەست و هۆشیان.

جۆرەکانی وەرگێڕان

بە پێی پراکتیزەبوونی، ئاست و تێڕوانینە تیۆرییەکان، گەلێك دابەشبوونی جۆراوجۆر لە مەڕ وەرگێڕان کراوە کە گرنگترینیان بەو شێوەیەی خوارەوەن.

دابەش بوونی پڕاکتیکی(کردەیی):

بە پێی پڕاکتیك و کردەیی وەرگێڕانەکان بۆ سێ گرووپ دابەش دەبن:

١) — وەرگێڕانی بەکارهێنان:

لەمجۆرە وەرگێڕانەدا، پێداگری سەرەکی لە سەر وردبینی وەرگێڕان و پاراستنی ناوەڕۆکی واتایی دەقی بنەڕەتییە. ئاگاداربوون لە بابەت و تایبەتمەندییەکانی دەق بەهاو گرنگییەکی تایبەتی هەیە. دەکرێ نموونەی وەرگێڕانێکی ئەوتۆ لە برۆشۆرەکانی کەرەسەگەلی رازاندنەوە، کەرسەگەلی دەنگ و رەنگ یان راپۆرتی لێکۆڵینەوەی زانستی و ئابووریدا ببینین.

٢) — وەرگێڕانی ستاتیکانە(جوانناسانە):

لەمجۆرە وەرگێڕانەدا کە تایبەتە بە دەقگەلی ئەدەبی (شیعر و دەق)، گواستنەوەی کەش و هەست و شێوازی ئەدەبی بەرهەم بە رادەی روونی و رەسابوونی دەق گرنگە.

٣) — وەگێڕانە نەتەوەیی خوازییەکان (قوم نگارانە):

لەمجۆرە وەرگێڕانانەدا، زۆرتر سەرنجی تەواو دەدرێتە بواری کولتووری نووسەر و کەشی کۆمەڵایەتی — کولتووری سرووشت و ژینگەی ئەو، لەم وەرگێڕانانەدا، جیاوازییەکانی نەتەوەیی کۆمەڵایەتی نێوان زمانی سەرەتا و مەبەست لە بەرچاو دەگیردرێ. نموونەیەکی ئەو وەرگێڕانی دەقەگەلی ئایینی مەسیحییەکان بە زمانە ئاسیایی و ئەفریقاییەکانە بە سەرنجدان بە نۆرمە کولتوورییەکانی خەڵکی ئەو ناوچەیە.

دابەش کردن لە سەر بنەمای ئاستەکانی وەرگێڕان

هەندێك لە زماناناسان (بۆ وێنە نیدا و لاینز) ئەو دابەش بوونەکەیان قەبووڵ نەکردووە کە باسکرا، پێیان وایە زۆربەی وەرگێڕانەکان ئاوێتەکردنێکیان لەم سێ جۆرە لە خۆیاندا هەیە و لە راستیدا ئێمە زۆرتر سەروکارمان لە گەڵ جۆرە ئاوێتەبوونەکانی وەرگێڕان هەیە تا جۆرێکی تایبەتی وەرگێڕان. ئەم گرووپە لە دابەشبوونی وەرگێڕانەکان لە سەر بنەمای وەرگێڕان قسە دەکا بەو شێوەی خوارەوە:

١) — وەرگێڕانی وشە بە وشە:

هەر وشەیەك یان وشەیەکی تاك لە زمانی سەرەتادا بە وشە یا دووپاتبوونەوەی هاوتاکەی لە زمانی مەبەستدا وەردەگێردرێ، هەڵبەت ئەنجامەکەی زۆرتر واتایەکی ئەوتۆی نابێ. بە تایبەتی کاتێك لەگەڵ دەستەواژە(ئیدیۆم)ێك رووبەڕوو دەبینەوە. وەرگێڕانە ئامێرییە

سەرەتاییەکان نموونەی دیاری لەم جۆرە وەرگێڕانانەن. بۆ باشتر تێگەیشتن لەم جۆرە وەرگێڕانانە ئەو نموونەیەی خوارەوە لە بەرچاو بگرن:

آن باران می آید گربەها و سگ ها It's raining cats and dogs

٢) — وەرگێڕانی دەقا و دەق:

پێکهاتەی زمانی دەقی سەرەتا بە دەست لێنەدراوی دەمێنێتەوە و واتای وشەکان ناگۆڕدرێ بەڵام ئاساییکردنەوەی رێك و پێکی وشەکان بە پێی رێزمانی وشەکان دەبێ. وەرگێڕانە زارەکییەکان زۆرتر لەم چەشنەن. نموونەیەك لەم جۆرە وەرگێڕانانە بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

از آسمان سگ و گربە می بارد It's raninig cats and dogs

٣) — وەرگێڕانی ئازاد:

پێکهاتەی زمانیی زمانی سەرەتا لە بەرچاو ناگیردرێ، واتایەکی تەواو ئازاد و گونجاو لە گەڵ رێسا و چەمك و واتای زمانی مەبەست تەنیا بە گونجانی ناوەڕۆکی واتایی واتایەك لە بەرچاو دەگیردرێ.

دەڵێی کوندەی سەرەو ژێرە(کورد"لە ناوچەی سەردەشت" بە بارانی بە خوڕەم وا دەڵێ، لە ناوچەکانی دیکە پێی دەگوترێ "دەڵێی گۆزەی سەرەونخوونە" و چەندین شتی لەو جۆرەی دیکەش... وەرگێڕی کورد)

مثل دم اسپ باران می‌آید It's raining cats and dogs

دابەشکردنەکان لە سەر بنەمای تێڕوانینە تیۆرییەکان

لە سەر بنەمای پێناسە جۆراو جۆرەکانی وەرگێڕان و تیۆرییەکانی زمانناسی لەم بوارەدا، کەسایەتییە ناسراوەکانی زمانناسیش سەرقاڵی پۆلێنکردنی جۆرەکانی وەرگێڕان بوون، کە لێرەدا ئاماژە بە سێ پۆلێنکردنی بەرچاو دەکەین.

١) — جۆرەکانی وەرگێڕان لە روانگەی کێت فۆڕدەوە:

کێت فۆڕد کە وەرگێڕان بە جێگیرکردنی تۆخمەکانی دەقێکی زمانی سەرەتا بە هۆی تۆخمەکانی دەقی زمانی مەبەستەوە دەزانێ، ئەو بە سێ بەش دابەش دەکا:

وەرگێڕانی تەواو لە بەرامبەر وەرگێڕانێکی ناتەواودا

لێرەدا پێوەندی دابەشکردن، رادە و ئاستی تۆخم لە دەقی زمانی سەرەتادایە کە وەردەگێڕدرێ. رادەی دەقێك بە سەرنجدان بە هەلومەرج و پێویستییەکانی پەیوەندی پێدەچێ لە نێوان رستەیەکی ساکار یا دێڕێکدا، پاژێکی کتێب و یەك یا چەند بەرگ کتێب بگۆڕدرێ. لە وەرگێڕانی تەواو دا تەواوی دەقێك وەردەگێڕدرێ لە حاڵێك دا لە وەرگێڕانی ناتەواو دا هەندێك بەشی دەقی زمانی سەرەتا دەقا و دەق بۆ دەقی مەبەست دەگوازرێتەوە. هۆی ئەم پرسە دەکرێ وەناگێڕدرێ بوونی تۆخمێکی زمانی سەرەتا بۆ وێنە هۆی نەبوونی هاوتای ناسراو یا بە شێوە یا مێتۆدی تایبەتی وەرگێڕێك و یان پەیوەندی بە پێویستییەکانی پەیامی دەقێکی پەیوندیدارەوە بێ.

* *وەرگێڕانی گشتی لە بەرامبەر وەرگێڕانی بەرتەسك دا*

پێوەری ئەم دابەشکردنەی ئاستەکانی پێکهاتی زمانە. پێکهاتی زمان ئاستگەلێکی جۆراوجۆری وەك واژەناسی، واژە رێکخەری، تەك واژەیی، شێوە، گریمانەناسی(نگارەشناسی) و هەتا دوایی هەیە. لە وەرگێڕانی بەرتەسکدا، جێگیربوونی تۆخمەکانی دەقێکی زمانی سەرەتا لە لایەن تۆخمەکانی دەقێکی زمانی مەبەستەوە لە هەموو ئاستەکانی پێکهاتیدا ئەنجام نادرێ. بۆ وێنە لە بەشێك لە وەرگێڕانەکان دا لە جیاتی وشەی ئینگلیزی image لە فارسی دا "ایماژ" بە کار دەبردرێ کە تەنیا گریمانەناسی و واژەناسی زمانی فارسی لە زمانی سەرەتادا جێگیر بووە و لەم رووەوە بە وەرگێڕانێکی بەرتەسك دادەنرێ. لە بەرامبەردا، لە وەرگێڕانی گشتیدا کردەی جێگیربوونی تۆخمەکانی دەقێك لە گشت ئاستەکان لە گریمانەناسییەوە (نگارەشناسی) بگرە تا ئاستەکانی واتایی و کارایی ئەنجام دەدرێ و تۆخمەکانی زمانی سەرەتا لە هیچ ئاستێك دا بۆ زمانی مەبەست ناگوازرێتەوە.

* *وەرگێڕانی ئازاد لە بەرامبەر وەرگێڕانی وابەستەدا*

پێوەرێك کە کێت فۆڕد بۆ ئەم دابەشکردنەی هەڵبژاردووە "قۆناغ"ی یەکەی پێکهاتی زمانە، کە ئەوەی لە دەستووری سیستماتیکی هالیدەی وەرگرتووە. لە دەستووری هالیدەیدا قۆناغگەلێکی دیاریکراو بۆ یەکەگەلی پێکهاتی زمان (دەق، دێڕ، رستە، کۆمەڵ و وشە) لە بەرچاو گیراوە. لە نێوان قۆناغەکانی ناوبراودا هیرارشییەك هەیە و یەکەکانی هەر قۆناغێك لە تۆخمەکانی قۆناغی خوارەوەی خۆی پێك دێن. ئێستا ئەگەر لە کاتی وەرگێڕاندا، پرۆسەی جێگیرکردنی تۆخمەکانی

دەقێکی زمانی سەرەتا بە سەرنجدان بە تەواوی ناوەڕۆك و پەیام و بە بێ لەبەرچاوگرتنی قۆناغگەلی جۆراوجۆری یەکەکانی پێکهاتی زمانی سەرەتا ئەنجام بدرێ پێی دەگوترێ وەرگێڕانی ئازاد. بەڵام ئەگەر وەرگێڕ هەوڵ بدا قۆناغەکانی زمانی سەرەتا بە بێ گۆڕان بۆ زمانی مەبەست بگوازێتەوە واتە رستە بە رستە، واتا بە واتا، وشە بە وشە و... وەرگێڕێ وەرگێڕانێکی ئەوتۆ وەرگێڕانی وابەستەی پێ دەگوترێ. لە راستیدا دابەشبوون لە سەر بنەمای ئاستەکانی وەرگێڕان لە گەڵ ئەم دابەشبوونە یەکتر دەخوێنێتەوە. بەمشێوەیە کە وەرگێڕانی وشە بە وشە هەمان وەرگێڕانی وابەستە لە قۆناغی وشەدایە، وەرگێڕانی ئازاد وەرگێڕانێکی ناوابەستەیە کە لە هەڵبژاردنی هاوتادا هیچ جۆرە بەربەست و لەمپەرێك بۆ ئەو بوونی نیە و وەرگێڕانی دەقا و دەق کە ئاستی ناونجی ئەم جۆرە وەرگێڕانانەیە و لەودا وەرگێڕانی وشە بە وشە بە گۆڕانێکی کەمترەوە بە پێی رێزمانی زمانی مەبەست ئەنجام دەدرێ.

٢) — جۆرەکانی وەرگێڕان لە روانگەی یاکوبسینەوە:

یاکوبسین بە روانگەیەکی جیاوازەوە لە پرسی وەرگێڕان دەڕوانێ و ئەو دابەشبوونەی خوارەوەی لەم بوارەدا خستۆتە ڕوو:

* *وەرگێڕانی دەروون زمانی*

تێگەیشتن و راڤە لە زمانێك دا و دەربڕینی ئەو بە واتا و وشەگەلێکی دیکە لە هەمان زماندا. ئەم وەرگێڕانە لە راستیدا جۆرێك گۆڕانکارییە.

* *وەرگێڕانی نێوان زمانی*

هەمان جۆری باو و ناسراوی وەرگێڕانە کە بریتییە لە دەربڕینی پەیامی گوتراو لە زمانێکدا بە هێما و ئاماژەگەلی زمانی زمانێکی دیکە.

* *وەرگێڕانی ئینتێرسیمیاتیك یان گۆڕان و گۆڕینی هێما رەمزییەکان*

بریتییە لە سیستەمی هێما رەمزییە بنەڕەتییەکان و خستنە رووی بە هۆی سیستەمێکی دیکەوە وەك گۆڕانی رۆمانێك بە فیلمنامە یا وەرگێڕانی زمانێکی هێمایی بۆ کەڕ و لاڵ بە زمانی ئاخاوتنی ئاسایی.

٣) — جۆرەکانی وەرگێڕان لە روانگەی نیۆمارکەوە:

یەکێك لەو تیۆرییە پڕ لایەنگرانەی پەیوەندیدار بە دابەشبوونی جۆرەکانی وەرگێڕان هی نیۆمارکە(صلح جو، ١٣٧٦: ٥٠ — ٥٢). نیۆمارك بە سەرنجدان بەوە کە وەرگێڕان دەبێ مەبەستی چ شتێك بێ — وەفاداربوون بە شێوازی نووسەری سەرەکی و یان پێکهێنانی پەیوەندی خوێنەر لەگەڵ دەق — قسە لە سەر وەرگێڕانی واتایی دەکا. بە کورتی تیۆری نیۆمارك سەبارەت بە بەراوردکردنی دوو میتۆدی وەرگێڕانی واتایی و (وەرگێڕانی) پەیوەندی لە خشتە(نیشاندەر)ی ٣- ٢ دا هاتووە.

وەرگێڕانەکانی پەیوەندی	وەرگێڕانی واتایی
زۆرتر سەرنج بە وەرگری پەیام دەدا تا پەیامنێرەکەی.	نایەوێ لە دنیای پەیامنێر دوور بکەوێتەوە.
هۆگری بۆ خستنە ناوی پێکهاتەگەلی وێنەیی و واتایی ناهۆگر لە زمانی سەرەتادا بۆ زمانی مەبەست نیشان دەدا.	تێدەکۆشێ ئەوەندەی دەتوانێ پێکهاتی وێنەیی و واتایی زمانی سەرەتا بخاتە ناو زمانی مەبەستەوە.
خوێنەر بە گرنگتر لە نووسەر دەزانێ.	ئەولەوییەت بە شێوازی نووسەرە.
وەرگێڕانێکی روونترە.	وەرگێڕانێکی وردتر و دروسترە.

نیشاندەری ٣- ٢ بەراوردکردنی دوو شێوەی وەرگێڕان لە روانگەی نیۆمارکەوە

شێوەکانی تاقیکردنەوەی چۆنیەتی وەرگێڕان

أ — وەرگێڕانی پێچەوانە:

لەم شێوەیەدا کەسێك لە زمانی "أ" بۆ زمانی "ب" وەرگێڕان دەکا و کەسێکی دیکە دووبارە دەقەکە لە زمانی "ب"وە بۆ زمانی "أ" وەردەگێڕێ. ئەم دەقە لەگەڵ دەقی بنەڕەتی هەڵدەسەنگێندرێ و ئەگەر دوو دەقەکە کەم و زۆر یەکسان و هاوشێوە بن شایەتێکی گەورەیە بۆ ئەوەی کە وەرگێڕانی یەکەم خاوەنی چییەتییەکی زۆر بەرز بووە (هەرچەندە هۆیەکی

هێندەش قاییم نیە، چونکە پێدەچێ وەرگێڕی دووهەم لە کاتی پرۆسەی پێچەوانەسازیدا گەلێك چاکسازی و راستکردنەوەی ئەنجام دابێ.)

ب – تاقیکاری(تێست)ی زانیاری:

سەبارەت بە ناوەڕۆك و واتای وەرگێڕان لە وتەبێژانی زمانی "ب" (زمانی مەبەست) هەندێك پرسیار دەکرێ. وەڵامەکانیان لەگەڵ وەڵامی قسەکەرانی زمانی "أ"(زمانی سەرەتا) سەبارەت بە هەمان دەق هەڵدەسەنگێندرێ" ئەگەر ئەنجامەکە گونجاو بوو، بە وەرگێڕانێکی قەبووڵکراو (سەرکەوتوو) دادەنرێ.

ج – تاقیکاری کارلێك (تست کنش):

ئەم شێوازە بۆ دەقگەلێك کە کاریان پێ دەکرێ و بە کار دەبردرێن کەڵکی لـێوەردەگیردرێ. داوا لە ئاخاوتنکەرانی زمانی "ب" دەکرێ بۆ ئەوەی لە سەر بنەمای دەقی وەرگێڕدراو هەندێك کار ئەنجام بدەن (بۆ وێنە داوا لە کڕیارِی کۆمپیوتەرێك دەکرێ لە سەر بنەمای وەرگێڕان بڕۆشۆری ئەو کۆمپیوتەرە بەرێ بخات). هەروەها داوا لە ئاخاوتنکەرەکانی زمانی "أ" دەکرێ کە لە سەر بنەمای دەقی سەرەکی هەندێك کار ئەنجام بدەن ئەگەر دەرئەنجامی کارلێکی هەر دوو گرووپەکە یەکسان بوو هۆکارێکە بۆ چییەتی باشتر لە وەرگێڕان.

خێرایی وەرگێڕان

وەرگێڕێکی شارەزا بە چ خێراییەکەوە دەتوانێ وەرگێڕان بکا؟

تەنیا وەڵامێکی رازیکەر کە دەکرێ بەم پرسیارە ساکار و نەگونجاوەی بدەینەوە ئەوەیە: پەیوەندی (بە جۆری دەق)ەوەیە. هۆکارگەلێکی وەك ئەزموونی وەرگێڕەکان، ئاشناییان لەگەڵ بابەتی دەق و جۆری دەق پرسگەلی دیاریکەر و کاریگەردارن. ئەم پرسەش بۆ کەسێك کە وەرگێڕان بۆ کەسێکی دیکە دەنووسێتەوە، یا خود خۆی تایپی دەکا گرنگ و کاریگەردارە. ئەستەمی دەقیش هۆکارێکی دیاریکەرە. پێدەچێ وەرگێڕێك بتوانێ لە کاتژمێرێکدا هەزار وشە لە دەقێکی ئاسایی وەرگێڕێ بەڵام لە دەقێکی تەکنیکیدا تەنیا بتوانێ ٤٠٠ وشە لە کاتژمێرێکدا وەرگێڕێ. هۆکارێکی کاریگەرداری دیکە پەیوەندی خزمایەتی نێوان زمانی

سەرەتا و مەبەستە. زمانگەلێك کە گەلێك نموونە و سەمبوولی پێکهاتی هاوشێوەیان هەیە و سەر بە کۆمەڵگایەکن بە کولتووری نزیك لە یەکترەوەن وەرگێڕانیان بۆ سەر یەکتری بۆ وەرگێڕێك زۆر ساناترە لە وەرگێڕانی زمانە جۆراوجۆرەکانی سەر بە کولتوورگەلێکی بێ خزمایەتی. رەوتی وەرگێڕانیش دەتوانێ کاریگەری لە سەر خێرایی ئەو بەرهەمەدا هەبێ" هەندێك لە وەرگێڕەکان بۆ وێنە لە وەرگێڕانی دەقی زمانی "أ" بۆ سەر زمانی "ب" خێراییەکی دوو هێندەی وەرگێڕانی زمانی "ب" بۆ زمانی "أ" یان هەیە. وا مەزەندە کراوە کە وەرگێڕێکی شارەزای دەقە نووسراوەکان، دەتوانێ لە نێوان دوو تا هەشت هەزار وشە لە رۆژێکدا وەرگێڕێ. سەبارەت بە وەرگێڕانە زارەکییەکانیش گەلێك لێکۆڵینەوە سەبارەت بەوە کراوە کە دۆخی بیستنی نەگونجاو تا چ رادەیەك کاریگەری لە سەر کەمبوونەوەی خێرایی وەرگێڕان هەیە و یان خێرایی گوتنی زمانی سەرەتا چەندە لە وردبینی و دروستی وەرگێڕاندا کاریگەردارە. وادیارە خێرایی ١٠٠ تا ١٢٠ وشە لە یەك خولەکدا خێراییەکی لەبارە بۆ وەرگێڕانی هاوکات. زیادبوونی خێرایی ئاخاوتن تەنانەت بە رادەیەکی زۆر کەمیش دەتوانێ کاریگەری لە سەر وەرگێڕان دانێ. لە خوێندنەوەیەکی لێکۆڵینەوەیی، کاتێك کە خێرایی قسەکردنی بێژەری زمانی سەرەتا لە ١٤٠ وشەوە بۆ ١٦٠ وشە لە یەك خولەکدا زیادی کرد رێژەی هەڵەکان و نەهێشتنی وشەکان لە لایەن وەرگێڕی هاوکاتەوە بە شێوەیەکی بەرچاو زیادی کرد.

وەرگێڕانی ئامێری (ماشێنی)، ئاسۆی روون لە جیهانی وەرگێڕان دا

بیرۆکەی کەڵك وەرگرتن لە کەرەسەیەك بۆ کاری وەرگێڕان لە دەیەی سییەوە سەرنجی پێدرا، بەڵام تا ساڵەکانی بەر لە شەڕی جیهانی دووهەم باکگراوند و زەمینەسازی بۆ پراکتیزە کردنی ئەم ئایدیایە دابین نەکرا. لە راستی دا دوای سەرکەوتنی تەواوی دەزگا رەمزشکێنەکانی سوپای یەکگرتووی ناسراو بە "ئینگما" و داهێنان و خستنەڕووی کۆمپیوتەرگەلێکی ئەلێکتریکی بوو کە ئایدیای دەزگا (ماشین)ی وەرگێڕان، ئیدی نەك وەك ئایدیایەکی دەسەڵاتخوازانە و ئاماجنێکی فانتازییایی، بەڵکو وەك راستی و کەتوارێکی شیاوی لێکۆڵینەوە سەرنجی پێ درا. ڤارێن ڤێیەر ئالا هەڵگری ئایدیای دەزگای وەرگێڕان لە ساڵی ١٩٤٧دا رایگەیاند: "بە بڕوای

من دەبێ گرفتی وەرگێڕان بە شێوەیەکی رەمز و راز شکێنی چارەسەر بکرێ، کاتێك لە دەقێکی رووسی دەڕوانم بە خۆم دەڵێم ئەم دەقە بە زمانی ئینگلیزی نووسراوە کە من بۆ خوێندنەوەی دەبێ رەمزشکێنی ئەم هێماگەلە بکەم." (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٥٢).

قسە و بۆچوونەکانی ڤیڤەر لەگەڵ پێشوازی کۆمەڵگای زانستی جیهانی رووبەڕوو بۆوە و لە دەیەی پەنجادا چەندین کۆمەڵی لێکۆڵینەوەیی و تۆژینەوەیی تەواوی تێکۆشانی خۆیان لە سەر MT(وەرگێڕانی ئامێری) کۆکردەوە. لە ١٩٥٢دا یەکەمین کۆنفرانسی وەرگێڕانی ئامێری بەڕێوەچوو و لە ١٩٥٤دا تاقیکاری وەرگێڕانی ئامێری زانکۆی جۆرج تاون بە سەرکەوتنێکی رێژەییەوە ئەنجام درا. ئەم ئامێری وەرگێڕانە دەیتوانی بە کەمترین هەڵەوە دەقەکانی فیزیا لە زمانی رووسی بە زمانی ئینگلیزی ئەنجام بدات. بەداخەوە دەرئەنجامەکانی دواتر هێندە دڵخۆشکەر نەبوون و تەنانەت دەکرێ بڵێین زۆریش نائۆمێدکەر بوون. ئەو سیستمانەی خرانە روو توانایی و لێهاتوویی کردەوەگەلێکی زۆر بەرتەسکیان هەبوو و وەرگێڕانی بەرهەمی ئەوان کاڵ و کرچ و پڕ لە هەڵە و پێویستی بە دووبارە نووسینەوە و راستکردنەوە بوو (بۆ وێنە کاتێك رستەیەکیان لە ئینجیل "The spirit is willing, but the flesh is weak" بە واتای رۆحی هۆگر بەڵام جەستەی لاواز، بە کۆمپیوتەرەکەدا بۆ ئەوەی بە زمانی رووسی وەرگێڕێ، بەرهەمی وەرگێڕانەکە لە تاقیکاری پێچەوانەکەی بەو شێوەیە بوو The wine is agreeable but the meat has spoiled واتە (شەرابێکی باش و دڵپەسندە بەڵام گۆشتەکە گەنیوە!) سەرەڕای ئەوەش خەرجی وەرگێڕانیان زۆر لە وەرگێڕانی هەمان دەق لە لایەن مرۆڤەوە زیاتر بوو.

لە راستی دا گرفتی سەرەکی، دۆخ و وێناکردنی تیۆرییەکی زمانی کامڵ و پوخت بۆ کۆمپیوتەر بوو، بۆ ئەوەی لە رێگای ئەوەوە بکرێ وردەکاری و خاڵەکانی لە وەرگێڕانەکەی دا لە بەرچاو بگرێ. یەکەمین دەزگاکانی وەرگێڕان زۆرتر وەك فەرهەنگێکی دوو زمانە کاریان دەکرد تا دەزگایەکی وەرگێڕانی راستەقینە. بەرهەمی کاری ئەوانە لە سەرەتاییترین جۆری وەرگێڕان و لە ئاستی وەرگێڕانی وشەیی دا بوو. دوای تێپەڕبوونی چەندین دەیە، ئێستا دەرکەوتووە کە بۆچی لێڕوانینەکانی یەکەمین وەڵامی لەبارو گونجاوی نەداوەتەوە، ئەوان گرفتی رەهەندی رێزمانی راڤەی زمانیان لە بەر چاو نەگرتبوو، هەروەها سەبارەت بە جیاوازی

ئاستەکانی رێکخستنی مێتۆدیك و ئەفراندنی هاوتایەکی هاوشێوەی نێوان یەکەکانی دەستووری وەك پیتێك پێناسەیەکی کورتیان بۆ کردبوو. داهێنەرانی ئەم جۆرە سیستمانە هەروەها بە گوێ نەدان و کەمتەرخەمییەوە بە تەنیشت شێوەگەلێکی جۆراوجۆردا تێپەڕیبوون کە لەودا پێکهاتی زمان واتادارن. لە بواری واتاناسیشەوە، هێزی جیاوازی پێویست بۆ بەرزتر نرخاندنی واتا جۆراوجۆرەکانی وشەیەك یا شێوەگەلێك بۆ دیاریکردنی ئامادەبوونی بە کۆمەڵ لە وشەکاندا وەك واتا و دەستەواژەیەك لە بەرچاو نەگیردرابوو.

روون و ئاشکرایە دەکرێ زۆرێك لە ناڕوونییەکان تەنیا بە هۆی راڤەی واتایی و یان بە پشت بەستن بە زانستی دەرەوەیی زمان و جیهانی وەڵام بدرێنەوە و ئاساییە دابین کردنی دەسەڵات و هێزێکی راڤەکردن بۆ کۆمپیوتەر لەو کاتدا کارێکی نەشیاو و ئەستەم بوو. لە راستی دا بە پێچەوانەی بۆچوونی ڤیڤەر، دەزگای وەرگێڕان ئەرکێکی بانتر لە دەزگایەکی رەمز شکێنی "ئەنیگما" هەیە.

سەرەنجام دوای تێکشکانە پەیتا پەیتاکانی وەرگێڕانی ئامێری، لێژنەیەك لە لایەن وڵاتی ئەمریکاوە بۆ لێکۆڵینەوە لە سەر داهاتووی وەرگێڕانی ئامێری و ئاستی پراکتیزەبوونی ئەم ئایدیایە دانرا. راپۆرتی لێژنەی لێکۆڵەر لە زمانی خودکاری ئەمریکا "ALPAC" لە ساڵی ١٩٦٦، زۆر نێگەتیڤ و نائومێدی هێنەر بوو. لەم راپۆرتەدا ئەو ئەنجامە وەرگیراوە کە وەرگێڕانی مرۆڤ خێراتر، وردتر و هەرزانترە لە وەرگێڕانی ئامێری و تەرخان کردنی بودجە و خەرجی و وزەی زۆرتر بۆ پراکتیزەکردنی پرۆژەیەکی ئەوتۆ بێ سوود و زۆر گرانە لە چاو دروستبوونی بەرچاوی لە دەست دانی کات و دراو. بڵاوبوونەوەی ئەم راپۆرتە بوو بە هۆی ئەوە کە بۆ ماوەی دە ساڵ پرۆژەی وەرگێڕانی ئامێری لە ئەمریکا و ئەورووپادا (هەڵبەت جگە لە یەکێتی سۆڤییەت) پشت گوێ بخرێ. بەڵام لە کۆتاییەکانی دەیەی حەفتادا، دوای دۆزینەوەیەکی تازە لە بواری زانستی کۆمپیوتەری و خستنەرووی بیرو بۆچوونگەلی نوێ لە بواری زماننناسیدا (دەستووری هەمەکی گرتنی بەرهەمهێنانی چۆمسکی) (دستوور زایشی گشتاری چامسکی) جارێکی دیکە پرۆژەی وەرگێڕانی ئامێری کەوتە ناو خانەی کاری لێکۆڵەران و زانایان و بە واتایەکی باشتر بازنەی کاری وڵاتانی جیهانەوە. لێکۆڵینەوەگەلێکی سەر سووڕهێنەری زانایان لە بواری هۆش و هزری دەستکرددا و خستنە رووی تیۆرییگەلێکی

تیۆریکی لەمەڕ سرووشت و پێکهاتەی دەروونی زمان بووە هۆی ئەوەی کە پێداچوونەوەیەکی دووبارەی گشتی لە لێڕوانیندا بۆ دروستکردنی ئامێرو و دەزگاکانی وەرگێڕان ئەنجام بدرێ.

یەکەمین هەنگاوەکان لە ڕێگای بەرهەمهێنانی ئەم مەبەستە بە دانانی زانیاریگەلێکی ئۆتۆماتیك بۆ تێکشاندنی پێکهاتی ڕێزمانی ڕستەکان بە یەکەگەلێکی بچووکتر و دابینکردنی ڕاڤەیەك لە پێکهاتەی وشە. لە بواری پێکهاتەی وشەوە پێویست بوو کۆمپیوتەر هێزێکی ڕاڤەیی و لێکدانەوەیی بۆ پۆلێنەکردنی وشەکان بە تێکسمڕاوترین شێوەی گونجاو لە بیر و ئاوەزی وشەیی هەبێ. بۆ وێنە دەبوو کۆمپیوتەر توانیبای s لە کۆتایی Cats لە دەقێك هەلگرێ بۆ ئەوەی دیاری بکات کە ئەم وشەیە کۆی Catە نەك سەرچاوەی وشەیەکی جیاواز و هەلاوارتە. هەڵبەت ئەم پرسە بۆ زمانی ئینگلیزی کێشەیەکی هێندە بەرچاو و گرنگ نیە چونکە ئەم s ەی کۆ جگە لە چەند ناوازەییەك هێمای کۆیە بۆ گشت وشەکانی ناو لە ئینگلیزیدا. بەڵام ئەوە لەبەرچاو بگرن لە گەلێك زمانی وەك فارسیدا کە زیاتر لە یەك هێمای کۆیان هەیە و یان هەندێك زمانی کۆن و گەڕاوە کە لێك هەلاوارتنی هێمای کۆ لە وشە، بۆ هۆشی دەستکرد دیاردەیەکی نەگونجاوە، ئەو شتە پڕاکتیزە نابێ. هەوڵەکانی دواتر لە ڕاستای بەهێزکردنی توانایی لێکدانەوە و سەرقاڵبوونی واتاییدا ئەنجام درا. کەڵك وەرگرتن لە تێکنیکەکانی هۆشی دەستکرد بۆ وێکچوون لە سیستمەکانی سەرقاڵبوونی واتایی کۆمپیوتەر بە زەین و بیری مرۆڤەوە نموونەی ئەو هەولانە بوو. پێیان وابوو کە ئەگەر سەرچاوە و زانیاری پێویست لە بواری واتای وشەکان و پێکهاتەی ڕستەوە بە کۆمپیوتەر بدرێ، کۆمپیوتەر دەتوانێ ڕستە ناروونەکان ڕاڤە و شی بکاتەوە.

بەڕواڵەت ئەم پرسە شتێکی ڕوون و ئاشکرا بوو، بەڵام لە کردەوەی نووسیندا پڕۆگرامێك کە بتوانێ کۆمپیوتەر بە زانستناسی لە جیهان و زانستی واتاناسی تەیار بکا کارێکی ئەستەم و چەتوون بوو. هەربۆیە بیرۆکە و ئایدیای کەڵك وەرگرتن لە سیستمگەلی پێك تەبا (تعاملی) هاتە گۆڕێ. لەم شێوەیەدا هۆشی مرۆڤ دەقی وەرگێڕدراوی کۆمپیوتەر ڕاست دەکاتەوە (دوا پێداچوونەوە Post – edaiting) یان ئەوەی کە بەر لە دەستپێکردنی کاری وەرگێڕان لە لایەن کۆمپیوتەرەوە، دەست لە دەق وەردەدا بۆ ئەوەی بە پێی توانایی و لێهاتوویەکانی دەزگای وەرگێڕان بێ. بە واتایەکی دیکە زمانێکی سرووشتی لە سەر بنەمای دەرەتانگەلی هۆش یا

لۆگۆ (مێمۆری) دەستکرد دووبارە دەنووسرێتەوە (پێش پێداچوونەوە Pre – editing). شێوەی دووهەم هەڵبەت تەنیا لە هەلومەرجێکی بەرتەسك و دیاریکراودا (وەك کاکڵەنووسی بابەتگەلی زانستی) دا کەڵکی هەیە چونکە بۆ دابین کردنی لە دەروون دانانی پێویستی بە کۆمپیوتەرو پێویستی بە کات و وزەیەکی زۆرە، بەڵام لە نموونەگەلی بەرتەسکی ئەنجام دراودا گەلێك وەرگێڕانی سەرکەوتوو ئەنجام دراوە. لە شێوەی دوا پێداچوونەوەدا کە وەرگێڕانی کاڵ و کرچی ئامێر بە شێوەی دەقێکی دوور لە هەڵە و نادروستی دادەڕێژرێ لە گەڵ پڕۆسەیەکی کات هەڵگر و ماندووکەر ڕووبەڕووین. چونکە وەرگێڕی مرۆڤ دەبێ سەرلەنوێ دەقی بنەڕەتی لە گەڵ وەرگێڕانی ئامێری (ماشینی) هەڵسەنگێنێ بۆ ئەوەی هەموو جۆرە هەڵە و نادروستی چارەسەر بکا.

تایبەتمەندی وەرگێڕانی ئامێری لە بەرامبەر وەرگێڕانی مرۆڤی دا

- زانیاریگەلێك کە لە مێشکی دەزگای وەرگێڕاندا سەیڤ بووە هەموویان لەو یەکەیەدا و بە دەرەتانێکی یەکسان لە بەردەستدان لە حاڵێکدا زانیارییە سەیڤ بووەکانی مێشکی مرۆڤ ڕوونی و ئاشکراییەکی یەکسانیان نیە: ئێمە تووشی فەرامۆشی دەبین، تووشی شك و گومان دەبین، بۆ گەڕاندنەوەی بەشێك شتی لاوەکی دەبێ هەوڵ بدەین و گەلێك گرفتی پێوەندیداری دیکە بە مێشکەوە کە ئەزموونمان کردوون.
- خێرایی دەزگا یا ئامێری وەرگێڕان زۆر لە مێشکی مرۆڤ زیاترە چونکە خێرایی ئەو هاوتایە بە خێرایی بزواتی ئەلێکترۆنەکان کە خێراییەکەیان لەگەڵ خێرایی تیشك یەکسانە و نزیك بە ٣٠٠ هەزار کیلۆمەترە لە چرکەیەکدا. لە حاڵێك دا خێرایی شەپۆلەکانی مێشك کە لە ئۆرگانیزمی ناوەندی ئەعسابدایە ئەوپەڕەی ١٢٠ میترە لە چرکەیەکدا.
- ئامێری وەرگێڕان دەتوانێ بە بێ هەست بە ماندوویی کردن ٢٤ کاتژمێر(شەو و ڕۆژێك) بێ پشوودان بەردەوام کردەوەی میکانیکی ئەنجام بدا، لە حاڵێکدا دووپاتبوونەوەی بوارێکی کردەوەیی یەکسان بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ جەستە و ڕۆحی مرۆڤ تووشی ماندوویی و جاڕز بوون دەکا.

گرفتەکانی وەرگێڕانی ئامێری

- **فرە واتایی:**

وشەگەلێك کە چەند واتای جۆراوجۆریان هەیە دیاریکردنی واتای گونجاویان لە دەقێکدا بۆ کۆمپیوتەر کارێکی ئەستەمە.

بۆ وێنە Head لە زمانی ئینگلیزیدا و دندە لە زمانی فارسیدا.(دندە لە فارسیدا بەو واتاگەلە دێ: پەراسوو، گێڕی سەیارە، بە ددانی تایە یا مێڵە یان شتێکی ددان دار و... وەرگێڕ)

- **هاوشێوە:**

چەند وشەی جۆراوجۆر کە پێکهاتەی زمانێکی یەکسانیان هەیە و بە واتایەکی دیکە چەند واتایەکیان هەیە کە یەك وشەی یەکسان هێماگەرییان دەکا دیاریکردنی واتای ئەم وشەیە لە دەقدا بۆ کۆمپیوتەر نەشیاو و ئەستەمە.

وەك شیر لە زمانی فارسیدا و Spring لە زمانی ئنیگلیزیدا.

- **ناڕوونییەکانی (پێکهاتەیی):**

هەندێکجار نەك واتای جیاوازی وشەکان بەڵکو پێکهاتی ناڕوونی ڕستەیەك دەبێتە هۆی دڕدۆنگی، تەنانەت بۆ وەرگێڕێکی مرۆڤیش دەبێ جا چ بگا بە کۆمپیوتەرێکی نائاگا لە زانستی دەروون زمانی.

نموونەی ئینگلیزی Flying planes be dangerous

واتای یەکەم: فڕین بە فڕۆکە مەترسیدارە.

واتای دووهەم: ئەو فڕۆکانەی لە حاڵەتی فڕیندان مەترسیدارن.

نموونەی فارسی: "بخشش لازم نیست اعدامش کنید".

(پێویست ناکا لێی خۆش بن لە داری دەن) (ئەم ڕستەیە بە یەك "فاریزە" (،) واتاکەی دەگۆڕدرێ، بۆ وێنە "لێخۆش بوون، پێویست ناکا لە داری دەن" واتە لێی خۆش بن و لە داری

مەدەن، بەڵام "لێخۆش بوون پێویست ناکا لە داری دەن" واتە پێویست ناکا لێی خۆش بن، لە داری بدەن. سەرنج بدە بە جێ گۆڕکێی هێمای ڕێزمانیەکان کە تا چ ڕادەیەك کاریگەری دەخاتە سەر واتای ناوەڕۆك. و)

- **ناروونییە ئاراسەکان(ارجاع):**

ڕاناوەکان ئاماژە بە وشەگەلێکی دیاریکراو دەکەن بەڵام هۆشی دەستکرد دیاریکردنی ئەوەی کە ئاراسەکردنی ڕاناو ڕاست بۆ کام وشەیە کارێکی ئەستەم و دژوارە.

نموونەی فارسی: "من گربەام را در خیابان گم کردم. ممکنە اونو دزدیدە باشن". (پشیلەکەم لە سەر شەقام لـێ ون بوو. پێدەچێ لێیان دزیبم)

نموونەی ئینگلیزی: My cat was chasing a mouse. It played with It (هۆش و هزری دەسکرد نازانێ کە کام It بۆ مشك و کام It ئاماژە بە پشیلە دەکا).

- **هێما و میتافۆرە و پەندەکان:**

هێما و میتافۆر و پەندەکان پەیوەندییان بە کولتوور و مێژووی کۆمەڵگاوەیە و زۆربەی کاتەکان وەرناگێڕدرێن. بۆ وێنە: "میان همە پیغمبرها جرجیس را پیدا کردە است". (هەر شاییان بە عومەر بوو، ئەویش بە سوننە دەرچوو. و).

- **وشە هاوواتاکان:**

گەلێك وشە هەن کە واتایەکی تاڕادەیەك هاوشێوەیان هەیە و پێویستی بە دۆزینەوەی شتێکی گونجاوی زانستی بان زمانی و شارەزا لە پێکهاتە و شێوازی نووسینە.

نموونە: وشەگەلی باش، خاس، پەسند، قەبووڵ واتاگەلێکی کەم و زۆر یەکسانیان هەیە بەڵام بۆ وێنە لە کاتی پێناسەکردنی سەلاجەیەك تەنیا دەتوانین کەڵك لە وشەی باش وەرگرین.

- **بوونی وشەکان لە چینە جۆراوجۆرەکانی ڕێزماندا:**

بۆ وێنە وشەی sound لە ئینگلیزیدا هەم بە واتای ناو، هەم بە واتای ڕاناو و هەم وەك کردەش کەڵکی لـێوەردەگیردرێ و دیاریکردنی هەر کام لەم نموونانە بۆ کۆمپیوتەر ئەستەمە.

– **لە بەرچاوگرتنی ڕێزبەندی وشەکان و تایبەتمەندییەکانی نیمچەزمانی:**

لە هەموو زمانەکاندا ریزی وشەکان وەك ئینگلیزی نیە (بکەر + کردار+ بەرکار) و جگە لەوە هەندێك تایبەتمەندی نیمچەزمانی دیکە لە هەندێك زمان هەیە و لە زمانەکانی دیکەدا نیە.

نموونە: زمانی چینی و ژاپۆنی سیستمی نوختە دانانیان نیە.

– **گۆڕان و گۆڕانکاری لە زماندا:**

زمان هەڵسووڕ و لە حاڵی گۆڕان دایە و وشە و واتاگەلی نوێ بەردەوام لە حاڵی دروستبووندان و ئەوەش پێویستی بە سەردەمی کردن یا ئەمڕۆیی کردنی فەرهەنگی وشەکانی کۆمپیوتەریە.

نموونە: Telnet, Secure shell لە ئینگلیزیدا و لە فارسیدا "ضد حال" (تەریق کردنەوە) و "خفن".

جۆرەکانی سیستەمی وەرگێڕانی ئامێری

لە سەر بنەمای سیستەمەکانی وەرگێڕان، ئارنۆڵد (١٩٩٤: ٢٢٠ – ٢٢٤) ئەو پۆلێن بەندییەی خوارەوەی بۆ ئامێرەکانی وەرگێڕان داناوە:

— سیستەمەکانی وەرگێڕانی ڕاستەوخۆ:

یەکەمین سیستەمەکانی وەرگێڕانی ئامێری لە سەر بنەمای وەرگێڕانی ڕاستەوخۆی دوو زمان بە یەکتر(زۆرتر رووسی و ئینگلیزی) داڕێژرا، ئەم سیستەمانە لە سەر بنەمای هیچ جۆرە مۆدێل یا تیۆرییەکی زمانناسییانە دروست نەکرابوون و لەواندا لایەنیکەم راڤە و لێکدانەوەی پێویست بۆ گۆڕینی دەقی زمانی سەرەتا بۆ زمانی مەبەست ئەنجام دەدرا.

LOGOS ڕەنگە پێشکەوتووترین مۆدێلی پەیوەندیدار بەم کۆمەڵە لە سیستەمگەلێکە کە بتوانێ وەرگێڕانی ئینگلیزی بە ڤیتنامی، ئەڵمانی، فەرەنسی، ئیسپانی و بە پێچەوانە بکا و بتوانێ لە هەر کاتژمێکدا ٢٠٠٠٠ وشە وەرگێڕێ.

ب – سیستەمەکانی زمانی ناونجی:

دووهەمین تۆرەمەی سیستمەکانی وەرگێڕانی ئامێری لە دەیەی شەست دا کەوتە ژێر کاریگەری گەلێك پێشکەوتنی هاوچەرخی خۆی لە گۆڕەپانی تیۆرییە نوێیەکانی زمانناسی لە بریتی پێویستی رەهەندی پێکهاتی شێوە وەك پایە و کۆڵەکەی بەرهەمهێنان و راڤەکردنی زمان بوون. ئایدیای بنەڕەتی ئەم دەزگای وەرگێڕانە لە سەر بنەمای کەڵك وەرگرتن لە زمانی ناونجی جیهانی بوو و قەرزباری بیرو بۆچوونی ڤارێن ڤیێیەر بوو کە پێی وابوو لە دیاردەی داهێنان و ئەفراندنی ئامێرێکی وەرگێڕانێکی کاریگەر و کارامەدا دەبێ بەر جیاوازی زمانەکان، وێکچوونەکانیان لە بەرچاو بگیردرێ. بە ناوبانگترین ئامێری وەرگێڕان هی ئەم کۆمەڵە، METALS بوو کە لە دەیەی هەفتادا لە زانکۆی تێگزاس دا کەڵکی لێوەرگیرا. ئەم ئامێری وەرگێڕانە لە ئەڵمانییەوە بۆ ئینگلیزی وەرگێڕانی دەکرد و (دەستووری هەمەکی گیریی بەرهەمهێنانی چۆمسکی) (دستوور زایشی گشتاری چامسکی) کردبووە بنەما و مۆدێلی کاری خۆی و یەکەمین رستەکانی زمانی سەرەتای بە کەڵك وەرگرتن لە زانیارییە دەستووری و رێزمانی و وشەییەکانەوە شتیەڵ و راڤە دەکرد، دواتر نیشاندەرەکانی دارێکی جێگای ئەگەر و گریمانە دەکێشرایەوە و خاڵە ناماقووڵەکان وەلا دەنران و دواتر لەو زانیارییە واتاییانە لە فەرهەنگی وشەکانی کۆمپیوتەر بۆ تەئیدکردنی جێگای قەبووڵ بوونی رستەگەلی وەرگێڕدراو پێك دەهات. لە راستیدا ئەم ئامێری وەرگێڕان(ماشێنی وەرگێڕان)ە بە گۆڕینی رووکەش سازی رستە بۆ قووڵ سازی، ئەوی بۆ سەر زمانی مەبەست وەردەگێڕا و زیاتر لە هەموو شتێك پێی لە سەر مێتۆد و شێوە دادەگرت.

ج – سیستەمەکانی گواستنەوە:

لەم سیستەمەدا پرۆگرامێك بۆ لێکدانەوەی دەروونی و پرۆگرامێك بۆ دروستکردنی دەرەکی هەبوو. ناسراوترین ئامێری وەرگێڕانی سەر بەم سیستەمە Taum – Meteo بوو. ئەم سیستەمە لە ساڵی ١٩٧٧ بەملاوە ساڵانە ١٥ میلیون وشەی لە ئینگلیزییەوە بۆ فەرەنسی بە بێ دەستێوەردانی وەرگێڕی مرۆڤی وەردەگێڕا. ئەم ئامێری وەرگێڕانە کەڵك لە فەرهەنگێکی

بچووکی دوو هەزار وشەیی وەردەگرێ و دەتوانێ وەرگێڕانی پۆخت و جێگای پەسندی کەش و هەواناسی ئەنجام بدا. لە ١٩٨٩بەملاوە پرۆگرامی وەرگێڕانی فەڕەنسا بە ئینگلیزیش بەم سیستەمەوە زیاد کراوە.

د — سیستەمگەلی پێك تەبا (تعاملی):

ئەم سیستەمانە خۆیان بە دوو بەش دابەش دەبن:

- وەرگێڕانی ئامێری بە یارمەتی مرۆڤی وەرگێڕ(HAMT)
- وەرگێڕانی مرۆڤی بە یارمەتی ئامێری وەرگێڕ (MAHT)

ئەم سیستەمانە پشتیان بە دەستێوەردانی مرۆڤ لە هەندێك قۆناغدا هەیە. ئەم دەستێوەردانە دەتوانێ بە شێوەی پێش پێداچوونەوەیی دەق، دوا پێداچوونەوەیی دەق و راوێژی کۆمپیوتەر بە ئۆپێراتۆر لە کاتی ئەنجامدانی وەرگێڕان بێ. EUROTRA ئامێری وەرگێڕانێك کە لە یەکێتی ئەوروپادا کەڵکی لـێوەردەگیردرێ هی ئەم سیستەمە وەرگێڕانەیە.

ئێرۆترا دەتوانێ ٩ زمانی ئەوروپیی بۆ سەر یەکتری وەرگێڕێ. لە ئێرۆترا لەگەڵ ٤ بەش سەرو کارمان هەیە.

- ئاستێکی پایە کە بە ئاستگەلێکی وردتر دەشکێتەوە.
- ئاستی پێکهاتی پێکهێنەری
- ئاستی پەیوەندی مێتۆدیك (شێوەیی)
- ئاستی پەیوەندی واتایی

هەر کام لەو ئاستانە دووبارە نوێنی رێزمانی و کولتووریکی وشەیی تایبەتە.

داهاتووی وەرگێڕانی ئامێری

هەنووکە وەرگێڕانی ئامێری یارمەتییەکی بەرچاو بە ناوەندەکانی وەرگێڕان دەکا و ئەم رۆڵە لە داهاتوودا دەتوانێ لە جاران و پێشووتر زیاتر بێ، بەڵام پێناچێ ئامێری وەرگێڕان بتوانێ بەم زووانە جێگای مرۆڤی وەرگێڕ بگرێتەوە. کۆمپانیاگەلێکی وەك سەرقاڵی ئۆتۆماتیکی زمان (ALPS) ئێستا هەندێك کۆمپیوتەری وەرگێڕیان هەیە کە دەتوانن بۆ دارِشتن خێراییەکەیان

دەگاتە هەزار و چوارسەد وشە لە یەك کاتژمێردا، بەڵام هەر ئەم خێراییەش چەندین بەرابەری وەرگێڕانی دەستی مرۆڤە. جگە لەوەش سیستەمەکان بە دابین کردنی گەلێك کانگا و سەرچاوەی مەزنی وشە یارمەتییەکی کاریگەرداریان بە وەرگێڕە مرۆییەکان لە خێرابوونی کار و تێکۆشانیان کردووە. بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بە کانگای وشەی یەکیەتی ئەورووپا EU (EURODICAUTOM) فەرهەنگی ئۆتۆماتیکی ئەورووپی) بکەین کە لە رێگای سایتی ئینتەرنێتی EURONET لە بەردەستاندایە و کەڵکی لـێوەردەگیردرێ. لە لایەکی دیکەوە تەکنیکە تازەکانی کۆمپیوتەری خەریکە دەچەسپێن وەك دانانی دەرەنجامی ئەزموونەکانی دوا پێداچوونەوەیی (پۆست ئیدۆتۆری) و پێش پێداچوونەوەیی لە ناو مێمۆری کۆمپیوتەریدا بۆ هێنانە خواری ئاستی هەڵەکانی وەرگێڕان. (ئارنۆڵد ١٩٩٤: ١٨٤ — ١٨٥).

سەرچاوەکانی زمان و دۆخی وەرگێڕان لە وڵاتانی جیهاندا

پەندێکی ئیتاڵی دەڵێ "وەرگێڕ، خائینە" و بە پێی بیرو باوەڕێکی باو لە بریتانیا و فەڕەنسادا، وەرگێڕی باش پەیکێکی نادیارە کە بە بێ کاریگەری دانانی تاکەکەسی لە سەر دەق، واتاکەی لە زمانی سەرەتاوە بۆ زمانی مەبەست وەردەگێڕێتەوە. ئاڵۆزبوونی وەرگێڕان شتێکی روون و ئاشکرایە بەڵام بەداخەوە بەهای ئەو لە زۆربەی شوێنەکانی دنیادا لە بەرچاو ناگیردرێ. هەندێك وڵات وەرگێڕان تەنیا بە ئەرك یا پیشەیەکی دەفتەری و کۆن و بێ بایەخ دادەنێن و هەر لە سەر بنەمای ئەم بیرو رامانە مافی وەرگێڕ دەدەن. هەڵبەت لە هەندێك شوێنی جیهاندا وەك ژاپۆن (یابان) وەرگێڕان پیشەیەکی زۆر بەرزە و لە بەرزترین و زۆرترین دراوی پێ دەدرێ. لە ئەورووپاش لە سەدەی نۆزدە بەدواوە وەرگێڕە پسپۆڕ و شارەزاکان بەها و بایەخێکی بەرزتریان پێ دراوە و هەنووکە هەندێك وەرگێڕ کاری و پیشەیی هەمیشەییان لە خانەی وەرگێڕانەکان یا لە دەزگا و ناوەندەکانی بازرگانی و سیاسی دا هەیە. ئەو چاپەمەنیانەی کە بەرهەمەکانی خۆیان بە چەندین زمان وەردەگێڕن بە شێوەیەکی رۆژ لە دوا رۆژ زیاد دەکەن. بلاڤۆکی چەند زمانەی دیکە دەگمەن و کەم نین و ناوەندە زانستییەکان لە زۆربەی شوێنەکانی جیهاندا ئەرکە لە سەر شانیان کە دەبێ بەرهەمەکانیان بە چەندین زمان وەرگێڕن. رەوتێکی ئەوتۆ بۆتە هۆی ئەوەی کە گەلێك ئۆرگان و ناوەند بۆ ئاسانکاری و دەست پێڕاگەیشتنی ئاسانتر بەم وەرگێڕانانە پێك بێ. بۆ وێنە

دەکرێ لەم ناوەندانە ئاماژە بە ناوەندی وەرگێڕانی نێونەتەوەیی دۆڵفتی هۆلەندی و ناوەندی وەرگێڕانی نەتەوەیی لە شیکاگۆدا بکەین. لەم بوارەدا، پێشکەوتنەکانی کۆمپیوتەری کۆکراوە و سەرقاڵبوون بە زانیارییەکانەوە بەخشینێکی راستەقینە بووە. هەڵبەت بە پێی خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەگەلێك کە لە ساڵی ١٩٧١دا ئەنجام درا زیاتر لە سەدا ٩٠ ئەندامی لێژنەی زانستی زانکۆکان هیچکات کەڵکیان لە پێڕستی وەرگێڕانی ئەم ناوەندگەلە نەکردووە و لە سەدا ٨٠ی ئەوان لە بوونی وەها پێڕستگەلێك بێخەبەرن، هەڵبەت رەنگە هۆیەکی سەرەکی بۆ ئەم پرسە ئەوە بێ کە زۆرتر زانایان حەزیان لەوەیە کەڵك لە بابەت و دەقگەلێکی وەرگرن کە بە زمانی زگماکی خۆیان بێ نە بە زمانە بیانییەکان. ئەو لێکۆڵینەوانەی کە لە ساڵی ١٩٩٣دا سەبارەت بە زانایانی ئینگلیزی، ئەڵمانی و فەرەنسی لە سێ بواری زانستی جیاوازدا لە بابەتگەلێکەوە بۆ زمانە جۆراوجۆرەکان ئەنجام دراوە و لە چوارخشتەکی ١-٢دا دەبینن تەئیدکەری ئەم بانگەشەیە. (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٢٥٢— ٢٥٤)

بواری لێکۆڵەر	زمانی زگماکی لێکۆڵەر	زمانی بابەت و دەقگەلێك کە کەڵکی لــێوەردەگیردرێ: ئینگلیزی	ئەڵمانی	فەرەنسی	هی دیکە
دەروونناسی	ئینگلیزی	٩٢/٥	٥/٢	٠/٧	١/٦
	ئەڵمانی	٢/٧	٩١/١	٦/٢	٠
	فەرەنسی	٢٥/٦	٧/٤	٦٤	٣
کیمیا	ئینلگیزی	٧٩	١١/٩	٤/٧	٤
	ئەڵمانی	٢٢/٨	٦٤	٦/٢	٧
	فەرەنسی	٣٦	٢٧/٩	٢٩/١	٦/٣
فیزیا	ئینگلیزی	٨٦/٢	٥/٩	٢	٥/٩
	ئەڵمانی	٣٥/٥	٥٨/١	٩/٤	٥/٢
	فەرەنسی	٤٩/٨	١٥/٣	٣٠/٧	٤/٢

خشتەی ١-٢ سەرچاوەی وەرگێڕانی زانایانی ئینگلیزی، ئەڵمانی و فەرەنسی لە سێ بواری زانستیدا (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٤٧)

وەرگێڕان لە چ هەلومەرجێکدا ئەنجام دەدرێ و لە چ هەلومەرج و دۆخێکدا ئەنجام نادرێ؟

لە وەڵامی ئەم پرسیارەدا، شیگئۆ مینۆڤا بەرپرسی بەشی خزمەتکاری ئاکادیمی زانکۆی نێونەتەوەیی لە تۆکیۆ باسی سێ گرووپی وڵات دەکا:

أ — **گرووپی وڵاتانی تەك کەوتوو:** لەم وڵاتانەدا بە هۆی خودموختاری فیکری و کولتووری نەتەوەیی تایبەت و تاکەکەسی وەرگێڕان هێندە ناکرێ نموونەی ئەم وڵاتانە چین و ژاپۆنە.

ب — **گرووپی کۆمەڵگای نێونەتەوەیی:** ئەو وڵاتانەی گەشەکردوو یا لە حاڵی گەشەکردندان کە لەواندا تێگەیشتن و پێکەوەسازان و هەڵکردن لە رێگای زمانی هاوبەشی ئەو کۆمەڵگایە یا لە رێگای زمانێکی زاڵ دا روودەدا، نموونەگەلێك کە لەگەڵ ئەم مۆدێلە یەکتری ناخوێننەوە بریتییە لە جیهانی عەرەب و ئەورووپای رۆژئاوای ئێستا.

ج — گرووپی **وڵاتانی پەراوێزکەوتوو:** کە لە رەهەندی کەلتوورییەوە پەیوەندییان بە کۆمەڵگایەکی نێونەتەوەییەوە کەمتر دەست بۆ وەرگێڕان دەبەن و هێز و توانای پێویستیان بۆ کۆتایی پێهێنان بە وابەستەبوونی خۆیان بە زمانی زاڵ دان بەو شێوەیە کە گەلێك لە وڵاتانی جیهانی سێهەم بەم شێوەیەن. (مینۆڤا، ١٣٧٦: ٦٤— ٦٥).

کورتکراوە و دەرئەنجام

بە شێوەیەکی گشتی وەرگێڕان بریتییە لە گواستنەوەی واتا بە شێوەی زارەکی یا نووسراو لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە. وەرگێڕان کۆنترین شێوازە کە خەڵك لەگەڵ زمانە جۆراوجۆرەکان بۆ پێکهێنانی پەیوەندی لەگەڵ یەکتر، پشتیان پێوە بەست و تەنانەت دەکرێ دان بەوەدا نێین کە دیرۆکێکی هاوشانی شارستانییەتە. هەرچەندە بۆ تێگەیشتن و سازگاربوونی نێوان کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، تاکەکان مەجبوور بوون پەیوەندی لەگەڵ یەکتری بگرن و لە ئەنجامدا پێویستی بە کەسانێك بوو کە بتوانن بابەتێك لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە بگوازنەوە.

وەرگێڕان وەك ئامرازێكی پەیوەندی گرتنی كاریگەر، لە سەردەمی ئێمە لەو ڕەهەندەوە بەهایەكی ڕۆژ لە دوای ڕۆژی بە خۆوە گرتووە كە بەشێك لە ناوەندە زانیارییەكانی كۆمەڵگا پێویستی بە زانیارییە.

ماوەی كات و زەمەنی نێوان وەرگێڕان بە مەبەستی گواستنەوەی زانیاری و سەرچاوەی ئەو هەمیشە كەمترو كەمتر دەبێ و پانتایی ئەو زمانانەی كە لە وەرگێڕاندا كەڵكیان لێوەردەگیردرێ و بابەت و مژارگەلێك كە وەردەگێڕدرێن پانتاییەكی بەرینتر بە خۆیانەوە دەگرن. ئەم بەریانییانە دەبنە هۆی میكانیكی بوونی وەرگێڕان، بەو واتایە كە هەنووكە كەمتر هەوڵ دەدەرێ بۆ ئەوەی بیرۆكەی دەقی سەرەكی دەرك و تێبگەیەندرێ بەڵكو وەرگێڕان لە سەر بنەمای جێگیركردنی میكانیكی وشەكانی زمانێك لەگەڵ وشەكانی زمانێكی دیكە ئەنجام دەدەرێ. لەم ڕووەوە وەرگێڕان هەرچەندە كە لە پێكهێنانی پەیوەندی زمانیدا لە ئاست و پلەگەلێكی ڕەسمی (وەك پەیوەندیی دیپلۆماتیكی، وەرگێڕانی بابەتگەلی زانستی و...) كارێكی شیاو و باشی هەیە بەڵام لە ئاست و پلە نارەسمییەكاندا بە هۆی وابەستەبوونی زمانی گشتی بە بوارەكانی كولتووری، ڕووداوە كۆمەڵایەتییەكان، تایبەتمەندییە ڕەگەزی و نەتەوەییەكان، كاراییەكی ئەوتۆی نیە. چونكە واتای وشەكان تەنیا لە زمانی پەیوەندیداردا جێی متمانەن و هەموو زمانێك پێكهاتی واتایی تاتبەت بە خۆی هەیە و تایبەتمەندییە كولتوورییەكانی نەتەوەی ئاخاوكەر بەو زمانە، و تایبەتمەندییە كۆمەڵایەتی ئابوورییەكانی كۆمەڵگای پەیوەندیدار، لە وەرگێڕانی زمانێك لە زمانێكی دیكەوە ڕۆڵێكی سەرەكی دەگێڕن. هەروەك نوێنەرانی قوتابخانەی لاپیزیك باوەڕیان بە لایەنی پراگماتیكی زمانی هەستیار هەبوو زۆرجار وشەیەك لە كۆمەڵگایەكی زمانیدا واتای پۆزەتیڤ (ئەرێ)ی هەیە و لە كۆمەڵگای زمانی دیكەدا بە هۆی نیزام و ڕوانگەی جۆراوجۆرەوە، واتایەكی سووكایەتی ئامێزانەی هەیە. وردبینی و وردەكاری توانایی كاری وەرگێڕانیش هۆكارێكی گرنگە لە باسی وەرگێڕاندا وەك ئامرازێكی پەیوەندی جیهانی. هەڵبەت ئەمڕۆكە ئامێری وەرگێڕان وەك ڕێگاچارەیەكی كاریگەر لە بەرچاو دەگیردرێ، بەڵام هەرچەندە ئەم شێوە خێراییە سەرووترو زۆرترە، توانایی زیاتر و هێزی كەڵكی وەرگرتنی هاوكاتی لە گشت زانیارییە كۆكراوەكانی خۆی هەیە، بەڵام بە هۆی نەبوونی زانستی سەروو-زمانی و هێزی دیاریكردنی ناڕوونی و میتافۆریكی زمانی، كارایی و كەڵكێكی زۆر و بەرز و فراوان نیە.

پاری سێیەم

ئاڕاستەی زمانە دەستکردەکان

زمانە دەستکردەکان چین؟

زمانی دەستکرد زمانێکە کە لەلایەن کەسێك یا کۆمەڵێکی بچووکەوە بە مەبەستگەلی پەیوەندی، لێکۆڵینەوە یا رابواردن بە شێوەیەکی زانست و ئەنقەستانە لە ماوەیەکی کورتدا داهێنرابێ(کریستاڵ، ١٩٩٧: ٢٣٧) هاوتاکانی زاراوەی زمانی دەستکرد بریتین لە دەستکرد(١)، زمانی پلان دارێژراو(٢)، زمانی مۆدێل (٣) و زمانی داهێنان (٤). لە سەر بنەمای کارایی و مەبەستی پێکهێنان، گەلێك پۆلێن بەندی جۆراوجۆر بۆ زمانە دەستکردەکان ئەنجام دراوە، بۆ وێنە ئەوانەی کە بۆ کارایی لە چیرۆکە فانتازیایەکان پێك دێن زمانی فانتازیایی (٥) و ئەو زمانانەی کە بۆ هاسانکاری پەیوەندی جیهانی پێك دێن، پێیان دەگوترێ زمانی یارمەتی(٦) یا زمانی نێونەتەوەیی (٧). هەروەها بواری زمانە دەستکردەکان بریتییە لە زمانە لۆژیکی (٨)، زمانە ژمارەیی (٩)، زمانە سەمبوولیك (١٠) و زمانە هێماگەر(١١) ەکانە(شۆبێرت، ١٩٨٩: ١٧٧). دەکرێ لە نموونە بەرچاوەکانی ئەم کۆمەڵە زمانە ئاماژە بەو نموونانەی خوارەوە بکەین:

أ — لێکۆڵینەوەکانی زمانەوانی: هەندێکجار زماننناسان گەلێك زمانی مۆدێلی بچووك دادەهێنن بۆ ئەوەی خوێندنەوە لە سەر شێوەی فێربوونی زمان لە تاکە جۆراوجۆرەکاندا بکەن، لەم هەلومەرجەدا زمانێکی دەستکردی داهێنراو ئەو قازانجەی هەیە کە تایبەتمەندییەکانی ئەو دەتوانێ بەو پەڕی وردبینییەوە کۆنترۆڵ بکرێ. ئەم زمانی مۆدێلە فێری کۆمەڵێك کەسی هەڵبژێردراو دەکرێ و توانایی یا بێ توانایی ئەوان لە فێربوون یا کاریگەری ئەو لە سەر تێکۆشان و هەوڵی مێشك یا تێگەیشتنیان لە جیهانی دەورووبەردا دەکەوێتە بەر شیکردنەوە و راڤەکردنەوە.

ب — هۆشی دەستکرد: لەم رووانگە(رویکرد)دا، زمانە دەستکردەکان بۆ پێکهێنانی پەیوەندی لەگەڵ کۆمپیوتەر و رۆبۆتەکان کەڵکیان لـێ وەردەگیردرێ. نموونەگەلێکی لەم جۆرە، زمانە تەوەری(١٢)یەکانن کە لە هەندێك مێتۆدەکانی وەرگێڕانی ئۆتۆماتێك و خودکاردا کەڵکیان لـێ وەردەگیردرێ. هەندێك زمانی دەستکردی داهێنراو لە راستای کەڵك وەرگرتن لە بواری هۆش و هزری دەستکرد وەبیرهێنەرەوەی زمانە دەستکردە تیۆرییەکانی سەردەمی سەدەکانی شانزە و هەڤدەیە. هەڵبەت کۆمەڵێك لە پسپۆران پێیان وایە ئەم کۆمەڵە زمانە دەستکردانە بە زمانی واتایی باو و ناسراو نین، چونکە کارگێڕەکانی (واتە کۆمپیوتەر و رۆبۆتەکان) بیرۆکەگەلێکی سەربەخۆ و هێزی هەڵکردن و سازگاربوونیان نیە.(لارج، ١٩٨٥: ٨٣— ٨٧).

ج — پەیوەندی نێونەتەوەیی: زۆر کەس پێیان وایە زمانێکی دەستکرد — کە لە رەهەندی خێڵەکی، کولتووری و نەتەوەییەوە پاسیڤە — دەتوانێ وەك زمانێکی یارمەتیدەرانەی بێ لایەن بۆ پێکهێنانی پەیوەندی نێوان تاکە جۆراوجۆرەکان لە ئاستی جیهانیدا کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ. ئوریستەکان، بازرگانەکان، لێکۆڵەران، خوێندکاران، مامۆستایان، زانایان و ... هەروەها لە ئاستگەلێکی بانتر لەوەش ناوەندە نێونەتەوەییەکان و کیشوەریدا وەك رێکخراوی وڵاتە یەکگرتووەکان و یەکێتی ئەورووپادا، دەتوانن بە رادەیەکی بەرچاو کەڵك لە کارایی زمانێکی یارمەتیدەرانە لە رەهەندی سیاسی بێ لایەنەوە وەربگرن. نوێنەری وڵاتەکان

بە بێ پێویستی بە سیستەمەکانی وەرگێڕان دەتوانن لەگەڵ یەکتری بدوێن و ئەگەری دەرکەوتە نانۆرمدارەکانی پێکهاتوو لە وەرگێڕانە هەڵە و کەم و کورتەکان کە دواتر دەبێتە خراپ تێگەیشتن(سوء تفاهم)ی لە قەرەبوو نەهاتووەکان، چارەسەر دەبێ. بەمشێوەیە، خەرجی خزمەتگوازارییەکانی وەرگێڕانیش بە کەمترین ئاست و لایەنیکەمی خۆی دەگا.

د – ئەدەبیات و سینەمای فانتازی: لە کتێب و فیلمەکاندا هەندێکجار گەلێك زمانی دەستکرد وەك هەوێنی رووداوەکە بۆ زیادبوونی باری فانتازیایی زاڵ بەسەر فیلم یا چیرۆکەکان کەڵکیان لـێ وەردەگیردرێ. هەندێکجار ئەم زمانە فانتازییانە لە ناو خەڵکدا پەرەدەسێنێ و وەك دەڵێن دەبێتە وێردی زمانان. نموونەی سەرکەوتووی ئەم زمانانە دەبێ ئاماژە بە زمانی جینەکان لە تریلۆژی فانتازیایی ئەربابی ئاڵقەکانی تولکین(١٣)، زمانی کلینگێن(١٤) لە ناو زنجیرەی سەفەری ئەستێرەیی (یان هەمان پێشڕەوانی کەش) بکەین.

هـ – زمان وەك فۆڕمێکی هونەری: هەندێك کەس زمان بە فۆڕمێکی هونەری دادەنێن و هەر بە هەمان سۆز و هۆگری پەیکەرساز، شێوەکار یا ژەنیارەکان، هەوڵ بۆ ئەفراندنی زمانە دەستکردەکان دەدەن artlang بەو زمانە دەستکردانە دەڵێن کە تەنیا لە رەهەندی ستاتیکیی هونەرییەوە دادەهێنرێن.

و – زمانە نهێنییەکان / لۆتێرا: تاك ، کۆمەڵ یا کۆمەڵگاکان هەندێکجار بۆ شاردنەوەی زانیاری رەمزی و نهێنییەکانی خۆیان و یان ئاخاوتنە نهێنییەکان لەگەڵ یەکتری هەوڵ دەدەن زمانگلێکی دەستکرد پێك بێنن، ناودارترینی ئەم زمانانە یەکیان piglatin ە کە لە لایەن منداڵانی ئینگلیزی زمانەوە کەڵکی لـێوەردەگیردرێ و ئەویتر Damin ە کە لە لایەن هەندێك فیرقەی فرامانسۆنێرییەوە کەڵکی لـێوەرگیراوە. زمانەکانی زێڕینگەری، مووتربی، حوشتری نموونەی نێوخۆیی ئەم چەشنە زمانانەن.

ز – چارەسەری دەروونی: دەروونناس یا دەروونشیکارێك دەتوانێ لە رێگای زمانە دەستکردە داهێنراوەکان لە لایەن نەخۆشە دوو کەسایەتی و چەند کەسایەتییەکان یان خوێندنەوەی شێوەی کەڵك وەرگرتنی زمانە دەستکردەکان لە لایەن نەخۆشە دەروونی و رۆحییەکانەوە بۆ دەرمان و چارەسەرییان کەڵك وەرگرێ. دوکتۆر دەبلیۆ جان ڤێلگارت داهێنەری زمانی دەستکردی aVI ئاڵا هەڵگری بزاڤی چارەسەری زمانی دەروونی (نەخۆشی دەروونی) بەمشێوەیە.

لە درێژەی ئەم پاژەدا تەنیا باسی کارایی و کەڵکی زمانە دەستکردەکان لە بواری پەیوەندی نێونەتەوەییدا دەکەین.

گەڕان بە دوای زمانێکی کامڵ و پوخت دا

بەسەرهاتی گەڕان لە زمانێکی کامڵ و پوخت بەسەرهاتێکی زیندەخەون و شکستی زیندەخەونە (فانتازیا)ە. هەڵبەت ئەوە تەنیا بەسەرهاتی زیندەخەونێکی نەشیاو نیە. دەبێ ئەوەش بزانین کە ئەم زیندەخەونە بە چ شێوەیەك ریشەی گرتووە و بە چ شێوەیەك گوڵی دەرکردووە و پشکوتووە. لە راستیدا ئامانجی دووبارەدۆزینەوە و بووژانەوەی زمانی کامڵ و پوخت هەمیشە وەك دوایین رێگاچارەی کێشە و ئاڵۆزییەکانی ئایینی – سیاسی باسی لە سەر کراوە. سەرەڕای ئەوەش لە ماوەی سەدەکانی ناوەڕاستدا، وەك رێگاچارەیەکی لۆژیکییانەی چارسەکردنی گرفت و ئاستەنگییە بارزگانی و تەجارەتییە نێونەتەوەییەکان پێشنیار دەکرا. هەرچەندە ئەو هەولانەی ئەنجام دران بۆ دۆزینەوەی زمانی کامڵ و پوخت هەموویان تووشی شکست بوون، بەڵام وەکو هەموو تێکشکانێکی دیکە گەلێك کاریگەری پۆزەتیڤی لاوەکی تایبەتی خۆی هەبووە، ئەم کاریگەرە لاوەکییانە لە پۆلێنکردنی زانستە سرووشتییەکانەوە بگرە تا زمانناسی بەراوردکاری، و لە ئەفراندنی زمانە دەستکردییەکانەوە بگرە تا وەدەستهێنانی هۆش و هزری دەستکرد و دۆخی زانستناسی لە خۆی دەگرێ.

لە سەفەری رسکان(تکوین)دا سەبارەت بە زمانی پوخت هاتووە:

پەروەرندە(خوا) هەموو بوونەوەرەکانی سەر زەوی و فڕندە(باڵندە)کانی لە ئاسماندا کۆکردەوە و هێنایە لای ئادەم بۆ ئەوەی بزانێ چ ناوێکیان لـێ دەنێ و هەر ناوێکی کە ئادەم لە سەری دادەنان لەوەودا دەبووە ناوی ئەو ئاژەڵە. د

بەمشێوەیە بە پێی بیر و باوەڕی جوولەکەکان، ئەم ئادەم(مرۆڤ)ە بووە کە ناوی باڵندە و چڕندە و گشت بوونەوەر و شت و مەك و تەنەکانی سەر زەوی دیاری کرد و لە راستیدا ناولێنان وەك زیادکردنی چییەتی هەمیشەیی بە شتێك دادەنرێ، جوولەکەکان پێیان وایە کە زمانی پوخت، زمانی حەزرەتی ئادەم هەمان زمانی عیبرییە، لە سەر بنەمای بیرکردنەوەیەکی لەو چەشنە بوو کە فیرقەیەك لە عارفان و کیمیاگەرانی جوولەکە بە ناوی قەباڵە(١٥)کان شێوەی گرت. قەباڵەییەکان باوەڕیان بە قەباڵە، واتە رەوتێکی نهێنی و سەیر و سەمەرە کە داهێنراویان بە دیاردەیەکی زمانی دەزانی هەبوو. قەباڵە سەرەتا شێوەیەك راڤەکردن و خوێندنەوەی تەورات بوو. بە بڕوای قەباڵەییەکان لە ناو ئەو وشانەی کە تەوارتی پێ نووسراوە زمانێکی پڕ لە راز و نهێنی هەیە، کە خوا تەواوی جیهانی بوون و پەرییەکانی بەو ئەفراند بوو. قەباڵە بە هۆی پیڕەوەکانی ئەو زمانە جیهانییە، زمانێکی پوخت بوو کە ئەو خۆی بەرپرچدانەوەی خودی راستی بوو. لە راستیدا لە قەباڵەدا جیهان تەنیا بە ئاماژەکردن بە زمان پێناسە دەکرێ نەك لە پەیوەندی لە نێوان هۆ و هۆکار و ئاماژە بە سەرچاوە. بە واتایەکی دیکە ئەگەر پەروەردگار جیهانی بە هۆی دەربڕینی دەنگ یا کۆکردنەوەی پیتەکانی ئەلف و با ئەفراندووە ئەم توخمانە، هێما یا هێماگەلێك لەو شتانە نەبوون کە پێشتر بوونیان هەبووە. لە راستیدا، زمانی ئەفراندن، زمانێکی پوخت و کامڵە نەك بە هۆی ئەوە کە جیهان لە خۆیدا بەرپرچ دەداتەوە، بەڵکو بە هۆی ئەوە کە بۆتە هۆی ئەفراندنی جیهان.باوکی لفیە پێی وابوو بیست و دوو پیتی ئەلف و بای عیبری دەنگگەلێکی ئایدیاڵ بوون بۆ ئەفراندنی هەفتاو دوو زمانی سەرەکی جیهان. بە باوەڕی ئەو لە شێوەی باو و کارایییەکانی لە کۆمەڵگادا، زمانێکی پەیمانی بوو بەڵام دڵخواز نەبوو، بە واتایەکی دیکە عیبری زمانی خواپێداوی و زاتی مرۆڤ بوو کە لە رێگای یەهووەوە فێری پەری و لە رێگای ئەوانیشەوە فێری مرۆڤ کرا.

دوای جوولەکەکان، سەرەی یۆنانییەکان بوو کە زمانی خۆیان، بە زمانێکی کامڵ و پوخت دانێن. هەڵبەت بە باوەڕی یۆنانییەکان، ئەم بەرز و بانتر بوونە نەك بە هۆگەلێکی ئاسمانییەوە

بەڵکو بە هۆی بەرزتربوونی رەگەزیان بوو. لە روانگەی یۆنانییەکانەوە، زمانی یۆنانی، زمانێکی کامڵ و زمانی ژیار بوو و زمانەکانی دیکەی جیهان، زمانی لادەرانەی بەربەرەکان بوون. جگە لەوەش یۆنانییەکان سەرنجیان بە پرسگەلێکی لەم چەشنە دەدا، کە ئایا وشەکانی دەربڕینی سرووشت و پێویستی ئیدەگەلێك دەبن کە نوێنەریانن یان ئەوەی کە تەنیا هەڵگری دەنگگەلێکن کە بە دەستی رێکەوت لە تەن و کردەوەکان هەڵبژێردراون، ئەگەر وایە ئایا دەنگەکانی دیکە بۆ ناوزەدکردنی تەنەکان هەر بە هەمان رادە گونجاو و لەبار نین؟

دوای یۆنانییەکان سەرەی رۆمییەکان هات کە وێڕای پەرەسەندنی سنوورەکانی ئیمپڕاتۆری خۆیان، بانگەشەی ئەوە بکەن کە زمانی ئەوان، زمانی لاتین، زمانێکی پوختە و دایکی هەموو زمانەکان — بە پێڕەوی لەوان — لادراوی مرۆڤایەتیە. دوای بە دەسەڵات گەیشتنی کەنیسە، لاتین هەر وا گرنگی و دەسەڵاتی خۆی پاراستبوو. یارانی کلیسا دژ بە رۆحانییەکانی جوولەکە کە رەسالەتی خواوەندی عیسایان قەبووڵ نەدەکرد، رایانگەیاند نوسخە عیبرییەکانی کتێبی پیرۆزی تەوراتیان قەبووڵ نیە و پێیان وایە جوولەکەکان بۆ خەوشدار کردنی پەیامی ئاسمانی عیسای مەسیح، دەستیان لە تەواوی نوسخە عیبرییەکانی تەورات وەرداوە کە لەودا سەرهەڵدانی مەسیح پێشگۆیی کراوە. بەمشێوەیە بوو کە کەنیسە بە شێوەیەکی فەرمی زمانی لاتینی وەك زمانی ئاسمانی و زمانی کامڵ و پوخت راگەیاند.

لەم نێوەدا، سێنت ئاگۆستین یەکێك لە قدیسە ناسراوەکانی جیهانی مەسیحییەت ئایدیایەکی جیاوازتری هەبوو. ئەو باوەڕی بە زمانێکی کامڵ بوو کە بۆ گشت خەڵکی جیهان هاوبەشە. بە بڕوای سێنت ئاگۆستین ئەم زمانە زمانی وشە و پیتەکان نەبوو، بەڵکو زمانێك بوو کە لە خودی جم و جووڵی بوونەوەرانەوە سەرچاوەی دەگرت. ئەو باوەڕی بەوە هەبوو کە جیهان کتێبێکی کراوەیە کە بە هۆی خواوەندەوە نووسراوە و تەنیا کەسانێك دەتوانن بیخوێننەوە کە بتوانن رەمز و نهێنییەکانی گێڕانەوە بابەتییەکان و واتا ئەبستراکتەکانیان بشکێنن. ئەو بیرو باوەڕەی سێنت ئاگۆستین لە سەدەکانی دواتردا بوو بە هۆی ئەفراندنی گەلێك زمانی دەستکرد بە کەڵك وەرگرتن لە وێنە، هێما، نۆتەکانی مۆسیقا و ئاماژەگەلی ئەژمێری. (ئاکۆ، ١٩٩٧: ٢٢ —٢٥).

کەسێکی ناسراوی دیکە کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا ئاوڕی لە پرسی زمانی پوخت دایەوە، دانتە ئالیگێری شاعیر و نووسەری ناوداری ئیتالی و داهێنەری بەرهەمی "کۆمیدی ئیلاهی" بوو. دانتە چەندین سەدە بەر لە دێکارت ئاماژەی بە پرسی ماکە و جەوهەری زمانی هاوبەشی مرۆڤەکان کرد بوو. ئەو پێی وابوو توانایی زاتی و دەروونی هەمەگیری زمان، لە تەواوی تاکەکانی مرۆڤایەتیدا سەرەڕای جیاوازییەکانی زمان و زاراوە هەیە. لە ڕاستیدا ئەو یەکەمین کەس بوو کە ئاماژەی بە پرسی جیهانی بوونی زمان کرد، بە یاساگەلێکی هاوبەش کە پێکهاتی تەواوی زمانەکانی جیهانە. دانتە لە ژێر کاریگەری ڕامانەکانی کیفیون (مۆدیستەکان) پێی وابوو ئەو شتەی خوا بە مرۆڤەکانی بەخشیوە توانایی فێربوونی زمانێکی تایبەتیی نیە، بەڵکو لە ڕاستیدا کۆمەڵێك ڕێسا و بنچینەی بنەمایی و بنەڕەتین. لەگەڵ هەموو ئەوانەدا، دانتە، هەروەك قەبالەکان پێی وابوو زمانی کامڵ و پوخت، زمانێك کە خواوەند بەو لەگەڵ فریشتە و ئادەم و حەوادا قسەی کردووە، هەر هەمان زمانی عیبری کۆن و بنەڕەتی بووە کە لە ئەنجامی ڕووداوی قەڵاتی بابۆل تووشی ئاڵۆزی بووە و زمانەکانی دیکە لەویەوە بەرهەم هاتوون. بە واتایەك ئەو فرە زمانی بە دەرئەنجامی سرووشتی ئاڵۆزی زمانی دەزانی، بەڵام بە پێچەوانەی پێشینانی خۆی لە جیاتی ئەوەی لە هەوڵی دۆزینەوەی زمانی عیبری بنەڕەتی و لانەدراو و دەست تێوەرنەدراو بێ، لە هەوڵی دووبارە ئەفراندنی ئەو لە چوارچێوەی یەکێك لە زمانە دابەش بووەکانی ئەو بوو، زمانێك کە بە بڕوای دانتە دەکرا زمانی ئیتالی بێ.

سۆدێربێرگ ڕۆحانی سویدی لە سەدەی سێزدەهەمدا لە نامیلکەیەکدا سەبارەت بە زمانی کامڵ و تایبەتمەندییە باشەکانی ئەو بۆ وەرگێڕان بەمشێوەیە نووسی:

ئێمە دەزانین چ گیرو گرفتێك بۆ وەرگێڕانی زمانە ڕەگەزییەکان و خێڵەکییەکانی دیکە هەیە. وەرگێڕانی کامڵ و پوخت هەر نیە مەگین ئەوەی کە بتوانین سەر لە نوێ زمانی کامڵ بدۆزینەوە. زمانێکی پاڵاوتە و دەگمەن کە لە گشت هەرێم و شوێنەکانی ئاسماندا کەڵکی لـــێوەرگیراوە... زمانێك کە فێری نابین بەڵکو لە جەوهەر و زاتی هەموو مرۆڤێکدا شاراوەیە. زمانێك پەرییەکان بەو دەتوانن لە یەك ڕستەدا شتێك بڵێن، کە مرۆڤ لە کتێبێك یا وتارێکدا

نەتوانن دەربیڕن. زمانێکی ئەوتۆ نەگۆڕ، نەگەنیو، خۆڕسکی(غریزی)، وێنەیی، کورت، لۆژیکی و سرووشتییە.(ئاکۆ: ١٩٩٧: ٣٧ — ٣٥).

لە ساڵی ١٦٠٣دا، قەشەیەکی عیسایی، ناسراو بە لۆدڤیگ بێرتۆنینۆ بانگەشەی ئەوەی کرد کە زمانی کامڵ و پوختی دۆزیوەتەوە. ئەو زمانەی ئەو مەبەستی بوو زمانی "ئایمار" بوو کە سووڕپێستەکانی بۆلیڤی و پێرۆ پێی دەئاخاوتن. بە بڕوای بێرتۆنینۆ، زمانی ئایمار زمانێکی گونجاوە بە لێهاتوویەکی ئامادەی گۆڕان، شیاوی قەبووڵکردن و هێزی گونجانی پێویست، بۆ دەربڕینی چەمکەکان تەواو سەربەخۆو ئەبستراکت بوو. بێرتۆنینۆ بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە " ئەم زمانە، زمانی حەزرەتی ئادەم بووە"، زمانێکی فەلسەفی بە ڕیشەگەلێکی سامییەوە. بە بڕوای بێرتۆنینۆ، زمانی ئایمار تەنیا زمانێك بوو کە تەواوی زمانەکانی مرۆڤایەتی بە بێ چووکەترین لادان و ڕاڤەیەکی شیاوی وەرگێڕانی ئەو بوو. ئەو قسەیەی ئەو ڕاست بوو، بەڵام گرفتی سەرەکی لێرەدا بوو کە زمانی ئایمار بۆ سەر هیچکام لە زمانە ناسراوەکانی جیهان وەرنەدەگێڕدرا. چەندین سەدە دواتر خوێندنەوەی زانایان نیشانی دا زمانی ئایمار بە پێچەوانەی زۆربەی زمانەکانی جیهان نەك لە سەر بنەمای لۆژیکی دوو بەهای ئەرەستوو (هەڵە یان ڕاست) بەڵکو لە سەر بنەمای لۆژیکی سێ بەهایی دامەزراوە کە دەتوانێ چەمکە تایبەت و نەشیاوەکانی دەربڕین لە لایەن زۆربەی زمانەکانەوەیە.

کوری حەزم، نووسەری عەرەب، لە سەدەی یازدەهەم دا نووسی:

سەرەتا یەك زمان هەبوو کە لە لایەن خواوە پێشکەش بە مرۆڤ کرا، کە لە لایەن ئەو مرۆڤەوە توانی لە هەقیقەت بگا، ئەم زمانە بۆ هەر وشەیەکی خۆی، هاوتایەکی لە جیهانی دەرەوەدا هەبوو و بۆ هەر شتێك لە جیهاندا، وشەیەکی لە ناو خۆیدا هەبوو. (ئاکۆ، ١٩٩٧، ٣٩).

بەڵێ، باسی زمانی کامڵ و پوخت وەك ماری یۆرۆ بورۆ — مارێك کە هەر لە جێدا خۆی دەخواتەوە — ئاڵۆز و چەتوون بوو. ڕەنگە هەر بەم هۆیەوە بوو کە لە کۆتایی سەدەکانی ناوەڕاستدا و لە هەمان سەرەتای سەدەی شانزەوە بیرمەندان، فەیلەسوفان و زانایان بڕیاریان دا لە جیاتی دۆزینەوە و بوژاندنەوەی زمانی کامڵ دەستیان بۆ ئەفراندنی زمانە دەستکردە کامڵ و پوختەکان برد.

دیرۆکی زمانە دەستکردەکان

تا ئێستا سەدان زمانی دەستکرد داهێنراون (لە سەدەی هەڤدەدا، ٤١ زمان، لە سەدەی هەژدەدا ٥٠ زمان، سەدەی نۆزدەهەم ٢٤٦ زمان و لە سەدەی بیستەمدا ٥٦٠ زمان) و ژمارەیەکی زۆریش لە قۆناغی گەڵاڵەی ئامادە سازی یا خستنە بەردەستدان. زۆر کەس بە گەلێك ئەنگیزەی جۆراوجۆرەوە هەوڵیان بۆ ئەفراندنی ئەم زمانانە داوە. ئایدیای ئەفراندنی زمانێکی دەستکرد بۆ کەڵك وەرگرتنی جیهانی بۆ سەردەمی کلاسیکی دەگەڕێتەوە. بەڵام یەکەمین نموونەی چەسپاو هی سەدەی دوازدە و زمانی "لینگۆڤا ئیگنۆتا"(١٦)یە کە قەشەیەك بە ناوی هیلدگارد دایهێنا کە لە ناو پەرستگایەك بە ناوی رۆیتسبێرگ دا دەژیا و خودای دەپەرست. هیلدگارد یەکێك لە پێشڕەوانی بزاڤی فێمێنیستی لە جیهاندا و ئاڵاهەڵگری بزاڤی رێنسانسی ژنانی ئەورووپایە. هەڵبەت ئەو وەك خۆی هیچ بڕیارێکی بۆ ئەفراندنی زمانێکی جیهانی نەدا، چونکە لە دنیای ئەودا تەنیا یەك زمان هەبوو: لاتین.

لە راستیدا زمانی داهێنانی ئەو تەنیا ئامرازێك بۆ دیالۆگە نهێنی و رەمزییەکانی خوشکانی قەشە بوو، کە دواتر بە شێوەیەکی بەربڵاو لە پەرستگا قەشە نیشینەکانی ئەورووپادا کەڵکی لێ وەرگیرا. (دواتر زمانی ئەو بوو بە سەرووبەخشی فرانك هێربێرت، لە ئەفراندنی زمانی خەیاڵی رۆمانی زانستی فانتازیاییە بەناوبانگەکەیدا بە ناوی *دۆن*). واتای ناوی ئەم زمانە — زمانی نەناسراو — هەر خۆی لە خۆیدا دەربڕی ئەم پرسەیە، کە ئەم زمانە بۆ کەڵك وەرگرتنی تاکە ئاساییەکان دانەهێنرا بوو.

سەدەی هەڤدەهەم گەلێك ئاراستەی نوێ و بەربڵاوی لە سەر پرسی زمانە دەستکردەکانی بە خۆیەوە بینی. ئەم سەدەیە هاوکاتی سەردەمێك بووە کە دۆزینەوەی شوێنە جوگرافیاییە نوێیەکان، چاوی ئەورووپاییەکانی بۆ زمانە نوێیەکان زۆر روون کردووە و لاتینیش بەرەبەرە جێگە و پێگەی خۆی وەك زمانی ناونجی ئەورووپا لە دەست دابوو. دیکارت و بیکێن یەکەمین کەسانێك بوون کە سەبارەت بە ئەگەری ئەفراندنی زمانێکی ئەوتۆ بە شێوەیەکی تیۆری و زانستی قسەیان کردووە، بەڵام خۆیان رۆ نەچوونە ناو ئەو چاڵەوە.

لە ١٦٦١، جۆرج داڵگارنۆ دانیشتووی ئابردێنی سکاتلەند، زمانێکی بۆ کەڕ و لاڵەکان و جۆرێك خێرانووسی زانستی بۆ هەموو زمانەکان داهێنا و لە کتێبێکدا بە ناوی ***هونەری هێماکان*** *Ars signorum* چاپ کرد. داڵگارنۆ لەم کتێبەدا بانگەشەی کردبوو کە هەموو کەس لە هەر نەتەوەیەکەوە بێ لە ماوەی دوو هەفتەدا زمانی داهێنراوی ئەو بە شێوەیەك فێر بێ کە بتوانێ بە باشی پێی بنووسێ و قسەی پێ بکا. زمانە داهێنراوەکەی ئەو بریتی بوو لە دوو سەد و پەنجا رەگ، دە کات، شەش لایەن و دوازدە بەشی ئاخاوتن. دوای داڵگارنۆ، زانایان و بیرمەندانی دیکەی وەك ویلکینز، کۆمێنیۆس و کاسپاردینۆ، سیستەمە پێشنیارییەکانی خۆیان بۆ ئەفراندنی زمانە دەستکردەکان خستە روو. سیستەمە هێماییەکان لە هەموو جۆر و هەموو شێوەیەکدا لەو سەردەمەدا خرایە روو، بە تایبەتی ئەوانەی کە وا دەهاتنە پێش چاو دەتوانن چەمکەکان راستەوخۆ تێبگەیەنن (وەك مۆسیقا، ئایدیا دارێژەکان، هێما کورتەکان و پیتە نهێنی و رەمزییەکان). تا رادەیەك لە هەمان کاتدا کە گرانەتی ئەفراندنی زمانی جیهانی ئەورووپای داگرتبوو لێگاریتم و چوارخشتەی بەراوردکاری کەوتە بەر سەرنجی گشتی و هەمووان. بیرکایزانان دەیانتوانی بە ئاسانی و بە بێ سەرنجدان بە زمانی قسەکردن یا نەتەوەکەیان، پرسەکانی جبر و بەراود تێبگەن. بە واتایەکی دیکە زمانی بیرکای بە جۆرێك گۆڕین بە زمانی نێونەتەوەیی جیهانی — لانیکەم لە بوارێکی تایبەتیدا بەرتەسك کرابۆوە. ئەم بیرو باوەڕە بە هێز بوو و تەنانەت گۆتفیرێد ڤیلهۆڵم لایبنیتێس فەیلەسووف و زانای نێودار رایگەیاند "دوا بە دوای زمانی نێونەتەوەیی بیرکای" ئەلف و بای نێونەتەوەیی و زمانی نێونەتەوەیی بۆ پەیوەندی نێوان هەموو خەڵك، لە ئاستی جیهاندا دەچەسپێ. (ئاکۆ، ١٩٩٥، ٢٢٨ —٢٣٨).

بە داخەوە ئەم ئاواتە هیچکات بەدینەهات. لە راستیدا تەواوی ئەم زمانانە کە بە مەبەستی ساناکردنەوەی پەیوەندییەکان، نەهێشتنی ناڕوونییەکانی زمانە سرووشتییەکان، لۆژیکی کردن و هزرمەندی کردنی زەین و ئاسان کردنی کەڵك وەرگرتن داهێنرا بوون دواجار بە کردەوە خۆیان سیستەمێکی هێندە ئاڵۆز و پێکهاتێکی ئەبستراکتیان هەبوو، کە جگە لە کەسانێکی تایبەت، هیچ کەسی دیکە لێی تێ نەدەگەیشت. دەکرێ بڵێین لەم جۆرە زمانانە، زمانی خود فێریاری خۆی بە بارستاییەکی زانیاری نەپارێزراوەوە لە زەین و پۆلێنکردنێکی

پێکهاتی ئەستەمدا رووبەڕوو دەبینی و سرووشتییە لە هەمان سەرەتای کاردا لە فێربوونی ئەم زمانانە پەشیمان دەبۆوە.

بەمشێوەیە بوو کە زمانە دەستکردەکان لە کۆتایی سەدەی هەڤدەهەمەوە بە کردەوە بەهای خۆیان لە دەست دەدا و وەك ئایدیایەکی فانتازیایی و دووره دەست بۆ ماوەیەکی کاتیش بێ فەرامۆش کران.

سەدەیەك دواتر، لەگەڵ سەرهەڵدانی رێزمانی گشتی، بازاڕی ئەفراندنی زمانە دەستکردییەکان جارێکی دیکەش گەرم بۆوە. داهێنەرانی زمانە دەستکردەکان ئەم جارە ئاراستەیەکی جیاوازیان سەبارەت بە پێشینانی خۆیان لە مەڕ پرسی پێکهێنانی زمانی دەستکرد هەبوو. لە سەدەی هەڤدەهەم دا وێنای باو ئەوە بوو، کە کۆمەڵێکی گونجاو لە هێما و ئاماژەکان کە سەر بە ئەلف و بای هیچ زمانێکی ناسراو نەبن و بریتی بێ لە فەلسەفە و ئایدیۆلۆژییەکی جیهانی، دەتوانێ یارمەتی بە وەلاتانی ناڕوونی و ئاڵۆزییە دەستکردییەکانی زمانی بکا و ئامرازێکی باشتر بێ بۆ رامان و بیرکردنەوە و شێوەیەکی کاریگەردارتر بێ بۆ پرش و بڵاوکردنی زانست لە ناو بنەماکانی مرۆڤایەتیدا. بەڵام بە نەبوونی پێشوازی گشتی خەڵك لەم جۆرە زمانانە، لێکۆڵەر و زانایان دەستیان لە لێکۆڵینەوە و تۆژینەوە لە سەر زمانە دەستکردە تیۆرییەکان هەڵگرت و روویان لە ئەفراندنی زمانە دەستکردە ئەزموونییەکان کرد — ئەو زمانانەی کە وەك دەڵێن، ساکارکراون، گۆڕانی شێوەکانی زمانە سرووشتییەکان یان قەرز وەرگرتنی ئەلف و با و هەندێك توخمی شێوەیی و وشەداتاشین لەوانەوە شێوەی دەگرت. یەکەمین لێکۆڵینەوەگەلێکی لەم چەشنە، بەرهەمی کاری زماناسانێك بوو کە لە سووچ نشینیدا کاریان دەکرد و ئەو زمانەی ئەوان ئەفراندیان هیچ کات لە چوارچێوەی کتێبخانە و ژووری کارەکەیان نەچووە دەر. زۆربەی ئەم زمانانە لە سەر بنەمای ئەو زمانانە دارێژرابوو کە لە رۆژئاوای ئەورووپادا قسەی پێ دەکرا، زمانگەلێکی وەك لاتین و زمانەکانی دیکەی رۆمییەکان. یەکێك لە یەکەمین نموونەکانی زمانە دەستکردە ئەزموونییەکان لە لایەن پۆفۆروفیلۆس لە ١٧٥٣دا داهێنرا" ئەو وشەکانی لاتینی کەم کردەوە، ژمارەی شێوەگەلی رێزمانی کەم کردەوە، گەلێك وشەی هاوشێوە و هاوتای نەهێشت و هێمای کۆی im کە لە زمانی عیبرییەوە وەریگرتبوو کردە هێمای کۆی نەگۆڕەی گشت وشەکان. بەڵام یەکەمین زمانی

دەستکرد کە لەگەڵ پێشوازی گشتی رووبەڕوو بۆوە و ژمارەیەکی زۆر قسەیان پێ دەکرد ڤێلاپووك بوو، کە داهێنەرەکەی قەشەیەکی ئەڵمانی بە ناوی شلاییر بوو. ڤیلاپووك زمانێکی تێکەڵاو بوو کە توخم و بنچینەکانی زمانە ئەزموونی و تیۆرییەکانی لەو یەکەیەدا کۆکردبۆوە. بەشێك لە وشە و رێسای رێزمانی سەر بە زمانەکانی دیکە (بە شێوەیەکی گشتی ئینگلیزی، ئەڵمانی و لاتین) و بەشێکی دیکەی داهێنان و هەڵقوولاوی خۆی بوون)(کالینز، ١٩٩٠: ٣٢٨ — ٣٢٠). بەداخەوە داهێنەری زمانی ڤێلاپووك تەواوی هەوڵی خۆی بۆ ساکارکردنەوەی وشە و رێسایی کردنی نموونە و سومبوولەکانی وشە داتاشراوەکانی خۆی کرد و پۆلێنکردنەکانی دیکەی رێزمانی وەك زمان، رەگەز یان لایەنی لە بیرچووبۆوە. لە ئەنجامدا ئەم زمانە بوو بە زمانێکی بان تێکەڵاوی کە پێویستی بە لێهاتوویی و شارەزاییەکی بەرزی رەمزدانان و رەمزشکێنی بۆ ئەو کەسانەی کەڵکیان لـێوەردەگرت هەبوو. شێوەگەلی رێزمانی جۆراوجۆری چاوگ Iöfon = to love کە لە خوارەوەدا هاتووە ئەو قسەی ئێمە تەئید دەکا:

Iöfon = I love

a Iöfob = I loved

u Iöfob = I shall have loved

Iöfom = he loves

Iöfof = she loves

Iöfob – s = they love

pe – I – löf – o – f = she was always loved

löfo – b – seok = we love one another

no – li – löfo – s – la = will you not have loved

e – löfo – m – la = that he was loved

سەرەڕای گشت ئەم کەم و کورییانە ڤیلاپووك پێشوازییەکی گشتی فراوانی لێ کرا. لە ١٨٨٨دا یەك ملیۆن کەس لەگەڵ ئەو زمانە ئاشنا بوون و سێ کۆنگرەی نێونەتەوەیی زمانی ڤێلاپووك لە ساڵەکانی ١٨٨٤، ١٨٨٧ و ١٨٨٩ بەڕێوە چوو، کە دواییniیان بە ئامادەبوونی نوێنەرانی سێزدە وڵات بوو. بەڵام بەرە بەرە کەم و کوڕییەکانی ڤێلاپووك لە کردەدا دەرکەوت و

پێشوازییەکەی رووی لە کزی و کەمی دا. جیاوازییەکانی نێوخۆیی لە نێوان هەڵگرانی ڤێلاپووک بووە هۆی ئەوەی کە ژمارەیەک لەوان بەدوای ئەفراندنی زمانگەلێکی دەستکردی خۆیان بکەون، هەندێکیان لە سەرەوە هەوڵی چاپ و بڵاوکردنەوەی نوسخە راستکردنەوەکانی ڤێلاپووکیان دا و هەندێکی دیکەش لەگەڵ هەڵگرانی زمانی سپرانتۆ و رکەبەرەکانی ڤێلاپووک کەوتن. سپرانتۆ کە حەوت ساڵ دوای ڤێلاپووک لە لایەن لۆدڤیك زامنۆڤی لەهێستانییەوە بە خەڵکی ناسرا، بە سەرکەوتووترین زمانی دەسکردی مێژوو دادەنرێ. سپرانتۆ زمانێکی دەستکردنی ئەزموونییە کە لە سەر بنەمای رێزمان و وشەگەلی زمانە ئەڵمانی و رۆمییەکان داهێنراوە. لە لاپەڕەکانی داهاتوودا سەبارەت بە سپرانتۆ — بە تێرو تەسەلی — و سەبارەت بە زمانە دەسکردەکانی دیکە — بە ئاماژە پێکردن — قسەیان لە سەر دەکەین. لە چوارخشتەی ١ — ٣ دا بە کورتی ئاماژەیەك بە پێکهاتە و تایبەتمەندییەکانی بەرچاوترین زمانە دەستکردە داهێنراوەکان لە ماوەی١٨٨٠ —١٩٨٠ دا نیشان دراوە.

چوارخشتەی ١ — ٣: بەرچاوترین زمانە دەستکردە داهێنراوەکان لە ساڵەکانی ١٨٨٠ تا ١٩٨٠وە (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٥٥)

ناوی زمان	ناوی داهێنەر	ساڵی داهێنان	تایبەتمەندییەکان
ڤێلاپووک Volapok	یۆهان مارتین سلاییێر	١٨٨٠	هەشت ڤائۆل، بیست کۆنونانت، پتر لەسەر بنەمای زمانەکانی ئینگلیزی و ئەڵمانی پێکهاتووە.
سپرانتۆ Espranto	لۆدیگ لازارۆس زامنۆڤ	١٨٨٧	پێنج ڤائۆل، بیست و سێ کۆنونانت، لە سەر بنەمای وشەکانی زمانە جۆراوجۆرەکانی ئەورووپی بە کاریگەر وەرگرتن لە سیستەمی مێتۆد و دەنگی و فۆنەتیکی زمانە سلاڤییەکان.

ناوی زمان	ناوی داهێنەر	ساڵی داهێنان	تایبەتمەندییەکان
ئیدیۆم نیۆتراڵ Idiom nevtral	دەبلیۆ.کیپ. رۆزێنبێرگ	١٩٠٢	نوسخەی چاککراوی ڤێلاپووك بە کاریگەری وەرگرتن لە زمانەکانی لاتین (ئیتالی، ئیسپانی)
لاتیتۆسینە فلێکسیۆن Latino sine flexion	جوزپە پینۆ	١٩٠٣	رێزمانی لاتین بە بێ شێوەی گشتی مۆرفۆلۆجی وشەکانی زمانی لاتین
ئادیۆ Ido	لۆئی کوترا	١٩٠٧	نوسخەی چاککراو و سادە کراو لە زمانی سپرانتۆ
ئۆکسیدنتاڵ occidental	ئێدگار ڤێن واهێل	١٩٠٧	بە وتەی داهێنەرەکەی تەنیا بۆ جیهانی رۆژئاوا داهێنراوە و لە ژێر کاریگەری زمانە رۆمییەکان
نۆڤیال Novial	ئۆتۆیسپێرسێن	١٩٢٨	تێکەڵاوێکە لە وشەکانی ئایدۆ و رێزمانی ئۆکسیدێنتاڵ واتای ئەم ناوی زمانی یارمەتیدەرانەی نێونەتەوەیی نوێیە.
ئێنتێر گلۆسا Interglossa	لانسلۆهاگبێن	١٩٤٣	تەنیا لە شێوەی گەڵاڵە و پێش نووسی گشتیدا نووسراوە.
ئێنتێر لینگۆڤا Interlingua	لێژنەی نێونەتەوەیی زمانە یارمەتیدەرەکان	١٩٥١	رێزمانی سەروو وەرگر لە زمانە رۆمییەکان وشەگەلێکی هەڵبژێردراو لە وشەکانی زمانە جۆراوجۆرە ئەورووپی
گلۆسا Glosa	ئێشبی و کلارك	١٩٨١	نوسخەیەکی راست و دروستکراو لە ئینتێرگلۆسا بریتیە لە هەزاران وشەی بنەمایی کە لە رەگەکانی لاتین و یۆنانییەوە وەرگیراون.

پۆلێنکردنی زمانە دەستکردەکان

زمانە دەستکردەکان گەلێك جۆراوجۆرن، هەندێکیان تەواو دەسکردی و هەندێکیان خاوەنی لایەن یا توخمێکی هاوبەشن لەگەڵ یەکێك لە زمانە سرووشتییەکان. هەندێکیان تەنیا لە سەر بنەمای پۆلێنکردنی زانستی مرۆڤایەتی لە چەند پلە و پۆلی سەرەکی و لاوەکی دا بوون و هەندێکیشیان تەنیا کەڵکیان لە وێنەکان وەردەرگرت. کۆمەڵێکیان وێنە و رواڵەتێکی ساناکراو یا گۆڕدراوی زمانێکی سرووشتی بوون. کۆمەڵێکی تێکەڵاویەکن لە توخمەکانی دوو یان چەند زمانی سرووشتی.

سپرانتۆ: هێمایەکی نزیك

روانگەی جیهانی

لە تۆژینەوەی زمانە دەستکردەکاندا، سپرانتۆ بە هۆی سەرکەوتنی رێژەیی خۆی لە رۆڵگێڕانی زمانی جیهانیدا، پێگەیەکی تایبەتی هەیە.

ئەمڕۆکە چەندین بڵاڤۆك و رۆژنامە بە زمانی سپرانتۆ چاپ دەبێ و بەرهەمە ئەدەبییە ناودار و کتێبە پیرۆزە ئایینییەکان بۆ وێنە قورئان و ئینجیل بۆ ئەم زمانە وەرگێڕدراون. چەندین وڵات گەلێك ئێزگای رادیۆیی تایبەت بە زمانی سپرانتۆیان دامەزراندوە. لە ساڵی ١٩٨٠دا گوترا کە ئەم زمانە لە پتر لە شەش سەد قوتابخانە و سی و یەك زانکۆ لە سەرانسەری جیهاندا دەگوترێتەوە. مەزندەی وردی قسەکەرانی زمانی سپرانتۆ بە هۆی پەرش و بڵاوییانەوە لە سەرانسەری جیهاندا کارێکی نەشیاو و نەگونجاوە. تەنیا پێش بینی ئەوە دەکرێ کە لە نێوانی یەك تا پانزە میلیۆن کەس لە جیهاندا بتوانن بە روونی بەم زمانە ئاخاوتن بکەن. پتر لە ١٢٥٠ لێژنەی سپرانتۆ لە جیهاندا هەیە، بەڵام ژمارەی ئەندامەکانیان بە دڵنیاییەوە ناتوانن ببنە بەڵگەی شیاو و شایستە بۆ مەزندەکردنی ژمارەی ئەو کەسانەی قسە بەم زمانە دەکەن (لە ١٩٨٨دا لێژنەی جیهانی سپرانتۆ ٣١٠٠٠٠ ئەندامی هەبوو، زۆربەی ئەندامانی ئەو لە ئەورووپای رۆژهەڵات و خەڵکی وڵاتانێکی وەك بولغارستان، لەهێستان، چیك، کۆماری ئۆسلۆڤاك و مەجارستان بوون). ژاپۆن یەکێك لەو دەگمەن وڵاتە نائەورووپییانەیە کە لێژنە و

قسەکەرێکی یەکجار زۆری زمانی سپرانتۆی هەیە. لە ١٩٦٦دا پێشنیارێك بە ئیمزای یەك میلیۆن کەس لە ٧٤ وڵاتی جیهان بە رێکخراوی نێونەتەوەیی درا، کە لەودا داوا کرابوو زمانی سپرانتۆ وەك یەکێك لە زمانە رەسمییەکانی رێکخراوی نێونەتەوەیی بە رەسمییەت بناسرێ. بەڵام ئەم خواستە رەت کرایەوە. ناڕازی و دژەکانی سپرانتۆ لە لایەکەوە کۆمەڵێك بوون کە مەبەستی ئەوەیان هەبوو پلەی زمانی ئینگلیزی وەك تەنیا زمانی نێونەتەوەیی جیهانی بچەسپێنن و لە لایەکی دیکەوە کۆمەڵێك بوون کە خۆیان هەڵگری زمانە دەستکردەکانی دیکە بوون.

هەڵبەت جگە لەوەش، دژایەتی لەگەڵ سپرانتۆ گەلێك لایەنی سیاسی — جوگرافی (ژیۆپۆلێتیك)یشی هەیە. لەوەڕا کە زۆربەی وڵاتانی هەڵگری زمانی سپرانتۆ سەر بە بلۆکی رۆژهەڵات و ئەو دیوی دیواری پۆلایینی ئەو سەردەمە (سەردەمی شەڕی سارد) بوون، ئەمریکا بۆ رەتکردنەوەی ئەم پێشنیارە کەڵکی لە نفووزی تایبەتی خۆی وەرگرت.

زامنهۆڤ، پزیشکی چاو لە گەڕان بە دوای ئاشتیدا

بە پێچەوانەی باوە شلاییر — داهێنەری زمانی ڤێلاپووك — کە باوەڕی بەوە هەبوو خواوەند خۆی فەرمانی دروستکردن و داهێنانی ئەم زمانەی بەو داوە، لازار مارکۆڤیچ زامنهۆڤ — پزیشکی چاوی لەهێستانی — گەلێك هۆی تاکەکەسی و تەنیا زەمینی بۆ ئەفراندنی زمانی دەستکردی خۆی، سپرانتۆ، هەیە. ئەو باوەڕی بەوە هەبوو کە تەنیا بوونی زمانێکی نێونەتەوەیی بۆ گۆڕینی زەوی دۆزەخ بە یۆتۆپیایەکی رۆژهەڵاتی بەهەشت بەس نیە، بەڵام ئەوپەڕی دەتوانێ گۆی زەوی بکەینە شوێنێکی شیاوی هەڵکردن بۆ ژیان کردن.

ئایدیای داهێنانی زمانی دەستکرد بۆ یەکەمجار لە پانزە ساڵیدا بە بیری ئەودا هات، کاتێك بە هۆی نمرەی کەم لە وانەی ئەستەم و دژواری لاتینیدا ساڵێك لە هاوپۆلەکانی دواکەوت. هەڵبەت زامنۆڤ خۆی لە بوارێکی لەباری بنەماڵەیی و کۆمەڵایەتی بۆ ئاشنابوون لەگەڵ چەندین زمانی جیهان هەبوو. ئەو لە ماڵەوە بە رووسی قسەی دەکرد و لە دەرەوەی ماڵەوە بە پێی توێژی هەڵکەوتوویی و دۆخ بە زمانەکانی یەدیش، لەهێستانی و عیبری قسەی دەکرد، لە قوتابخانەش فەرەنسی، یۆنانی، ئەڵمانی و ئینگلیزی و تاڕادەیەك ئەو لاتینە نەفرەت لێکراوەش فێربوو.

سەرپەرشتەکانی زامنهۆڤ لە سەردەمی منداڵی ئەودا مەجبوور بوون ناوی لۆدڤیگیش بەو ناوە درێژە گوریس ئاسایەی ئەوەوە زیاد بکەن. هۆی ئەو شتەش ئەوە بوو کە فەرمانی رەسمی پلەبەرزەکانی رووسی بریتی بوو لەوە کە منداڵان دەبێ ناوێکی مەسیحیان هەبێ(تەنانەت ئەگەر ئەو منداڵە وەك زامنهۆڤ جوولەکەش بێ). جگە لەمە، زامنهۆڤ لەساڵەکانی منداڵی و مێرمنداڵیدا خۆی لە نزیکەوە تێکهەڵچوونە هۆزی و رەگەزییەکانی بینی کە بە بڕوای ئەو زۆرتر لە نەبوونی لێك تێگەیشتنی زمانی پێکهاتبوون. لە "بیالی ئێستاك" شارێك کە ئەو تێیدا نیشتەجێ بوو — کە هەنووکە بەشێکە لە ولاتی لەهێستان و ئەوکات بەشێك بوو لە ئیمپراتۆری رووسیا — نیوەی دانیشتووانی شار کلیمی بوون و ئەوەی دیکە کۆمەڵانێکی نایەکسان و ناسازگار لە نەتەوەکانی رووسی، لیتوانیایی، ئەڵمانی و لەهێستانی. بینینی بێزاری، دژایەتی و بێ باوەڕی بەرامبەر و هاوبەش لە نێوان کۆمەڵە رەگەزی و نەتەوەییەکان، هۆکارە پێویستەکانی بۆ ئەفراندنی زمانێکی دەستکردی کاریگەر و کارامەی بە هۆکاری تاکەکەسی زامنهۆڤی لاوەوە زیاد کرد. ئەو لەو کاتەدا بە شێوەیەکی دیار لە هەوڵی داهێنانی زمانێکی نێگەتیڤ بۆ یەکێتی نەتەوە نایەکانگیرەکانی شارەکەی دابوو.

زامنهۆڤ گەڵاڵەی یەکەمی زمانی سپڕانتۆی لەساڵی ١٨٧٨دا لە تەمەنی نۆزدە ساڵی و لە کاتێکدا ئەوەی هێنایە سەر کاغەز کە هێشتاش شلاییر "ڤێلاپووك"ی بە خەڵکی جیهان نەناساندبوو. زامنهۆڤ هێندە لە گەڵاڵەی یەکەمی ئەم زمانە رازی نەبوو، هەربۆیە کاتی بێکاری خۆی بۆ چاککردن و راستکردنەوەی ئەم گەڵاڵەیە تەرخان کرد. حەوت ساڵ دواتر واتە لە ساڵی ١٨٨٥دا کاری راستکردنەوە و داڕشتنی زمانی دەسکردی ئەو کۆتایی پێهات، زمانێك کە سەرەتا بە Lingue Internacia بە ناو بانگ بوو. بەڵام دواتر سپڕانتۆ (نازناوی زامنهۆڤ) جێی ئەو ناوەی گرتەوە. زامنهۆڤ دوو ساڵی رەبەق لە بڵاوکەرێك دەگەڕا بۆ چاپی نامیلکەی ناساندنی زمانەکەی لە تیراژێکی زۆردا و دواجار ناچار بوو بە فرۆشتنی بەشێکی زۆر لە باوانی(جهیز)ی کلارای خێزانی کە دەوڵەمەند بوو پارەی چاپی ئەم نامیلکەیە دابین بکات. سپڕانتۆ یەکەم هەندێك لاینگری لە رووسیا، دواتر لە ئەڵمان و ولاتانی ئەورووپییدا پەیدا کرد. سەرەتا وانەدەهاتە بەرچاو کە سپڕانتۆ هێزی رکابەرایەتی لەگەڵ زمانی ڤێلاپووك بکا، کە ئەو کات لە لوتکەی سەرکەوتن دا بوو، بەڵام وشەگەلی ئاشناتری سپڕانتۆ و رێزمانی

سانا و ساکاری ئەو بووە هۆی ئەوەی کە لە ماوەیەکی درێژخایەندا، ڤێلاپووك پێگەی خۆی بە سپڕانتۆ بدۆڕێنێ.

یەکەمین بڵاڤۆکی سپڕانتۆ بە ناوی La Esprantisto لە ١٨٨٩دا چاپ بوو و یەکەمین کۆنگرەی جیهانی زمانی سپڕانتۆ لە ١٩٠٥دا بەڕێوەچوو، لەم کۆنگرەیەدا نزیك بە حەوت سەد نوێنەر لە بیست ولاتی جیهانەوە ئامادە بوون. لە ١٨٩٤دا زامنهۆڤ لە وەڵامی پێشنیار و رەخنەکانی رەخنەگران و چاکسازیخوازەکانی زمانەکەیدا خۆی پڕۆژەیەکی چاکسازی پێشنیار کرد. پڕۆژەی پێشنیاری ئەو بریتی بوو لە هەڵبژاردەیەك لە پێشنیارە پێشکەش کراوەکان بۆ باشترکردنی سپڕانتۆ، کە هەرچەندە دەیتوانی رەخنەگر و ئیرادگرەکان داخا بەڵام گورزی لە پێکهاتی کێش و کلاسیکی سپڕانتۆ دەدا. بە خۆشییەوە بە دژکردەوەی روون و نارەزاییەتییانەی لایەنگران و قسەکەرانی سپڕانتۆ، ئەم چاکسازییانە تەنیا لە ئاستی قسە و پڕۆژەدا مایەوە. زامنهۆڤ لە کۆتایی تەمەنی خۆیدا ئایینی جیهانی خۆی Homaranismo (کۆمەڵگای جیهانی مرۆڤایەتی) کە بنچینەکانی لە سەر بنەمای ئاشتی، سەبر، هاوژینی ئاشتیخوازانە و یەکێتی نێوان خەڵکی جیهان بوو، بە جیهان ناساند. ئەم هەوڵەی ئەو دژکردەوەیەکی نێگەتیڤی هەندێك کۆمەڵگا بە تایبەتی ناوەندگەلی پەیوەندیدار بە کەنیسەی کاتۆلیك رووبەڕوو بۆوە.

سپڕانتۆ زمانەکان کێن؟

دەکرێ بێژەر و قسەکەرانی زمانی سپڕانتۆ بە کۆمەڵگای جوولەکەکان (تا بەر لە نیوەی دووهەمی سەدەی بیستەم) بشوونهێنین، کۆمەڵێك کە بە زمانێکی یەکەی بە بێ ولاتێك کە ئەم زمانە، زمانی نەتەوەییان بێ. سەبارەت بەو سپڕانتۆ زمانانەی کە لە چوارقوڕنەی جیهاندا بڵاوبوونەوە ئەو خاڵانەی خوارەوە شیاوی سەرنج پێدانە:

أ — ژمارەی وتەبێژانی زمانی سپڕانتۆ بە پێی رێژەی دانیشتووانی تەواوی جیهان کەم و دەگمەنە، بەڵام لە تەواوی وشکانییەکاندا — نەك تەنیا لە شارە گەورەکاندا بەڵکو لە شارە بچووك و دوورکەوتەکانیشدا — نیشتەجێن. بۆ وێنە بە پێی لێکۆڵینەوەیەك کە لە ساڵی ١٩٨٥دا لە لایەن لێژنەی جیهانی سپڕانتۆوە ئەنجام درا لە شاری یۆنی تیۆی ژاپۆن ١٣٠٠٠،

لە ڕۆلێنسۆی نەرویج ٨٠٠، لە لیلی ئێستۆنی ٥٠٠، لە بەین ئەلعرەبی تونس دا ٥٠٠ کەس بە زمانی سپڕانتۆ قسە دەکەن.(شۆبێرت، ١٩٨٩: ١٥٣).

ب – سپڕانتۆ زمانەکان تۆڕە زۆر ئەکتیڤەکانی کۆمەڵگای جیهانین. پەیوەندییە نووسین و زارەکییەکانیان، سەفەرە پشوودانەکانیان و زانستی هاوبەشیان، تێکۆشان و هەوڵی بەردەوام لە میتینگە نێونەتەوەییەکاندا کە لەودا سپڕانتۆ زمانی ڕەسمییە، بەڕێوەبردنی بەردەوام و بەربڵاوی بڵاڤۆك و کتێب بە زمانی سپڕانتۆ (بڵاڤۆك یا گۆڤاری فەرمی ئەنجوومەنی جیهانی سپڕانتۆ لە سەد وڵاتی جیهاندا هاوبەشە) نموونەی ئەم تێکۆشانانەیە.

ج – فێربوونی زمانێکی سرووشتی بە واتای دەرەتانی پێکهێنانی پەیوەندی نزیك لەگەڵ وتەبێژ و ئاخاوتنکەرانی ئەم زمانە نیە. لە نێوانی تایلەندی و سوییدییەکدا کە هەردووکیان بە زمانی ئینگلیزی قسە دەکەن زۆربەی کاتەکان هیچ هەستێکی نزیك و خەمخۆر بوونی نیە. بەڵام سپڕانتۆ زمانەکانی هەر نەتەوە و کولتوورێکی هەیانبێ وەك کەمینەیەکی نەتەوەیی، لەگەڵ یەکتردا پەیوەندی نزیك و تایبەتی هەستیار پێك دێنن.

سەبارەت بە دۆخی جوگرافی مرۆڤانی سپڕانتۆ زمانەکان و ڕێژەی بەربڵاویان لە جیهاندا دوو سەرچاوەی جۆراوجۆر هەیە، یەکێکیان کتێبی ساڵی ئەنجوومەنی جیهانی سپڕانتۆ UEA و ئەویتر زانیارییگەلێك کە لە لایەن کەسانی سپڕانتۆزمانەوە بۆ دۆزینەوەی پیشە، هاوسەر و هاوڕێ لە بڵاڤۆکە سپڕانتۆیی زمانەکاندا چاپ دەبن. ئەنجامەکانی ئەم دوو ڕێژەیە لە هەندێکجاردا زۆر دژ بە یەکترە. بە هەر حاڵ سپڕانتۆ زمانەکان پتر لە هەموو شوێنێکی دنیا لە ئەورووپای ڕۆژهەڵاتدا ئەندامیان هەیە و لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا بە شێوەیەکی یەکسان بڵاوبوونەوە. لە ڕەهەندی پیشەیشەوە لە هەموو چین و توێژ و شێوە کەسانێکی ئاشنا لەگەڵ سپڕانتۆ بە بەرچاو دەکەون.

زمانە دەستکردە بەرچاوەکانی دیکە

سێلرێسل:

تاکە تایبەتمەندی ئەم زمانە ئەوەبوو کە تاك دەیتوانی هەم لە ڕێگای ساز ژەنینەوە، هەم لە ڕێگای فیتوو لێدان و هەم لە ڕێگای قسەکردنەوە قسەیان لەگەڵ بکا. ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم ئەم زمانە لەگەڵ پێشوازییەکی زۆر لە کۆمەڵگای ئەورووپادا ڕووبەڕوو بۆوە و تەنانەت سوپای فەڕانسا ئەم زمانەی وەك زمانی فەرمی هێزە سەربازیەکانی ئەو وڵاتە ڕاگەیاند.

سەرەڕای ئەوەی کە فێربوونی سێلرێسل وەك زۆربەی زمانە ئەزموونییەکانی دیکە کارێکی ئەستەمە بەڵام بە یارمەتی تایبەتمەندییە مۆسیقاییەکانی خۆی هەروا بەردەوام لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا لایەنگرانێکی تایبەت بە خۆی هەیە و چەندین ئەنجوومەنی تایبەتی قسەکەرانی ئەو زمانە هەیە.

ڤێلاپووك:

داهێنەری زمانی ڤێلاپووك یۆهان مارتین شلاییێر قەشەیەکی کاتۆلیکی خەڵکی شاری بادەن بوو.بە پێی بانگەشەی خودی شلاییێر، ئایدیای ئەفراندنی زمانێکی دەستکرد بۆ یەکێتی و هاوخەمی گشت خەڵکی جیهان لە لایەن خواوە لە زیندەخەوێکی بێگەرد و دڵپاکانە سەرووی پێکراوە.

شلاییێر، لە ساڵی ١٨٨٠دا پرۆژەکەی خۆی چاپ کرد کە دەست بە جێ پێشوازییەکی گەرمی لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی ئەورووپادا لێکرا. ئەم زمانە ئاسمانییە پاش بەزاندنی سنوورەکانی ئەورووپا بۆ ئەمریکا و دواتر بە هەندێك بەشی ئاسیاش گەیشت. بە ڕواڵەت وادێتە بەرچاو کە ئامانجی خەون و فانتازیای زمانی نێونەتەوەیی لە بەرەبەری وەدەیهاتن دایە، چونکە لە ماوەی کەمتر لە پێنج ساڵ دا ڤێلاپووك زیاتر لە سەدان هەزار قسەکەری لە چوارقوڕنەی جیهاندا هەبوو.

یەکەمین کۆنگرەی جیهانی ڤێلاپووک لە ١٨٨٤ لە ئەڵمانیا بەڕێوە چوو، دووهەمینیان لە ١٨٨٧ لە ئۆتریش و سێهەمینیان لە ١٨٨٩ لە ڤییەنا. لە دوو کۆنگرەی یەکەمدا بەشداربووان بە زمانی ئەڵمانی قسەیان دەکرد، بەڵام زۆربەی وتارەکانی کۆنگرەی سێهەم بە زمانی ڤێلاپووک بوو. بەڵام بەخت و شانسی ڤێلاپووک، دەوڵەتی تاڵووکە بوو.

ڤێلاپووک لە ماوەی تێپەڕینی ڕۆژەکاندا هەم لە ناوخۆوە گورزی لێدرا و هەم لە دەرەوە، بە واتایەکی دیکە هۆکاری شکستی ڤێلاپووک هەم هۆکاری زمانی بوون و هەم پرسگەلێکی سەروو زمانی.

ڤێلاپووک بە ڕێزمانی زۆر هزرخوازانە و سیستەمی وشەسازی وردی خۆی لە زۆر لایەنەوە پێشەکی و بەراییەک بوو بۆ سپرانتۆ. وشە نوێیەکان بە هۆی زیادبوونی گیرەکەکان یان بە هۆی لێکدانی وشە پچڕوکەکان پێک دەهاتن، بەڵام بە بوونی گەلێک هاوشێوەیی کە ئەم دوو زمانە لە تیۆریدا پێکەوە لەگەڵ یەکتریدا هەیانبوو لە زانستدا زۆر جیاواز بوون. ڕوانگەی زامنهۆڤ لە سەر زمان سەر ڕاست و ئاسان بوو بەڵام ڕووبەڕووبوونەوەی شلایێر ئاڵۆز و ناڕوون بوو. بەو حاڵەش گرنگرین کەم و کوڕی و ڕەخنە لە سەر ڤێلاپووک، پێداگری بێ جێی شلایێر لە سەر گۆڕینی شێوەی ڕەگ و وشەکانی ئەورووپایی ستاندارد بوو. بۆ وێنە بۆ ئینگلیزی زمانێک دیاریکردنی ئەوەی کە زۆربەی ناو و کردارەکانی ڤێلاپووک لە ئینگلیزییەوە وەرگیراون و تەنانەت خودی وشەی ڤێلاپووکیش دوو وشەی گۆڕدراوی ئینگلیزین(World Speech) زۆر ئەستەم بوو. هەڵبەت بە ڕووالەت هۆی ئەم گۆڕانە لە لای شلایێر ئەوە بوو کە ئەو لە هەوڵی ئەفراندنی زمانێکی یارمەتیدەرانە لە تەنیشت زمانە سرووشتییەکان نەبوو، بەڵکو لە هەوڵی ئەفراندنی تاکەکەسی و تایبەت بە جیهان بوو.

زۆری نەخایاند هەڵگران و لایەنگرانی ڤێلاپووک بڕیاریان دا دەست بۆ ڕاست و چاکسازی کردن و ئاسان کردنی ئاڵۆزییەکانی زمان ببەن. لە لایەکەوە هەوڵ درا بۆ ئەوەی ڕێزمان و وشە نامۆکانی وێکچوونێکی زۆرتر لە وشەگەلی زمانە ئەورووپاییەکان بە خۆوە بگرن. ڕێبەری ئەم بزاڤە چاکسازییە پرۆفیسۆرێکی فەڕەنسی بە ناوی ئاگێست کرشۆف بوو، کە لە دووهەمین کۆنگرەی ڤێلاپووکدا وەک یەکێک لە ئەندامانی لێژنەی بەرپرسی ئاکادیمی ڤێلاپووک هەڵبژێردرا. هەر لە هەمان سەرەتاوە تێکهەڵچوون لە نێوان شلایێر و کرشۆفدا دەستی پێکرد،

چونکە کەسی دووهەمی وەک داهێنەری زمان خۆی بە خاوەن ماف دەزانی کە دەبێ هەموو جۆرە چاکسازی و دەستێوەردانێک لە زمانی ڤێلاپووک لە ژێر چاوەدێری ئەودا ئەنجام بدرێ (هەرچەندە لە بنەڕەتدا باوەڕی بەوە هەبوو ڤێلاپووک پێویستی بە هەموو جۆرە چاکسازییەک نیە). لە کاتی بەڕێوەچوونی کۆنگرەی سێهەمدا، ئاگری ژێر کا بوو بە شەڕێکی تەواو بەمانا. دوای گەیشتنی کرشۆڤ بە پلەی سەکردایەتی ئاکادیمی، شلایێر ئاکادیمی بە ڕەسمییەت نەناسی و لەوێ هاتەدەر. شەڕی نێوخۆیی و ناکۆکی سەرکردایەتی بزاڤی ڤێلاپووک، ئەنجامێکی جگە لە لەناوچوونی ئەم زمانە نەبوو گەلێک ئەندام و لایەنگری ڤێلاپووک لە ماوەی چەند ساڵدا دڵیان لەم زمانە بۆوە و بەدوای سپرانتۆ یا زمانە دەستکردەکانی دیکە کەوتن. لە سەرەتای سەدەی بیستەم دا، ڤێلاپووک لە ڕاستیدا، تەنیا ناوێک بوو کە لە ناو کتێبی مێژووی زمانە دەستکردەکاندا بوو نەک وەک زمانێکی چیبیەتی پەیوەندی بۆ کۆمەڵە بچووکەکانیش. لە ساڵی ١٩٨٠دا بێرنارد گێڵدەن زمانناسی ئەمریکی ڕایگەیاند کە تەنیا دە ڤێلاپووک زمان لە جیهاندا هەیە کە هەڵبەت ئەم دە کەسەش سپرانتۆیی زمانانێک بوون کە تەنیا لە ڕووی پرسنی و کونجکۆڵییەوە — یان ڕەنگە لە بەر بێکارییان — فێری ئەم زمانە بوون.

ئایدۆ(١):

دەور و بەری ساڵی ١٩٠٠ و لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا، سپرانتۆ لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی ڕووسیا، ئەڵمانیا و سویدا ناسرابوو و گەلێک قسەکەری هەبوو. لە فەڕانسە و بریتانیا سپرانتۆ لە ناو چین و توێژی ڕووناکبیرو هونەرمەندا کۆمەڵێک لایەنگری تایبەتیان هەبوو. بەڵام لە ئیتالیا و ئیسپانیادا، پێکهاتی ڕێزمانی، سیستەمی دەنگ و وشەیی ئەو زۆر نەدەکەوتە بەر دڵی خەڵکەوە. پیتی ژێر و ڕەق، وشەگەلی سلاڤی و ئەڵمانی، داتاشینی وشەی پەیوەندی و شێوەی سلاڤی هەموویان بۆ خەڵکی ئەم ناوچانە نامۆ و ناخۆش بوون.

لە ١٩٠٠دابیرکار زانی ناوداری فەڕانسی لۆیی کوتۆرا بە یارمەتی زاناکەی لێئۆپلێدلێئۆ بەرنامەیەکی پاوانخوازانەی بۆ ڕاکێشانی لایەنگر و یارمەتی ناوەندە نێونەتەوەییەکان بۆ دابین کردنی زمانێکی نێونەتەوەیی باش و جێگای قەبووڵی هەموو خەڵک دەست بە کار بوون. ئەم

دووانە دواجار ١٩٠٧دا بە پشتیوانی دەیان ناوەند و ڕێکخراوی کۆمیتەی زمانی نێونەتەوەییان دامەزراند.

کۆمیتەی کۆتۆرا لە سەرەتا کار و تێکۆشانی خۆیدا، بەبیر هێنەرەوەی ئالۆزی زمان دوای ڕووخانی تاوەری بابل بوو. لەم کۆمیتەیەدا گەلێك زمانی سەیرو سەمەرە بە ناوی سەیر و سەمەرەوە هەبوو — ناوگەلێکی وەك بالتا، بولاك، بۆپال، دیل، ئارنا، ئێسلێن — هەڵبەت زۆربەی ئەم زمانانە هەلومەرج و دۆخی پێویستی سەرەتایی و پێویست بۆ زمانێکی دەستکردی ستانداردیان نەبوو. هەڵبەت مەبەستی سەرەکی کۆتۆرا لە دامەزراندنی ئەم کۆمیتەیە مەیدان نەدان بە داهێنەرە بێ ناو نیشانەکان — و زۆربەی ناڵیێهاتووەکان — ی ئەم زمانانە نەبوو، بەڵکو بەدەستهێنانی لایەن و ڕەهەندی ئەندامبوون لە بەرامبەر ئەنجوومەنی سپرانتۆ بوو. لە ١٩٠٨، کۆتۆرا لە ئۆلتیماتۆمێکی توونددا بە ئەنجوومەنی سپرانتۆی ڕاگەیاند کە یا لە ماوەی یەك مانگدا دەبێ ئەو چاکسازییانەی ئەو لە مەڕ زمانی سپرانتۆ قەبووڵ بکا یان دەبێ چاوەڕوانی نوسخەی چاکسازیکراوی سپرانتۆ لە لایەن ئەوەوە بێ وەك زمانێکی نوێ. کۆمیتە گوێی نەدایە ئۆلتیماتۆمی کۆتۆرا و ئەو نوسخەی زۆر بە توندی چاکسازیکراوی سپرانتۆی بە ناوی ئایدۆ بە کۆمەڵگای جیهانی ناساند.

ئایدۆ گەلێك لایەنگری بە خاوەن دەسەڵات و ناسراوی پەیدا کرد کە دەبێ لە نێوان ئەواندا ئاماژە بە ئۆتۆیسپێرسینی زمانناسی ناودار بکەین، بەڵام شێتی چاکسازی ناکۆتا و بەردەوام، زۆرترین گورزی لەم زمانەدا. ئایدیستەکان یان لایەنگران و هەڵگرانی ئایدۆ لە گەڕان بە دوای زمانێکی کامڵدا هیچ کات بە لوتکە و ڕاستی نەگەیشتن. هەر ڕۆژەی پێشنیارێکی تازەیان بۆ چاکسازی دەخستە ڕوو و لە ڕاستیدا دەروازەی گشت بەشەکانی ئەم زمانە بۆ ئەنجام دانی هەموو چەشنە چاکسازییەك کراوە و ئاوەڵا بوو. پێویست بە گوتن ناکا کە فێربوونی زمانێك کە بە شێوەیەکی ڕۆژانە کەوتۆتە بەر چاکسازی و گۆڕان و گۆڕانکاری کارێکی چەندە ئەستەم و بێ سوودە. دەگێڕنەوە کۆتۆرا لە کاتی هەڵبژاردنی ناوی ئایدۆ، بۆچوونی بێرتراند ڕاسێلی فەیلەسووفی ئینگلیزی سەبارەت بەم ناوە پرسی و ڕاسێل وەڵامی دایەوە: من وام پێ باشە لە جیاتی ناوی Ido، ناوی Idiot (گەمژە) هەڵبژێری. جگە لە گشت قسە و فەرموودەکان:

جیاوازی ڕواڵەتی ئایدۆ و سپرانتۆ زۆر کەم و لاوازە و زۆرتر دەگوترێ کەسێك کە بتوانێ دەقی سپرانتۆ بخوێنێتەوە خوێندنەوەی بابەت بە زمانی ئایدۆ بۆ ئەو کارێکی هێندە ئەستەم نیە.

ئۆکسیدنتاڵ:

ئۆکسیدنتاڵ یەکێك لە گەورەترین پرۆژەکانی زمانە دەستکردەکان بوو، کە دوای کۆتاییهاتنی یەکەمین شەڕی جیهانی خرایە ڕوو. داهێنەری ئەم زمانە ئێدگار فێن واڵی ئێستونیایی بوو کە لە ساڵەکانی بەر لە شەڕی ماڵوێرانکەر، بە هۆگرییەکی زۆرەوە فێری سپرانتۆ ببوو بەڵام لە ماوەیەکی کورتدا، لەم زمانە وەك زمانێکی گونجاو بۆ پێکهێنانی پەیوەندی هاوبەش لە کیشوەری ئەورووپادا وەڕەز ببوو.

فێن واڵ پێی وابوو سپرانتۆ لە ڕادەبەدەر قەرزباری زمانە ڕۆژهەڵاتییەکانی ئەورووپایە و لەوەڕا کە لانکی ژیاری ئەورووپای بە ڕۆژئاوا و باشووری دەزانی، بڕیاریدا زمانی دەستکردی خۆی لە سەر بنەمای ڕۆمی و لاتینی دامەزرێنێ. زمانی ئۆکسیدنتاڵ پتر لە هەموو شتێك وەبیرهێنەرەوەی زمانێکی ڕۆمی خۆماڵی و ناوچەیی بوو، تەنانەت ئەگەری ئەوە هەبوو کە زمانناسی نائاشنا ئەو وەك زاراوەیەکی ڕۆمی بچووك بە هەڵە بگرێ کە دوای ڕووخانی ئیمپراتۆری ڕۆم وەك زمانێکی تێکەڵاو لە هێرشبەرانی ئەڵمانیا و ئێسکاندیناوی کەڵکی لــێوەرگیراوە. لایەنگرانی ئەم زمانە هەڵوەستەی لایەنگری لە نازیسم و فاشیسمیان هەبوو و ئەم زمانە لە ١٩٨٥دا وەك زمانێکی مردوو ڕاگەیاندرا.

ئینگلیزی سانا:

هەروەك پێشتر گوتمان هەندێك پرۆژەی زمانە دەستکردەکان تەنیا پێشنیارگەلێکی بریتی لە گۆڕان و ساکارکردنەوەی پێکهاتی زمانە سرووشتییەکان بوو. ئەم ساناکردنەوەیە زۆرتر لە بواری نەهێشتنی ئاڵۆزیی و ناڕوونییە ڕێزمانییەکان یان بەرتەسك بوونی ژمارەی وشەکانی ئەم زمانانەوە بوو، ناودارترین زمانی ئەندامی ئەم کۆمەڵە لە پرۆژە زمانییەکان، "ئینگلیزی سانا" ی چارلێز ئۆگدەن بوو. ئەو لە ساڵی ١٩٣٠دا ئەم زمانەی بە کۆمەڵگای جیهانی ناساند.

ئەم جۆرە ساناکردنەوەیەی زمانی ئینگلیزی بریتییە لە ٨٥٠ وشەی سەرەتایی و پێویست بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیانی رۆژانە بوو.

زۆرێك لە خەڵکی جیهان بە بەد گومانییەوە ئینگلیزی سانایان بە "ئەسپی ترۆڤا"ی ئینگلیزی دەزانی. هەڵبەت لەگەڵ تێپەڕبوونی سەردەم دەرکەوت کە ئەم بەد گومانییەی ئەوان بێ جێ بووە.

نۆڤیاڵ:

نۆڤیاڵ، زمانی یۆتۆپیایی زمانناسی گەورە و ناوداری دانیمارکی، ئۆتۆیسپیرسن بوو کە بەر لە داهێنانی ئەو، یەکێك لە بەرگریکەرە رادیکاڵەکانی زمانی ئایدۆ بوو. نۆڤیاڵ گەلێك وێکچوونی لە گەڵ ئۆکسیدنتاڵ هەیە بەڵام لەو کەمتر ناسراوە. وادیارە یسپیرسن ئەم زمانەی بە سیلەی چاو لە زمانە گەلاڵە داڕێژراوەکانی / شماتیك (وەك سپرانتۆ ئایدۆ) لە لایەکەوە و سووکە ئاورێك لە زمانە سرووشتیخوازەکانی وەك ئۆکسیدنتاڵ لە لایەکی دیکەوە داهێناوە. بە پێی بەڵگەنامە و دێکۆمێنت کەم کەس بە کردەوە ئەم زمانەی بەکار هێناوە و جگە لە خودی یسپیرسن، هەڵگرێکی جیددی دیکەی نەبووە.

ئینتێرگلوسا و گلۆسا:

یەکێك لە زمانە دەستکردە سەرنجڕاکێشەکانی دەیەی چل کە بەڕووالەت لە رەوتی دیالۆگی ژیارەکان داهێنرابوو" ئینتێرگلوسا بوو، کە لەودا هەوڵ درابوو بە لە یەك گرێدانی دوو ترادسیۆنی زمانی تەواو لە یەکتری جیاواز و دژ بە یەکتری زمانێکی بە راستی جیهانی داهێنرێ. وشەکانی زمانی ئەو لە بیرۆکەی یۆنانییەوە سەرچاوەیان گرتبوو و شێوەی رێزمانی ئەو قەرزباری زمانی چینی بوو.

ئینتێرلینگۆڤا:

پرۆژەی زمانی "ئینتێرلینگۆڤا" یەکەمین نموونەی ناوداری زمانێکی دەستکردی بەرهەمی تێکۆشان و هەوڵی بەکۆمەڵ نەك تاکەکەسییە.

ئینتێرلینگۆڤا بریتییە لە کۆمەڵێك وشەی تەواو لاتین، رێزمانی سانا و ناڕوون و سیستەمی دەنگ و فۆنەتیك و میتۆدێکی ناڕوون و کەم و کورتیدار بوو. ئینتێرلینگۆڤا لە ئۆکسیدنتاڵ

ناتۆرالیستر و لە رەهەندی سەرچاوەی زمانی وەرگرتنەوە بەرتەسکتر بوو. تەنیا زمانێکی نالاتینی کە ئەو شتی لێیەوە وەرگرتبوو ئینگلیزی بوو و زمانە جێرمەنی و ئۆسلاڤیکەکانی بە تەواوی لە بەرچاو نەگرتبوو.

لاگلان:

لە راستیدا لاگلان گەڕانەوەیەك بوو بۆ بنچینەکانی زمانەوانی تیۆری سەدەکانی حەڤدە و هەژدە. بە پێچەوانەی زۆربەی زمانە دەستکردەکانی سەدەی بیستەم، داهێنەری ئەو زانیارییە زمانییە بۆ پێکهێنانی پەیوەندی نێونەتەوەیی نەبوو، تەنیا مەبەستی تاقیکردنەوەی تیۆری رێژەیی زمانی ساپیرۆرڤ بوو.

هەروەك پێشتریش ئاماژەم پێکرد گریمانەی ساپیرۆڤ لە تێگەیشتنی رادیکاڵانەی خۆیدا بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە کارلێك و رێبازی مرۆڤایەتی تەواو لە ژێر کاریگەری پێکهات و وشەکانی زماندایە کە ئەو لە رێگای ئەوەوە قسە دەکا و بیر دەکاتەوە. بۆ وێنە کەسێك کە لە زمانی ئەودا وشەی درۆ نەبێ تەنیا دەتوانێ قسەی راست بکا و تەنانەت ناتوانێ لە واتای درۆش تێبگات. ئەم بیرۆکەیە هەرچەندە پێشوازییەکی زۆری لەلایەن نووسەری بەرهەمە زانستی و فانتازییایەکانەوە لێکرا، بەڵام لە کۆمەڵگای زمانناسی بە ساردی لەگەڵی رووبەڕوو بۆوە و گەلێك کەسایەتی ناسراوی زمانناسی، تەنیا ئەویان بە ئایدیا و بیرۆکەیەکی منداڵانە و فانتازی دادەنا.

بە هەر حاڵ، لاگلان زمانێکی گونجاو بوو بۆ تاقیکردنەوەی تێگەیشتنی رادیکاڵانەی ئەم گریمانەیە. ئەم زمانە هەر لە بنەڕەتدا لەگەڵ تەواوی ئەو زمانانەی کە لەگەڵیان ئاشناین و دەیانزانین، جیاوازە. وشەکانی ئەم زمانە تێکەڵاوێکە لە وشەکانی پێنج زمانی یەکەمی زۆرترین قسەپێکەری جیهان — چینی، ئینگلیزی، هیندی و رووسی و ئیسپانی — بوو. بەرهەمی تێکەڵاوکردنی وشەکانی ئەم پێنج زمانە تێکەڵاوێکی سەیرو سەمەرەی ئەفراند. هەرچەندە بە هیچ کلۆجێ توانایی کارایی و کەڵکی وەك زمانێکی شیاوی راستەقینەی نیە. لە راستیدا ئەم زمانە ئەو باغی وەحشە وشەیی و رێزمانە ئاڵۆزەیەوە، هێندە ئەستەم و چەتوونە کە زۆر دوورە، تەنانەت خودی دوکتۆر بروانی داهێنەری خۆش زەوق و مرخیش توانیبێتی ئەو ئاسانی قسەی پێبکا.

کلینگێن:

خێڵی ئاسمانی "کلینگێن" یەکەم جار لە ساڵی ١٩٦٧دا و لە زنجیرەی تەلەفزیۆنی پڕ بینەری "سەفەری ئەستێرەیی" (کە لە ئێراندا بە ناوی "پیشتازان فضا" نیشان درا) بە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ناسرا. کلینگێنەکان، بیانییە ڕەش پێستەکان بە شاخی بچووك لە سەردا بوون، کە بە زمانی ئینگلیزییەی ڕەوان و ڕوون قسەیان دەکرد. لە کاتی بەرهەم هاتنی نوسخەی سینەمایی ئەم زنجیرەیە لە ساڵی ١٩٧٩دا کۆمپانیای پارامۆنت بڕیاری دا زمانێکی تایبەت بۆ ئەم خێڵە ئاسمانییە دروست بکات. ئاخاوتنی کلینگییەکان بەم زمانە دەستکردە هالیوودییە، زۆر سەیر لە لایەن بینەرانی فیلمەکەوە پەسند کرا و کۆمپانیا بڕیاری دا بۆ بەشی دووهەمی فیلم، زمانناسێك بۆ سەرو سامان دان و ڕێساییکردنی ئەم زمانە دامەزرێنێ. ئەویش کۆمەڵە ڕێسایەکی میتۆدێك، وشەیی و دەنگی سانا و ئاسان بۆ کەڵکی ڕوون و ڕەوانی زمانی کلینگێن داهێنا. کارایی سەرکەوتووی ئەم زمانە لە بەشی سێهەمی فیلمدا، هێندە لایەنگرانی سەفەری ئەستێرەیی تووشی هەژان کرد، کە پێشنیاریان کرد زمانی کلینگێن وەك زمانێکی جیهانی بۆ پەیوەندی نێونەتەوەیی کەڵکی لێوەرگیردرێ. لایەنگرانی کلینگێن پێیان وابوو کە ئەم زمانە زۆر لە سپرانتۆ شیرینترە، لەگەڵ ئەوەشدا فێربوونی زۆر ئاسانترە و سەرەڕای ئەوەش لە داهاتوویەکی نزیکدا بۆ پێکهێنانی پەیوەندی نێوان کاکێشانیش بەسوود دەبێ.

کۆمپانیای پارامۆنت، خۆشحاڵ بوو لەوەی کە هێلکەیەکی زێڕینی نوێی دۆزیوەتەوە، بۆیە فەرهەنگی وشەگەلی کلینگێنی بە تیراژی دوو سەد و پەنجا هەزار نوسخە لە ساڵی ١٩٩٠دا خستە ناو بازاڕەوە. هەندێك دوای ئەو گەلێك شریتی فێرکردنی دیالۆگی کلینگێنی هاتە ناو بازاڕەوە و ئەم زمانە کە لە سەرەتادا بڕیار وابوو تەنیا سەر بە بیانییەکانی ئاسمانی بێ، بوو بە خاوەنی هەزاران قسەکەر لەسەر زەوی. لە ساڵی ١٩٩٤دا ئینجیل بۆ سەر ئەم زمانە وەرگێڕدرا، بەڵام لە کۆتایی دەیەی نەوەد و لەگەڵ تێکشکانی بەردەوام و یەك لە دوای یەکی بەشی شەش و حەوتی سەفەری ئەستێرەییدا کلینگێن بەرەبەرە خۆشەویستی ڕابردووی لە دەست دا.

کاریگەری تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەری لە سەر گەڵاڵەکردنی زمانە دەستکردەکان

پێشتر سەبارەت بە ڕۆڵی کۆمپیوتەرەکان لە وەرگێڕاندا قسەم کرد و بە کورتی ئاماژەمان بە زمانە تایبەتییەکان کرد کە بۆ پێکهێنانی سازگاری و هەڵکردنی نێوان مرۆڤ و دەزگاکان داهێنراون. لە دەیەی حەفتا بەملاوە مەیل و حەزێکی نوێ لە بەرامبەر زانستی زمانی و زانستەکانی کۆمپیوتەردا بە بەرچاو کەوت، کە کەڵك وەرگرتن لە کۆمپیوتەر لە ڕەوتی ئۆتۆماتیك و خودکاری زمانە دەستکردەکاندایە.

هەلومەرجی زمانی دەستکردی ئایدیاڵ

بۆ زمانێکی دەستکردی ئایدیاڵ، چەندین تایبەتمەندی پێویستیان ناو بردووە، هەندێکیان لەوانی دیکە زیاتر، لایەنی کردەییان هەیە و ئەوانیتر زۆرتر لە سنووری تیۆرییدا شیاوی لێکۆڵینەوەن (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٥٧). ئەم تایبەتمەندییانە بەو شێوەیەن کە لە خوارەوە شرۆڤە و کۆبەندی کراون: **سانایی فێربوون، پەیوەندی لەگەڵ زمانە زیندوو و سرووشتییەکان،** پانتایی دەوڵەمەند و کەڵك وەرگرتن، لە بوارەکانی زانستی، ئایینی، سیاسی، بازرگانی، وەرزشی، پشوودان و هونەری و لە ڕاگەیاندنە گشتییە پەیوەندیدارەکان، ستاندارد بوونی گشتی و دوور بوون لە هەر چەشنە ئاخاوتنێك، نێگەتیڤ بوون، لە ڕەهەندی سیاسی، کولتووری، ڕەگەزی و ئایینییەوە، بەدەیهاتنی هزری ساغ و سەلامەتی جیهانی.

گرفت و لەمپەرکانی کامڵ و پووخت بوون و پەرەسەندنی زمانە دەستکردەکان

بە ئاکام گەیشتنی زمانە دەستکردەکان لە لایەن کۆمەڵگای جیهانییەوە و کارایی بەربڵاویان لە ئاستی نێونەتەوەییدا، شەڕێکی دوور و درێژی (تا ئێستاش بێ ئاکام)ی بۆ هەڵگرانیان بووە. ئەوان هاوکات دەبێ بە سەر گرفتە کۆمەڵایەتی، زمانی و سیاسییەکاندا زاڵ بن، نموونەی ئەو گرفتانە بریتین لە: **ئەستەمی پێکهێنانی هۆکار بۆ فێربوونیان، نەبوونی ناسنامەیەکی کولتووری و نەتەوەیی، دەمارگرژی زمانی،** زۆرێك لە زمانە دەستکردەکان تەنیا لە سەر بنەمای زمانەکانی بنەماڵەی هیند و ئەورووپی داهێنراون، جیاوازی واتایی لەگەڵ زمانەکانی دیکە، ڕکابەرایەتی ناخۆشی زمانە دەستکردەکان لەگەڵ یەکتریدا، و هەندێکجار دژایەتی حکوومەت لەگەڵ زمانە دەستکردەکان.

کورتە و دەرئەنجام

بیرو باوەڕی بوونی زمانێکی کۆن کە زمانێکی یەکە و گشتی هەموو مرۆڤایەتی بووە، ریشەیەکی ئەفسانەیی — ئایینی هەیە. دوای شکستی گەلێك هەوڵ بۆ دۆزینەوە و بووژانەوەی ئەم زمانە، کۆمەڵێك بیریان لەوە دەکردەوە تا بە ئەفراندنی زمانە دەسکردەکان، بۆشایی زمانێکی هاوبەش بۆ پەیوەندی خەڵکی جیهان لەگەڵ یەکتری پڕ بکەنەوە. یەکەمین هەوڵەکان لەم بوارەدا، بە مەبەستی ئەفراندنی زمانێکەوە ئەنجام درا کە لەگەڵ هیچ کام لە زمانە زیندوو و سرووشتییەکانی دنیا خزمایەتی و نزیکی نەبوو. خۆپارێزی توندڕەوانەی ئەم زمانە تیۆرییانە لە هەر جۆرە خزمایەتی و پێکچوونێك لەگەڵ زمانە ئاشنا و ناسراوەکانی مرۆڤایەتی، دەبێتە هۆی نامۆبوونی ئەوان بۆ خەڵك و (لە ئاکامدا) سەرنەکەوتنیان. لە کۆتایی سەدەی نۆزدەوە، داهێنەرانی زمانە دەستکردەکان بە ئاوڕدانەوەی دووبارە لە بیرو ڕای خۆیان روویان لە داهێنانی زمانە ئەزموونییەکان کرد کە لە ئەفراندنی زمانە سرووشتیەکان وەرگیرابوون. سەرکەوتووترینی ئەم کۆمەڵە زمانە سپڕانتۆ بوو. ئەم زمانە لایەنگرانێکی یەکجار زۆری هەبوو و لە زۆر وڵاتدا باو بوو.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا تەنانەت ئەم زمانەش نەیتوانی بە شێوەی ئامرازی تێگەیشتن و تێگەیاندنی نێونەتەوەیی لـێ بێت و لە درێژخایەندا پێشوازییەکەی رووی لە کەمبوونەوە و لاوازی کرد. لە هۆکارە بەرچاوکانی نەبوونی پێشوازی بەرین و جیهانی خەڵك لە زمانی سپڕانتۆ — و بە گشتی زمانە دەستکردییەکان — یەکیان ئەوە بوو کە باوبوون و فێربوونی هەموو زمانێك، هۆکار یا پێویستی یان تۆپزییەکی بەدواوەیە کە لە فێربوونی زمانێکی دەستکرددا هۆکارێکی ئەوتۆ بوونی نیە. لە لایەکی دیکەوە چاپ و بڵاوبوونەوەی کتێب بەم زمانە خەرجی و بوودجەیەکی زۆر دەوێ، هەرچەندە گەلێك کتێب بە زمانی سپڕانتۆ بڵاوبوونەوە، بەڵام چاپ و پڵاوبوونەوەی کتێبی پێشووتر بەم زمانە نوێیە گرفتێکی گەورەی پێك هێنا. لە لایەکی دیکەوە دوای تێپەڕینی چەند ساڵ لە تۆرەمەی دواتردا گەلێك گۆڕانکاری لەم زمانەدا پێك هات و بە شێوەیەکی نەگۆڕ نەمایەوە. خاڵێکی گرنگی دیکەش ئەوە بوو کە چونکە بنەمای ئەم زمانە لە سەر بنەمای یەك یا چەند زمانی ئەورووپی بوو لە ناو تاکەکانی کۆمەڵگا زمانییەکاندا کارلێکی نێگەتیڤی پێك دەهێنا.

پەراوێزەکان

1). Artificial language
2). Planned language
3). model language
4). invented language
5). imaginary language
6). auxiliary language
7).inter langayge
8). logical language
9).number language
10). symbolic language
11).Gesture language
12). pivot language
13). Tolkein
14). Klingon
15). Kabbalist
16). lingua Ignuta
17). IDO

پاری چوارەم

ئاڕاستەی هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی وەک زمانێکی جیهانی

چۆن زمانێکی سرووشتی دەبێتە زمانێکی جیهانی؟

زمانێکی سرووشتی کە هی کۆمەڵێکی رەگەزی یا وڵاتێکی تایبەتە، کاتێك وەك زمانێکی جیهانی پێناسە دەکرێ و دەچەسپێ کە لە زۆربەی وڵاتانی جیهاندا خاوەنی رۆڵێکی تایبەتی بێت. ئەم رۆڵە تایبەتییە دەتوانێ بە شێوەی کارکردی زمانی وەك زمانی سەرەکی و زگماکی خەڵکی ئەو وڵاتە (وەك دۆخی زمانی ئینگلیزی لە بریتانیا، ئێرلەندا، ئەمریکا، کەنەدا، ئوستوراڵیا، نیوزلەندا، ئەفریقای باشووری و دوورگەکانی کارائیب) بێ. هەڵبەت دەبێ ئەوەش بەبیر بێنینەوە کە ناتوانین هیچ زمانێك بدۆزینەوە کە زمانی زگماکی وڵاتانێکی زۆر لە جیهاندا بێ (ئیسپانیا وەك زمانی زگماکی بیست وڵاتی ئەمریکای ناوەندی و باشوور نموونەیەکی دەگمەن و ناوازەیە.) هەر بۆیە زمانێك سەرەڕای ئەوەی کە دەبێ زمانی زگماکی چەند وڵاتێکی جیهانی بێ، بۆ گێڕانی رۆڵی زمانێکی جیهانی لە ئاستی نێونەتەوەییدا دەبێ لە وڵاتانی دیکەشدا کاریگەردار بێ و کەڵکی لێوەرگیرێ. دەبێ ئەم زمانە بە رادەیەك لە ئاستی جیهانیدا بەهادار و گرنگ بێ کە وڵاتانی دیکە سەرەڕای ئەوەی کە ئەم زمانە، زمانی زگماکی

ژمارەیەکی زۆر کەمە لە خەڵکی ئەوان، حەز یا ئارەزوو یا تۆپزی راهێنان و فێرکردنی ئەو لە ناوەندەکانی راهێنانی خۆیدا هەبێ.

دوو بەشی سەرەکی لەم ناوەدا هەیە" یەکەمین شێوە ئەوەیە کە زمانێك — زمانی فەرمی — نەك زگماکی یا نەتەوەیی — وڵاتێکە و وەك راگەیاندن بۆ پەیوەندی لە بوارگەلێکی وەك سیاسەت، یاساگەلی دادوەری، راگەیاندنە گشتییەکانی پەیوەندی گرتن و سیستەمی راهێنان کەڵکی لێ وەرگیردرێ. ئەم چەشنە زمانانە زۆرتر وەك "زمانی دووهەم" ناویان دێنن، چونکە وەك خەملێنەر و کاملکەرێك بۆ زمانی زگماکی یا زمانی یەکەم خەڵکی ئەو وڵاتە کەڵکی لێ وەردەگیردرێ. بۆ وێنە زمانی ئینگلیزی رۆڵ یا دەورێکی ئەوتۆی لە وڵاتانێکی وەك غانا، نێجیریا، هیند و سەنگاپووردا هەیە.

شێوەی دووهەم ئەوەیە کە سەرەڕای ئەوەی کە ئەو زمانەی مەبەستمانە، زمانی فەرمی وڵات نیە، ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی ئەو وڵاتە بۆ بەرەوپێشبردنی مەبەست و ئامانجە بازرگانی، ئابووری، کۆچکردن، سیاسی و راهێنان و فێرکردن، هۆگری خۆیان بۆ فێربوونی نیشان دەدەن. لە شێوەیەکی ئەوتۆدا بەم زمانە دەگوترێ " یەکەم زمانی بیانی " ئەو وڵاتە و لە راستیدا زۆربەی وڵاتانی جیهان هەر ئەو زمانە بیانییەیە کە منداڵان لە دوای چوون بۆ قوتابخانە فێری دەبن. بۆ وێنە زمانی رووسی لە کۆمارە تازە سەربەخۆکانی سۆڤییەتی پێشوو و چینی ماندارینی لە وڵاتانی ئاسیای باشووری رۆژهەڵات رۆڵێکی ئەوتۆیان هەبووە و دەیان بێ. زمانی ئینگلیزی لەم ناوەدا زمانێکە کە پتر لە هەموو زمانێکی دیکە وەك "یەکەم زمانی بیانی" لە وڵاتانی جۆراوجۆری جیهاندا فێردەکرێ. لە زیاتر لە سەد وڵاتی جیهاندا وەکو چین، رووسیا، ئەڵمانیا، ئیسپانیا، میسر و بەڕازیل فێرکردنی زمانی ئینگلیزی هەر لە سەردەمی قوتابخانەی سەرەتاییەوە دەست پێدەکا و پێتان سەیرە ئەگەر بزانن زمانی ئینگلیزی لە ساڵی ١٩٩٦دا وەك "یەکەمین زمانی بیانی" لە جیاتی زمانی فەڕەنسی لە قوتابخانە سەرەتاییەکانی ئەلجزایر دانرا. (کریستاڵ، ١٩٩٨: ٤).

لە کاتێکدا کە زمانێکی نا خۆماڵی (نا ناوچەیی)، وەك زمانی فەرمی وڵاتێك هەڵدەبژێردرێ ئەگەری روودانی چەندین حاڵەت هەیە. پێدەچێ ئەم زمانە ناخۆماڵییە تەنیا زمانێکی فەرمی وڵات بێ، وێدەچێ بە شێوەیەکی هاوبەش لەگەڵ زمانێکی دیکەدا ئەم ناوەی

هەبێ یا پێدەچێ هەر تەنیا پلەی نیمچە فەرمی هەبێ و تەنیا لە هەندێك بواری تایبەتیدا کەڵکی لـێوەرگیردرێ.

گەلێك هۆکار بۆ هەڵبژاردنی زمانێك وەك یەکەم زمانی بیانی بۆ وڵاتێك هەیە: ئەم هۆکارانە بریتین لە پێشینەی مێژوویی، هاوکێشەگەلی سیاسی و مەیل و ئارەزوو بۆ پەیوەندی تەکنەلۆژیا، کولتوور یا بازرگانییە. دوای هەڵبژاردنی زمان، ئاستی رۆڵ و ئامادەبوونی زمان لە وڵاتدا دەتوانێ پەیوەندی بە مەیل و حەزی دەوڵەتی ئەو وڵاتە یا سیاسەتەکانی راهێنانی ئەوەوە بێت.

لە کەشێکی گونجاو و لەباردا، سەرچاوەی پێویست بۆ یارمەتی بەو کەسانەی فێری زمان دەبن (راگەیاندن، کتێبخانە، قوتابخانە و ناوەندەکانی تەواو کردنی خوێندن) هەیە. زیادبوونی ژمارەی کەسانی شارەزای فێرکردنی زمان، کتێبەکان و شریتەکانی یارمەتیدانی وانەیی، گەلێك پرۆگرامی فێرکردنی زمان و گەلێك سیستەمی فێرکردن لە رێگای دوورەوە رۆڵێکی بەرچاوی لە پەرەسەندن و بڵاوبوونەوەی زمانێکدا وەك "یەکەم زمانی بیانی"هەیە. پەرەسەندنی ئەم سێ رۆڵە — زمانی زگماکی، زمانی فەرمی و "یەکەم زمانی بیانی" دەبێتە هۆی ئەوە کە زمانێك دۆخ و رۆڵی جیهانی بە خۆوە بگرێ.

بۆچی زمانێکی سرووشتی دەبێتە جیهانی؟

ژمارەی ئەو کەسانەی کە بە زمانێکی تایبەتی قسە دەکەن کاریگەرییەکی کەمتریان لە جیهانی بوونی ئەودا هەیە. ئێستا، نزیك بە ١/١ میلیارد کەس واتە نزیکەی ١ لە سەر پێنجی حەشیمەتی جیهان بە زمانی چینی قسە دەکەن. بەڵام ئەم زمانە تەنیا لە وڵاتی چین و هەندێك وڵاتی دیکەی ئاسیایی باشووری رۆژهەڵاتیدا ناسراوە و پەرەسەندنی جیهانی نیە.

لێگەڕێن با نموونەیەکی مێژوویی بێنینەوە، لاتین لە سەردەمی حکوومەتی ئیمپراتۆری رۆمدا زمانێکی نێونەتەویی لە بواری جیهانی خاوەن شارستانییەتی ئەو کات بوو، بەڵام ئەم پرسە نەك بە هۆی حەشیمەتی زۆری وڵاتی رۆم بەڵکو بە هۆی هێزی سەربازی لە رادەبەدەری وڵاتی رۆم بوو. دواتر کاتێك کە وڵاتی رۆم لاواز بوو و رووخا لاتینی هەروا بە هۆی دەسەڵاتی

ئاسمانی کەنیسەی کاتۆلیکی رۆم بۆ هەزار ساڵی دیکە پلەی خۆی وەك زمانی نێونەتەوەیی پاراست.

لە نێوان باڵادەست بوونی زمانی و هێزی کولتووریدا پەیوەندییەکی زۆر نزیك و روون هەیە. لە لاپەڕەکانی داهاتوودا کاتێك کە باسی مێژووی زمانی ئینگلیزی دەکەین ئەم پرسەش دەخەینە بەر چاو. لە راستیدا بە بێ پایە و بنەمایەکی بەهێز — لە رەهەندی سیاسی سەربازی یا ئابووری یا زانستی یەوە ناتوانین هیچ زمانێك وەك راگەیەنی پەیوەندی نێونەتەوەیی رۆڵ بگێڕێ. شارەزایان پێیان وایە زمان ماکەیەکی سەربەخۆ و دوور لە خەڵکی نیە کە بەو زمانە قسە دەکەن. ئەگەر قسەکەرانی خۆماڵی و ناوچەیی زمانێك لە ئاستی نێونەتەوەییدا سەرکەوتنگەلێکی بەرچاویان لە بوارە جۆراوجۆرەکانی زانستی، ئەدەبی، هونەری و ئابووریدا بەدەست بێنن، زمانەکەنیش لە لایەن کۆمەڵگای جیهانییەوە پێشوازی بەرچاوی لێدەکرێ. ئەوە زۆر باوە کە دەڵێن زمانێك بە هۆی خۆش ئاهەنگ بوونی، روون بوونی دەربڕینی، دوور بوون لە لێڵی رێزمانی، دەوڵەمەندی ئەدەبی و یا پرسگەلێکی ئایینی پەرەی سەندوە. عیبری، یۆنانی، لاتینی، عەرەبی و فەڕەنسی نموونەی ئەو جۆرە زمانانەن. سەبارەت بە زمانی ئینگلیزی دەڵێن سانابوونی رێزمانی لە بەرامبەر زمانەکانی دیکەدا بۆتە هۆی خۆشەویستی و کارایی بەربڵاوی ئەو زمانە لە ئاستی جیهانیدا. رێسایی بوونی، کەڵك وەرگرتن و کارایی فراوانی، بوونی ژمارەیەکی سنووردار لە پاشگر و پێشگر و نەبوونی جیاوازی و هەڵاوارتنی رەگەزی نێرینە و مێینە لەم زمانەدا، لەو هۆکارە بەرچاوە ساکار بوونانەی رێزمانی زمانی ئینگلیزی و پەرەسەندنی جیهانی ئەم زمانەن. دەبێ دان بەوەدا بنێین کە هۆکارگەلێکی ئەوتۆ و هێندە جێگای قەبووڵ و عەقڵانی نایەنە بەرچاو. لاتینی سەرەڕای بوونی کۆتاییە گەردانکراوی بێ هەژمارەکانی خۆی و جیاوازی رەگەزی رێزمانی، لە سەردەمی خۆیدا زمانێکی باوی نێونەتەوەیی بوو. فەڕەنسیش لە ماوەی سەدەکانی حەڤدە و هەژدەدا سەرەڕای خاوەنداربوون لە رەگەزی رێزمانی و کرداری گەردانەیی خۆی، رۆڵێکی بەرچاوی لە پەیوەندییە نێونەتەوەییەکاندا هەبوو. سانابوونی فێربوون لە پەرەسەندنی جیهانی زمانێکدا پرسێکی هێندە دیاریکراو نیە. منداڵانی وڵاتە جۆراوجۆرەکان لە کاتێکی دیاریکراو و تایبەتیدا، سەرەڕای جیاوازییە رێزمانی و وشەییەکانی زمانەکانیان، فێریان دەبن. منداڵێکی چینی کە دەبێ لایەنیکەم شێوەی سێ

چوار هەزار وشەی زمانێکی تاك وشەیی خۆی فێر ببێ هەر لە هەمان تەمەن بە سەر زمانی زگماکی خۆیدا زاڵ دەبێ کە منداڵێکی ئینگلیزی (کە لە بەرامبەردا تەنیا دەبێ بیست و شەش کاراکتەری زمانی ئەلف و بێی خۆی فێر ببێ).

هەڵبەت حاشاهەڵنەگرە کە هەندێك تایبەتمەندی لە قەبووڵ بوونی زمانێك و پەرەسەندنی جیهاندا ئەودا کاریگەرن، بەڵام ئەم زمانیانە تایبەتمەندییە لێبڕاو و دیاریکراویان نیە. بۆ وێنە، هەندێکجار ئەوانەی کە فێری زمانی ئینگلیزی دەبن قسە لە سەر ئاشنابوونی وشەگەلی ئینگلیزی دەکەن. لە راستیدا، هیچ زمانێك بە رادەی زمانی ئینگلیزی لەو زمانانەی دیکە کە پەیوەندی لەگەڵیان دەبێ وشەی بە قەرز وەرنەگرتووە. بەخێرهێنانەکانی ئەم زمانە لە وشەگەلی بیانیدا تەواو لەگەڵ زمانی فەڕەنسی پێکناکۆن کە بریکاریان پاڵاوتن و دەگمەن سازی ئەو لە هەوڵ دان زمانی جوانیان لە هەموو وشەیەکی ناشیرین و قێزەونی بیانی پاك راگرن. زمانی ئینگلیزی لە لایەکەوە گەلێك تایبەتمەندی پێکهاتەیی بەرچاوی وەك سیستەمە کۆد و رەمز دانان و پۆلێنکردنی کۆمەڵایەتی زمانی نێوان چینە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگای نیە (بۆ وێنە زمانەکانی جاوەیی بۆ خاوەندار بوون لە سیستەمگەلە ئاڵۆزانە بە ناو بانگن).

لەو شتەی گوتمان بەو ئەنجامە دەگەین کە زمانێك بە هۆی تایبەتمەندییە ستراکتۆرییەکانی خۆی، بە هۆی ژمارە و چییەتی وشەکانی، بە هۆی خاوەنداری لە خەزێنەی ئەدەبی و میراتی کولتووری دەوڵەمەند و یان پەیوەندیداربوون و وابەستەبوونی بە مەزهەبێکی بەرزی ئاسمانی، نابێتە جیهانی. زمانێك تەنیا بە هۆی هۆکارێکی بەرچاوەوە دەتوانێ ببێتە زمانێکی نێونەتەوەیی. توانایی سیاسی خەڵکەکەی، بە تایبەتی هێز و توانای سەربازی ئەوان. مێژوو پێداگری لە سەر ئەم هۆیە دادەگرێ. بۆچی زمانی یۆنانی دوو هەزار و پێنج سەد ساڵ لەوەو پێش لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناڤین دا بوو بە زمانێکی نێونەتەوەیی؟ بە دڵنیاییەوە هۆی ئەم دیاردەیە فەلسەفەی بەرزی ئەفلاتوون و ئەرەستۆ و شانۆنامە دەگمەن و بەرزەکانی سوفوکێل و ئاخیلووس نەبووە. رەنگە باشتر وابێ کە وەڵامی ئەم پرسیارە لە شمشێرە تیژ و نێزە تیژەکانی سوپای ئەسکەندەری مەزندا بدۆزینەوە. بۆچی خەڵك لە سەردەمی زێرینی کۆماری رۆمدا لە سەرانسەری ئەورووپادا بە زمانی لاتینی قسەیان دەکرد؟ دەتوانی ئەوە لە لۆژیۆنەکانی رۆمی بپرسی. بۆچی زمانی عەرەبی لە ئاستێکی بەریندا لە باکووری ئەفریقا و رۆژهەڵاتی ناڤیندا

کەڵکی لـێوەرگیراوە؟ پەرەسەندنی ئیسلام بە هۆی سوپای جەهانگیری مورەکانتان لە بیر نەچێ.(عەرەبەکانی مەغریب { باکووری ئەفریقا }). فەڕەنسا، ئیسپانیا و پورتوگالیەکان چۆن گەیشتنە ئەمریکا، ئەفریقا و رۆژهەڵاتی دوور؟ سیاسەتی داگیرکەرانەی مەلەکی و سوڵتانەکانی سەردەمی رێنسانس بخوێننەوە و ئەوەی کە سیاسەتەکان بە چ شێوەیەك بە هۆی سوپا و هێزی دەریایی ئەم وڵاتە بە بێ هیچ بەزەیی و رەحمێك بەڕێوە دەچوو. بێرتراند راسێل فەیلەسووفی گەورەی ئینگلیزی لە یەکێك لە بابەتەکانیدا بە تانە و بەریەتییەوە دەنووسێ: "دەکرێ مێژووی زمانی جیهانی لە رێگای مێژوونووسی گەورەی سەرکەوتنانەی سەرباز و شەڕکەرەکانی قسەکەر و ئاخاوتنکەری ئەو زمانە بۆ هەموو ناوچە جۆراوجۆرەکانی جیهان پەیسەری بکرێ".

لەگەڵ هەموو ئەوانەدا ئەوە بێ ویژدانی دەبێ ئەگەر هێز و وزەی پیتاندخانەکان و رادەی ورەی سەردارەکانی شەڕی وڵاتێك یان نەتەوەیەك تەنیا بە هۆکاری پەرەسەندن و باڵادەستبوونی جیهانی زمانی بزانین. لە قۆناغێك لە مێژوودا، مەغۆلەکانیش نیوەی ئاسیایان داگیر کرد و یەك دوو سەدەیەك دەسەڵاتداریان بە سەر ناوچە داگیرکراوەکاندا کرد، بەڵام تەنانەت لە سنوورێکی بەرتەسکیشدا نەیانتوانی زمانی مەغۆلی پەرە پێ بدەن. رەنگە بکرێ بڵێین هێزی سەربازی دەتوانێ رۆڵی بان سنووری زمانێك بچەسپێنێ، بەڵام درێژەی ژیانی ئەو لە دەرەوەی سنوورەکانی نەتەوەیی و خێڵەکی ئەو، لە دەست دەسەڵاتی ئابووری و کولتووری لایەنگری و پشتی بڵاوبوونەوەیەتی. بە تایبەتی ئەم پرسە لە سەدەی بیستەمدا و لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای ئامرازەکانی پەیوەندی گشتی، لە تێلدان (تێلگراف)، تەلەفۆن، و رادیۆ گەشەکردنێکی زۆرتری بە خۆوە بینیوە. هێزی راگەیاندنەکان لە سەد ساڵی دواییدا گەشەیەکی بەرچاوی هەبوو و تەواوی سنووری جوگرافیە بەزاندووە. شەپۆلێکی تازەی پیشە سازی لە جیهان دا (بریتی لە فیلمە سینەماییەکان بە فرۆشتنێکی میلیاردییەوە، گەلێك یاری کۆمپیوتەری و شریتە پڕ فرۆشەکانی مۆسیقا) و پێشکەوتنی رۆژ لە دوا رۆژ لە بواری زانست و تەکنەلۆژیادا، رۆڵی هەڵکردنی زمانی نێونەتەوەیی لە رابردوو پڕ رەنگتر کردووە و لەم ناوەدا زمانی ئینگلیزی بە گێڕانی رۆڵی بەهێز لە هەندێك بواری کولتووری زانستی پشوودانی جیهانیدا چانسی یەکەمی وەك زمانی جیهانی بەدەست هێناوە. دۆخی زمانی ئینگلیزی لە ئاستی جیهانیدا لە

راستیدا ریشەی لە هەوڵ و تێکۆشانە داگیرکەرانەکانی ئەم وڵاتە لە سەدەی نۆزدەدا و روودانی شۆڕشی پیشەسازی لەو وڵاتەدا لە سەدەی هەژدەدا هەیە. سیاسەتە ئێمپیریالیستییەکانی ئینگلیز، زمانی ئەو وڵاتەی لە گەلێك شوێنی دوورەدەستی جیهان بڵاوکرد و بە واتایەکی دیکە دۆخەکە بە جۆرێکی لێهات کە لە کۆتایی ئەم سەدەیەدا خۆر هیچکات بۆ وتەبێژانی ئەم زمانە ئاوا نەدەبوو. ئەم ئامادەبوونە جیهانییەی زمانی ئینگلیزی، لە نیوەی دووهەمی سەدەی بیستەمدا، سەرەڕای کەمبوونەوەی هێز و دەسەڵاتی ئینگلیز، لە لایەن زلهێزی نوێی ئینگلیزیی زمانەکانی جیهان، ئەمریکا، بەهێز بوو.

قازانجەکانی هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانی جیهانی

پێشتر گوتمان وەرگێڕان رۆڵێکی سەرەکی و کاریگەری لە پێکهاتنی پەیوەندی تاکەگەلێکدا هەیە کە بە گەلێك زمانی جۆراوجۆر لە ماوەی چەند هەزار ساڵی دواییدا گێڕاوە، کاتێك دەسەڵاتداران یا خود سەفیرەکانی وڵاتە جۆراوجۆرەکان بە گەلێك زمانی جۆراوجۆر دیدار و سەردانی یەکتری دەکەن بوونی وەرگێڕێك پێویستە. بەڵام لە وڵاتێکدا کە لە رەهەندی زمانەوە تووشی فرەزمانی بووە و دوو، سێ یا ژمارەیەکی زمانی دیکە لەوێدا قسە کەریان هەیە ئایا بوونی وەرگێڕێك لە گشت دیالۆگەکانی تاکەکان بە زمانە جۆراوجۆرەکان شتێکی نەشیاو و گونجاوە؟ بێگومان وەڵام نەرێیە. دوو زمان بوون یا چەندزمان بوون رێگاچارەیەکە بۆ چارەسەرکردنی ئەم گرفتە. ئەگەر منداڵان لە تەمەنێکی گونجاوی فێربوونی زمان، بە سەر دوو یا سێ زمانی سەرەکی وڵاتەکەیاندا زاڵ بن گرفتەکە خۆی لە خۆوە چارەسەر دەبێ. بەڵام چارەنووسی وڵاتێکی وەکو هیند چیە کە لەودا گەلێك زمان لەگەڵ یەکتری لە پەیوەندیدان؟

ئەم گرفتە تاڕادەیەك بە ناساندنی زمانێك وەك زمانی ناونجی یان زمانی هاوبەش چارەسەر کراوە. هەندێکجار زمانێکی ناوچەیی رۆڵی زمانی ناونجی دەگێڕێ. زۆرتر ئەم زمانە لە بواری کۆمەڵایەتییەوە کارایی و کەڵکێکی زۆر و فراوانی هەیە و پێشینەیەکی مێژوویی بەرچاویشی هەیە، وەك زمانی چینی ماندارین لە چین(سین). کۆمەڵەکانی دیکەی زمانی کۆمەڵگاکانی دیکەش، بە گەلێك پلە و دەرەجەی جۆراوجۆرەوە لە ئاستی دابین کردنی پێداویستییەکانی رۆژانە فێر دەبن و دەبنە دوو زمانە. هەندێکجاریش پەیوەندی کۆمەڵەکانی زمانی ئەفراندنی

زمانە ئاوێتەبووەکانی لێدەکەوێتەوە، کە لە پاری داهاتوودا بە تێرو تەسەلی باسی لە سەر دەکەین. بەڵام شێوەی زاڵی چارەسەرکردنی ئەم گرفتە لە نیوەی سەدەی دواییدا، قەبووڵ کردنی زمان لە دەرەوەی کۆمەڵگاکانی زمانی ناوچەیی وڵات بووە. زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێهەم بۆ خۆپاراستن لە رووبەڕووبوونەوە نەتەوەیی رەگەزی و هەروەها بە هۆی کاریگەرییە ئابووری، سیاسی و ئایینییە زلهێزەکانی جیهان وایان بە باش زانیوە کە گەلێك زمانی وەك ئینگلیزی و فەرەنسی وەك زمانی ناونجی وڵات بناسێنن. پانتایی جوگرافیایی زمانێکی ناونجی تەواو پەیوەندی بە هۆکاری ژیۆپۆلۆتیك / جوگرافیای سیاسیەوە هەیە.

ئایدیای هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانی ناونجی تەواوی خەڵکی جیهانی لە سەدەی بیستەم و بە تایبەتی لە دەیەی پەنجا بەملاوە هاتۆتە گۆڕێ. بە چەسپانی رێکخراوی نێونەتەوەیی وەك ناوەندی سەرەکی پەیوەندی نێونەتەوەیی لە ١٩٤٥ بەملاوە، گەلێك دامەزراوەی نێونەتەوەیی وەك بانکی جیهانی (١٩٤٥) یۆنیسکۆ و یۆنیسیف (١٩٤٦) رێکخراوی پاك و خاوێنی جیهانی (١٩٤٨) و ئاژانسی وزەی ناوەکی (١٩٥٧) بە کۆمەڵگای جیهانی ناسێندران.

لە ئاستێکی بەرتەسکتردا لە بوار و چوارچێوەی کیشوەرەکانیشدا گەلێك رێکخستنی چەند نەتەوەیی وەك رێکخراوی وڵاتانی بەرژەوەندی هاوبەش و یەکێتی ئەورووپا پێیان نایە گۆڕەپانەوە، پێویستی بە ئامادەبوونی زمانێکی ناونجی بۆ ئاسان کردنی پەیوەندی لە کۆبوونەوەگەلێکی ئەوتۆدا، لە هەلومەرجێکدا هەست پێ کرا کە سیستەمەکانی وەرگێڕان سەرەڕای خەرجییەکی زۆری کەڵکێکی تەواو لەباریشیان نەبوو (ئەوە شتێکی ئاساییە کە چەند زمان وەك زمانی ناونجی ئەم جۆرە ناوەندانە پێشنیار دەکرێن. بۆ وێنە، رێکخراوی نێونەتەوەیی بە زمانی فەرمی — ئینگلیزی، فەرەنسی، ئیسپانی، رووسی و چینی —یەوە دەست بە کاربوو).

هەڵبەت لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا، ئێستاش نیوەی بوودجەی رێکخراوە نێونەتەوەییەکان (بۆ وێنە رێکخراوی نێونەتەوەیی و یەکێتی ئەورووپا) بۆ خەرجی وەرگێڕان تەرخان کراوە، چونکە نەهێشتنی سرویسەکانی وەرگێڕان بەم سانایی و ساکاریەش مەیسەر نیە. هیچ وڵاتێك پێی خۆش نیە زمانەکەی دۆخی نێونەتەوەیی خۆی لە دەست بدا. هەر بۆیە هەڵبژاردنی زمانە

فەرمییەکان هەمیشە یەکێك لە هەستیارترین و خولقێنترین پرسە سەبارەت بە بڕیاردان لە کومیتەکانی پلان دانانی ناوەندە نێونەتەوەییەکان.

پێویستی بە زمانێکی ناوەنجی جیهانی، لە گۆڕەپانی جیهانی و ناوەندە ئاکادیمییە نێونەتەوەییەکانیش زۆر بە توندی هەست پێ دەکرێ. دانوستانێکی بازرگانی یان باسێکی زانستی لە کۆنفرانسێکی ئینتەرنێتیدا لە نێوان نوێنەری وڵاتانێکی وەك سوید، نیجیریا و چین تەنیا بە زاڵبوونی هەر سێکیان بە سەر زمانێکی هاوبەشی نێونەتەوەییدا دەگونجێ، چونکە بوونی وەرگێڕێك لەم ناوەدا نە دەگونجێ و نە توانایی کارایی و کەڵکی هەیە.

لە لایەکی دیکەوە، خەڵکی جیهان ئەمڕۆکە هۆگرییەکی تایبەتیان بۆ سەفەرکردن بۆ دەرەوەی سنوور و کەڵك وەرگرتن لە تەکنەلۆژیای کۆمپیوتەری — بە تایبەتی تۆڕی جیهانی ئینتەرنێت لە دەیەی نەوەد بەملاوە — هەیە. بە پێی بەراوردی پسپۆڕان، لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٢دا زیاتر لە یەك میلیارد سایت و وێبلاکی تاکەکەسی لە سەر تۆڕی جیهانی ئینتەرنێت هەبوو. ئەمڕۆکە بە کەڵك وەرگرتن لە پۆستی ئینتەرنێتی دەکرێ پەیامێکی هاوبەش بۆ سەدان وڵاتی جیهان بنێردرێ.

بەڵێ، بەدەیهاتنی بیرۆکەی بە گووند بوونی جیهانی زەوی زۆر دوور نیە، تەنیا گرفتەکە لەوەدایە کە هێشتا خەڵکی ئەم گوندە بەو شێوەیە کە دەبێ ببێ و نەبێ لە زمانی یەکتری تێناگەن.

مەترسییەکانی ناساندنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانی جیهانی

ناساندنی زمانی سرووشتی نەتەوەیەك یا وڵاتێك وەك زمانی جیهانی گەلێك لایەنی نێگەتیڤی خۆی هەیە، پێدەچێ ئەم باڵادەستبوونە زمانییە، دەبێتە هۆی باڵادەست بوونی فیکری و پراکتیکی خەڵکێك کە ئەم زمانە، زمانی زگماکییانە بە سەر کەسانێکدا کە وەك زمانی دووهەم یا زمانی بیانی فێری دەبن. بۆ وێنە دەوڵەتی ئینگلیز لە سەدەی نۆزدەدا بە خراپ کەڵك وەرگرتن لە ئاگادار نەبوونی دەسەڵاتدارانی وڵاتە دواکەوتووەکانی ئاسیایی و ئەفریقایی بە کەڵك وەرگرتن لە زاراوەگەلی یاسایی زمانی ئینگلیزی و واتاگەلی دوو لایەنەی ئەم زمانە، بە کردەوە لە کاتی پەیماننامەگەلێکدا کە لەگەڵ ئەم وڵاتانە بە زمانی ئینگلیزی

دەبەستران، سەریان بێ کڵاو دەهێشتنەوە و گەلێك جیاوك و ئیمتیازی بەرچاویان بۆ خۆیان دەستە بەر دەکرد. لە لایەکی دیکەوە چەسپانی زمانێکی تایبەتی وەك زمانی جیهانی پێدەچێ ببێتە هۆی بێ هۆگربوونی خەڵك بۆ فێربوونی زمانەکانی دیکە و لە لایەکی دیکەوە ببێتە هۆی زیادبوونی خێرایی نەهێشتن و ونبوونی زمانی کۆمەڵە کەمینەکان. بە پێی لێکۆڵینەوەیەکی سەرژمێرییانە زیاتر لە **٩٥** لە سەدی دانیشتوانی سەر زەوی بە کەمتر لە ١٠٠ زمان لە ناو چوار هەزار زمان لە جیهاندا قسە دەکەن (کریستاڵ، **١٩٩٨: ١٦**). کاتێك تێدەگەین کە تەنیا **٥** لە سەدی ئەوانەی تر بە هەزاران زمانی جۆراوجۆر قسە دەکەن، روون دەبێتەوە کە زۆربەی زۆری ئەم زمانانە، زمانی کۆمەڵەیەکی بچووك لە خەڵکن، کە ئەگەر زمانێك وەك زمانی جیهانی بە لێبڕاوی بچەسپێ، کاتی مەرگیان زۆر زووتر لەوەیە کە چاوەڕوان دەکرێ. هەر لەم هەلومەرجە هەنووکەییەدا، زۆرن ئەوانە پێیان وایە فێربوونی زمانەکان کە هیچ قازانجێکی ئابووری کۆمەڵایەتی سیاسی پەیوەندی بەوانەوە نیە کات بە فیڕۆ دانێکی راستەقینەیە و زۆری تر پێیان وایە جیهانێك تەنیا بە زمانێك، ئایدیایەکی بان سرووشتی و بەدیهاتنی ئاشتی و یەکێتی جیهانییە. بۆ کەسانێکی ئەوتۆ، جیهانی تاك زمانی، جیهانی سەردەمی پاکی و جیهانی رۆژەکانی دروستکردنی بورج و قەڵاتی بابلە. هەڵبەت لە بەرامبەردا هەندێك پێیان وایە کەڵك وەرگرتن لە زمانێکی تاك و یەکە هیچ هۆیەکی پاساوهەڵگر و گرەنتی کراو و دڵنیای بۆ بەدیهاتنی تێگەیشتن و دەرکی هاوبەش و دوو لایەنە نیە. هەر وەك لەمەوبەر گەلێك جار لە ماوەی مێژوودا ئەوە بەبەرچاو کەوتووە کە نەتەوە و کۆمەڵەیەك لە ناو وڵاتێکدا بە زمانێکی هاوبەشەوە تووشی گەلێك شەڕی درێژخایەن و خوێناوی لەگەڵ یەکتری بوون (شەڕی جیابوونەوەی ئەمریکا، شەڕی ناوخۆیی ئیرلەندی باکووری) هەروەها ئامادەبوونی لە زمانێك زیاتر لە کۆمەڵگایەکدا هۆکارێکی دڵنیا بۆ تێکهەڵچوون و رووبەڕووبوونەوەی نەتەوەیی و رەگەزی لە ناو ئەو وڵاتەدا نیە. وەك نموونەگەلێك لە هاوژینی ئاشتیخوازانەی ئاخاوتنکەرانی دوو یان چەند زمان لە وڵاتێکدا دەبێ ئاماژە بە فینلەندا، سەنگاپوور و سوویس بکەین.

*** باڵادەست بوونی زمانی (ارجحیت زبانی):**

ئایا کەسانێك کە لە تافی منداڵیدا زمانێك فێر دەبن کە ڕۆڵی جیهانی و نێونەتەوەیی هەیە لە بەراورد لەگەڵ کەسانێك کە ئەو زمانەیان وەك زمانی دووهەم یا زمانی دەرەکی لە تەمەنەکانی لاوبوون یا بەساڵاچوویدا فێر دەبن، جیاوك و باڵادەستی تایبەتیان هەیە؟ بە دڵنیاییەوە وەڵام ئەرێیە. بۆ وێنە کەسێك کە زمانی زگماکییەکەی ئینگلیزی نیە بۆ نووسینی راپۆرت و بابەتەکەی بە زمانی ئینگلیزی دەبێ ماوەیەکی زۆر زیاتر بە بەراورد لەگەڵ هاوکارە ئینگلیزی زمانەکەی تەرخان بکا. لە لایەکی دیکەوە لەسەر زەین بوونی ئەوان بۆ کەڵك وەرگرتنی دروستی زمان، دەبێتە هۆی ئەوە کە لە رادەی داهێنان و لێهاتوویان لە کارەکەیان کەم بکاتەوە. جگە لە زاناگەلێك کە لە کۆمەڵگای زانستی نێونەتەوەییدا، گەلێك بابەت و بەرهەمیان بە زمانێك جگە لە ئینگلیزی دەنووسن لەو مەترسییەدان کە کارەکەیان لە بەرچاو نەگیردرێ.

نموونەیەکی دیکە فەرمانبەرانی لقەکانی ئاسیایی و ئەفریقی کۆمپانیا ئینگلیزی و ئەمریکییەکانن کە زمانی زگماکیان ئینگلیزی نیە و لە بەراورد لەگەڵ هاوکارەکانیان بە تایبەتی لە دانیشتنە رەسمی و سیمینارە بازرگانی و ئابوورییەکان وەك خەڵکی ئاسایی دەڵێن، کەمی دێنن. رەنگە ڕێگاچارەی ئەم گرفتە لە بەڕێوەبردنی سیستەمێکی راهێنانی رێك و پێکی زمانی جیهانی لە ئاستی نێونەتەوەییدا هەر لە هەمان سەردەمی خوێندنی سەرەتایی منداڵی وڵاتە جۆراوجۆرەکاندا بێت. ئەگەر ئەم سیستەمە بە شێوەیەکی دروست و بنەڕەتی کاری خۆی بکات، توانایی زمانی منداڵێکی بۆ وێنە چینی یا رووسی لەگەڵ منداڵێکی ئەمریکای لە بواری زمانی ئینگلیزیدا جیاوازییەکی ئەوتۆیان نابێ.

- **بەسبوونی زمانی (کفایت زبانی)**

ئایا زانینی زمانێکی جیهانی، دەبێتە کوشتنی ئەنگیزەی کەسانێك بۆ فێربوونی زمانەکانی دیکە؟ بەڵگە و ئارگیۆمێنە جیهانییەکان دیاردەیەکی ئەوتۆ تەئید دەکەن. نەبوونی ئەنگیزە بۆ فێربوونی زمانێك جگە لە ئینگلیزی، بە شێوەیەکی پان و بەرین و رۆژ لە دوای رۆژ لە جیهانی هاوچەرخدا بە بەرچاو دەکەوێ. کەمبوونی پارە، کات و ئەنگیزە سێ هۆکاری بنەڕەتی ئەم بێ مەیلی و ئارەزووەن.

هەڵبەت دەکرێ بڵێین لاوازی و کەم و کوڕی سیستەمی فێرکردنی زمانی بیانی لە زۆربەی وڵاتانی جیهانیشدا رۆڵێکی بەرچاوی لە دەرکەوتنی ئەم گرفتەدا هەبووە. بۆ وێنە گرانت تۆرنتێن لێکۆڵەری کەنەدی لە ساڵی ١٩٦٦دا تۆژینەوەگەلێکی ئەنجام داوە کە نیشانی دەدا لە سەدا نەوەد کۆمپانیای بازرگانی بەلجیکا، هۆلەندا، لۆکسمبۆرگ و یۆنان گەلێك کارگێڕیان هەیە کە دەتوانن جگە لە زمانی زگمانی خۆیان بە زمانەکانی دیکەش قسە بکەن، لە حاڵێکدا سی و هەشت لە سەدەی کۆمپانیاکانی بریتانی گەلێك کارگێڕیان هەیە کە جگە لە ئینگلیزی، بە سەر زمانێکی دیکەدا زاڵ نین. لە ئوستراڵیاش ئێستایابانی وەك یەکەمین زمانی بیانی و لە ئەمریکا و ئینگلیز، ئیسپانیایی وەك یەکەم زمانی بیانی فێر دەکرێ بەڵام هێشتاش رێگایەکی زۆر بۆ چوونەدەرەوەی قسەپێکەرانی زمانی ئینگلیزی لە دوورەپەرێزی و پەراوێزبوونی زمانەکانیاندا هەیە. (کریستاڵ، ١٩٩٨: ١٨)

*** خێرایی مردنی زمان:**

ئایا ناساندن و چەسپانی زمانێکی جیهانی، دەبێتە هۆی خێرایی نزمبوونەوەو نەمانی زمانە کەمینەکان؟ دەبێ ئەوەمان لە بەرچاو بێ کە پڕۆسەی باڵادەستبوونی زمانێك و لە ناوچوونی زمانێکی دیکە پێشینەیەکی هێندە دوور و درێژی نیە و تەنیا پەیوەندی بە پرسی ناساندنی زمانێکی جیهانییەوە نیە. هیچ کەس نازانێ بە دروستی تا ئێستا چەند زمان لە جیهاندا بێدەنگ بوون و بە واتایەکی دیکە تووشی مردنی زمانی بوون، بەڵام گریمانەی ئەوە دەکرێ کە ژمارەی ئەوان زیاتر لە چەند هەزار دانە بێ. زۆربەی کاتەکان مردنی زمانی تەنیا، بە هۆی خۆبەدەستەوەدانی نەتەوەیەك لە بواری کولتووری و زمانییەوە بە نەتەوەی باڵادەست و زاڵ دا روویداوە. وا مەزندە دەکرێ کە زمانە ناوچەیی و نەتەوەییەکانی ئەمریکای باکووری، بەرازیل، ئوستراڵیا، ئەندۆنزیا و هەندێك بەشی ئەفریقا هەر بەم هۆیەوە لە ناوچوون. لێکۆڵەرەکان لەو باوەڕەن کە لە نزیك بە سێ تا چوار هەزار زمانی جیهان، لە سەدا هەشتایان تا کۆتایی سەدەی بیست و یەك بێدەنگ دەبن و لە گۆڕەپاندا نامێنن. ئەگەر ئەم رووداوە ناخۆشە رووبدات بە دڵنیایەوە تراژیدیایەکی کولتووری دەبینین. کاتێك زمانێك دەمرێ

خەزێنەیەکی گرانبەها لە فۆلکلۆر، ئەفسانە، گۆرانی، داب و نەریتی کۆن و ئایینی و گەلێك پەند کە بەرپەرچدەرەوەی تێڕوانینی تایبەتی قسەکەرەکانی ئەو زمانە بووە دەنێژرێ و نامێنێ.

بە خۆشییەوە لە ماوەی ئەم ساڵانەی دواییدا گەلێك ناوەند لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی دنیادا سامانیان بە بزاڤی زمانەکان کە لە مەترسی مەرگدابوون داوە کە دەکرێ لە ناو ئەوانەدا ئاماژە بە لێژنەی پاراستنی زمانەکانی مائۆری لە نیوزلەندا، رێکخراوی پاراستنی زمانە ناوچەییەکانی ئوسترالیا و ئەنجوومەنی پاراستنی زمانەکانی سوورپێستەکانی ئەمریکا و کەنەدا بکەین.

جگە لەوە، لەم ساڵانەی دواییدا لەگەڵ گەشەکردنی بزاڤە جوداخوازەکان و نەتەوەییەکان شەپۆلێکی دیکەی تازەمان لە لایەنگری لە زمانە کەمینەکان بینییەوە. لە راستیدا لە هەندێك شوێنی جیهاندا ئەوە بە بەرچاو کەوتووە کە لە جیاتی یەکێتی زمانی، بەرەو لەبەریەك هەڵوەشان و جیابوونەوەی زمانی راکێشراوە، بۆ وێنە دەتوانین لە سەر یوگوسلافی پێشوو قسە بکەین. بۆ ماوەی چەندین دەیە، خەڵکی پارێزگاکانی یۆگوسلافیا بە زمانی هاوبەشی سیربۆ — کرات قسەیان دەکرد بەڵام دوای سەربەخۆیی کۆمارە جۆراوجۆرەکانی ئەم وڵاتە لە دەیەی نەوەددا، سیربەکان بە زەق کردنەوەی تایبەتمەنییەکانی ئاخاوتنی ئەو زمانەی کەڵکیان لێوەردەگرت ئەویان وەك زمانی سیربی ناساند. بۆسنی و کرواتیەکانیش هەر بەمشێوەیە زمانی خۆیان بە بۆسنیایی و کرواتی راگەیاند.

دۆخێکی تاڕادەیەك ئاشتیخوازانەی هاوشێوەش لە وڵاتانی سکاندیناویدا هەیە. زمانەکانی سویدی، نەرویجی و دانیمارکی جیاوازییەکی ئەوتۆیان لەگەڵ یەکتردا نیە و بە شێوەیەکی بەرچاو دەتوانن لە یەکتری تێبگەن، بەڵام تەنیا بە هۆی شووناسی جیاواز و هەڵاوارتەی خەڵکی ئەم سێ وڵاتە وەك زمانە جیاوازکان دەناسرێن.

زۆر جار دەڵێن شووناسی نەتەوە — کولتووری لەگەڵ چەسپانی زمانی هاوبەشی جیهانی پێك ناکۆکە. بەڵام دۆخێك هەیە کە لەودا شووناسی نەتەوە — کولتوور و زمانی هاوبەش بە بێ ئەوەی کە پێك ناکۆکی و دژایەتییەکان لەگەڵ یەکتریدا هەبێ، هاوژینییەکی ئاشیخوازانەیان هەیە. بۆ وێنە ئەم دۆخە لە کۆمەڵگایەکی دوو زمانیدا بە بەرچاو دەکەوێ.

کۆمەڵگایەك کە لەودا زمانێك، زمانی ناوچەیی و نەتەوەیی ئەو وڵاتەیە و زمانێکی دیکە زمانی هاوبەشی جیهانییە.

هەڵبەت ناکرێ ئەوە رەت بکەینەوە کە پەرەسەندن و بڵاوبوونەوەی زمانێکی جیهانی دەتوانێ بە شێوەیەکی کاریگەر ستراکتۆری رێزمانی و وشەگەلی زمانەکانی دیکەی جیهان تووشی گۆڕان و گۆڕانکاری بکات. یەکێك لەو وڵاتانەی کە زۆر بە سەختی لە سەر ئەم پرسە هەستیارە وڵاتی فەرەنسایە کە لەودا یاسای زمانێکی توند و ئەستەمی لە دژی ئەو شتەی کە لە لایەن سامانبەخشانی پاڵاوتنی زمانی فەرەنسا، "شوێنەوارە ناحەز و نانۆڕمداری زمانە بیانییەکان" — بە شێوەیەکی بەرچاو زمانی ئینگلیزی — پێ دەگوترێ دانراوە. بە پێی یەکێك لەم یاسایانە کەڵك وەرگرتن لە وشەگەلی ئینگلیزی لە نامە ئیدارییەکاندا بە تەواوی قەدەغەیە و سزای پارەی هەیە تەنانەت ئەگەر ئەم وشەگەلە بووبنە زاراوەگەلێکی نێونەتەوەییش. بۆ وێنە زانایانی زانستەکانی کۆمپیوتەر دەبێ لە جیاتی وشەی جیهانی کۆمپیوتەر لە ناو بابەت و نووسراوەکانی خۆیاندا کەڵك لە وشەی ناباوی Ordinateur وەرگرن. سەیر لەوەدایە کە ئەم وشانە بەرووالەت ئینگلیزییانە، ریشەی لاتینیان هەیە و لاتینیش هەروەك بێگومان دەزانن دایکی زمانی فەرەنسایە.

ئایا ئاستەنگێك دەتوانێ ببێتە لەمپەرێك لە سەر رێگای زمانێکی سرووشتی، بۆ وێنە زمانی ئینگلیزی ببێتە زمانێکی جیهانی؟ وەڵامی ئەم پرسیارە بەڵێ و ئەرێیە، هەر وەك لە سەدەکانی رابردوودا لاتین و فەرەنسا پلە و پێگەی خۆیان وەك زمانێکی جیهانی لە دەست دا. ئاساییە ئەگەر باڵادەستبوونی زمان بە پلەی یەکەم بە پرسێکی سیاسی بزانین، ئەوکات روودانی گۆڕانکاری و ئاڵوگۆڕ لە بواری هێزە هاوشانە جیهانییەکان دەتوانێ ئەنجامی گۆڕانی زمانی جیهانی هەبێت. لە گەلێك کتێبدا — بۆ وێنە کتێبە زانستییە فانتازیاییەکان — دا پێش بینی داهاتوویەك کراوە کە لەودا زمانی جیهانی، زمانی چینی، عەرەبی و یان تەنانەت زمانە بیانییە ئاسمانی(فضایی)یەکانە. هەڵبەت دەبێ سەرەڕای گریمانە لاواز و خەیاڵ و فانتازیا بێ بنەماکان، دان بەوەدا بنێین کە زمانی ئینگلیزی ئێستا دۆخێکی هێندە لەبار و قاییم و باشی لە جیهاندا هەیە کە ئەو زۆر دوورە تەنانەت بە رووخانی ئیمپراتۆری ئەمریکا و یان بۆ وێنە گۆڕانی ئینگلیز بە داگیرکراوی یەکێك لە وڵاتە نا ئینگلیزییەکان تووشی لاوازی و کەم و

کورتی بێ. بەڵام ئەگەرێکی دیکە، پێشکەوتنی پیشەسازی وەرگێڕانە — بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی و کەرەسەی وەرگێڕان (ماشین ترجمە) . پێدەچێ ئەگەر زانایان کەرەسەیەکی دیکەی وەرگێڕانی کامڵ و پوختیان دەست بکەوێ، ئیدی هەست بە پێویستی فێربوونی زمانی جیهانی ناکرێ. هەڵبەت سەرەڕای پێشکەوتنە خێرا و بەرچاوەکان لەم بوارەدا، بە تایبەتی لە ماوەی دەیەی نەوەددا بە سەرنجدان بەو کەم و کوڕییانەی هەیە و بە تایبەتی پێویستی پێناسەی هەندێك زمانی تایبەت بۆ لۆگۆس (هۆش)ی دەستکرد، پێناچێ گەیشتن بە کەرەسەیەکی وەرگێڕانی ئاڕمانی و کامڵ بەم زووانە گونجاو بێ.

لەوەڕا کە ئێستا زمانی ئینگلیزی بە بێ هیچ رکابەرێکی جییدی تەنیا زمانێکە کە لە ئاستێکی زۆر بەربڵاو و بەرین و زۆر کاریگەرداردا خەڵکی جیهان کەڵکی لـێوەردەگرن. لە لاپەڕەکانی دیکەی ئەم پارەدا، رەهەند و لایەنە جۆراوجۆرەکانی ئەم زمانە وەك زمانی جیهانی تاو توێ دەکەین.

ئینگلیزی، زمانی هاوبەشی جیهانی؟

یەکێك لە یەکەمین کتێبەکان کە لەودا ئایدیای هەڵبژاردنی زمانی ئینگلیزی وەك زمانێکی جیهانی، تێیدا هاتۆتە بەرباس، کتێبی ***کاریگەری زمان*** بەرهەمی ئێم. فالیکە. ئەم کتێبە لە سەردەمی چاپ و بڵاوبوونەوەیدا لە دەیەی سیدا لەگەڵ پێشوازی سیاسەتوانانی ئینگلیزی و نووسەرە گەورەکانی وەك ئێچ. جی. ڤێلز و بێرنارد شاو رووبەڕوو بۆوە. کتێبی فالیك تێکەڵاوێکی سەیر و نامۆ بوو لە ئایدیا سەرنجڕاکێش و ئەو هەڵانەی کە جێگای باوەڕ نین.

دانەر لە سەرەتای کتێبدا لەگەڵ رەتکردنەوەی ڤێلاپووك و سپرانتۆ وەك بەرچاوترین و زەقترین نموونەکانی زمانێکی دەستکرد، لە بنەڕەتدا ئایدیای داهێنانی زمانی دەستکردی بە شتێك کە پڕاکتیزە ناکرێ و شتێکی منداڵانەیە وێنا کردووە. هەڵبەت بە بڕوای فالیك ڤێلاپووك زمانێکی لۆژیکیترە لە سپرانتۆ، تەنیا لەبەر ئەوە کە یەکێك لە زمانە سەرەکی و بنەمای ڤێلاپووك، ئینگلیزی بووە. بەڵام بە هەر حاڵ نووسەر پێی وایە لە کاتی سەفەرە زۆرەکانیدا بۆ وڵاتە جۆراوجۆرەکان هیچ کەسی نەدیوە کە تەواو بە سەر یەکێك لە زمانە دەستکردەکاندا زاڵ بێ و هەر بۆیە بەو دەرئەنجامە دەگا کە ئەوان پێگەی کۆمەڵایەتییان لە

ئاستی جیهاندا نیە. بە بڕوای فالیك، مەبەستی سەرەکی خەڵك لە فێربوونی زمانێکی بیانی، خوێندنەوەی ئەدەبیات، بینینی شارەکان و وڵاتانی زێدی ئەو زمانە، کەڵك وەرگرتن لە بازرگانی و بازاڕی سەر بە ئەوان و فێربوونی زانست و مەعریفەی نووسراو بەو زمانەیە، کە شتێکی روون و ئاشکرایە زمانە دەستکردەکان هیچکام لەو تایبەتمەندییانەیان کە ناومان بردن.

دانەر لە درێژەدا لە کتێبەکەی خۆیدا، سێ زمانی فەڕەنسا، ئیسپانی و ئینگلیزی بە بەرزترین زمانەکانی جیهان دەناسێنێ و باسی ئەوەی کردووە کە ئینگلیزی بە هۆی ئاسان بوونی دەربڕین و سانابوونی رێزمان و دەستوورەکەی، سەرووتری تایبەتی لە بەرامبەر دوو زمانەکانی دیکەدا هەیە. فالیك لەم کتێبەدا گریمانەیەکی زمانی گەڵاڵە دەکا کە بە پێی ئەو کەسانێك کە بۆ وڵاتەکانی دیکە کۆچ دەکەن پێیان خۆشە زمانێك فێر بن کە لە زمانەکەی خۆیان ساناتر بێ. بۆ وێنە ئەگەر ئەڵمانییەك بۆ رووسیا و یان بۆیابان سەفەر بکا، ناتوانێ بە ئاسانی فێری زمانی رووسی یایابانی بێ بەڵام ئەگەر بۆ ئینگلیز یا ئەمریکا کۆچ بکا زۆر خێرا فێری زمانی ئینگلیزی دەبێ، چونکە لە ئەڵمانییەوە نزیکترە. دواتر فالیك هەندێك بڕیاری گشتی دەر دەکا. بانگەشەی ئەوە دەکا کە لە مێژووی جیهاندا، خەڵکانێك کە بە زمانێك قسەیان کردووە هەرگیز لەگەڵ یەکتری بە شەڕ نەهاتوون (بە ڕوواڵەت ئەو شەڕی نێوان ئاتێن و سپارت، شەڕی نێوان ئینگلیز و ئەمریکا، شەڕەکانی جیابوونەوی وڵاتە یەکگرتووەکان و شەڕی ئۆتریش و ئەڵمانیا بە پرسگەلێك لە دەرەوەی مێژووی جیهانی زانیوە) و یان لە جێگایەکی دیکەدا دەڵێ هۆی یەکیەتی جوولەکەکان لەگەڵ نەتەوەکانی دیکە ئەوەیە کە ئەوان بە زمانی هاوبەشی یەدیش قسە دەکەن (وادیارە فالیك ئاگاداری ئەوە نەبووە کە زمانی یەدیش، پەیوەندییەکی کەمی لەگەڵ وشەکانی عیبریدا هەیە و لە راستیدا ئاخاوتنی باشووری زمانی ئەڵمانیا و ئۆتریشە کە وشە عیبرییەکانی زۆر کەم و دەگمەنن و جگە لەوەش تەنیا مووسایی و جووەکانی ئەڵمانیا و ئۆتریش بەو زمانە قسە دەکەن.) لە کۆتایی کتێبەکەدا، فالیك بە ئاماژە کردن بە هەرێمی بەرین و پانی ئیمپراتۆری زمانی ئینگلیزی (بریتی لە بریتانیای مەزن، ئەمریکا، کەنەدا، ئوستراڵیا، هیند، بەشێکی زۆر لە ئەفریقیا...) بانگەشەی ئەوەی کردووە کە تا کۆتایی سەدە زمانی ئینگلیزی گرنگترین و کاریگەردارترین زمانی جیهان دەبێ، بەڵام ئەم ئینگلیزییە بە هۆی جیاوازییەکانی دەنگ و کەڵك و کاراییان ئینگلیزییەکی ئاوێتە و گۆڕدراو

دەبێ. ئۆتۆیسپیرسن زمانناسی ناوداری دانیمارکی لە ڕەخنەیەك لە سەر ئەم کتێبەدا نووسی بە پێچەوانەی فالیك، ئینگلیزی زمانێکی هێندە ساناش نیە، گوتنی دەنگی ئەو لەگەڵ وشەکانیدا هاوشێوە نیە و دەستەواژەکانی لە نووسینی وشەکانیدا هێندە بەسوود و جێگای دڵخۆشی نیە. یسپیرسن، پێشنیاری فالیك بۆ چاکسازی وشەکانی ئینگلیزی (نموونەگەلێکی وەك کارایی uurk لە جیاتی work، uuud لە جیاتی would) ی لە ڕەهەندی زمانناسی هەڵەوە بەوە دەزانی کە پراکتیزە ناکرێ و پێی وابوو دواجار گرفتی بنەڕەتی ئینگلیزی ڕێزمانی ئاڵۆز و بێ ڕێسای ئەوە. وێڕای ئەوە کە یسپیرسن بە دانانی ئینگلیزی گۆڕدراوی فالیك وەك زمانێکی کەمینەگەر، ئەگەری باو بوونی زمانێکی ئەوتۆی وەك زمانێکی جیهانی بە کز و لاواز زانیبوو. بە هەر حاڵ تێپەڕینی سەردەم سەلماندی فالیك سەرەڕای کۆمەڵێك هەڵە، پێش بینبیەکی دروستی لە سەر داهاتووی ڕوون و سەرکەوتووی زمانی ئینگلیزی هەبووە. بە باوەڕی زۆرێك لە خەڵکی، ئایدیای جیهانی بوونی زمانی ئینگلیزی بە کردەوە خەریکە بەدی دێ. زۆر کەس لەوەش زیاتر پێیان ڕاکێشاوە و پێیان وایە لە سەرەتای دەیەی نەوەدەوە زمانی ئینگلیزی بە سەلماندنی ڕۆڵی زاڵ و باڵادەستی خۆی لە تۆڕی جیهانی ئینتەرنێتدا، بە کردەوە پلەی خۆی وەك زمانێکی جیهانی سەلماندووە. هەڵبەت بە ئاوڕدانەوە لە پێشکەوتنە سیاسی و پەرەسەندنە ئابوورییەکانی نەتەوە ئینگلیزییەکان ئەو شتە زۆریش سەرسوڕهێنەر نیە. بە پێی مەزندە کردنێکی ڕادیکاڵانە، ئەو کەسانەی کە زمانی ئینگلیزی زمانی زگماکییانە زیاتر لە ٤٠٠ میلیۆن و کەسانێك کە وەك زمانی دووهەم کەڵك لە ئینگلیزیان وەردەگرن نزیکەی ٣٥٠ میلیۆن کەسن و هەروەها پێش بینی ئەوەش دەکرێ کە زیاتر لە ١٠٠ میلیۆن کەسیش وەك زمانێکی بیانی بە فێربوونێکی تەواوەوە کەڵك لە زمانی ئینگلیزی وەردەگرن. ئاماری دروست، باس لە زیادبوونی چل لە سەدای ئەو کەسانەی کە فێری زمانی ئینگلیزی دەبن لە دەیەی پەنجا بەملاوە دەکا. لە مەزندە کردنە بوێرانەییەکانی دیکەدا کە لەواندا قسەکەرانی نیوە کارامە زمانی ئینگلیزی، ئەو کەسانەی کە تەنیا بە سەر یەکێك لە لێهاتوویەکانی تێگەیشتنی، بیستن و ئاخاوتندا زاڵن، و کەسانێك کە تەنیا لە ئاستی خوێندنەوەی گۆڤار و دەقەکاندا زمانی ئینگلیزی دەزانن، هەروەها باسیان دەکرێ، حەشیمەتی ئینگلیزی زمانی جیهانی پتر لە یەك میلیارد کەس مەزندە دەکرێ. ئەم جیاوازی سەر ژمێرییانە لە نێوان دوو ڕوانگەی خۆپارێزانە و

نەترسانەیە لە هەموو شتێك زیاتر جیاوازی لە بەراوردکردنی ژمارەی ئینگلیزی زمانەکانی هیند (ئینگلیزی بە دووهەمین زمانی ئەم وڵاتە یەك میلیارد کەسیە دادەنرێ) و چین (وڵاتێك بە حەشیمەتی پتر لە یەك میلیارد کەسەوە، کە هۆگری ڕۆژ لە دوا ڕۆژیان بۆ فێربوونی زمانی ئینگلیزی لەودا بە بەرچاو دەکەوێ)ەوە سەرچاوە دەگرێ.

بە پێی بەراوردکردنێکی نافەرمییەوە، نزیکەی ١٠٠ میلیۆن کەس لە خەڵکی چین بینەری هەمیشەیی و بەردەوامی زنجیرە بەرنامەی تەلەفیزیۆنی بی. بی. سی، "Folow me" ن. جێك هیگنێز، نووسەری بریتانی دوای تەواو بوونی نیشتەجێ بوونی بیست ساڵەی لە چین و گەڕانەوەی بۆ ئینگلیز لە بابەتێکدا نووسی: لە ١٩٥٩دا هەموو چینییەك ***کتێبی سوور*** ی ڕێنوێنییەکانی ***مائۆ***یان بە دەستەوە بوو. ئەمڕۆکە لە ساڵی ١٩٧٩دا — بیست ساڵ دواتر — هەموو چینییەك کتێبێکی خودفێرکەری ئینگلیزی پێیە." (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٦٠)

بێننە بەرچاوتان تەنانەت ئەگەر ١٠٪ فێریارانی چینی بە ڕوونی بە سەر زمانی ئینگلیزیدا زاڵ بن ژمارەی فێربووانی زمانی ئینگلیزی وەك یەکەمین زمانی بیانی دەبێتە دوو بەرامبەر. کەڵك وەرگرتن لە زمانی ئینگلیزی وەك زمانی فەرمی و ئیداری یۆنسکۆ و زۆر ناوەندی نێونەتەوەیی هاوچەشن بە هۆکارەکانی دیکەی وروژانی خەڵك بۆ فێربوونی ئەم زمانە دەزانرێ.

ئینگلیزی وەك زمانێکی ئیداری و قسەکردنی ئاسایی لە زیاتر لە شەست وڵاتی جیهاندا کەڵکی لێوەردەگیردرێ و زمانی سەرەکی ٢٠ وڵاتی دنیایە. لە شەش کیشوەری (قارە) جیهاندا زمانی ئینگلیزی ڕۆڵی زمانی سەرەکی یا سەلمێندراوی هەیە. ئینگلیزی زمانی سەرەکی پڕ فرۆشترین ڕۆمانەکانی جیهان، بڵاڤۆکە پڕ تیراژەکان، کۆنترۆڵی ترافیکی ئاسمانی، بازرگانی نێونەتەوەیی، کۆنفرانسە جیهانییەکان، تەکنەلۆژیای پێشکەوتوو، زانیاری دەرمانی، سیاسەت، وەرزش، ڕکابەرایەتی نێونەتەوەیی و مۆسیقای پاپە. پتر لە دوو لە سەر سێی زانایانی جیهان بە زمانی ئینگلیزی بابەت و کتێب دەنووسن، سێ لە چواری نامە جیهانییەکان بە زمانی ئینگلیزی دەنووسرێن. لە سەدا نەودی پەیوەندییەکانی تۆڕی جیهانی ئینتەرنێت لە ڕێگای زمانی ئینگلیزییەوە ئەنجام دەدرێن، بەرنامە ڕاهێنان و فێرکردنەکانی ڕادیۆ ئینگلیزی زمانەکان زیاتر لە ١٥٠ میلیۆن کەس لە ١٢٠ وڵاتی جیهاندا دەیبیستن. زیاتر لە ٥٠٠ میلیۆن منداڵ لە خولی سەرەتایی و پتر لە ٨٠٠ میلیۆن کەس لە خولی خوێندنی ناوەندی و

دوا ناوەندی (بە بێ لە بەرچاوگرتنی چین) لەگەڵ زمانی ئینگلیزی وەك زمانی دووهەم یا زمانی بیانی (دەرەوەیی) ئاشنا دەبن. (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٦)

هەڵبەت روانگە و لێڕوانینی حکوومەتی هەندێك لە وڵاتان بۆ راهێنان و فێرکردنی زمانی ئینگلیزی هێندەش دۆستانە نیە و زۆرجار بە شێوەیەکی راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ تێکهەڵچوون و رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ کارایی زمانی ئینگلیزی لە کۆبوونەوە گشتییەکاندا دەکرێ. هەر وەك گوتمان لە فەرەنسا یاسایەك هەیە کە بە پێی ئەو یاسایە کەڵك وەرگرتن لە زمانی ئینگلیزی لە هەندێك کۆبوونەوە و ئیدارەدا قەدەغەیە و لادان لەم یاسایە تاوانبار برێك پارە وەکونرا بەدواوەیە. لە بەشی فەرەنسی زمانی "کبك"ی کەنەدا، ئاگادارییەکانی پڕوپاگەندە، ناوی دووکانەکان، هێماکانی هاتوچۆ و بە کورتی هەموو شتێك کە بە زمانی ئینگلیزی بوو و یان رەنگ و بۆنی ئینگلیزی لێدەهات گۆڕانی بە سەردا هاتووە، بۆ ئەوەی بە لە پێشکەوتنی ئەم زمانە لەو ناوچەیەدا بگیردرێ. سیاسەتە دوژمنانەییە زمانییەکان لە بەرامبەر ئینگلیزیدا لە ئیسپانیا، ئەڵمانیا، مەکسیك، میانمار، هیند و چەند وڵاتی دیکەش بە بەرچاو دەکەوێ، کە هەڵبەت زۆر جار ئەم هەوڵی بەرگرتنە کاردانەوە و دەرئەنجامێکی بە پێچەوانەی کارگێڕانی ئەوانەی هەبووە.

زمانی ئینگلیزی: روانگەی مێژوویی

لە لێکۆڵینەوەی خەملاّن و کامڵبوونی مێژووی زمانی ئینگلیزیدا زۆرجار بە سێ بەش دابەشی دەکەن. ئینگلیزی کۆن کە لە سەردەمی رابردووەوە تا ساڵی ١١٥٠ لە خۆ دەگرێ” ئینگلیزی ناوەڕاست لە نێوان ساڵەکانی ١٥٠٠ — ١١٥٠ و ئینگلیزی هاوچەرخ لە ١٥٠٠ تاکو ئێستا. رەنگە بکرێ بڵێین مێژووی زمانی ئینگلیزی بە چوونە ناوەوەی سێ خێڵی ژێرمەنی لە ناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی زایینیدا دەستی پێکرد. ئانگلەکان، ساکسۆنەکان و جووتەکان لە ناوچەی دانیماری ئەمڕۆیی و ڕۆخەکانی باکووری رۆژئاوایی ئەڵمانیا لە دەریای باکوور پەڕینەوە و بەم سامانە گەیشتن. دانیشتووانی بریتانیا پێش ئەم هێرش کردنە بە زمانێکی سەلتی قسەیان دەکرد کە بە رواڵەت خێرا جێی خۆی بە زمانی نوێ واتە ژێرمەن (جێرمەن) دا. لەم سێ خێڵە، ئانگلەکان لە ناوچەی باکووری لە چەمی تایمزەوە تا سکاتلەند،

نیشتەجێ بوون و وشەی ئینگلیزی لە ناوی ئەوانەوە وەرگیراوە. لە سەدەی هەشتەمدا بە هێرش کردنی وایکینگەکان بۆ رۆخەکانی بریتانیا زمانە سکاندیناوییەکانیش هاتنە ناو ئەم دوورگەیەوە.

بەمشێوەیە لە ناو وشەگەلی ئینگلیزی کۆندا، گەلێك وشەی لاتینی و سکاندیناوی (نێرسی دێرین) بریتی لە سەر بنەمای ئانگلۆساکسۆنی پرش و بڵاو بۆوە. زۆر وشەی ئینگلیزی دێرین و هاوتای نێرسی کۆنیان لە سەر بەرزتر بوون تووشی رکابەرییەکی قورس بوونەوە. هەندێکجار وشەی نێرسی کۆن پیرۆز دەبوو (وەکو باتر بوونی vindauga بە سەر eagthyrl و گۆڕانی شێوەی هەر دووکیان لە ئینگلیزی هاوچەرخدا بە شێوەی window پەنجەرە) و هەندێکجار وشەی ئینگلیزی (بەرزتربوونی no بە سەر nay) لە هەندێك نموونەشدا هاوشان و هاوتەریبی یەکتری کەڵکیان لێوەردەگیردرا (ill نێرس و sick ئینگلیزی هەر دووکیان بە واتای نەخۆشی) لەگەڵ زاڵبوونی نێرمەنەکان بە سەر بریتانیادا لە ساڵی ١٠٦٦، زمانی فەرەنسیش هاتە ناو دوورگەوە. لەوەڕا کە زمانی فەرەنسا بۆ ماوەی دوو سەدەی زمانی نەجیبزادەکانی ئینگلیز بوو، کاریگەرییەکی زۆری لە سەر زمانی ئینگلیزی بە جێ هێشت. سەدان وشە لەم سۆنگەوە هاتنە ناو زمانی ئینگلیزییەوە و لە بوارە جۆراوجۆرەکانی دەوڵەت، ئایین، یاسا، چێشت لێنان، هونەر، ئەدەبیات و پزیشکیدا کەڵکی لێ وەرگیرا.

بەڵام سەرەڕای تەوژمی زۆر گەورەی وشەگەلێك کە لە لاتین، نێرسی دێرین، فەرەنسا و دواتر لە زمانەکانی دیکەوە هاتە ناو ئینگلیزییەوە، گیان و رۆحی ئەم زمانە هەر هەمان ئینگلیزی سەردەمی ئانگلۆساکسۆنەکان مایەوە. شتێکی کەمتر لە ٥٠٠٠ وشەی دێرینی ئینگلیزی لە گوتار و ئاخاوتنی باوی ئەمڕۆکەدا ماوەتەوە بەڵام هەر ئەوەندە کە کۆڵەکە سەرەکییەکانی ئەم زمانە پێك دێنێ، ئەم وشەگەلە بریتین لە وشەگەلی پەیوەندیدار بە ماڵداری، زۆربەی ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ، زۆربەی راناوەکان، زۆربەی ئامرازەکانی پەیوەندی و کرداری یارمەتیدەرانە کە شیرازەی زمان پێك دێنن. ئەم کۆمەڵانە کۆڵەکەیەك بوون کە گەلێك سەرچاوەی جۆراوجۆر بەوانەوە گرێ دەدرا و دواجار شتێکیان پێك دێنا کە زۆر کەس ئەو بە دەوڵەمەندترین زمانی جیهانی دادەنێن.(کاتسنێر، ١٣٧٦، ٥٤ — ٤٨).

زمانی ئینگلیزی: روانگەی جیهانی

هەندێك كەس پێیان وایە دۆخی هەنووكەیی و ئێستای زمانی ئینگلیزی لە جیهاندا بەرئەنجامی دوو هۆكارە، پەرەسەندنی دەسەڵاتی كۆچبەرانی بریتانی و زیادبوونی بەرچاوی ئەوان لە سەدەی نۆزدەدا و سەرهەڵدانی ئەمریكا وەك زلهێزێكی سیاسی سەربازی ئابووری لە سەدەی بیستەمدا. لە سەدا حەفتای كەسانێك كە ئینگلیزی زمانی زگماكییانە لە ئەمریكادا دەژین. تەشەنەی كولتووری، ئابووری، سیاسی، كۆمەڵایەتی، ئەمریكا لە سەرانسەری جیهاندا، بێ شك هۆكارێكی بەرچاو بووە لە هاتنە بەر باسی زمانی ئینگلیزی وەك زمانێكی جیهانی بە تایبەتی لە ماوەی ئەو دوو دەیەی دواییدا. بێراج كوچێرۆ لێكۆڵەرێكی ئەمریكی لە بابەتێكدا لە ژێر ناوی "ئینگلیزی زمانی بە بێ سنوور" پانتایی زمانی ئینگلیزی لە جیهاندا بە شێوەی نیشاندەری ١ — ٤ وێنا كردبوو. ئەم سێ بازنەیە كە هەر كامێكیان بەرپەرچدەرەوەی شێوەی فێربوونی جۆراوجۆری ئەم زمانە لە شوێنە جۆراوجۆرەكانی جیهاندایە دەكرێ ئەم بەمێشوەیە شرۆڤە بكرێ:

١). بازنەی ناوەوە ئاماژە بە ناوچەگەلێك دەكا كە خواستی زمانی ئینگلیزییە و یان بە تێپەڕینی زمانی ئینگلیزی بۆتە زمانی بنەڕەتی و زگماكی خەڵكی ئەو شوێنە. ئەمریكا، ئینگلیز، ئیرلەندا، كەنەدا، ئوستراڵیا و نیوزلەندا دەكەونە ناو ئەم بازنەوە.

٢). بازنەی دەوری ئەو یا دەرەكی ئاماژە بە وڵاتانێك دەكا كە زمانی ئینگلیزی لەواندا تەشەنەی كردووە و كارایی و كەڵكێكی بەرچاوی هەیە و وەك دووهەمین زمان رۆڵێكی گرنگ دەگێڕێ. نزیكەی پەنجا وڵاتی جیهان دەكەونە ناو ئەم بازنەوە كە لەوان دەكرێ ئاماژە بە هیند، سەنگاپوور، كینیا و نیجیریا بكەین.

٣). بازنەی لە حاڵی فراوان بوونەوە و پەرەسەندندا ئاماژە بە وڵاتانێك دەكا كە زمانی ئینگلیزی لەواندا وەك زمانێكی نێونەتەوەیی بەهایەكی تایبەتی هەیە و سەرەڕای ئەوەی كە رۆڵێكی تایبەتی وەك زمانی زگماك یا فەرمی نیە، بەڵام وەك یەكەمین زمانی بیانی لە ئاستێكی بەربڵاودا فێردەكرێ و فێری دەبن. یابان، چین، یۆنان، لەهێستان و رووسیا نموونەی ئەم وڵاتانەن. سەبارەت بە قسەكەرانی زمانی ئینگلیزی لەو ناوچە و شوێنە جۆراوجۆرەكانی جیهاندا رێژەیەكی ورد و دروست لە بەر دەستدا نیە، بەڵام بە پێی رێژە یا سەرژمێریی

سەرچاوە جۆراوجۆرەكانی وەك ***كتێبی سەرژمێری یۆنسكۆ***ساڵی (١٩٩٥)، ***كتێبی دایرەتولمەعارفی بریتانیكا*** ساڵی (١٩٩٩) دەكرێ بە شێوەیەكی مەزندەكردنی ژمارەی قسەكەرانی زمانی ئینگلیزی لە سەرانسەری جیهاندا بەراورد بكرێ.

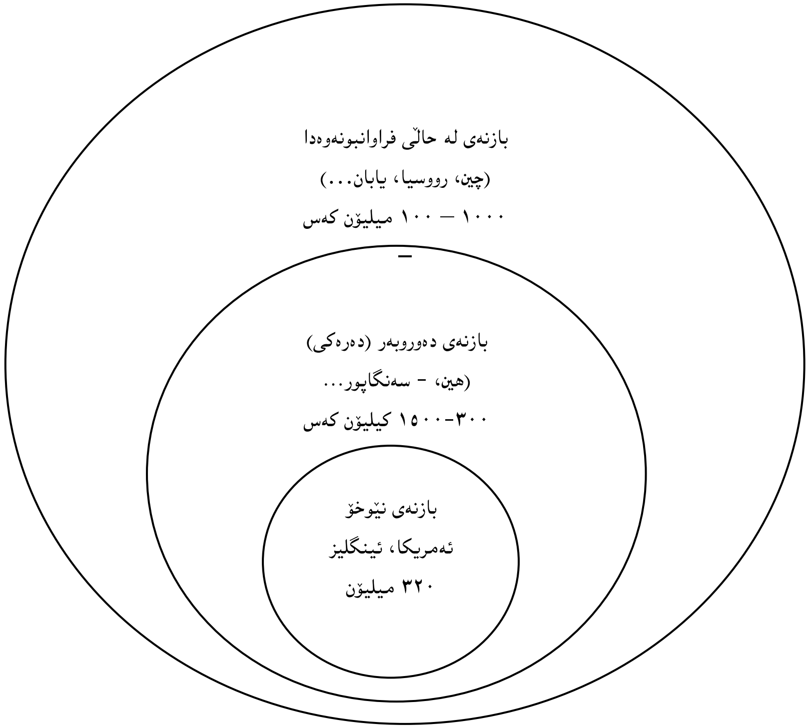

نیشاندەری ١ — ٤: نیشاندەری حەشیمەتی ئینگلیزی زمانی جیهان (كریستاڵ، ١٩٩٨: ٥٤)

هۆکارەکان و پاڵنەرەکانی فێربوونی زمانی ئینگلیزی لە جیهاندا

هەر وەك پێشتریش گوتمان لەگەڵ دەستپێکردنی سەدەی نۆزدەهەم، ئینگلیز بوو بە هێزێکی بێ رکابەر لە بواری بازرگانی، پیشەسازی و ئابووری جیهانیدا. گەشەکردنی ئابووری ئەم وڵاتە لە ماوەی ساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەم دا سەرسوڕهێنەرە، گەشەکردنی ساڵانەی دوو لە سەد کە تەنانەت بە بەراورد لەگەڵ پێوەرەکانی ئەمڕۆییش دا ئایدیاڵ و شیاوی سەرنجن. زۆربەی داهێنانە بەرچاوەکانی ئەم سەدەیە بەرهەمی فیکری و هەوڵی زانایانی ئینگلیزی زمان بوو. پێشکەوتنە سەرسوڕهێنەرەکانیان لە بواری هەڵێنجانو دەرهێنانی بەردی رەش(زغال سنگ)، پیشەسازی گواستنەوە، پەیوەند و کەرەسە ئاوی و هەڵمییەکان لە بواری "دوورگە"دا، بووە هۆی ئەوە کە بریتانیا شانازی نازناوی "کۆمپانیای جیهانی" پێ بدرێ.

پەرەسەندنی ئابووری و پیشەسازی گەلێك دەرکەوتەی تایبەتی لە بواری زمان و ئاخاوتنیشی هەبوو. دە هەزار وشە بە فەرهەنگی وشەی زمانی ئینگلیزی و بە واتایەکی روونتر بە فەرهەنگی وشەی جیهانی لە بواری زانست و مەعریفەوە زیاد بوو. ئەوە سرووشتی بوو کە ئەو بێگانانەی دەیانویست لەگەڵ ئەم داهێنان و ئەفراندنانە ئاشنا بن، مەجبوور بوون فێری زمانی ئینگلیزی بن.

لە سەردەمی ئێمەدا زمانی ئینگلیزی، راگەیاندنی سەرەکی زانستی جیهانی بە تایبەتی لە بوارگەلێکی هاوشێوەی زانستە تایبەتییەکانە و دەست پێڕاگەیشتن بە زانستی رۆژ بێگومان پێویستی بە زاڵبوون و شارەزابوونی تەواو و کامڵ بە سەر ئەم زمانەدایە. لە توێژینەوەیەکدا کە لە ساڵی ١٩٨١ سەبارەت بە کەڵك وەرگرتن لە زمانی ئینگلیزی لە بڵاڤۆکە زانستییەکاندا دەرکەوت کە لە سەدا ٨٥ی بابەتگەلی بیۆلۆژی و فیزیایی، لە سەدا ٧٣ی بابەتە پزیشکی و ٦٩ لە سەدی بابەتگەلی بیرکای بە زمانی ئینگلیزین. لێکۆڵینەوەکانی دواتر لە ساڵی ١٩٩٢ دەریخست کە ئەم رادەیە بە شێوەی پلە بە پلە ٩٠٪، ٨٠٪ و ٧٥٪ زیادی کردووە. لە ساڵی ١٩٩٥ لە سەدا نەوەد لە ١٥٠ بابەتی هەڵبژێردراوی ساڵ کە لە *"کۆکراوەیەکی زمانناسی" Linguistics abstracts"* دا چاپ بوو بە زمانی ئینگلیزی بوون.(کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٦١).

لە بواری راهێنانی زمانی ئینگلیزیش دا دەبێ ئاماژە بەو خاڵە بکەین کە ئەم پیشەیە لە ماوەی پەنجا ساڵی دواییدا بۆتە یەکێك لە پڕ لە لایەنگرانی جیهانی. لە ساڵی ٢٠٠٠دا مەزندەی ئەوە کرا کە زیاتر لە ٨٠٠ میلیۆن کەس لە حەشیمەتی جیهان خەریکی فێربوونی زمانی ئینگلیزین و نزیکەی ٣٠ میلیۆن کەس لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا سەرقاڵی فێرکردنی زمانی ئینگلیزی بە کەسانیترن لە ئاستگەلێکی جۆراوجۆردا.

پەیوەندی نێونەتەوەیی

یەکەمین هەنگاوەکان لە راستای چەسپاندنی زمانی ئینگلیزی وەك زمانێکی هاوبەشی نێونەتەوەیی، دوای شەڕی یەکەمی جیهانی لە ١٩١٨دا هەڵێندرایەوە. ئەوکات ناوەندی تازە دامەزراوی "کۆمەڵەی نێونەتەوەیی" زمانی ئینگلیزی وەك یەکێك لە زمانە فەرمییەکانی کۆبوونەوەکانی خۆی لە تەنیشت زمانی فەرەنسادا ناساند. دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە یەکێك لە بەندەکانی پەیمانی ئاشتی ڤێرسای بوو و لە یەکەمین دانیشتنی رەسمی ئەودا نوێنەری چل و دوو وڵاتی تێدا بەشدار بوون کە نۆ کەسیان، لە وڵاتانی ئاسیایی و ئەفریقاییەوە دەهاتن. لە ساڵی ١٩٤٥ و دوای کۆتایی هاتنی شەڕی دووهەمی جیهانی، رێکخراوی نێونەتەوەیی جێی کۆمەڵەی نێونەتەوەیی گرتەوە. ناساندنی زمانێکی هاوبەش و ناونجی بۆ پێکهێنانی پەیوەندی و دەرەتانی دیالۆگ لە نێوان نوێنەرەکانی وڵاتە جۆراوجۆرەکانی جیهاندا، لەم رێکخراوە نێونەتەوەییەدا ئەولەوییەت و تایبەتمەندییەکی بەرزی هەبوو. دواجار زمانی ئینگلیزی لە تەنیشت چوار زمانی دیکەدا وەك زمانە فەرمییەکانی رێکخراوی نێوەنەتەوەیی ناسران. لەو کاتە بەدواوە زمانی ئینگلیزی لە گۆڕەپانی پەیوەندی نێونەتەوەیی جۆراوجۆر و فرەچەشنی نێونەتەوەییدا، رۆڵێکی بەسوود و کاریگەرداری گێڕاوە. بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بە یەکیەتی وڵاتانی ئاسیای باشووری رۆژهەڵات، وڵاتانی بەرژەوەندی هاوبەش، یەکیەتی ئەورووپا، پەیمانی ئاتلانتیکی باکوور (ناتۆ) بکەین کە ئینگلیزی یەکێك لە زمانە فەرمییەکانی ئەوانە. هەروەها ئینگلیزی تەنیا زمانێکی فەرمی یەکێتی وڵاتانی هەناردنی نەوت (ئۆپێك) و تەنیا زمانی کاری یەکێتی بازرگانی ئازادی ئەورووپایە. بە پێی سەرژمێری کتێبی ساڵی ئەنجوومەنی یەکێتییە نێونەتەوەییەکان، ١٢٥٠٠ ناوەند و ئۆرگانی نێونەتەوەیی لە جیهان دا هەیە. لە

نموونەگرتنێك لە پێنج سەد ناوەند لەم كۆمەڵە دەركەوت، كە لە سەدا ٨٥ی ئەوان واتە ٤٢٤ ناوەند وەك زمانی فەرمی نووسین و كۆبوونەوەكانی خۆیان كەڵك لە زمانی ئینگلیزی وەردەگرن. دوای ئینگلیزی و بە مەودایەكی زۆر، زمانی فەڕەنسی هەیە كە زمانی فەرمی ٤٩ لە سەدەی (واتە ٢٤٥ناوەند)یە. عەرەبی، ئیسپانی و ئەڵمانی تەنیا لە ١٠٪ی ئەم ڕێكخراو و ناوەندگەلەدا وەك زمانی فەرمی كارایی و كەڵكیان هەیە. هەروەها لەم ٥٠٠ ناوەندە، ژمارەی ١٦٩ دانەیان تەنیا وەك زمانی فەرمی كەڵك لە زمانی ئینگلیزی وەردەگرن. هەروەها دەبێ ئاماژە بەو خاڵەش بكەین كە ئەو پانزە لە سەدەی كە كەڵك لە زمانی ئینگلیزی وەرناگرن هەموو ناوەند و دامەزراوەگەلێكی فەڕەنسین.(كریستاڵ، ١٩٩٨: ٧٩— ٨١)

كەڵك وەرگرتن لە زمانی ئینگلیزی تەنیا بە ناوەندگەلی سیاسی زانستی و كولتوورییەوە نەبەستراوەتەوە. ژمارەیەكی زۆر لە فێدراسیۆنە نێونەتەوەییە وەرزشییەكانی وەكو فێدراسیۆنی هاكی ئەفریقا، فێدراسیۆنی تۆپی پێی ئاسیا، یەكیەتی وەرزشكارانی ئاماتۆری ئاسیا و كۆمیتەی ئۆلەمپیكی ئۆقیانووسی، زمانی ئینگلیزیان وەك زمانی فەرمی ڕێكخستنی خۆیان هەڵبژاردووە. لە ئەورووپادا ژمارەی ڕێكخراو و ئۆرگانگەلێك كە كەڵك لە زمانی ئینگلیزی وەردەگرن، بە شێوەیەكی چاوەڕوان نەكراو ڕوو لە زیاد بوونن. "یۆرۆڤپێج"، یەكیەتی بڵاوكەرەوەكانی یێلۆپیجی ئەورووپا (كتێبەكانی ڕێنمایی شوێن و ژمارە تەلەفۆنەكانی شار) زمانی ئەڵمانی، ئینگلیزی، فەڕەنسی، هۆڵەندی، ئیتاالی و ئیسپانی وەك زمانی فەرمی خۆی ناساندووە بەڵام گشت ئارگیۆمێنت و بەڵگەكانی، تەنیا بە زمانی ئینگلیزی چاپ دەبێ و دەپارێزرێ.

شێوەیەكی تەواو جیاوازی دیكە كەڵك وەرگرتنی زمانی ئینگلیزی لە كۆنگرەكاندا، كۆبوونەوە و میتینگە نێونەتەوەییەكانی ڕێكخراوەكانی ئۆرگانگەلێكە كە بەشداربووان لەودا بە گەلێك زمانی جۆراوجۆر قسە دەكەن. یەكیەتی ئەورووپا یەكێك لە نموونە بەرچاوەكانە لەم بوارەدا. بێننە بەر چاوتان كە ئەگەر بڕیار وابێ بۆ گشت زمانەكان كەڵك لە سرویسی وەرگێڕان وەرگیردرێ (فەڕەنسا بە ئینگلیزی، فەڕەنسا بە ئەڵمانی، ئەڵمانی بە رووسی و...) پێویستمان بە ١١٠ سرویس وەرگێڕانی جۆراوجۆرە، كە پێویستە خەرجێكی زۆری بۆ بكرێ. لەگەڵ ئەوەدا كە دۆزینەوەی وەرگێڕگەلێكی پسپۆڕ و شارەزا بۆ سیستەمگەلێكی هێندە پان و بەرین

كارێكی زۆر چەتوون و دژوارە. مێتۆدی كاریگەر و بەسوودی چارەسەری ئەم گرفتە كەڵك وەرگرتن لە زمانێكی ناونجی هاوبەشە. بۆ وێنە ئەگەر وەرگێڕێكی پسپۆڕ و لێزان بۆ وەرگێڕانی لە یۆنانییەوە بۆ فنلەندی نەبێ كەڵك لەم شێوازە وەرگیردرێ كە وەرگێڕێك دەقی یۆنانی بۆ سەر زمانی ئینگلیزی وەرگێڕێ و ئەویتر ئەو دەقە بە زمانی فنلەندی وەرگێڕێ.

زمانی ئینگلیزی لە خۆپیشاندان و ناڕەزایەتی و ڕێپێوانەكانی خەڵكیش لە شوێنە جۆراوجۆرەكانی جیهاندا ڕۆڵێكی گرنگی هەیە كە مەبەستی پێكهێنانی ئەو بەرپەرچدانەوە جیهانییەی ناڕەزایەتییەیان هەیە. خەڵكی ناڕازی لە هەر شوێنێكی جیهاندا كە بیانەوێ ناڕەزایەتی خۆیان لەو دەوڵەتەی كە هەنووكە هەیانە بكەن یان بەرگری لە ئاشتی لە جیهاندا بكەن، گەلێك پلاكارد بە گەلێك درووشم بە زمانی ئینگلیزی لە سەر سەریان ڕادەگرن. نموونەیەكی سەیر لەم بوارەدا لە ساڵی ١٩٩٨ لە هیند ڕوویدا، كاتێك كە خۆپیشاندەران بۆ بەرگری كردن لە زمانی هیندی و دژایەتی لەگەڵ زمانی ئینگلیزی، گەلێك پلاكاردیان بە دەستەوە گرتبوو كە بە زمانی ئینگلیزی لە سەریان نووسرابوو:

Death to English (بمرێ ئینگلیزی!!!)

بڵاوكراوەكان

زمانی ئینگلیزی، زمانی سەرەكی بڵاوكراوەكانە لە ماوەی ئەم چوار سەدەیەی دواییدا. لە سەرەتا سەدەی هەڤدەدا لە چەندین وڵاتی ئەورووپاییدا بڵاوكراوەی بەردەوام چاپ دەبوون، بەڵام سانسۆری زۆر، سەرانەی قورس و گەلێك لەمپەری دیكە ئیزنی گەشەكردنی زۆر كەمیان بە بڵاوكراوەكان لەم وڵاتانەدا دەدا. بەڵام لە بریتانیا شتەكە بە جۆرێكی دیكە بوو. لەم سامانەدا، گەلێك بڵاوكراوەی بەرچاوی پێشكەوتوو هەبوون و یارانی ئەو لە هەمبەر هاوكارە ئەورووپاییەكانی خۆیان دا بەها و بایەخ و ئازادییەكی كردەوەیی زیاتریان هەبوو. بڵاوڤۆكی *ویكلی نیوز* بڵاوكردنەوەی خۆی بە شێوەیەكی ناڕێك و پێك لە ساڵی ١٦٢٢ دەست پێكرد. *لەندەن گازت* لە ١٦٦٦، *ولۆید نیوز* لە ١٦٩٦ هەواڵە گشتییەكانی بە شێوەیەكی تایبەتی و هەوڵ و زانیاری پەیوەندیدار بە پاپۆڕوانی بە شێوەیەكی گشتی و ئاسایی چاپ دەكرد. لە ئەمریكا *بۆستون نیوزلتێر* لە ١٧٠٤، *نیۆیۆرك گازت* لە ١٧٢٥ و *دیلی ئێدوارتایزر* لە ١٧٨٥

کاری خۆیان دەست پێکرد. کۆتایی ئەم سەدەیە هاوکات بوو لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ***تایمز***(١٧٨٨) و ***ئابزروور*** (١٧٩١)بوو. لەگەڵ هەڵوەشاندنەوەی سەرانەی بڵاوکراوەکان لە ساڵی ١٨٥٥، بڵاوبوونەوەی گەلێك ناوی جۆراو جۆری رۆژنامە، هەفتەنامە و مانگنامە بە خێراییەکی بەرچاوەوە زیادی کرد.

بە پێی سەرژمێری ***دایرەتولمەعارفی بریتانیکا***، لە ١٩٩٤ یەك لە سێی بڵاوکراوەکانی جیهان لە وڵاتانێك دا چاپ دەبن کە ئینگلیزی لەوان دا بەهایەکی تایبەتی هەیە و زۆر لۆژیکییە کە گریمانەی ئەوە بکەین زۆربەیان بە زمانی ئینگلیزی بن. بە پێی سەرژمێری پێنج بڵاوکراوەی پڕ فرۆشی دنیا (***نیویۆرك تایمز، واشینتۆن پۆست، واڵ ئێستراێت جۆرناڵ و ساندی تایمز***) بە زمانی ئینگلیزی چاپ دەبن. لە بواری بڵاوڤۆکی پسپۆڕییەوە، رۆڵی زمانی ئینگلیزی تەنانەت لەوەش لە بانترە. لە ژمارەیەکی تایبەتی بڵاوڤۆکی کۆکراوەی بابەتگەلێکی زمانناسی لە ساڵی ١٩٩٥، راگەیاندرابوو کە لە ناو ١٦٠ بڵاوڤۆکی زمانناسی لە جیهان دا نزیکەی لە سەدا ٧٠ یان واتە ١١٠ ناویان بە زمانی ئینگلیزی چاپ دەبن.

پڕوپاگەندە

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم دا، کۆمەڵێك هۆکاری ئابووری و کۆمەڵایەتی و زیادبوونی رکابەرایەتی لە نێوان کۆمپانیا و کارگەکانی رنێوهێناندا، بووە هۆی ئەوە کە پرسی ئاگاداری و پڕوپاگەندە بەهایەکی تایبەتی بەخۆوە بگرێ. لەگەڵ زیادبوونی هێزی کڕینی کڕیار و دابین بوونی دەرەتانی رنێوهێنانی کاڵا بە کۆگایی، دیاردەی پڕوپاگەندە بووە دەرەتان و شیمانەی پیشەیەك بە ئیمکانیاتێکی زۆر بەرتەسکەوە. پرسی پڕوپاگەندە تەنیا تایبەت بە کاڵا بەرهەمهاتوو (رنێوهانین)ەکانی کۆمپانیاکان نەبوو. لە ئەمریکا بڵاوکەرەکان تێگەیشتن کە دەتوانن بە هۆی ئەو پارەی لە ئاگاداری دەستیان دەکەوێ نرخی بڵاوڤۆکەکانی خۆیان تا رادەیەکی زۆر بێننە خوارەوە، ئەمڕۆکە بە شێوەیەکی ناوەندی دوو لە سێی بارستایی بڵاڤۆك — بە تایبەتی لە ئەمریکا — بۆ ئاگاداری تەرخان کراوە. کەڵك وەرگرتن لە زمانی ئینگلیزی لە ئاگاداری و پڕوپاگەندەکان دا زۆر زوو دەستی پێکرد. لە راستیدا یەکەمین ئاگاداری بڵاوکراوە لە مێژوودا هی بڵاڤۆکی ***لەندەن گازت*** لە ساڵی ١٦٦٩دایە. لەگەڵ سەرەتای سەدەی بیستەم و

پەرەسەندنی کەڵك وەرگرتن لە درووشمەکانی پڕوپاگەندە بۆ سەرنج راکێشکردنی کڕیار — کە زۆرتر لە واتاگەل و زاراوەگەلێکی ئاشنای زمانی ئینگلیزی پێك هاتبوون — ئەوە بووە هۆی زەقتربوونی رۆڵی زمانی ئینگلیزی لە دیاردەی پڕوپاگەندەدا. بە پێی سەرژمێرییەکی ئاژانسی نێونەتەوەیی پڕوپاگەندە لە ساڵی ١٩٧٣دا، لە نێوان سی ئاژانسی پڕوپاگەندەی گەورەی دنیا، تەنیا سێ ئاژانس هی ئەمریکا نەبوون (ئاژانسێکی بریتانی و دوو ئاژانسی و دیکەی‌یابانی بوون).

ژاپۆن یەکێك لە بەرچاوترین وڵاتانی نائینگلیزی زمانی دنیایە، کە لە زۆربەی پڕوپاگەندە تەلەفیزیۆنی و رادیۆییەکانی کەڵك لە زاراوە و دەستەواژەی زمانی ئینگلیزی بۆ کاریگەری زیاتر و هاندانی زیاتری بەرخۆرەکان بۆ کڕین و کەڵك وەرگرتنیان وەردەگرێ. بە پێی لێکۆڵینەوەیەك لەیابان دا، زۆربەی بینەران و بیسەرانی ئەم ئاگاداریی پڕوپاگەندانە، لە واتای ئەم رستە و واتاگەلە تێناگەن، بەڵام بە شێوەیەکی نەستانە و لەخۆنائاگادارانە هەست دەکەن لەگەڵ شتێکی باش و جێگای باوەڕ رووبەڕوون.

بەرنامە رادیۆی و تەلەفزیۆنییەکان

لە کریسمسی ساڵی ١٩٠٦دا یەکەم بەرنامەی رادیۆیی بە زمانی ئینگلیزی لە ناوەندێکی بڵاوکردنەوەی رادیۆیی لە ئەمریکادا بڵاوبۆوە. چواردە ساڵ دواتر یەکەم ئێزگەی رادیۆیی لە ئینگلیز دەستی بە کار کرد. لە ماوەی کەمتر لە دوو ساڵ پتر لە دوو سەد ئێزگەی رادیۆیی لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا دەستیان بە کار کرد، کە شەست لە سەدی ئەوان بە زمانی ئینگلیزی بەرنامەیان بڵاودەکردەوە. لە ١٩٩٥دا ژمارەی ئێزگە رادیۆییەکان گەیشتە ٥٠٠٠دانە کە ٤٥ لە سەدیان هی ئەو وڵاتانە بوون کە زمانی ئینگلیزی لەواندا دۆخێکی تایبەتی هەبوو.

دەست پێکردن و پەرەسەندنی تەلەفزیۆنیش بەسەرهاتێکی کەم و زۆر هاوشێوەی ئەوی هەیە. یەکەم بەرنامەی تەلەفزیۆنی لە لایەن کەناڵی بی. بی. سی لە ساڵی ١٩٣٦ لە لەندەن بڵاوبۆوە. ساڵێك دواتر تەلەفزیۆنی ئێن. بی. سی لە ئەمریکا دەستی بە کار کرد و لە ماوەی کەمتر لە ساڵێك، بیست کەناڵی تەلەفزیۆنی لەم وڵاتەدا لە دایك بوون. لە ١٩٩٥دا بە پێی ئامارێکی مەزندەکرن، ژمارەی کەناڵەکانی تەلەفزیۆنی ئەمریکا ١٥٠٠ و ژمارەی دەزگای

تەلەفزیۆنەکانی ئەم وڵاتانە ٢٠٠ میلیۆن دانە پێش بینی دەکرێ کە سریاڵ (زنجیرە دراما)ەکانی ئینگلیزی زمانی کەناڵە تەلەفزیۆنییەکانی ئەمریکا و ئینگلیز زیاتر لە ١٢٠ وڵاتی جیهان بڵاو دەبنەوە. (کریستاڵ، ١٩٩٨: ٨٧– ٨٩).

فیلمە سینەماییەکان

پیشەسازی سینەما لە ساڵی ١٨٩٥ لە فەرەنسا لە دایك بوو و تا بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی ئەم وڵاتە لە ئاستی جیهانیدا قسەی یەکەمی دەکرد.(هەڵبەت بە هۆی مات و بێدەنگبوونی فیلمە سینەماییەکانی سەرەتا ئەم پرسە بە هیچ شێوەیەك نەبووە هۆی رۆڵی بە هێز بوونی زمانی فەرەنسا لە جیهان دا.) دوای شەڕی یەکەمی جیهانی، ئەمریکا بە دامەزراندنی سیستەمی ئەستێرە سازی لە بواری سینەمادا هاتە ناو کایە و رکابەرایەتییەوە و زۆر زوو رکابەرە ئەورووپاییەکانی خۆی وەلانا. *گۆرانی بێژی جاز* یەکەمین فیلمی قسەکەری جیهان لە ساڵی ١٩٢٧ بە زمانی ئینگلیزی دروست کرا. لە ساڵی ١٩٣٢دا، یەکەمین دایرەتولمەعارفی سینەمایی جیهان چاپ بوو. لەو ٤٤ ستۆدیۆیەی کە لەو کتێبەدا ناویان هاتبوو ٣٢ ستۆدیۆیان ئینگلیزی و ئەمریکی بوون (دوانزە ستۆدیۆی دیکەیان ئەڵمانی، فەرەنسی و رووسی بوون) و لە ٣٤٠ دەرهێنەردا کە ناویان هاتبوو، ٣١٨ کەسیان (واتە لە سەدا ٩٤) فیلمەکانی خۆیان تەنیا بە زمانی ئینگلیزی دروست دەکرد.

لە سەرەتای دەیەی هەشتا بەملاوە، سینەمای ئەمریکا بە بەرهەمگەلێکی پڕ خەرج و سەرنج راکێشەوە خۆی بازاڕی سینەمای بە تەواوی خستۆتە ژێر رکێفی خۆیەوە و فرۆشی زیاتر لە سەد میلیۆن دۆلار بۆ فیلمە نائینگلیزیی زمانەکان زۆر لە زیندەخەویێکی دوورە دەست دەچێ. بە پێی سەرژمێری کتێبی فیلم و تەلەفزیۆن دامەزراوەی هونەرە نمایشییەکانی ئەمریکا (BFI)، لە ساڵی ١٩٩٦دا هەشتا لە سەدەی فیلمە بەرهەم هاتووەکان لە جیهان دا بە زمانی ئینگلیزی بوون. لە بواری فیستیڤاڵ و خەلاتی سینەماییش دا، ئۆسکار، گرنگترین خەلاتی سینەمایی جیهان بە فیلمە ئینگلیزییەکان دراوە. تەنانەت لە وڵاتانێکی وەك فەرەنسا، کە بە هۆی سیاسەتی دژە ئینگلیزی ناوبانگێکی تایبەتی و گشتی هەیە پتر لە نیوەی خەڵاتەکانی کەن — گەورەترین فیستیڤاڵی سینەمایی جیهان — لە ماوەی ئەو پەنجا ساڵەی دواییدا بە

فیلمە ئینگلیزییەکان دراوە. لە ماوەی دەیەی نەوەددا، بە پێی تیۆری دەیڤید رابینسۆن — لێکۆڵەر و مێژوونووسی سینەمایی — لە سەدا ٨٥ی دەرامەت و ئەو پارەی لە سینەماکانی جیهان بەدەست دێ هی فیلمە ئینگلیزی زمانەکانی هۆلیوۆد بووە. لە وڵاتەکانی فەرەنسا و ئەڵمانیا دا، سەرەڕای تەواوی سیاسەتەکانی دەوڵەتی بۆ بەرتەسك کردنەوەی نیشاندانی فیلمە ئینگلیزی زمانەکان و بەهێز کردنی بنەمای سینەما نەتەوەیی، تەنیا لە سەدا ٢٥ی ئەو پارەیەی لە فیلمە سینەماکانیان بەدەست دێ بۆ فیلمە نائینگلیزییەکان تەرخان کراوە. کاریگەری سینەما لە سەر خەڵکی جیهان و رۆڵی ئەو لە پانتایی و بەهێزبوونی زمانی ئینگلیزیدا رەنگە بکرێ لەو قسەیەی وێم وێندێرسۆن دەرهێنەری نێوداری ئەڵمانیدا بە روونی دەرك پێ بکەین. "خەڵك رۆژ لە دوای رۆژ زیاتر لە جاران باوەڕ بەو شتە دێنن کە لە سەر پەردەی سینەماکان دەبینن، خەڵك ئەو شتەی کە لە فیلمەکان دا دەیانبینن، دەیان کڕن، کەڵکیان لێوەردەگرن، دەیان پۆشن (لەبەریان دەکەن) و دەی خۆن، سینەما، ئایینی نوێی سەدەی بیستەمە و زمانی سەرەکی ئەم ئایینە ئینگلیزییە."

مۆسیقای خەڵك پەسند

سینەما یەکێك لە دوو پیشەسازییە سەرقاڵکەرە پڕ لایەنگرەکانی سەدەی بیستەمە. ئەویتر مۆسیقای پاپ یا مۆسیقای خەڵك پەسندە. تاکو بەر لە سەدەی بیستەم، لایەنگرانی مۆسیقای تایبەت بە چینی رووناکبیر و ئەشرافی کۆمەڵگا بوو کە لە ساڵۆن و داڵانە رازاوەکان بە جل و بەرگی جێگای شانازییەوە ئامادە دەبوون و چێژیان لە بەرێوەچوونی پارچە مۆسیقا کلاسیکەکان دەبرد. لە سەرەتای سەدەی بیستەم دا لەگەڵ سەرهەڵدانی مۆسیقای جاز کە درێژەی مۆسیقا نەریتی و کۆنی بلووزی کۆیلە رەشەکان بوو، مۆسیقا پێگەیەکی تایبەتی لە لای خەڵك بە گشتی بەخۆ گرت. رنێوهانینی بەربڵاوی گرامافۆن بۆ بازاڕ لە ساڵەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم دا و داهێنانی دەزگای زەبتی دەنگ لە ساڵی ١٩٢٧دا بووە هۆی ئەوەی کە خەڵك بتوانن لە ماڵەوەش گوێ بدەنە مۆسیقای خۆشەویستیان و لە جاران زیاتر هۆگری مۆسیقا بن.

بەڵام خۆشەویستی راستەقینەی مۆسیقای خەڵك و هەمەكی پەسەند لە دەیەی هەشتادا و بە خستنە دەرەوەی راك ئاندرۆڵ روویدا. گۆرانی بێژ و گرووپە ئینگلیزیی زمانەكانی وەك ئۆلیۆس پیرپیسێلی و بێلی هێلی (ئەمریكا) و بیتلێز و رۆلێنگ ئۆستۆنز(بریتانیا) ئاڵاهەڵگرانی بزاڤی جیهانی مۆسیقای راك بوون.

لە ماوەی دوو سێ دەیەی دواییدا رۆڵی دیاریكردنی زمانی ئینگلیزی لە بواری مۆسیقای خەڵك پەسندی جیهان دا دیاردەیەكی حاشاهەڵنەگرە. هەموو وڵاتێك گۆرانی بێژێكی خۆشەویستی خۆی هەیە كە بە زمانی زگماكی خۆی گۆرانی دەڵێ، بەڵام ئەگەر ئەم گۆرانی بێژە بڕیار بدا كە لە ئاستی جیهانیدا ناوبانگ دەربكا هیچ رێگا چارەیەكی جگە لە گۆرانی چڕین بە زمانی ئینگلیزی نیە. گەلێك گرووپی ناوداری وەك مۆدێرن تاكینگ (ئەڵمانیا) ئابا (سوید) و گۆرانی بێژی خۆشەویستی وەك ئانریك ئیگلسیاس (سپانیا) و شەكیرا (كۆلۆمبیا)یی تەنیا بە گوتنی گۆرانی بە زمانی ئینگلیزی توانیا هەڵكەوتوویی و پلەی خۆیان وەك ئەستێرەگەلێكی نێونەتەوەیی لە ناو بازاڕی مۆسیقادا بچەسپێنن. لە دایرەتولمەعارفی مۆسیقای خەڵك پەسندی پەنگۆئێن لە ١٩٩٠دا هاتووە كە لە ٥٥٧ تیپی ناوداری مۆسیقای جیهان، ٥٤٩ تیپ واتە (٩٩٪) بەرهەمەكانی خۆیان تەنیا بە زمانی ئینگلیزی دەخەنە ناو بازاڕەوە و لە ١٢١٩ گۆرانی بێژی ناوداری جیهان، ١١٥٦ كەس (واتە ٩٥٪) تەنیا بە زمانی ئینگلیزی گۆرانی دەچڕن.

سەفەر كردنەكان بۆ دەرەوەی وڵات

خەڵكی جیهان بۆ سەفەركردن بۆ دەرەوەی وڵات گەلێك هۆكاری جۆراوجۆریان هەیە، هەندێك كەس بۆ سەفەری بازرگانی، كۆمەڵێك بۆ رابواردنی و بەسەربردنی پشوودان و هەندێكی دیكە بۆ سەردان و زیارەتی ئایینی، ركابەرایەتی وەرزشی، چالاكی سەربازی و... بەرەو دەرەوەی وڵات بەرێ دەكەون. بە پێی سەرژمێرییەكی رێكخراوی جیهانی گەشتیاری(توریست)، لە ساڵی ١٩٩٨ دا نزیكەی ٥٠٠ میلیۆن كەس لە خەڵكی جیهان سەفەریان بۆ شوێنەكانی دیكەی جیهان هەبووە. هەر بە پێی ئەم ئامارە، ئەمریكا بە زیاتر لە

پەنجا میلیارد دۆلار كە لە پیشەی توریسمی بەدەست دێ سەركەوتووترین وڵاتی جیهانە لەم بوارەدا (دوای ئەمریكا فەرەنسا بە ٢٥ میلیارد دۆلارەوە هەیە).

لە شوێنە توریستییەكانی جیهان دا، تابلۆی زۆربەی دووكانەكان بە ئینگلیزییە. مینۆی رێستۆرانتەكان زۆرتر بە هاوتای ناوی ئینگلیزی چێشتە خۆماڵییەكانە. ئاسانكاری كارتەكانی متمانەیی نێونەتەوەیی وەك ئەمریكێن ئێكسپێرس و مێستر كارت بە زمانی ئینگلیزییە. تەنانەت لە زۆربەی ئەم شوێنانەدا (بە شێوەیەكی بەرچاو وڵاتانی ئاسیای باشووری رۆژهەڵاتی، هیند و كۆمارە سەربەخۆكانی یەكێتی سۆڤییەتی پێشوو) بۆ زمانی ئینگلیزی سواڵ دەكەن.

رێنماییە پاراستنەكان لە فڕینە نێونەتەوەییەكان و سەفەرە دەریاییەكان، زانیاری هۆتێل، تابلۆی ناوی شەقام و شۆستەكان هەموویان بە زمانی ئینگلیزی لە بەر دەستی رێبوارەكان دان. توریستە ئینگلیزی زمانەكان لەم بیست ساڵەی دواییدا بە ئاسانكاری گەلێكی زۆرترەوە لەم بوارەدا رووبەڕوون كە رەنگە بكرێ هۆی گشتی ئەوە بە ئامادەبوونی پڕرەنگ و كاریگەری سەربازیەكانی ئەمریكای و ئینگلیزی، لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا، ئەفریقای ناوەندی، بۆسنی و زۆر شوێنی دیكە بزانین.

ئینتەرنێت

بە پێی ئاماری كتێبی ساڵی ١٩٩٩ *دایرەتولمەعارفی بریتانیكا*، نزیكەی لە سەدا ٨٠ی زانیارییە كۆكراوەكانی تۆڕی ئینتەرنێتی بە زمانی ئینگلیزی بووە. ئەم زانیارییە كۆكراوانە لە لایەن كۆمپانیا و دامەزراوە و رێكخراوگەلێكی وەك كۆمپانیای بازرگانی، كتێبخانە، سرویسەكانی زانیاری و پاراستن، بنكەكانی زانیاری و هەروەها پەیامە ئەلیكترۆنییكییەكان بووە. هەڵبەت بە هیچ شێوە رێسامەندییەك بۆ دیاریكردنی زمانێكی فەرمی بۆ ئینتەرنێت نیە. ئینتەرنێت وەك شاری بێ دەروازە لە لایەن هیچ كەس و هیچ شتێكەوە — لایەنیكەم لە بەرتەسكایی و لە ئاستی جیهانی ئازاد دا — كۆنترۆڵ ناكرێ و هەموو كەس بۆ نووسینی بابەتەكەی بە هەر زمانێك لەم تۆڕەدا ئازادە. بەڵام بە شێوەیەكی گشتی ئینگلیزی بەهای تایبەتی لەم تۆڕەدا هەیە. هەڵبەت ئینگلیزییەك كە لە ئینتەرنێت دا كەڵكی لێ وەردەگیردرێ، كلێكسیۆنێكی نامۆیە لە هەموو جۆر و چەشنێكی ناوچەیی و خۆداهێنەرانەی

زمانی ئینگلیزییە. ئینگلیزی کارگێڕانی نائینگلیزی زمانی ئینتەرنێت زۆربەی کاتەکان پڕ لە هەڵەیە و لە هەندێك نموونەی بەرز و تایبەتیدا، ئەو ئینگلیزییەی کەڵکی لـێوەردەگرن جگە لە خۆیان هیچ کەس لێی تێناگەن. نموونەیەکی ئاشنای ئەو پینگلیشی (ئینگلیسی) (دیارە دەکرێ بە کوردی پێی بڵێین "***فینگلیشی***" و.) یە کە کارگێڕانی ئێرانی بە کەڵك وەرگرتن لە ئەلف و بای زمانی ئینگلیزی و تێکەڵاوێك لە وشەگەلی فارسی و ئینگلیزی لە ژووری گەپ / چات روومەکاندا کەڵکی لـێوەردەگرن و لە راستیدا زمانێکی تێکەڵاوی ئینتەرنێتییە. جگە لەوەش زۆرێك لە ئینگلیزی زمانەکانیش کە زمانی ئینگلیزی زمانی ناوچەیی و زگماکییانە چونکە بەر لەوە تەنیا بە شێوەیەکی زارەکی کەڵکیان لەم زمانە وەرگرتووە، بە دروستی ناتوانن وشە ئەستەمەکانی وشەی ئینگلیزی بنووسن و بە جۆرێك لە جۆرەکان دەکرێ بڵێین زمانی ئینگلیزی لە تۆڕی ئینتەر دا — بە تایبەتی لە بەشی پەیامە ئەلێکتریکییە و ژوورەکانی چات — ئینگلیزی بە نووسینی هەڵە، گەلێك هەڵەی دەستووری و رێزمانی بەرچاو و زەق و هەڵە ئاشکراکانی واتاییە.

لەگەڵ هەموو ئەوانەش دا رۆڵی باڵادەستی و زاڵبوونی زمانی ئینگلیزی لە ئینتەرنێت دا پرسێك نیە کە بکرێ بە سانایی لێی رەت بین. ئەم زمانە چۆن بە سەر ئینتەرنێت دا زاڵ بوو؟ لە کۆتاییەکانی سەدەی شەست دا لە لوتکەی سەردەمی شەڕی سارددا بەرپرسانی ئەو کاتی ئاسایشی ئەمریکا، تۆڕی کۆمپیوتەری ARPANET [1] یان بە مەبەستی پاراستنی زانیاری لە کاتی شەڕی ناوکیدا دامەزراند، کۆمپیوتەرە دامەزراوەکانی دەوڵەتی و راهێنانی ئەمریکا بەم تۆڕەوە گرێدرابوون و تاکەکان دەیانتوانی بە سەردانکردن بەم ناوەندگەلە لە ئەو زانیارییەی مەبەستی بوو بگەڕێ. لە دەیەی هەشتادا لەگەڵ چارەسەر بوونی شەڕی سارد و ئەگەری پەیوەندی دامەزراوە نائەمریکییەکان بەم تۆڕەوە زەمینەی دەستپێکردنی تۆڕی ئینتەرنێتی لەبار و گونجاو بوو. سرووشتی بوو کە ئەم داهێنانە ئەمریکاییە لەگەڵ پەیوەندییە ئەلف و بایەکانی زمانی ئینگلیزی یەك بگرێتەوە و هیچ خەبەرێك لە ژێر و ژوور کردن و تێکەڵ و پێکەڵ کردنی پیتە نائینگلیزییەکان لەم کۆمەڵەدا نەبوو. بە خستنە بەر دەستی کۆدی هەشت پیتی و کۆمەڵەی کاراکتێرە تازەکان لە Latin 1، ئەگەری سەرقاڵبوون بە زمانەکانی

1-Advanced research Project Agency network.

دیکەشەوە لە تۆڕی ئینتەرنێت دا دابین بوو هەرچەندە کە هەروا بەردەوام زۆربەی browser توانایی کەڵك و سوود وەرگرتنیان لە زانیارییەکانی چەند زمانێك دا نەبوو ئەم گرفتە بۆ سیستەمگەلی نووسینی زمانێکی وەك چینی، کۆری، تایلەندی و هیندی بە هۆی ژمارەی زۆرتری کاراکتێرەکان و تایبەتمەندیی ئەستەمتر دەبوو.

لە ئاوریلی **١٩٩٦** کریس هێندێرسۆن زماناسی ئەمریکایی لە بابەتێك دا بە ناوی World, wide, web: 3 English words لە گۆڤاری نیۆیۆرك تایمز دا رۆڵی زمانی ئینگلیزی لە ئینتەرنێت دا بەمشێوەیە وێنا کرد:

... گرنگ نیە کە تۆ رووناکبیرێکی فەرەنسی بی کە بۆ ئاگاداربوون لە چۆن و چوونایەتی داهێنەری ئینتەرنێت بگەڕێی یا مرۆڤناسێکیژاپانی بی کە لە سەر کۆمەڵە تازە دۆزراوەکانی "فسیل"ی پێش مێژوو کۆنجپشکن بی و یان تەنانەت تین ئیجێرێکی میسری بی کە لێکۆڵینەوە لە سەر پێشینەی تێکۆشانی مەجیك جانسۆن بکەی ئینتەرنێت پرسیارەکانی تۆ بە روونی وەڵام دەداتەوە، بەڵام بە مەرجێك تەنیا بە سەر زمانی ئینگلزییدا زاڵ بی.

هەروەها ئاناتۆلی ڤۆرونۆڤ کۆمەڵناسی رووسی لە وتوێژێك دا گوتوویەتی:

لە سەردەمی ئێمەدا و لە چاخی ئینتەرنێت دا، بۆ کەسێکی رووسی دارشتنی دەقێکی وەرگێڕدراوی بەرهەمەکانی دۆستۆیڤسکی بە زمانی ئینگلیزی لە ئینتەرنێت دا زۆر ئاسانترە لە دەست خستنی نوسخەی رووسی ئەو لە کتێب فرۆشییەکان دا.(کریستاڵ، ١٩٩٨: ١٠٧-١٠٩).

هەرچەندە زۆرێك لە خەڵکی دونیا بۆ ئەوە بەداخن کە زمانی زگماکی و دایکیان لە سەر تۆڕی ئینتەرنێت دا نیە، بەڵام ژمارەیەکی زۆریش بۆ ئەوە شادن کە ئامانجی زمانێکی هاوبەشی جیهانی — لایەنیکەم لە بواری سایبرێنتیك دا — خەریکە وەدی دێ. ئەم کۆمەڵە پێیان وایە کە ژمارەیەکی زۆر لەو کەسانەی کە لە ماوەی دەیەی نەوەددا روویان لە فێربوونی زمانی ئینگلیزی کردووە، تەنیا بە مەبەستی ئاشنابوون لەگەڵ چی و چۆنی شێوەکانی تۆڕی جیهانی ئینتەرنێت بووە. بە واتایەکی دیکە هەتا ئینتەرنێت زیاتر پەرە بسێنێ ژمارەیەکی

زۆرتر لە خەڵکی هۆگری فێربوونی زمانی ئینگلیزی دەبن و دۆخی زمانی ئینگلیزی وەك زمانێکی جیهانی لە جاران و پێشووتر زیاتر دەسەلمێندرێ.

ژمارەی کارگێڕانی ئینتەرنێت لە ژمارەی یەك میلیۆن کەس لە ساڵی ١٩٩٠ەوە بۆ بیست میلیۆن کەس لە ساڵی ١٩٩٣ و ٤٠ میلیۆن کەس لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٥ زیادی کردووە. راپۆرتی ئەوە دەدەرێ کە ئەم رادەیە لە ساڵی ١٩٩٦دا مانگانە بە زیادبوونێکی لە سەدا دە هاوکات بووە و وا مەزندە دەکرێ کە تا کۆتایی ساڵی ٢٠٢٠ ئەم رادەیە بگاتە یەك میلیارد کەس.(کریستاڵ، ١٩٩٨: ١١٠)

کەم و کورپییەکانی زمانی ئینگلیزی وەك زمانێکی جیهانی

ساپیر، زمانناسی ناوداری ئەمریکی لە بابەتێك دا لە ساڵی ١٩٢٥ لە رەخنەیەك دا لە توانایی و لێهاتووییەکانی زمانی ئینگلیزی وەك زمانی جیهانی بەمشێوەیە نووسی:

"... دەبێ زمانێکی یارمەتیدەرانەی نێونەتەوەیی ئەوەندەی دەگونجێ و دەکرێ، سانا، رێسامەند، لۆژیکی، دەوڵەمەند و داهێنەرانە بێ، فێربوونی ئەو "زمانە" بۆ کەسێك پێویستی بە کەمترین خەرجی و وردبینی و هەوڵ بێ و زۆرترین و کاریگەردارترین کارایی و کەڵك بۆ تاك لە خۆ بگرێ. نموونەی زمانێکی ئەوتۆ دەبێ زمانی بیرکاری بێ کە بە کەڵك وەرگرتن لە مێتۆدەکانی بیرکاری رووداو و پەیوەندییە روون و دیارەکانی نێوان رووداوەکان دەردەبڕێ. رەنگە ئەوە ئایدیاڵی بێ کە نەکرێ سانابوونی بەدەست بێ، بەڵام ئەوە بۆ بەدەست هێنانی شتێکی ئایدیاڵ نیە، بۆ دیاریکردنی رەوتن. ئێستا وەرن زمانی ئینگلیزی لە رەهەندی سانابوون، رێسامەندی، لۆژیکی، دەوڵەمەندی و داهێنەربوونەوە بخەینە بەر لێکۆڵینەوە. روون و ئاشکرایە کە زمانی ئینگلیزی گەلێك ئەستەمی و ئاڵۆزی ستراکتۆری زمانی ئەڵمانی یا لاتینی نیە، بەڵام ئەوە زۆر گرنگ نیە. رەنگە لە پلەی یەکەم دا لەو راستییە تێبگەین کە زمانی ئینگلیزی گەلێك رێژەی رێزمانی ئەستەمی لە چاو ئەو دوو زمانەی ناومان بردنی نەبێت ئەوە ئارامبوون و هێدی بوونێکی رێژەیی بە فێرخوازان بدات. بەڵام لەگەڵ تێپەڕبوونی کات، تاك لەوە تێدەگا کە ئینگلیزیش ئەستەمییەکانی تایبەت بە خۆی هەیە. بۆ وێنە لە زمانی ئینگلیزیدا بە شێوەیەکی هاوکات وەك ناو و کردار کەڵك لە وشەیەك وەردەگیردرێ.

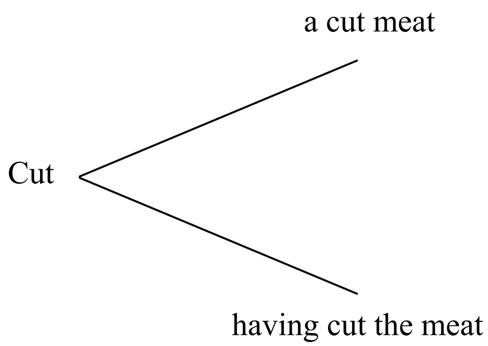

ئەم پرسە دوو رەهەندییەکی تایبەی لەگەڵە. لە هیچ هەلومەرجێك دا یەك وشەش وەك ناو و لە هیچ دۆخ و هەلومەرجێك دا وەك بکەر کەڵکیان لـێوەرناگیردرێ؟ ئینگلیزمان گەلێك کە زمانی ئینگلیزی زمانی زگماکییانە بە شێوەیەکی بەراوردکارانە ئەم پرسە دیاری دەکەن، بەڵام بۆ کەسانێك کە مەبەستی فێربوونی زمانی ئینگلیزییان وەك زمانی دووهەم هەیە جیاوازییەکی ئەوتۆ ئەستەم و هەڵە وەرنەگرە. گرفتێکی دیکە هاوچەشنی ناو و کردارەکان لەگەڵ یەکترییە دەتوانین بۆ وێنە بڵێین give him a shove یا give him a push بەڵام بۆمان نیە بڵێین give him a move.

دەبێ دان بەوەدا بنێین کە لە راستیدا سانابوونی زمانی ئینگلیزی ئاڵۆزییەکی دەمامك دارە. کاتێك کە زمانی ئینگلیزی ناتوانێ یاساگەلێکی روون و ئاشکرا سەبارەت بە کارایی و کەڵکی وشەکان وەك ناو یا کردار یا نموونەگەلێکی وەك کرداری سانای وەك put بۆ کەسێکی بیانی بخاتە بەر دەست ئەوە چ سوودێکی هەیە رێزمانێکی سانا و ساکاری هەبێ! کاتێك زمانی ئینگلیزی ناتوانێ ئەوە شرۆڤە بکا کە بۆچی بۆ وێنە پاشگرێکی تایبەتی ناتوانێ بە شێوەیەکی بێ سنوور ئاوەڵناو پێك بێنێ (بۆ وێنە نموونەی پاشگری ness – ناتوانین لەگەڵ wide یا beauty ئاوێتە بە یەکتر بکەین و wideness، beautiness دروست بکەین) ئەوە چ سوودێکی هەیە کە تاریفی وشەکانی بکەین و پێیدا هەڵ بڵێین. لە راستیدا سانابوونی زمانی ئینگلیزی بە هۆی نارِوون و لێڵ بوون، بێ رێسابوون و بێ رێك و پێك بوونی زاڵ بە سەر گشت پاژ و بەشەکانی دایە، کە زمان زانە بێنەواکان پاش ماوەیەکی کورت پەی بەوە دەبەن کە بەراستی فێربوونی

زمانێکی پڕ لە ڕێسا و یاسای وەك لاتینی لە فێربوونی زمانێکی بێ ڕێسای وەك ئینگلیزی ئاسانترە، کە بەشێکی بەرچاوی ڕێزمانی ئەو تێکەڵاوێکە لە نەهێشتن و نموونەگەلێکی بیستن..."

ئەگەر لە ڕەخنەی ناوداری ساپیری ئینگلیزی زمان بگوزەرێین زۆر زانا و زمانناسی دیکەش ڕەخنەگەلێکیان لە زمانی ئینگلیزی — لە ئاستێکی فراوانتردا لە هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانێکی جیهانی — گرتووە کە زۆربەیان بەو شێوەیەی خوارەوەن:

* قسەکەرانی ناوچەیی زمانێکی سرووشتی لە بار و دۆخێکی تەواو جیاوازدان و لە هەمبەرقسەکەرانی دیکەی بیانی ئەو زمانە. قسەکەرانی ناوچەیی و خۆماڵی زۆرتر حەزیان لە کەڵك وەرگرتن لە دەستەواژە و واتاگەلێکی گشتی و خۆماڵی و تووند قسەکردنە، کە تێگەیشتنیان بۆ کەسانی ناخۆماڵی و بیانی ئەستەمە. ڕەوتێکی ئەوتۆ لە شوێنی کار و لە ئاستی کۆمەڵگادا دەتوانێ جۆرێك ئاپارتایدی زمانی بەدواوە بێت.

* زمانە سرووشتییەکان زاراوە و شێوەی ئاخاوتنی جۆراوجۆریان هەیە کە هەندێك کات تەنانەت تێگەیشتنی پەیڤ و وتەی قسەکەرانی جۆرێك (زاراوەیەك) بۆ قسەکەرانی زاراوەیەکی دیکە ئەستەمە و هەندێکجار نەگونجاویش دەبێ. لە لایەکی دیکەوە، زۆربەی کاتەکان زاراوەیەکی ستاندارد بۆ زمانێکی سرووشتی بوونی نیە و جۆرێك یا زارەوەیەك کە زۆربەی کاتەکان بە ستاندارد دادەنرێ تەنیا فۆرم یا نەسەنێکی زمانییە کە لە لایەن کەمینەیەکی تایبەتییەوە، ئەویش تەنیا لە کاتە تایبەتیی و بەرتەسکەکان دا کەڵکی لـێوەردەگیردرێ. هەموو تاکێك، زمانی زگماکی خۆی زۆر ئاسانتر لە ڕێگای گوێ گرتن لە قسەی ئەوانیتر و قسەکردن لەگەڵ کەسانیتردا هەر لە تافی منداڵییەوە فێر دەبێ. سەرەتا ئەوانیتر لەو کەسە باشتر زمانەکە دەزانن، بەڵام بەرە بەرە هاوسەنگی زمانی لەگەڵ گەیشتن بە تەمەنی باڵق بوون شێوە دەگرێ. بەڵام لە ئاستی تەنینەوەی نێونەتەوەییدا دۆخەکە جیاوازە. کەسێکی تەمەن پەنجا ساڵەی بیانی لە کاتی قسەکردن بە زمانی ئینگلیزی لەگەڵ تازە لاوێکی یا مێردمنداڵێکی تەمەن پانزە ساڵەی ئینگلیزی هەر لە خۆیەوە هەست بە کەم و کورتی و سووکایەتی دەکا و دواتر ڕەنگە بە هۆی ئەستەمییەکانی تێگەیشتنی قسەکانی لە لایەن کەسی بەرامبەر(بەردەنگ)ەوە، بە لەبزێکی ئیهانەت و سووکایەتی پێکردنەوە لەگەڵی ڕووبەڕوو ببنەوە و ئەوە ببێتە هۆی ئازارچێشتنی ئەو کەسە.

* زمانێکی سرووشتی مێژوو و کولتوور و ژیاری نەتەوەیەك لەگەڵ خۆی هەڵدەگرێ. بۆ وێنە، وشە و واتاگەلێك کە فێر دەکرێن جگە لە واتای دایرەتولمەعارفی خۆی، گەلێك واتای پاڵەکی یا لاوەکی دیکەشی هەبێ کە لە ئاستی ئەوەدا نەبێ کە دەرکەوێ و ڕەنگ بداتەوە. ئەوە دیاردەیەکی کولتوورییە کە شووناسێکی تایبەتی بە نەتەوەیەك دەبەخشێ، بەڵام لە ئاستی نێونەتەوەییدا ئەوە بە تەواوی مانا ڕەها و پڕ بە پێستی وشە کارەساتێکی پەیوەندی گرتنە.

* زمانە سرووشتییەکان، بە هۆی پێشینەی مێژوویی کۆنیان خاوەنی گەلێك تایبەتمەندین کە ئەزموونی و بێ ڕێسان. لە ژینگەی ناوچەیی و خۆماڵیدا فێربوونی ئەم تایبەتمەندی گەلە بە هۆی کاراییان لە لایەن زۆربەی خەڵکەوە کارێکی هێندە ئەستەم نیە، بەڵام فێربوونیان بۆ کەسێکی بیانی دیاردە و کارێکی زۆر ئەستەمە.

* زمانی ئینگلیزی بە شێوەیەکی تایبەتی، خەزێنەیەکی زۆر دەوڵەمەندی لە وشەگەلێك لە واتاگەلێکی هاوتا و هاوچەشنەوە هەیە. ئەم وشەگەلە خاوەنی واتایەکی بنەمایی یەکن، بەڵام واتای لاوەکییان جیاوازە و لە گەلێك دۆخی تایبەتیدا کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ. بۆ کەسێك کە ئینگلیزی زمانی زگماکی ئەو نیە کارایی و کەڵکی وشەگەلێکی دروست لە شوێنە دروستەکان دا گرفتێکی بەرچاوە. لە ڕاستیدا هەموو وشەیەك بۆ کەسانێك لە بوارگەلێکی زەینی و هزری و کۆمەڵایەتی جیاوازدا واتاگەلێکی جیاوازیشیان هەیە و دەکرێ کەڵك وەرگرتنیان ببێتە هۆی خراپ تێگەیشتن(سوء تفاهم)یش.

* ئینگلیزی زمانێکە حەزی لەوەیە کە وشەگەلێك بە قەرز لە زمانە سروشتییەکانی دیکە لە جیاتی وشە تازەکان بۆ تێگەیشتنی چەمك و واتای نوێ و ناوچەییەکان لە کەڵك وەرگرتن لە وشەگەلێکی کۆن یا وشەداتاشین و کەرت کەرت کردن وەرگرێ. خەڵکی زۆرتر وەك "خەزێنەی دەوڵەمەندی وشە" ناوی زمانی ئینگلیزی دێنن. ئەم دەوڵەمەند بوونە کە لە بنەڕەت دا بە هۆی قەرز وەرگرتنی وشەکانە بۆتە هۆی ئەوەی کە گەلێك لەم وشانە کە بەڕووالەت واتایەکی پەیوەندیداریان لەگەڵ یەکتریدا هەیە هیچ جۆرە پەیوەندییەکیان لەگەڵ یەکتردا نیە. قەرزوەرگرتنی وشەکان بەڕووالەت بۆتە هۆی قەبووڵ بوونی جیهانی زمانێك، بەڵام لە لایەکی دیکەوە فێربوونی وشە بێ ڕێساکانی، کارێکی ئەستەم و چەتوونە.

زاراوە (جۆر)ەکانی زمانی ئینگلیزی

لە ساڵی ١٨٧٧ دا هێنری سویت زمانناسی ناسراو — کە بە بڕوای هەندێك کەس مۆدێلی پێش بینی ئەگەری بێرنارد شاوی بۆ داهێنانی ئەفراندنی کەسێتی هێنری هیگینێز لە پیگمالیۆن بووە — کردووە کە تا سەدەیەکی دیکە، خەڵکی ئینگلیز، ئەمریکا و ئوستراڵیا بە زمانگەلێك قسە دەکەن کە هەرچەند ناوی هاوبەشیان ئینگلیزییە، بەڵام تێگەیشتنی هەر کام لەوانە بۆ کەسانی قسەکەر بەوانی دیکە گونجاو و شیاو نیە. ئەو پێش بینی چارەنووسێکی بۆ ئینگلیزی کرد کە هاوشێوەی ئەو شتەی کە بە سەر لاتینی هات (و زمانە فەڕەنسیەکان، ئیسپانی، و ئیتالی کە لەویەوە وەرگیراوە) یان چارەنووسێکی هاوچەشنی زمانی ئەڵمانی کە زمانەکانی هۆلەندی، دانیمارکی و سویدی لەویەوە وەرگیراون. هەڵبەت پێش بینی سویت تا ئێستاش هەر بە ئاکام نەگەیشتووە و رووی نەداوە. زاراوەکانی زمانی ئینگلیزی سەرەڕای جیاوازییە کەم و زۆرەکانی، بۆ قسەکەرانی ئەم زمانە لە هەموو شوێنێکی دنیادا کەم و زۆر جێگای تێگەیشتنە. لەگەڵ هەموو ئەمانەش دا هەندێك کەس پێیان وایە کە هەر لە ئێستاوە نیشانەکانی لێك ترازانی دەروونی لە زمانی ئینلگیزیدا دەرکەوتووە. بە بڕوای ئەوانە هەر ئێستا گەلێك هێما لە سەر ئەستەمییەکانی تێگەیشتنی بەرامبەر لە زمانی ئینگلیزی لە هیند، ئەفریقای باشووری و یان تەنانەت خودی بریتانیا و ئەمریکا بە بەرچاو دەکەوێ. ئەم گۆڕان و جیاوازییانە تایبەت نین بە زمانی ئاخاوتن و قسەکردن و لە زمانی نووسینیش دا بە تایبەتی لە کەڵك وەرگرتن و کارایی لە ژمارەیەك وشەی شیاو و زەق دا ئاسەوارەکانی بە بەرچاو دەکەوێ، بۆ وێنە لە بابەتێك دا بە زمانی ئینگلیزی لە بڵاڤۆکێکی هیندی دا، رەنگە تۆ لەگەڵ هەندێك وشەی roti لە جێگای berad(نان) Kapa لەجێگای clothing(جل و بەرگ) و makan لە جێگای dwelling(شوێنی نیشتەجێ بوون) rail koko لە جێگای railway strike رووبەڕوو ببیەوە. لە هەندێك زاراوەی ناوچەیی ئینگلیزیدا، ژمارەی وشەگەلی خۆماڵی نائینگلیزی (بریتی لە ناوی چێشت و خواردەمەنییە خۆماڵییەکان، شوێنە جوگرافیەکان، روەك و ئاژەڵەکان) زیاتر لە هەزاران وشەیە. ئەم پرسە دەبێتە هۆی گەلاڵە بوونی پرسیارگەلێکی بێ ئەژمار. زمانی ئینگلیزی بە داوێن و پانتاییەکی هێندە فراوان لە زاراوە جۆراوجۆرە جیاوازییەکان چۆن دەتوانێ رۆڵی ئامرازێکی نێونەتەوەیی بۆ پەیوەندی گشتی

هەموو خەڵکی جیهان لەگەڵ یەکتری بگێڕێ؟ کام جۆر و زاراوەی ئینگلیزی دەبێ بە چەشنێکی ستاندارد دانرێ: بریتانی، ئەمریکی، ئۆستراڵی یان هیندی؟ مامۆستاکانی زمانی ئینگلیزیش بە نۆرەی خۆیان لەگەڵ پرسیارگەلێکی لەم چەشنە رووبەڕوو دەبنەوە ئایا دەبێ ئینگلیزی بریتانی فێری قوتابیان بکەن یا خود ئینگلیزی ئەمریکی؟ یان هەر دووکیان یان سەرنجی خۆ بدەنە ئەو زاراوەیەکی لەبار و گونجاو کە لە ناوچەی خۆیان دا باوە؟ بڕیاری ئەوان چ کاریگەرییەکی لە سەر لێهاتووییەکانی زمانی فێرخوازە زمانییەکانیان دادەنێ کە بڕیار وایە وەك ئامرازێك بۆ پەیوەندی گرتنی نێونەتەوەیی کەڵك لەم زمانە وەرگرن؟ لە بەرامبەر گرفتی فرەبوونی زاراوە و جۆری ئاخاوتنە جیاوازەکان، راندۆڵف کێرك زمانناسی ئینگلیزی لە دەیەی هەشتادا، پێشنیاری "ئینگلیزی ناوکی"ی خستە بەردەست. "ئینگلیزی ناوکی" زمانێکە کە دوور لە هەموو تایبەتمەندییەکی ناپێویست و شیاوی چاوپۆشی کە تەنیا دەبێتە هۆی لێك ترازان و جیاوازی نێوان جۆر و زاراوە جۆراوجۆرەکانی ئینگلیزی. نموونەگەلێك لە ستراکتۆری شیاوی وەلاخستن و نەهێشتنیان بریتین لە tag question، isn’t it, aren’t they کە دەتوانن بە شێوەیەکی هاوبەش و تاك (وەکو right?) کۆ بکرێنەوە و یان بانتربوون و لە سەرووتر بوونی یەکێك لە ستراکتۆرەکانی ئەنجامدراوی ناڕاستەوخۆ (I gave a book to the man یا I gave the man a book).

داهاتووی زمانی ئینگلیزی وەك زمانی جیهانی

هەلومەرجی هەنووکەیی و ئێستا نیشاندەری دەسەڵاتی رەها و تەواوی زمانی ئینگلیزی لە گۆڕەپانی جیهان دایە، بەڵام هیچ شتێك پێش بینی ناکرێ. مێژووی زمان زۆر جار نیشانی داوە کە زمانەکانیش وەکو ئیمپراتۆرییەکانی سەردەمی سەرهەڵدان و دەسەڵات و سەردەمی رووخان و نەمانی تایبەت بە خۆیان هەیە. ئەگەر لە سەدەکانی ناوەڕاست دا کەسێك باسی مردنی زمانی لاتینی کردبایە هەموو گاڵتەیان پێ دەکرد، لە سەدەی هەژدەش دا ئەگەر کەسێك بانگەشەی ئەوەی کردبایە کە لە ماوەی سەدەی داهاتوودا، زمانێکی دیکە جگە لە زمانی فەڕەنسا، دەبێتە زمانی جیهانی سیاسەت هەموو گومانیان لە سەلامەتبوونی هزر و عەقڵی دەکرد. بەڵام دەبێ

ئەوەمان لە بیر بێ، هەرچەندە هەفتەیەك لە دنیای سیاسەت دا زۆر دوور و درێژە لە دنیای زمانناسیدا سەدەیەك زۆر کورتە.

یەکێك لە هۆکارە ئەگەرییەکانی لاوازبوونی زمانی ئینگلیزی دەکرێ لە بەهێزبوونی جوولانەوە نەتەوەییخوازانەکان و هەولەکانی خەلك لە هەموو شوێنێکی جیهان دا بۆ وەرگرتنی شووناسی نەتەوەییان بە دوای دا بگەرێین. بۆ وێنە لە تانزانیا زمانی ئینگلیزی تا سالی ١٩٦٧ لەگەل زمانی سواهیلی زمانی فەرمی ئەم ولاتە بوو. بەلام دوای بڕیاردانی دەولەتی تانزانیا بۆ نەهێشتنی رۆلی فەرمی ئەم زمانە، بەرە بەرە بەهای ئینگلیزی لەم ولاتەدا کەم بۆوە. لە کینیاش لە سالی ١٩٧٤دا لە سەر بڕیاری دەولەت، سواهیلی لە جیاتی ئینگلیزی بە زمانی فەرمی ولات ناسرا. لە ئاسیا و لە مالیزیاش لە سالی ١٩٦٧دا ئینگلیزی پلەی خۆی وەك زمانی رەسمی و فەرمی لە دەست دا و زمانی مالاگایی جێی ئەو زمانەی گرتەوە.

گەلێك هۆکاری ئابووریش دەتوانن ببنە هۆی هاندان و پالنەری ولاتێك بۆ کەمکردنەوەی دانانی سەرمایە لە سەر راهێنان و پەرەپێدانی زمانی ئینگلیزی. دەولەتی ولاتێك پێدەچێ داهاتووی ئابووری خۆی لە بەر دەستی سەرنجی زیاتر بە زمانی خۆمالی و ناوچەیی خەلکەکەی دا ببینێ تاکو زمانێکی جیهانی، تەنانەت پێدەچێ زمانێکی ناوچەیی خۆمالی بە سەرووتر لە زمانی ئینگلیزی دانرێ. بۆ وێنە وێدەچێ دەولەتە ئەمریکاییەکانی باشوور سەرنجی خۆیان بەرەو بەهێزبوون و پەرەپێدانی زمانی ئیسپانی — زمانی ناوچەیی ولاتانی ئەمریکای باشوور — دانێن.

لە هاوتای هێزەکان لە ئاستی نێونەتەوەیی و گیر و گرفتە ناکۆتاکانی زلهێزەکانیش کەمتەر خەم مەبن. ئەگەر یەکیەتی ئەورووپا لەوەدا سەرکەوتوو بێ کە لە گۆڕەپانی ئابووری و بازرگانی و سیاسەتی جیهانیدا ئەمریکا بخاتە ئەو لاوە و ببێتە زلهێزی نوێ و گەورەی جیهان، ئەوە زۆر دوور لە چاوەڕوانییە کە ڕێبەرانی سەرەکی ئەو (ئەلمانیا و فەڕەنسا) بیرو ڕایەکی هێندە لەبار و گونجاویان بۆ درێژەی گێڕانی رۆلی زمانی جیهانی لە لایەن زمانی ئینگلیزییەوە هەبێ.

پوختە و دەرئەنجام

یەکێك لە رێکارە کاریگەر و پراکتیکییەکانی پێکهێنانی پەیوەندی جیهانی، پەرەسەندن و باوبوونی فێربوونی زمانێکی سرووشتییە وەك زمانێکی جیهانی. ئەم زمانە سرووشتییە کاتێك دەتوانێ وەك زمانێکی جیهانی بناسرێ و بچەسپێ کە لە ولاتە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا خاوەنی رۆلێکی تایبەت — چ وەك زمانی زگماك، چ وەك زمانی دووهەم و چ وەك یەکەمین زمانی بیانی — بێ. لە راستیدا دۆخ و متمانەی ئەم زمانە دەبێ بە چەشنێك بێ کە ژمارەیەکی زۆر لە خەلك کە ئەم زمانە، زمانی زگماکیان نیە بۆ بەرەو پێشبردنی مەبەست و ئامانجە بازرگانی، ئابووری، کۆچبەری، سیاسی و راهێنانەکانی خوددا بۆ فێربوونی حەز و مەیل و هۆگری نیشان بدەن. لە چەسپانی رۆلی زمانێکی سرووشتیدا وەك زمانێکی جیهانی، پرش و بلاوبوونی قسەبێژ زۆر لە ژمارەی قسەکەرانی ئەو زمانە رۆل دەگێڕێ و بە واتایەکی دیکە هۆی بنەڕەتی نێونەتەوەیی بوونی زمانێکی سرووشتی، پەرەسەندنی جوگرافی ئەوە کە ئەم پرسە خۆی پێڕەوی لە هێزێکی سیاسی — ئابووری — نیزامی یا ولاتانێك دەکات کە ئەم زمانە، زمانی زگماکی ئەو — یان ئەوان — دێتە هەژماردن.

هەنووکە زمانی ئینگلیزی بە سەرنج دان بە ئامادەبوونی پڕ رەنگ و بەهێزی خۆی لە بوارەکانی ئابووری، بازرگانی، سیاسی و هونەری، وەرزشی و لە هەمووان گرنگتر کۆمپیوتەر و ئێنتەرنێتی دا بە کردەوە رۆلی زمانێکی نیمچە جیهانی دەگێڕێ. فێربوونی گشتی زمانی ئینگلیزی لە ئاستی جیهان دا هەرچەندە بۆتە هۆی نەمانی خەرجییەکانی وەرگێڕان و خۆبواردن لە هەستیارییەکانی نەتەوەییانەی زمانی لە کۆمەلگای چەند زمانی ئاسیایی و ئەفریقاییدا، بەلام لە لایەکی دیکەوە هۆکاری کاریگەردار لە خێرایی مردنی زمانە کەمینەکان دا و سەرووتربوونی زمانی قسەکەرو ئاخاوتنکەرانی خۆمالی ئەو زمانەدا دەبێ. لەگەل ئەوەدا کە زمانی ئینگلیزی جۆر و زاراوەگەلێکی جۆراوجۆری هەیە کە هەندێکجار تەنانەت تێگەیشتنی قسەی قسەکەری زاراوەیەك بۆ قسەکەرانی زاراوە یا جۆرەکەی دیکە زۆر ئەستەم و زۆرجار نەشیاو و نەگونجاوە.

پاری پێنجەم

ئاڕاستەی وەرگێڕان

رووبەڕووبوونەوەی زمان

دەستەواژەی رووبەڕووبوونەوەی زمانی لە کتێبی زمانناسیدا بە گەلێك واتای جۆراوجۆرەوە کەلکی لێ وەرگیراوە، بەڵام لە واتای گشتی ئەودا دەکرێ بە گەلێك شێوەی جۆراوجۆر رووبەڕووبوونەوەی دوو زمانی بوون و کاریگەرییەکانیان راڤە بکرێ و گەلێك دەرەنجام و رەهەندی جۆراوجۆری وەك بە قەرزوەرگرتنی زمانی، دەستێوەردانی زمانی، هاوچەشن خوازی زمانی، زمانی ئاوێتە و تێکەڵ بە یەکترەکان و دوو زمانی بوون بۆ لە بەرچاو بگرین. بە واتایەکی دیکە رووبەڕووبوونەوەی تاکگەلێك کە بە زمانە جۆراوجۆرەکان قسە دەکەن دەکرێ گەلێك کاردانەوەی جۆراو جۆر و جیاوازی هەبێ. لە هەندێك نموونەدا تەنیا چەند وشە بە قەرز وەردەگیردرێ و لە هەندێك کاتدا دەبێتە هۆی ئەفراندنی زمانێکی تازە و نوێ. ئەنجامی رووبەڕووبوونەوەی زمانی پەیوەندی بە چەندین هۆکارەوە هەیە کە کات و رادەی رووبەڕووبوونەوەی قسەکەرانی دوو کۆمەڵە زمانەکە، جۆرەکانی پەیوەندی کۆمەڵایەتی، ئابووری و سیاسی نێوان ئەوانە، و پلەی هاوچەشنی نێوان دوو زمان کە ئەندامەکانی ئەو دوو گرووپە قسەی پێ دەکەن لە خۆدەگرێ. زۆربەی زمانە سرووشتییەکانی جیهان، بە درێژایی مێژوو لە ژێر کاریگەر و رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ زمانەکانی دیکەدا تووشی گۆڕان و گۆڕانکاری هاتوون. بۆ وێنە زمانی ئینگلیزی — هەر وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد — بڕێکی زۆر وشەی فەڕەنسی، لاتینی، یۆنانی و لە گەلێك زمانی دیکەی بە قەرز وەرگرتووە. هەڵبەت ئەم جۆرە گواستنەوەگەلە پێویستی بە ئەنجامی تێکەڵبوونی خەڵکی ئینگلیز لەگەڵ یۆنانی و

فەڕەنسییەکان نیە، لە راستیدا زۆرێك لەم وشەگەلە ئەنجامی خوێندنەوەی کتێب یا ئامادەبوون و چوون بۆ پۆلە وانەییەکانی زمانی ئینگلیزی، گوازراونەوە.

یەکێك لە دەرکەوتەکانی رووبەڕووبوونەوەی زمانی بەرهۆی تێکەڵبوونی نێوان قسەکەرانی کۆمەڵە بچووکەکانی زمانییە کە دەبێتە هۆی چەند زمانێکی فراوان و گەورە و بڵاوبوونەوە و تەنانەت گەلێك نموونەی رێزمانی و واتایی. گەلێك نموونەی لەم جۆرە لە ناوچەگەلێکی وەك پاپۆاگینەنۆ، ئامازۆن و دەشتاییەکانی ئوسترالیا بەبەرچاو دەکەوێ.

هاوسێ بوونی جوگرافیش یەکێك لەو رێگایانەیە کە لە رێگای ئەوەوە رووبەڕووبوونەوەی زمانی روو دەدا و سنووری هاوبێژی (همگویی) پێك دێ. نموونەیەکی بەناوبانگی لەم جۆرە لە ناوچەکانی باڵکان دەبیندرێ، شوێنێك کە قسەکەران و ئاخاوتنکەرانی زمانگەلێکی وەك یۆنانی، ئەڵبانی، رۆمانی و بولغاری گەلێك تایبەمەندییان لە زمانی یەکترەوە بە قەرز وەرگرتووە.

زمانە ئاوێتەکان

لە نێوان سەیرترین نموونەکانی رووبەڕووبوونەوەی زمانی، دەبێ ئاماژە بە نموونەگەلێك بکەین کە بەرهەمی پەرەسەندنی سنووری بازرگانی یا سنوورە داگیرکەرانەییەکانن کە دەبێتە هۆی گەلێك جۆری جۆراوجۆر سازئاسای زمانی بە مەبەستی پێکهێنانی پەیوەندی بەرامبەر لەگەڵ یەکتری. سازئاساگەلێکی ئەوتۆ بە نۆرەی خۆیان دەبنە هۆی ئەفراندن و لە دایك بوونی زمانە ئاوێتە یا "پەیجین"* - زمانگەلێك زۆر قووڵ چاککراو و ساناکراو بە رادەیەك لایەنیکەمی کەمکردنەوەی وشە و رێسای رێزمانی بۆ وەلاخستن و نەهێشتنی پێداویستی ئابوورییەکان — دەبن. سەبارەت بە چوونایەتی نەسەن و شێوەگرتنی زمانە ئاوێتەکان گەلێك تیۆری و بیرو رای جۆراوجۆر هەیە. رەنگە سەرکەوتووترینیان تیۆری زمانی منداڵانە یان گڕوگاڵی ساوایانە کە دەڵێن هی زانای ئەڵمانی سەدەی نۆزدەهەم، هۆگۆ شوخارتە. بە پێی ئەم تیۆرییە زمانی ئاوێتە لە رێگای زنجیرەگەلێکی لاساییکردنەوەی دووپاتەوە

* pidgin

(لاسایی بێژەرانی زمانە جۆراوجۆرەکان لە بێژەر و قسەکەری زمانێك کە زۆرتر زمانێکی ئەورووپاییە و دواتر لاسایی قسەکەرانی زمانێك کە لاسایی لـێدەکرێتەوە لە شێوەی لاسایی و ساناکراوی زمانی خۆی و هەتا دوایی هەر بەم شێوەیە) پێك دێ. گریمانەیەکی دیکە سەبارەت بە چوونایەتی سەرهەڵدانی زمانە ئاوێتەکان ئەوەیە کە ئەم جۆرە زمانانە هەرچەندە کە بە هۆی رووبەڕووبوونەوەی کورتخایەن و تێکسمڕاودا پێك دێن، بەڵام زمانناسان سەرهەڵدان و شێوەگرتنیان بە کتوپڕی و لە ناکاو نازانن. ئەو جیاوازییە بەرچاوانەی زمانە ئاوێتەکان لەگەڵ زمانە سرووشتیی و دەستکردەکان بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

١- زمانە ئاوێتە و تێکەڵەکان بە پێچەوانەی زمانە سرووشتییەکان خاوەنی قسەکەری خۆماڵی و ناوچەیی نین و تەنیا لە هەندێك بارودۆخی کۆمەڵایەتی دیاریکراودا و بۆ چارەسەرکردنی پێویستییە تایبەتییەکانی پەیوەندی نێوان قسەکەرانی زمانە جۆراوجۆرەکانەوە وەك زمانێکی ناونجی کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ، لە راستیدا ئەم جۆرە زمانانە تەنیا لە تۆڕێکی پەیوەندی رێژەییدا کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ و لەگەڵ لە ناوچوونی هەلومەرج و دۆخی کۆمەڵایەتی تایبەتی کە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانیان، بەرە بەرە لە ناو دەچن.

٢- وشەکانی زمانە ئاوێتەکان بە بەراورد لەگەڵ زمانە سرووشتییەکان زۆرتر بەرتەسکتر و کەمترن، چونکە زمانێکی ئاوێتە بە لایەنیکەمی وشەکانی پێویستەوە بۆ پەیوەندی لە بوارێکی دیاریکراودا کەڵکی هەیە.

٣- تایبەتمەندییەکی دیکەی زمانە ئاوێتەکان، پێکهاتی سانا و ساکاریانە. لەم جۆرە زمانانەدا، زۆربەی کاتەکان چەمکگەلی رێزمانی و دەستووری زۆر سانا و ساکار دەکرێنەوە و بە تایبەتی وێنەگەلی رێزمانی تاڕادەیەك لە ناو دەچن و نامێنن. گوتەزاگەلێکی وەك رەگەز، ژمارە، نموونەگەلی ئالۆزی دەستووری کردار، نموونەگەلی جۆراوجۆری پێکهێنانی رستە و بێ رێسابوونەکان لە زمانە ئاوێتەکان دا کەمتر بەبەرچاو دەکەون.

٤- زمانە ئاوێتەکان بە هۆی نەهێشتنی گەلێك نموونە و توخمی بنەڕەت و ئالۆزی رێزمانی، دەستووری، واچی و وشەیی و هەروەها هەندێك ئەگەر و دەرەتانی زیادە لە زمانە

سرووشتییەکان دا بە شێوەیەکیان لـێدێت کە فێربوون و کەڵك وەرگرتن لەوان بۆ کەسانێك کە لە بارودۆخی رووبەڕووبوونەوەی زمانی دان، بە ئاسانی و زۆر خێرا بگونجێ.

٥- زمانە دەستکردەکان بە شێوەیەکی ئاگایانە و گشتی و هەمەکیانە بە هۆی تاك یا کۆمەڵێکی دیاریکراو لە تاکەکان لە چاخێکی کاتی کورت دا گەڵاڵە دەکرێن و دەخوڵقێن و لەم رووەوە زۆربەی کاتەکان خاوەنی پێکهاتێکی دەستووری ورد و هەڵسەنگێندراون بەڵام زمانە ئاوێتەکان بە شێوەیەکی ناخودئاگایانە و بەرهەستانە لە زەمەنێکی دوور و درێژدا (دوو یا سێ تۆرەمە) بەرە بەرە شێوە دەگرن و زۆربەیان لە رەهەندی دەستووری و رێزمانییەوە پێکهاتێکی لاواز و پڕ لە کەم و کورتیان هەیە. (مدرسی، ١٣٦٨: ١٠١ — ١٠٧).

رادەی قەرزوەرگرتنی زمانە ئاوێتەکان لە زمانەکانی دیکە لە رووبەڕووبوونەوەدا، جیاواز بووە و جیاواز دەبێ. هەندێك جار لە گەلێك زمانی وەك رووس نۆرسێك* - زمانێك کە لە بازرگانی نێوان رووسیا و نەرویج لە سەدەی بیستەم دا کەڵکی هەبوو — بە یەك رادە کەڵك لە وشەگەلی رووسی و نەرویجی وەردەگیردرا و هەندێکجار سەبارەت بە زمانە ئاوێتەکانی وەك "زمانی ئاوێتەی ئیسکیمۆکان" و "زمانە ئاوێتەکانی ئینگلیزی چینی" وشەکان زۆرتر لە زمانی کەسانێکەوە وەردەگیردرێن کە قسەکەرەکانی کۆنترۆڵی بازاڕی بازرگانی یا ناوچەیی جوگرافییان لەبەردەست دایە. گەلێك زمانی ئاوێتەیی لە ناو پێکهاتەگەلێکی نابازرگانی وەك ناوچەگەلێك لە ژێر دەسەڵاتی سەربازی (وەکو زمانە تێکەڵاو و ئاوێتەکانی ئینگلیزی ژاپۆنی لە ژاپۆنی دوای دووهەمین شەڕی جیهانی) یان لە ناوچەگەلێکی نیشتەجێ بوون (زمانە ئاوێتەکانی خزمەتکارە هیندییەکان لە ماڵی دەوڵەمەند و ئەشرافییە ئینگلیزییەکان)یش دا کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ.

هەندێك جار ئەم زمانە ئاوێتانە بەهایەکی ئەوتۆ بەخۆوە دەگرن، کە وەك زمانی نەتەوەیی و فەرمی وڵاتێك دەناسرێن، وەك زمانەکانی "توك پیسێن" و "بیسلاما" زمانی فەرمی پاپۆواگینەی نوێ و واناتۆن. لەو کاتانەدا و هەروەها کاتێك کە قسەکەرانی زمانێکی ئاوێتە لە درێژخایەن دا بەرە بەرە لە گەلێك دۆخ و هەلومەرجی جۆراوجۆری کۆمەڵایەتیدا زۆرتر و

* Russe norsk

فرەچەشنانەتر کەڵکی لـێوەرگرن دەگوترێ کە ئەم زمانە ئاوێتەیە، بۆتە زمانێکی زگماکی ئاوێتە یان کریڤێل بوو کە بەرچاوترین تایبەتمەندییەکانیان بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١- پێشینەی مێژوویی کورتتریان لە هەمبەر زمانە سرووشتییەکاندا هەیە.

٢- متمانە و بەهای کۆمەڵایەتی لە خوارەوە و کەمیان هەیە.

٣- وشەکانی ئەوان دەتوانن لەگەڵ وشەکانی زمانێکی ئاوێتەیی و تێکەڵاوی بنەڕەتی جیاواز بێ، چونکە لە کاتی شێوە و فۆرم گرتنی کریڤێلێکدا زیادبوون و هەندێکجار گەلێك کز و کەمبوونەوە لە ئاستی وشەییدا روودەدا.

٤- بە پێچەوانەی زمانە ئاوێتەکان، بواری کارایی بەرتەسکیان نیە و هەرێمی کەڵك وەرگرتنیان تا ڕادەیەك کەمترە.

٥- پیجێنەکان قسەکەری خۆماڵی یا ناوچەییان نیە و هەرێمی کۆمەڵایەتی و جوگرافییان بەرتەسکە، بەڵام کریڤێلەکان قسەکەر و پەیڤکەری خۆماڵی و ناوچەییان هەیە.

٦- کریڤێلەکان وەکو زمانە سرووشتییەکان دەتوانن وەك زمانی ناونجی کەڵکیان لـێوەرگیردرێ. بەڵام پیجنەکان تەنیا لە کاتێك دا پێك دێن کە قسەکەرانی زمانە جۆراوجۆرەکان پەیوەندی پێکەوە دەگرن و هەربۆیە بە ناچار پێویستیان بە زمانێکی ناونجی دەبێ. (مدرسی، ١٣٦٨: ١١٢ –١١٦).

دەکرێ بۆ نموونەی زمانێکی کریڤێلی ئاماژە بە زمانی رۆخی کانگا(لێرەدا کانگا بە واتای ناو هاتووە نەك بە واتای خودی وشەی کانگا (سەرچاوە) کە لە زمانی کوردیدا هەیە. وەرگێڕی کورد) بکەین کە لە بنەڕەت دا لە کریڤێلی رۆخی کنگۆیی جیابۆتەوە و لە راستیدا لە رووبەڕووبوونەوەی ئەم زمانە لەگەڵ زمانە فەرەنسیەکان، لۆبا و گەلێك شێوەزاری ناوەندی بانتۆ پێك هاتووە. لەگەڵ پەرەسەندنی تێکۆشانەکانی یەکیەتی کانگاچییەکان (کانگا لێرەدا مەبەست لە "معدن"ە، وەرگێڕی کورد) لەم ناوچەیە و پەرەسەندنی رەوتی شارەزابوون و راکێشانی کرێکاران وەك هێزی کاری ناخۆماڵی، کارایی رەخەکان لە کاتانگا زۆرتر بوو. لەگەڵ زیادبوونی ژمارەی ئەو کەسانە کە لە رەخەکانی کاتانگا بۆتە زمانی زگماکیان، ئەم زمانە لە کاتانگا بۆتە کریڤێلێك و تاکو بەر لە شەڕی یەکەمی جیهانی بە شێوەیەکی فراوان و بەربڵاو باو بوو. ئەگەرچی جگە لە خولێك یا چاخێکی کورتی دوای سەربەخۆیی هیچکات لە راهێنان

و فێرکردنی فەرمیدا کەڵکی لـێ وەرنەگیردرا، بەڵام داوێنی تەشەنەکردنی ئەو بووە هۆی ئەوە کە تەواوی بەڵگە و ئارگیۆمێنتە دەوڵەتییەکان بە دوو زمانی فەڕەنسی و رۆخی کاتانگایی چاپ و بڵاوبێتەوە.

چەند زمانی

زۆربەی خەڵك پێیان وایە یەك زمان بوون دیاردەیەکی ئاسایی و سرووشتییە و ئەو کەسانەی کە بە سەر چەند زمان دا زاڵن کەسانێکی ناوازە و بلیمەتن، بەڵام ئەم وێناکردنە هەڵەیە. چەند زمانی بوون، شێوەیەکی سرووشتی ژیانە بۆ سەدان میلیۆن مرۆڤ لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی دنیادا. هەڵبەت رێژەی فەرمی و جێگای باوەڕ لەم بارەوە نیە بەڵام ئەم پرسە کە نزیکەی ٥٠٠٠ زمان لە کەمتر لە دوو سەد وڵاتی جیهان دا بۆ ئاخاوتن و وتووێژ کەڵکی لێ وەردەگیردرێ نیشاندەری ئەوەیە کە خێڵێکی گەورە لە حەشیمەتی ئەم وڵاتانە بە سەر زیاتر لە یەك زمان دا زاڵن. ئەوەی کە بۆچی چەند زمانبوون بەو شێوەیە کە لە تیۆریدا وێنا دەکرێ لە پراکتیك دا فراوان و شیاوەی دیتن نیە بۆ سیاسەتی تایبەتی دەوڵەتی و حکوومەتی وڵاتانی جیهان دەگەڕێتەوە. کەمتر لە یەك چواری وڵاتانی جیهان، دوو زمانیان وەك زمانی فەرمی خۆیان دەناسن (ئەفریقای باشوور بە فەرمی ناسینی یازدە زمان، بریتی لە ئینگلیزی، ئافریکانس و نۆ زمانی ناوچەیی، لەم نێوەدا شتێکی تایبەتی و ناوازەیە) بەڵام کاتێك لە جیاتی سیاسەتە رەسمی و فەرمییەکانی حکوومەت، خەڵکی وڵاتە جۆراوجۆرەکانی دنیا بە شێوەی تاك بێنینە بەرچاو بە گەلێك دەرەئەنجامی جۆراوجۆر دەگەین" دیاردەی تاك زمانی بە شێوەیەکی گشتی و هەمەکی لە هیچ وڵاتێکی جیهان دا نیە. تەنانەت لە وڵاتانێك دا کە زمانێکی تاك و بە شێوەیەکی گشتی زۆربەی خەڵك و دانیشتوان کەڵکی لـێوەرگرن (بۆ وێنە بریتانیا، فەڕەنسا، ئەمریکا، ئەڵمانیا و ژاپۆن) بەو حاڵەش ژمارەیەکی بەرچاو لە حەشیمەتەکەیان بە زمانەکانی دیکە قسە دەکەن. بۆ وێنە لە ئەمریکادا دە لە سەدی خەڵك بە گەلێك زمانی دیکە جگە لە ئینگلیزی قسە دەکەن و لە بریتانیا پتر لە سەد زمانی کەمینە خەڵکانێك لە رەگەزە جۆراوجۆرەکان دا کەڵکیان لـێوەردەگیردرێ. لە ژاپۆن، یەکێك لەو وڵاتانەی کە بۆ تاك زمانی زۆرینە زۆر بەناو بانگە، گەلێك کۆمەڵی پڕ هەژماری کۆریایی

زمان و چینی زمان هەیە. لە غانا، نێجیریا و گەلێك وڵاتی دیکەی ئەفریقا، کە زمانێکی فەرمی و نەتەوییان هەیە پتر لە ٩٠٪ حەشیمەتیان بە زیاتر لە یەك زمان قسە دەکەن.

شرۆڤەکردنی چوونایەتی چەند زمانی لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانی دنیادا کارێکی زۆر چەتوون و نەشیاو و نەگونجاوە. گەلێك جیاوازی فراوان و زۆر لە هەلومەرجی کولتووری و کۆمەڵایەتی شوێنە جۆراوجۆرەکانی دنیادا هەیە. هەندێك جار، زۆرینەی حەشیمەت دوو زمانەیە (کەڵك وەرگرتنی بەرینی ئیسپانی و گوارایی لە پاراگوای، شوێنێك کە یەکمینیان زمانی فەرمی و ئەویتر زمانی نەتەوەییە) و هەندێکجار تەنیا کەمینەیەکی بچووك لە کۆمەڵگا لە خۆ دەگرێ (بۆ وێنە قسەکەرانی زمانی سەڵتی لە ڤێلز)، پێدەچێ چەند زمانی بە هۆی هاوسێ بوونی درێژخایەنی کۆمەڵە جۆراوجۆرە کۆمەڵایەتییەکان (وەکو بەلجیکا) یان بە هۆی کۆچکردنی (وەك دیاردەی ئامادەبوونی ٢٤ میلیۆن کرێکاری کۆچبەر لە ئەورووپادا) بێ. تایبەتمەندییەکی گرنگی هەلومەرجێکی ئەوتۆ، ڕەوان و تراوبوون و هەرمانی بوونە. زۆر بە دەگمەن دەکرێ ناوچەیەك بدۆزینەوە کە زمانە جۆراوجۆرەکان لە حاڵەتی هاوسەنگی و دوور لە پاڕادۆکسە کۆمەڵایەتییەکان لە تەنیشت یەکتری درێژە بە ژیانی خۆیان بدەن.

زۆرتر هاوسەنگی زمانی، بە هۆی گۆڕانکاری دەروونی کۆمەڵگا و یان بە هۆی تەوژمەکانی حکوومەتی هەمیشە لە حاڵی گۆڕان دایە. لە هەندێك وڵاتاندا، ڕادەی چەند زمانی ڕوو لە زیاد بوونە(وەکو سوید دوای شەڕی دووهەمی جیهانی) و لە هەندێك وڵاتدا ڕوو لە کەمبوونە (وەکو تەك زمانە بوونی تۆرەمەی دووهەم و سێهەمی کەسانێك کە بۆ ئەمریکا کۆچیان کردووە).

زمانناسان لە نێوان شێوەیەك کە زمانێك سەرەڕای کاریگەری و کاریگەری دراوسێ بەهێزە زمانییەکانی خۆی پێکهاتی خۆی دەپارێزێ(*پاراستنی زمانی*) (نموونەی زمانی کوردی لە هاوسێ بوون لەگەڵ زمانی بەهێزی و بەپێزی عەرەبی و زمانەکانی فارسی و تورکیدا پێکهاتی خۆی ڕاگرتووە، وەرگێڕی کورد) و حاڵەتێك کە زمان دەکەوێتە ژێر کاریگەری زمانەکانی دیکەوە و قسەکەرەکانی ڕوو لە کولتوور و هەڵکردن لەگەڵ کولتووری زاڵ بە سەر زمانی زاڵ دا دەکەن (*گۆڕانی زمانی*) جیاوازییەکی زەق و بەرچاو دادەنێن. ئەگەرەکانی دیکە بریتییە لە قەرزوەرگرتنی فراوان و بەربڵاوی وشەکان لە لایەن یەکێك لە زمانەکانەوە، یان داهێنانی

جۆرێك زمانی نوێ لە ئاکامی ڕووبەڕووبوونەوە یا تێکەڵ بوونی دوو زمان دا — هەر وەك پێشتر سەبارەت بە ئاوێتە بوونی زمانی گوتمان . لە هەندێك کات و خاڵی تایبەت دا (وەکو زمانە سەڵتییەکان) تێکەڵبوونی زمانی دەبێتە هۆی نەمانی بە تەواوی مانای زمانێك (*مردنی زمانی*).

هۆکاری چەند زمانی بوون

زۆربەی کاتەکان چەند زمانی دەرئەنجامی هەڵبژاردنی خودی خەڵکە، بەڵام هەندێك کاتیش هەلومەرج لەم ناوەدا ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ. کریستاڵ سەبارەت بە پرسگەلی بەرچاو و گەلێك هۆکار کە دەبنە هۆی پێکهاتنی چەند زمانی بوون ئاماژەی بەو خاڵانەی خوارەوە کردوە: (کریستاڵ، ١٩٩٧: ٣٦٣).

ئا — **پرسگەلی سیاسی:** کۆچی بە کۆمەڵ، پێوەلکان یا تێکەڵبوونی سیاسی و داگیرکردنی سەربازی نموونەی پرسگەلێکی ژێئۆپلۆتیکین، کە دەتوانن گەلێك دەرکەوتەی زمانی فراوان و بەربڵاویان هەبێ. پێدەچێ کەسانێك بە هۆی پەنابەری سیاسییەوە مەجبوور بن فێری زمانی مەوتن یا وڵاتی تازەیان بن. دوای شاڵاوێکی سەرکەوتووی سەربازی یان داوی داگیرکردنی ئابووری سیاسی وڵاتێك، خەڵکی زاڵ مەجبوورن فێری زمانی ئەوانە بن کە بە سەریان دا زاڵن.

ب — **هۆکاری ئایینی:** پێدەچێ خەڵك بە هۆی هۆگری ئایینی حەزیان لە وڵاتێکی تایبەتی بێ (وەکو ئێرانییەکانی دانیشتووی سوریا و عێراق) هەروەها پێدەچێ بە هۆی سەرکووتی ئایینی یا ڕەگەزکوژی "جینۆساید" مەجبوور بن کۆچ بکەن (کۆچی جوولەکەکانی ئەورووپا بۆ ئیسرائیل) لەم کاتانەشدا ئەوان مەجبوور دەبن فێری زمانی نوێ بن.

ج — **هۆکاری کولتووری:** هۆگری و تامەزرۆ بوون بە کۆمەڵێکی کۆمەڵایەتی یا کولتووری بیانی، دەتوانێ ئەنگیزەیەکی گرنگ بێ بۆ فێربوونی زمانەکانی ئەو کۆمەڵانە. نەتەوەخوازییش هۆکارێکە کە دەتوانێ هاندەر بێ بۆ فێربوونی زمانە خێڵ و نەتەوە لە بیرکراوەکان.

د — هۆکاری ڕاهێنان / ئاکادێمیك: ڕەنگە هۆکاری فێربوونی زمان بەدەستهێنانی زانستی سەردەمی جیهانی بێ. ئەم هۆکارە لە سەدەکانی ناوەڕاست دا بووە هۆی ئاراستەیەکی لێکۆڵەران و خوێندکاران بۆ فێربوونی زمانی لاتین و زمانی عەرەبی لە ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناڤین دا. ئەمڕۆکە ئاراستە و حەزی گشتی ڕووی لە فێربوونی زمانی ئینگلیزییە.

هـ — هۆکاری ئابووری: زۆرێك لە خەڵکی بۆ بەدەستهێنانی کار و دەست خستنی ژیانێکی ئاسایی و ئاسوودە کۆچ دەکەن. ئەم هۆکارە گرنگترین هۆکاری تێکەڵ و ئاوێتەبوونی زمانی لە وڵاتی ئەمریکایە و یەکێك لە هۆکارە بەرچاو و گرنگەکانی دوو زمانی بوونە لە ئەورووپای ئەمڕۆییدا.

و — کارەساتە سرووشتییەکان: سێلاو، گڕکان و وشکە ساڵی دەتوانێ هۆکاری کۆچی گرووپ و بە کۆمەڵی خەڵکی سەرزەوییەك بێ کە زمانێکی بیانییان لەگەڵ هی ئەوان هەیە.

دوو زمانی

ڕەنگە بکرێ زۆر ساکار و ڕوون دیاردەی دوو زمانی بەمشێوەیە پێناسە بکەین: کەسێك یا کەسانێك کە بە دوو زمان قسەدەکەن. هەڵبەت وادێتە بەرچاو کە ئەم پێناسەیە لە رادەبەدەر گشتی و هەمەکییە. لە ڕاستیدا بە پێی پێناسەیەکی ئەوتۆ، کەسانێك کە توانایی قسەکردنیان بە سەر یەکێك لەو دوو زمانەی فێری بوون، نیە و یان کەسانێك کە زۆر لەمێژە بە یەکێك لەو دوو زمانە قسە ناکەن (و ئەوان زۆرتر وەك "دوو زمانەی نائەکتیڤ" ناویان دەبردرێ) بە دوو زمانە دانانرێن.

هەروەها ناکرێ لەم پێناسەوە بۆ وێناکردنی کەسانێك کەڵك وەرگرین کە لە تێگەیشتنی زمانێکی بیانیدا پێشکەوتنێکی بەرچاویان هەبووە بەلام ناتوانن بەو زمانە بنووسن یا قسەی پێ بکەن" هەروەها پەیوەندی زمانە جۆراوجۆرەکان و چەشنە جیاوازەکان، ڕێبازەکان و یان ئاستە زمانە یەکسانەکان ڕوون ناکاتەوە و لە هەمووان گرنگتر، ئەم پێناسەیە هیچ شتێك سەبارەت بە ئاستی لێهاتوویی و شارەزایی تاك لە کارایی ئەم دوو زمانەدا دەرناخات. بە پێی پێناسەیەکی دیکە، کەسانێك دوو زمانەن کە تەواو بە سەر دوو زمان دا زاڵ بن و لە کەڵك وەرگرتنیان دا ئەوپەڕی شارەزایی و لێهاتوویان هەبێ، بەلام ئەم پێناسەیەش دەردێك دەرمان

ناکا و دووبارە ئەم پرسیارە دووپات دەبێتەوە، کە دەبێ کەسانی دوو زمانە لە سەر زمانی زگماکی خۆشیان دا بە ڕادەی قسەکەرانی خۆماڵی و ناوچەیی ئەو زمانە، شارەزا و لێهاتوو بن. سرووشتییە کەسانێك هەن کە شارەزاییەکی تەواو و کاملیان لە کەڵك وەرگرتن لە دوو زمان دا هەیە، بەلام ئەوانە ناوازەن نەك ڕێسا. لە ڕاستیدا زۆربەی کەسانی دوو زمانە زاڵبوونێکی یەکسانیان لە کەڵك وەرگرتنی دوو زمانیدا نیە کە قسەی پێ دەکەن، زۆرتر ئەوان بە زمانێکی ساناتر و ڕوون تر لە زمانەکەی دیکە قسە دەکەن و یان بە واتایەکی دیکە لە هەندێك دۆخی تایبەتیدا، یەکێك لەو دوو زمانە بە بانتر لەوی دیکە دادەنێن. لەم ڕووەوە زاناگەلێك کە لەم دوو سێ دەیەی دواییدا لەم بوارەدا لێکۆڵینەوەیان کردووە دوو زمانی بوون بە دیاردەیەکی ڕەها نازانن بەڵکو وەك دیاردەیەکی ڕێژەیی لێی دەڕوانن. پیتێر هۆرن بی دەروونناسی ئەمریکی پێی وایە دوو زمانی بوون تایبەتمەندییەکی ڕەها نیە کە کەسێك بە شێوەیەکی تەواو و کامڵ هەیبێ و یان لە بنەڕەت دا بێ سوود بێ بەڵکو ئەم تایبەتمەندییە بە پێی گەلێك پلە و ئاست لە تاکەکان دا هەیە. هەربۆیە دەکرێ دوو زمانە زاڵ وشارەزاکان لە ڕەهەندی ڕادەی زاڵبوونیان بە سەر دوو زمان بە دوو گرووپی یەکسان و دوو زمانە شارەزاکان دابەش بکەین. دوو زمانەی یەکسان (هاوشان)، کەسێکە کە بە ڕادەیەکی یەکسان بە سەر هەر دوو زمان دا زاڵە، بەلام دوو زمانی شارەزا کەسێکە کە بە سەر یەکێك لەو دوو زمانە بە سەر یەکیان دا زیاتر زاڵە. (کریستاڵ، ١٩٩٨: ٣٦٣).

بەها و متمانەی کۆمەڵایەتی، زانستی و سیاسی زمانەکان، لەو هۆکارانەن کە لە دوو زمانە بوونی تاکەکان و ڕادەی زاڵبوونی دووزمانەکان دا بۆ زمانی دووهەم و هەروەها هەوڵ و تێکۆشانیان بۆ پاراستنی زاڵبوون بە سەر زمانی یەکەم دا زۆر کاریگەرداره. هەندێك کەس بە هۆی بەها و متمانەی کۆمەڵایەتی، زانستی و سیاسی زمانێك، هۆگری و تامەزرۆییەکی زۆریان بۆ فێربوونی ئەو زمانە وەك زمانی دووهەم لە خۆ نیشان دەدەن. زۆرێك لەم کەسانە، دوای ئەوەی کە لە ڕێگای کۆچکردنەوە لە کۆمەڵگا و کلتووری خۆماڵی و زگماکی خۆیان جیا دەبنەوە و لە کۆمەڵگای زمانی تازەدا جێگیر دەبن، پێدەچێ بەرەبەرە لە ماوەی خول یا چاخێکی تاڕادەیەك دوور و درێژدا زمانی زگماکی خۆیان وەلا نێن و دووبارە ببنەوە بە یەك زمانە. ئەم دیاردەیە کە بلۆمفیلد پێی دەڵێ گۆڕانی زمانی بە تایبەتی لە ناو کۆچبەران دا زۆر

باوە. هاوسەرگیرییە دەروون کۆمەڵییەکان، بە جێ مان لە هاوزمانان و هۆگر نەبوونی زمان و کلتووری خۆماڵی، نموونەی ئەو هۆکارە گرنگانەن لە ڕەوتی گۆڕانی زمان دا. بۆ وێنە لە ناو ئەو ئێرانییە دانیشتووانەی ئەورووپا و ئەمریکادا نموونەی ئەم جۆرە یەکجار زۆرە. هەڵبەت لە بەرامبەر دوو زمانەکان دا کە بە هۆی ڕاکێشانەکانی زمانی دووهەم، کلتوور و زمانی زگماکی خۆیان وەلا دەنێن و زمانیان دەگۆڕن، کۆمەڵێکیش هەن کە بە ئاگادار بوون لە بەها و متمانەی کۆمەڵایەتی زمانی دووهەم و پەیوەندی زۆر توند و قووڵ کە بە کلتوور و زمانی یەکەمی خۆیان هەیانە، وێڕای فێربوونی زمانی دووهەم، زمانی خۆشیان دەپارێزن، ئەم کۆمەڵە لە دوو زمانەکان، لە بارو دۆخە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان دا لە ڕێگای ڕەوتی گۆڕینی کۆد بە یەکێك لەو دوو زمانە قسە دەکەن و زۆرتر لە بارو دۆخە ڕەسمی ترەکان و پەیوەندی لە دەرەوەی کۆمەڵەکەی خۆیان دا کەڵك لە زمانی دووهەم و لە دۆخ و هەلومەرجە ناڕەسمی تر و پەیوەندی لە ناوەوەی کۆمەڵەکەی خۆیان دا کەڵك لە زمانی یەکەم وەردەگرن. بۆ وێنە زۆرێك لە ئازەرییەکانی دانیشتووی تاران پێیان خۆشە زمانی دووهەمی خۆیان (کە دەبێتە فارسی، وەرگێڕ) لە گەلێك هەلومەرجی زیاتردا بەکار بێنن و تەنیا لە هەلومەرجێکی دیاریکراودا کەڵك لە زمانی فارسی وەردەگرن، کە دەرەتانی کەڵك وەرگرتن لە زمانی ئازەری بوونی نیە.

یەکێك لە دیارە باوەکان لە ناو تاك و کەسەکانی دوو زمانەدا، نۆرەکردنی زمانی*یە. ئەم دیاردەیە گەلێك شێوەی هەیە. پێدەچێ بێژەر لە کاتی قسەکردن لەگەڵ گوێرەکەی خۆیدا، زمانەکەی بگۆڕێ و کەڵك لە زمانێکی دیکە وەرگرێ، تەنانەت پێدەچێ ڕستەیەك بە زمانێك دەست پێ بکا و بە زمانێکی دیکە درێژەی پێ بدا. یان واتاگەلێك لە هەر دوو زمانەکە بە شێوەیەکی بەردەوام و پەیتا پەیتا بەکار بێنێ (هەرچەندە کە بەرتەسك بوونەکانی ڕێزمانی کاریگەرییان لە سەر شێوە و ڕادەی ئەم نۆرە کردنە هەبێ) دەکرێ ئەم نموونەگەلە بە لەبەرچاوگرتنی هۆکار و هەلومەرج گەلێکی تایبەتی کۆمەڵایەتی زمان بەو شێوەیەی خوارەوە ڕوون بکەینەوە.

- قسەکەران ناتوانن مەبەست و ئایدیای خۆیان بە شێوەیەکی گونجا و ڕوون بە زمانێك دەربڕن، هەربۆیە کەڵك لە زمانێکی دیکە بۆ هەندێك واتا، ڕامان و هەستیاری خۆیان

* languge switching

وەردەگرن. پێدەچێ ئەم هۆکارانە ببێتە هۆی ئەوە کە تاك دەست بە قسەکردن بە زمانێکی دیکە بکا. ئەم مەیلانە زۆربەی کاتەکان کاتێك لە کەسێکی دوو زمانەدا پێك دێن کە ڕەنجاو، ماندوو یان پەشۆکاو بێت.

- نۆرە کردن لە زمانی زۆرینەوە بۆ زمانی کەمینە، شتێکی ئاسایی و باوە بۆ دەربڕینی تەنیا و دوورەپەرێزی تاکێکی ناو کۆمەڵێکی کۆمەڵایەتیی. نۆرەکردنی زمانی ئەوە لە بیسەر تێدەگەیەنێ کە قسەکەر بواری زمانی و کلتووری تایبەت و جیاوازی هەیە ئەگەر بیسەر هەر بە هەمان زمان دەست بە قسە بکاتەوە پەیوەندی بەرامبەر پێك دێ. ئەم جۆرە گۆڕین یان نۆرەکردنە زمانییە زۆرتر بۆ پێکهێنانی جیاوازی لەگەڵ کەسانی دەورووبەر کە ئەم زمانە نازانن، ڕوو دەدات.
- نۆرەکردنی زمانی دەتوانێ نیشاندەری هەستیاری دوژمنانە، دۆستانە، گاڵتەچییانە، تانەو تەشەرانە و تەنزئامێزانەی بێژەر سەبارەت بە بیسەرەکەی خۆی بێ، زۆرتر کەسانی تەك زمانی هەستیارییەکی ئەوتۆیان بە هۆی گۆڕینی لەبز و گفتیان نیشان دەدەن.

کەسانی تەك زمانی زۆرتر بە چاوی گاڵتەجاڕانە و سووکەوە لە نۆرەکردنی زمان و گۆڕینی زمان دەڕوانن و ئەو شتە بە جۆرێك هێمای بێ ئەدەبی و گاڵتەکردن بە خۆیان دەزانن و زۆرتر بە ناوگەلێکی وەك فرانگلیش، سپانگلیش، فینگلیشی، هەڵیت — پەڵیت و ... ناویان دێنن. ڕەنگە هەر لە بەر ئەم تێگەیشتن و ڕووانینە ناشیرینەیە کە زۆر کەسی دوو زمانە سەبارەت بە گۆڕین و نۆرەکردن بە زمان زۆر هەستیارانە و بەپارێزەوە کار دەکەن و دەچنە پێش و هەوڵ دەدەن ئەوەندەی بۆیان دەکرێ و دەتوانن لەگەڵ بیانییەکان یا لە شوێنە ڕەسمییەکان دا خۆیان لە گۆڕینی زمان بپارێزن.

پلان دانانی زمانی

زمان هەمیشە لە سیاسەتی دەوڵەتی — لە ئاستی نەتەوەیی یا ناوچەیی — دا پرس خوڵقێن و کاریگەردانەر بووە. کۆمەڵە جۆراوجۆرە کۆمەڵایەتییەکان پێیان خۆشە هۆگری و شووناسی زمانی ئەوان لە ئاستی ئیداری و فەرمیدا کاری ناوی بێت و بە شێوەیەکی ئەکتیڤ و زۆرجار توند و تیژانەش بۆ پڕاکتیزەکردنی ئەم گرنگایەتییە، دەست بۆ هەندێك کار دەبەن. دەوڵەتەکان لە

کارلێک پێچەوانە بۆ ئەم کار و هەوڵانە، لە پەیوەندی لەگەڵ هەلومەرجی هەنووکەیی بە شێوەیەکی راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ هەوڵ دەدا ئەو زمانانە یا بە فەرمی بناسێ و یان هەوڵی نەهێشتنیان دەدا. سیاسەتی دەوڵەتی و حکوومەتی لە راستی پاراستن، چەسپاندن یا مردنی زمانەکان بەشێک لە باسێکە کە بە ناوی پلان دانانی زمانی یا سیاسەتی زمانی دەیناسین.

دوای شەڕی دووهەمی جیهانی و زاڵبوونی ئاسایش و هێمنی رێژەیی بەسەر دونیا، بەهای پلان دانانی زمانی لە راست و رەوتی چارەسەکردنی پرس و گرفتی جۆراوجۆری ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان کە وڵاتانی جیهان — بە تایبەتی وڵاتانی تازە بە سەربەخۆیی گەیشتوو — لەگەڵی بەرەو روو بوون لە جاران زیاتر ئاشکرا بوو. لە دەیەی شەست بەم لاوە تاڕادەیەک لە تەواوی وڵاتانی جیهان دا یەکە، ناوەند، کۆمیتە، رێکخراو و ئەنجوومەنگەلێکی دەوڵەتی و نیمچەدەوڵەتی کاریان لە بوارە جۆراوجۆرەکانی پلان دانانی زمانی دا دەست پێکرد. هەربۆیە بەهای پرسگەلی زمانی لە هەندێک لە وڵاتان دا، پلان و بەرنامە دانانی زمانی کەوتە بەر سەرنجی زانایان و پێداگری لە سەر رۆڵی ئەو بۆ چارەسەرکردنی پرسگەلی زمانی کرا. سەرنجی زماننناسان لە وەڵامدانەوەی پرسگەلی زمانی لە رێگای پلان دانانی زانستی و هەوڵی فراوان و بەربڵاویان بۆ بەهێزکردنی لایەنە تیۆرییەکان و لە ناوبردنی ناڕوونییە زانستییەکان لەم بوارەدا لە دوو سێ دەیەی رابردوودا گەلێک هەوڵی زماننناسی، پێشکەوتنی تیۆری و کارایی بەرچاوی بەدواوە بووە. زماننناسان بۆ پلان دانانی زمانی پێناسەگەلێکی جۆراوجۆریان خستۆتە روو، بەڵام زۆربەی ئەم پێناسانە خاوەنی بنەمایەکی هاوبەشن و پلان دانانی زمانی بە هەوڵێکی رێکخراو دەزانن، کە بۆ چارەسەرکردنی پرسگەلی زمانی کۆمەڵگەیەک، لە رێگای پێکهێنانی گەلێک گۆڕانکاری ئاگایانە لە پێکهێنان یا کارایی زمان دا بە ئەنجام دەگا.(مدرسی، ١٣٦٨: ٢٠٨).

پلان دانانی زمانی وەکو زۆربەی پلان دانانەکانی دیکە، هەوڵێکە کە لەگەڵ تێپەڕینی زەمەن ئەنجام دەدەرێ، بەڵام ئەو ماوەیەی ئەو بە پێی جۆری پرسی زمانی و هۆکاری جۆراوجۆری دیکە دەگۆڕدرێ. بە بڕوای فێشمەن، دەکرێ پلان دانانە زمانییەکان وەکو زۆربەی بوارەکانی پلان دانان بە دوو بەشی ورد و درشت دابەش بکەین. پلان دانانی ورد، بەشێکی دیاریکراو لە حەشیمەتی وڵاتێک یا کۆمەڵگەیەکی زمانی دەخاتە ژێر تیشکی خۆی و لەم

حاڵەتەدا تێکۆشان و هەوڵی پلان دانانی زمانی لە ئاستی ناوچەیەک، شار یان تەنانەت دامەزراوەیەکی دیاریکراوی وەک قوتابخانەکان، ئیدارەکان و کۆمپانیاکانی شارێک ئەنجام دەدرێ. لە پلان دانانی زمانی درشت دا، تەواوی کۆمەڵگایەکی زمانی یا وڵاتێک دەکەوێتە بەر تێکۆشان و هەوڵی پلان دانانە زمانییەکانەوە.

پلان دانانی زمانی وەکو زۆربەی لایەنە پلان دانانەکان، بە هەوڵێک بە کۆمەڵی رێکخراو و رێک و پێک دژمێردرێ کە زۆرجار بەرپرسێتی ئەو لە ئەستۆی رێکخراو و دامەزراوە دەوڵەتییەکانە. ئەم جۆرە دامەزراوانە، پێویستە بە لەبەرچاوگرتنی هەموو رەهەند و لایەنەکانی هۆکاری جۆراوجۆری کۆمەڵایەتی، کولتووری، سیاسی، ئابووری و دەروونی لە کۆمەڵگایەکدا، هەروەها کەڵک وەرگرتن لە ئیمکاناتی ماڵی و وزەی مرۆڤی بەرچاوە، کە بە شێوەیەکی باو لە بەردەستی کەسانێک یان تەنانەت دامەزراوەگەلێکی تایبەتی دا نیە. هەربۆیە سرووشتییە کە تێکۆشان و هەوڵەکانی پلان دانانی زمانی دەبێ لە لایەن دامەزراوەگەلێکی دەوڵەتی یان رێکخراوەگەلێکی نادەوڵەتییەوە ئەنجام بدرێن، کە پشتیوانی دیار و نادیاری دەوڵەتییان لـێدەکرێ.

لە بنەڕەت دا رێکخراوە دەوڵەتییەکان بۆ پلان داڕشتن و پراکتیزەکردنی سیاسەتەکانی زمانی لە بەرامبەر نووسەران و زانایانی تاک گەلێک جیاوک (امتیاز) و ئیمکاناتی زیاتریان لەبەردەست دایە. دەرەتانی هاوکاری نزیکی رێکخراوە دەوڵەتییەکانی پلان دانانی زمانی و دامەزراوە و ناوەندە دەوڵەتییەکان و خستنە بەردەستی ئیمکانیاتی ماڵی (دراوی) بۆ دابین کردنی خەرجی پلان دانانەکان و متمانە و باوەڕی زانستی هەندێک دامەزراوەی پلان دانانی زمانی، وەکو فەرهەنگستان لەو جیاوکە بەرچاوانەی دامەزراوە دەوڵەتییەکانی پلان دانانی زمانە. لە لایەکی دیکەوە گەلێک هۆکاریش هەن کە هەوڵ و تێکۆشانی دامەزراوە دەوڵەتییەکانی پلان دانانی زمانی تووشی ئەستەمی و دژواری دەکەن. لێڕوانینی نێگەتیڤ و خراپی کۆمەڵگا لە کردەوەی دامەزراوەکانی پلان دانان لە پلەی ناوەندێکی دەوڵەتی دا کە دەبێتە هۆی پلان دانان بە بێ لە بەردەست دا بوونی ئیمکانیاتێکی زۆر، پشتیوانی و یارمەتی نزیکی خەڵکیان نەبێ.

پلان دانانی زمانی تێکۆشان یا هەڵسووڕانێکی ئاڵۆز و وردە کە بە پێی کات ئەنجام دەدرێ و وەکو ڕەهەند و لایەنەکانی دیکەی پلان دانان قۆناغ گەلێکی جۆراوجۆری هەیە. ڕابین بۆ پلان دانانی زمانی چوار قۆناغی جیاوازی لە بەرچاو گرتووە کە بریتین لە:

ئا- کۆکردنەوەی زانیاری، ب- پلان دانان، ج- بەڕێوەبردنی پلان (بەرنامە)، د- هەڵسەنگاندنی دەرئەنجام.

ڕەهەندەکانی پلان دانانی زمانیی لە پرسی ڕووبەڕووبوونەوەی زمانی دا

- **پێوەرسازی:**

هەڵبژاردنی زمانی پێوەر و نووسین و چەسپاندنی نموونە و سومبوولەکان و شێوەگەلی دەربڕین، ڕێنووسی و ڕێزمانی نموونەی ئەو بابەتگەلەن، کە لە هەندێك کۆمەڵی زمانیدا سەرنجی پلان داڕێژەرانی پێ دەدرێ. زمانی پێوەر، جۆرێکی جێگای متمانە و باوەڕی زمانە کە زۆرتر بە هۆی قسەکەرانی خوێندەوار کە لە ناوەندێکی کولتووری و سیاسی وڵاتێکدا دەژین، کەڵکی لـێوەردەگیردرێ. جۆری پێوەر کە پێدەچێ لە ڕەوتێکی سرووشتی و دوور و درێژ یا لە سەردەم و کاتێکی تاڕادەیەك کورتتر و لە ڕێگای پلان دانانەوە پێك بێ و لە ڕاستیدا سومبوولێکی زمانی باوەڕپێکراوە کە بێژەر و قسەکەرانی جۆرەکانی کۆمەڵایەتی و جوگرافی جۆراوجۆری زمانێك تێدەکۆشن لێی نزیك بکەونەوە و لە هەندێك دۆخی گونجاو دا کەڵکی لـێ وەرگرن.

پێوەرسازی زمان، ڕەوتێکە کە لە ماوەی ئەودا جۆرێك زمانی دیاریکراو دەبێتە جۆرێك پێوەر و سومبوولی دەربڕین، ڕێنووس یان ڕێزمانی ئەو وەك نۆرمێکی بانتر و سەرووتر لە جۆرە کۆمەڵایەتی و ناوچەییەکانی دیکە بە شێوەیەکی فراوان و بەربڵاو قەبووڵ دەکرێ. پێوەرسازی زمانی لە چین، نموونەیەکە کە سەرنجی گەلێك زمانناسی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە. لەم وڵاتە پان و بەرین و پڕ حەشیمەتەدا، جۆر و فرەچەشنی زمانی زۆر بەرچاوە و زمان و شێوەزارگەلێکی زۆری تێدایە، کە هەر کام لەوان خاوەنی میلیۆنان بێژەر یا قسەکەرە، هەربۆیە یەکێك لە پرسەکانی زمانی لەم وڵاتەدا، نەبوونی دەرەتان و شیمانەی پەیوەندی لە نێوان ئاخاوتنکەرانی

زمانەکان و شێوەزارگەلی جۆراوجۆر بووە و لەم ڕووەوە، هەڵبژاردنی زمانێك وەك زمانی هاوبەش لە سەرانسەری وڵات دا و پێوەرسازی ئەو، یەکێك لە ڕێگاچارەگەلێك بووە کە سەرنجی پلان داڕێژەرانی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە. دوای شۆڕشی ١٩٤٩، پێویستی هەڵبژاردنی زمانێکی هاوبەش و پێوەرسازی ئەو زۆر زیاتر هەست پێکرا و هەربۆیەش، لە ساڵی ١٩٥٥دا کۆنفرانسێك بۆ پێوەرسازی زمانی چینی تازە بەڕێوەچوو. ڕێگاچارەیەك کە ئەم کۆنفرانسە خستیە بەردەست، هەڵبژاردنی زمانێك بوو بە ناوی پۆتۆنگ هوا (زمانی هاوبەش) و چەسپاندنی شێوەکانی ئەو بوو. ئەم زمانە لە سەر بنەمای شێوەزاری پێکەنی و شێوەزارەکان دیکەی باکووری چین ڕاوەستاوە، کە بەشێکی بەرچاو لە حەشیمەتی چین لەگەڵیان ئاشنان و دەیانزانن. لەوەڕا کە شێوەزاری پێکەنی لە چەند سەدەی ڕابردووشدا سەرنجی پێدراوە، هەڵبژاردنی پۆتۆنگ هوا وەك زمانی پێوەر، لە ڕاستیدا بەڕەسمییەت ناسینی شێوەزارێك بوو کە لە ماوەیەکی زۆر لەوەو پێش لەم وڵاتەدا هەبووە. بە سەرنجدان بە هۆکارە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵایەتی و کولتووریی پەیوەندیدار بەم پرسەوە، چەسپاندن و پەرەپێدان و پێوەرسازی پۆتۆنگ هوا لە لایەن دەوڵەت و پلان داڕێژەرانی زمانییەوە تەئید کرا و چەسپا و خەڵك هۆگری فێربوونی ئەم زمانە بوون. پۆتۆنگ هوا لە ساڵی ١٩٥٦ لە ڕاهێنان دا کەڵکی لـێوەرگیردرا و کۆمیتەی ڕاستکردنەوە و چاکسازی زمانی و گەلێك ڕێکخراو و دامەزراوەی پەیوەندیدار لە ڕەوتێکی بەرەبەرەیی و درێژخایەن دا گەلێك سیاسەتیان بۆ پەرەپێدان و پێوەرسازی بەڕێوە برد.

- **هەڵبژاردنی زمانی فەرمی:**

یەکێك لە ڕەهەندە گرنگەکانی پلان دانانی زمانی بە تایبەتی لە وڵاتانی تازە بە سەربەخۆیی گەیشتوودا، پرسی هەڵبژاردنی زمانی ڕەسمی یا فەرمییە. بە بڕوای گاروین زمانی فەرمی بریتییە لە زمانێك کە لە لایەن پلە بەرزەکانی دەوڵەتییەوە ڕەسمییەتی پێ دەدرێ. هەڵبژاردنی زمانی فەرمی لە وڵاتە جۆراوجۆرەکان دا، بە پێی تەنراوی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی — کولتووریان بە شێوەگەلێکی جۆراوجۆر ئەنجام دەدەرێ. لە پلان دانان دا بۆ هەڵبژاردنی زمانە فەرمییەکان بە شێوەیەکی گشتی هۆکار یان پێوەرگەلێکی بان زمانی (وەکو ژمارەی قسەکەرانی زمانێك و بانتربوونی کلتووری و سیاسییان، دەمارگرژییە نەتەوەیی —

زمانییەکانی پلە بەرزە ڕەسمی و دەسەڵاتدارەکان و تەنانەت بەریان و حەز و ئارەزووی ڕووناکبیرانی کۆمەڵگەیەك) و هۆکار یان پێوەرگەلێکی زمانی (وەکو پێکهاتی ساکار، وشەگەلی فراوان و ڕادەی کارایی) بە پێوەر دادەنرێن. لە تەنراوی کۆمەڵایەتی — کلتووری جۆراوجۆردا هەر کام لەم هۆکارانە پێدەچێ بەهایەکی تایبەتی بەخۆوە بگرن و کاریگەری لە سەر ڕەوتی هەڵبژاردنی زمانی فەرمی دانێن. زۆربەی کاتەکان هەڵبژاردنی زمانی فەرمی لە درێژخایەن دا ڕوو دەدا بەڵام لە هەندێك نموونەی ناوازەدا، پێدەچێ هەڵبژاردنی زمانی فەرمی لە وڵاتێك دا لە ژێر کاریگەری هەلومەرجێکی تایبەتیدا، لە کاتێکی تاڕادەیەك کورت دا ڕوو بدا و لە کاتێکی ئەوتۆدا، تێکۆشان و هەوڵی پلان داڕێژەرانی زمانی شێوەیەکی جیاواز بەخۆوە دەگرێ. زۆرجار ئەم دۆخە کاتێك ڕوو دەدات کە وڵاتێکی تازە بە سەربەخۆیی گەیشتوو لە هەوڵی چەسپاندنی شووناسی کلتووری و سیاسی خود بێ. لەوەڕا کە لە هەلومەرجێکی ئەوتۆدا زمان دەتوانێ ڕۆڵێکی بەرچاو بگێڕێ پرسی هەڵبژاردنی زمانی فەرمی بۆ وڵاتە تازە سەربەخۆکان بەهایەکی تایبەتی بەخۆوە دەگرێ. لەم جۆرە نموونەگەلەش دا زۆربەی کاتەکان لە نێوان زمانە خۆماڵی و ناوچەییەکانی وڵاتێك دا، زمانێك کە متمانەی کۆمەڵایەتی و کلتووری زۆرتری هەیە وەك زمانی فەرمی هەڵدەبژێردرێ بەڵام ئەم کارە لە کاتێکی تاڕادەیەك کورت دا ڕوو دەدات.

لەم سەدەیەی ئێستادا شان بە شانی گەشەکردنی بزاڤە تازە سەربەخۆخوازەکان و ڕزگاری نەتەوەکان لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکەران دا، وڵاتانێکی تازە لە سەرانسەری جیهان دا بە تایبەتی لە ئەفریقا، ئاسیا و ئەمریکای لاتین هاتوونەتە ناو گۆڕەپانەوە. بۆ وێنە، دوای ئەوە کە وڵاتی ئەندۆنیزیا لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکەرانی هۆلەندی و ژاپۆنی چووە دەر و سەربەخۆیی بەدەست هێنا، زمانی ئەندۆنیزی وەك یەکێك لە زمانە خۆماڵی و ناوچەییەکانی ئەم وڵاتە، جێی زمانی بیانی هۆلەندی گرتەوە و بە پلەی زمانی فەرمی ئەم وڵاتە گەیشت. هەر بەم شێوەیە، لە مالێزیا زمانی مالیائی جێی ئینگلیزی گرتەوە و لە جەزائیر زمانی عەرەبی لە جێی زمانی فەڕەنسا دانیشت و لە فیلیپین، زمانی تاگالۆگ جێی زمانەکانی ئیسپانی و ئینگلیزی گرتەوە.(مدرسی: ٢٤٥ —٢٤٧).

پێدەچێ لە هەندێك نموونەی تایبەتیدا زمانێکی مردوو و لە ناوچوو بە هۆگەلێکی نەتەوەیی، سیاسی، ئایینی و... دووبارە زیندوو دەبنەوە و دەژیێنەوە و وەك زمانی فەرمی وڵات هەڵدەبژێردرێن. دەکرێ نموونەی ئەم چەشنە پلان دانانە سەبارەت بە زمانی عیبری لە ئیسرائیل ببینین. عیبری بە شێوەی ئاخاوتن نزیك بە دوو سەدە پێش زایین لە ناوچووە و ئیدی هیچ قسەکەرێکی نەبووە بەڵام جۆری نووسینی ئەو وەك زمانێکی ئایینی، بە درێژایی سەدان ساڵ لە لایەن کەسانێك بە گەلێك زمانی جۆراوجۆرەوە خوێندنەوەی لە سەر کراوە. دوای پێکهاتنی ئیسرائیل و کۆچی زۆرێك لە جوولەکەکان لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانەوە و بە گەلێك بواری جۆراوجۆری زمانییەوە بۆ ئەم وڵاتە، پێویستی بە زمانێکی هاوبەش و تەواو هەست پێ دەکرا. لە دۆخێکی ئەوتۆدا، زمانی عیبری بە هۆی پەیوەندی مێژوویی ئەو لەگەڵ نەتەوەی جوولەکە و ڕۆڵی گرنگی ئەو لە پێکهاتنی یەکێتی نەتەوەیی و چەسپانی شووناسی مێژوویی ئەو نەتەوەیە ئاوارەیە، سەرنجی ڕێبەرانی ئیسرائیلی پێ درا و وەك زمانی فەرمی ئەم وڵاتە هەڵبژێردرا. لە ماوەی چەندین دەیەی ڕابردوودا، بەرنامەداڕێژەرانی زمانی بۆ نووسینی ڕێسای ڕێزمانی، دەربڕین و ڕێنووس و هەروەها پەرەپێدان و بەهێزکردنی وشەکانی عیبری تێکۆشان و هەوڵێکی فراوان و زۆریان بەکار هێنا بۆ ئەوەی ئەم زمانە بۆ بەئەستۆگرتنی ڕۆڵی زمانی فەرمی و دابین کردنی پێداویستییە پەیوەندییەکانی ئەمڕۆیی ئامادە بکەن. لە هەندێك نموونەی دیکەدا لە جیاتی زمانێك، دوو یا چەند زمانی فەرمی لە لایەن دەوڵەتی وڵاتێکەوە دەناسێندرێ. هیندستان وڵاتێکی پڕ حەشیمەت و پان و بەرینە بە گەلێك زمانی جۆراوجۆری ناوچەییەوە، کە هەر کام لەوان میلیۆنان کەس قسەکەری هەیە، بەڵام بە هۆی دەسەڵاتی درێژخایەنی ئینگلیز، زمانی ئینگلیزی ماوەیەکی زۆر زمانی فەرمی ئەو وڵاتە بوو. دوای سەربەخۆیی ئەم وڵاتە لە ساڵی ١٩٤٧دا، گەلێك هەوڵ بۆ هەڵبژاردنی زمانە فەرمییەکان ئەنجام دران و دواجار چواردە زمانی (ماراتی، گجراتی، پنجابی، هیندی، بەنگاڵی، ئاسامی، کشمیری، ئوریا، ئۆردۆ، سانسکریت، تەلەگو، تامیل، مالایام و کامادا) لە دوو بنەماڵەی گەورەی هیندۆ ئەورووپی و دراویدی وەك زمانە فەرمییەکانی ناوچە هەڵبژێردران. لەگەڵ ئەوەش دا، ئینگلیزی هەر وا ڕۆڵی خۆی وەك زمانی فەرمی ناونجی یا زمانی هاوبەشی قسەکەرانی زمانە ناوچەییە فەرمی و نافەرمییەکان پاراستوە. بەڵام چونکە ئینگلیزی

بەبیرهێنەرەوەی سەردەمی بەر لە سەربەخۆیی بووە، بەرەبەرە پێویستی بە زمانێکی هاوبەشی خۆماڵی و ناوچەیی لە جاران زیاتر دەرکەوتووە. لە ناو ئەو چواردە زمانە هەڵبژێردراوەدا، زمانی هیندی دۆخێکی گونجاوتر و لەبارتری بۆ گێڕانی ڕۆڵی زمانی هاوبەش هەیە، چونکە یەکەم نزیك بە لە سەدا چلی حەشیمەتی وڵات ئەم زمانە دەزانن و ئاریایی لەم وڵاتەدا هەبووە کە فێربوونی زۆر ئاسان دەکردەوە.

- **هاندانی دوو زمانی بوون و چەند زمانی بوون:**

لوئی ژان کالوە (١٣٧٨: ١٧٧ —١٧٨) سەبارەت بە ڕۆڵی سیاسەتوانی دیاردەی پلان دانانی زمان لە پرسی بەڕێوەبردنی چەند زمانیدا دەنووسێ:

"کاتێك ژماری زمانەکانی سەر گۆی زەوی بێنینە بەرچاو، پێدەچێ هەست پێ بکەین کە هەموو هەلومەرجێك ئامادە و لەبارە بۆ ئەوەی مرۆڤەکان لە قسەکانی یەکتری تێنەگەن، لەگەڵ هەموو ئەمانەش دا پەیوەندی زمانی لە هەموو شوێنێك هەر هەیە. لە ڕاستیدا دوو شێوە بەڕێوەبردنی چەند زمانی هەیە:" یەکیان بەرهەمی کردەوە و خوو نەریتە کۆمەڵایەتییەکانە و ئەویتر دەرئەنجامی دەستێوەردان لەم کردەوە و خوو و نەریتانەیە. یەکەمینیان بە ناوی بەڕێوەبردنی دەروونی یا سرووشتی لــێدەنێین، بە شێوەی وەڵام دانەوەی پرسی پەیوەندییەوە بەستراوەتەوە کە مرۆڤەکان ڕۆژانە لەگەڵی بەرەو ڕوو دەبنەوە. ئەو شتەی کە وەك زمانە ئاوێتەکان یا پیجین دەیناسین بەرهەمی نموونە ئاسای شێوەی بەڕێوەبردنی دەروونی چەند زمانییە. لەم نموونەیەدا ڕاستییەکەی ئەوەیە کە پەیوەندی بە یارمەتی ئەفراندن و خولڤاندنی زمانێك دابین بووە و ئەم ئەفراندنەوە کەمترین پەیوەندی لەگەڵ بڕیاردانی فەرمی و هیچ یاسا یا خود دەستوور و فەرمانێکەوە نیە و تەنیا و تەنیا بەرهەمی کردەوە و خوو و نەریتە. بەڵام ڕووبەڕووبوونەوەیەکی دیکە لەگەڵ پرسی چەند زمانیش هەیە: ڕووبەڕووبوونەوەی حکوومەتی یا شێوەی بەڕێوەبردنی دەرەکی. زمانناسان، دۆخەکان و زمانەکان لە ناو تاقیگەکاندا، شرۆڤە و وێنا دەکەن، گەلێك گریمانە سەبارەت بە داهاتووی دۆخەکان، و پێشنیارگەلێك بۆ وەڵام دانەوەی پرسی زمانی دەخەنە ڕوو، دواتر سیاسەتوانان لێکۆڵینەوە لە سەر ئەم گریمانە و پێشنیارگەلە دەکەن، گەلێکیان لــێ هەڵدەبژێرن و کەڵکیان لــێوەردەگرن.

دەبێ ئەوەشمان لە بیر بێ کە ئەگەر ئەم هەڵبژاردنە دەرەکی و سیاسەتە پلان دانانە زمانییانە ڕێگایەکی دژ و بەپێچەوانەی میتۆدی بەڕێوەبردنی دەروونی و هەستیاری زمانی بێژەران بگرنە بەر، بەداخەوە پێدەچێ دۆخەکە دوژمن ئاسای لــێ بێت. هەر بەم هۆیەوە زۆر بە ئەستەمی دەتوانین زمانێك بە سەر خەڵك دا بسەپێنین کە نایانەوێ یان پێیان وایە لە ڕاستی دا ئەو زمانە سەپاوە زمان نیە بەڵکو زاراوەیە. هەروەها ئەگەر لە شوێنێك دا زمانێکی ناونجی زۆر باو بێ و پەری سەندبێ، هێندەش لۆژیکی نیە زمانێك کە لە کەمینەدایە لە جیاتی زمانی نەتەوەیی بسەپێندرێ."

لە ڕاستیدا لە ماوەی ئەم چەند ساڵەی دواییدا گەشەکردنێکی بەرچاو لە ڕێك و پێك بوونی پلان دانانی ڕاهێنانی دوو زمانی و چەند زمانی بە سەرنجدان بە پاراستنی زمانەکان لە مەترسی مردن و ئامانجی بەدەست هێنانی زمانێکی ناونجی هاوبەشی جیهانیدا لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانی جیهاندا ئەنجام دراوە. تەنیا زیاتر لە یەك میلیارد دۆلار لە ئەمریکا لە ماوی دەیەی نەوەددا بۆ پرۆگرامەکانی هاندان و پەرەپێدانی دوو زمانی و چەند زمانی خەرج کراوە. لە هەندێك وڵاتدا، مەبەستی وەدەستهێنانی ڕێکارێك بۆ یەکیەتی نەتەوەیی (وەك ناساندنی زمانی باهاسا لە ئەندۆنیزیا) و لە هەندێك وڵات دا وەکو ڕووسیا، ڕاهێنانی زمانی ڕووسی بە قسەکەرانی زمانە ناوچەیی و خۆماڵییەکان لە ڕاستی بەهێزکردنی هاوچەشنەکردنی ئایدیۆلۆژیکە. فێرکردنی ئینگلیزی لە وڵاتانی ئەفریقیا بە مەبەستی بەدەست هێنانی دەرەتانگەلێکی زۆرتر لە بواری نێونەتەوەییدا ئەنجام دەدەرێ. لە لایەکی دیکەوە فێرکردنی زمانە ئەفریقایی و ناوچەییەکان لە ناو کۆمەڵە کەمینەکان لە ئەفریقای باشووریدا لە ماوەی دەیەی پەنجا و شەست و لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ڕەگەزپەرستی ئەم وڵاتەدا، لە ڕاستی بەهێزکردن و چەسپاندنی دابەش کردنە چینایەتی و ڕەگەزایەتییەکانی کۆمەڵگا لە پەیوەندی لەگەڵ سیاسەتەکانی دەوڵەتی ئەودا بووە.

یەکێك لە گرنگترین شێوەگەلێك کە سەرکەوتنی پلان دانانی زمانی لە بەشی هاندانی دوو زمانی و چەند زمانیدا لە مەهەك دەدرێ، ڕاهێنان و فێرکردنی زمان بە منداڵان لە خولەکانی خوێندنی سەرەتاییدایە. دەبێ کام زمان و شێوەکانی زمانی لە قوتابخانەکان دا فێربکرێ؟ و دەبێ ئەم فێرکردنە لە چ تەمەنێکەوە و بۆ ماوەیەکی چەند بێ؟ ئەم پرسیارانە تەنیا بە

سەرنجدان بە بواری راهێنان فێرکردنی زمانی بیانییەوە دەکرێ وەلاّم بدرێتەوە. لەم شێوەیەدا، سیاسەتە زمانییەکان دەتوانێ ببێتە هۆی بەهێزبوونی دەست ئەنقەستی زمانێك، هەڵکردنی کارلێکی پێچەوانەی زمانێك، لە بەرچاو نەگرتنی بە ئەنقەستی زمانێك یان قەدەغەبوونی رەهای زمانێك بێ. نموونەیەکی بەرچاو و زەقی ئەم سیاسەتانە، راهێنانی زمانی ئینگلیزی وەك زمانی هاوبەشی نێونەتەوەیی لە ئاستی جیهانی دایە. لە زۆر ولاّت دا فێرکردن و راهێنانی زمانی ئینگلیزی لە قوتابخانەکان دا بە نرخی لە بیرچوونەوە و لە بەرچاونەگرتنی زمانێکی دیکە ئەنجام دەدرێ. بۆ وێنە لە سەرەتاکانی دەیەی هەشتا، زمانی ئینگلیزی وەك یەکەمین زمانی بیانی جێی زمانی فەڕەنسی لە سیستەمی راهێنانی خوێندنی سەرەتایی ئیسپانیادا گرتەوە. هەروەها هەر لە بەرامبەر ئەوەدا گەلێك نموونە لە یاساخ و قەدەغە کردنی فەرمی راهێنانی زمانێك لە ولاّتە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا بەبەرچاو دەکەون. نموونەیەکی بەرچاوی ئەو قەدەغەکردنە فێرکردنی زمانی ئەڵمانییە لە ولاّتانێکی وەکو ئیسرائیل، ئیتالیا و فەڕانسا دوای شەڕی دووهەمی جیهانی.

داهاتووی زمانە کەمینەکان لە سیاسەت داڕشتنگەلێکی ئەوتۆدا تا رادەیەکی زۆر پەیوەندی بە دۆخی سیاسی — کۆمەلاّیەتی قسەکەرانیان و هەروەها سیاسەتەکانی ئاسایشی — نەتەوەیی دەوڵەتەکانیانە. پێدەچێ سیاسەتی دەوڵەتێك هەوڵ بدا بۆ بەهێزکردن و پاراستنی زمانێك، وەکو فێرکردنی وێلش لە قۆناغە سەرەتاییەکان لە قوتابخانەی ڤێلز و یان پێدەچێ نەهێشتنی زمانێکی لە بیردا بێ، وەکو قەدەغەکردنی فێرکردن و کەڵك وەرگرتنی زمانی باسکی و کاتالان لە ئیسپانیای ژێر دەسەلاّتی حکوومەتی فرانکۆدا. ئەمڕۆکە لە زۆربەی ولاّتانی پەنابەر وەرگری جیهان دا، راهێنان و فێرکردنی زمانی ئەو ولاّتانە بۆ کۆچبەر و پەنابەرەکان بۆتە یاسایەك و مەرجێکی قەبووڵکردنی کۆچی تاکەکان. لەو چەند نموونەیەی خوارەوەدا زۆر بە کورتی بە سەر دۆخی راهێنانی زمانە بیانییەکان لە چەند ولاّتی دونیادا دەچینەوە و دواتر بە تێر و تەسەلی ئاوڕ لە سیاسەتی فێرکردنی دوو زمانی بوون لە هیند دەدەینەوە:

*لە ئیسپانیا، تەواوی منداڵان دەبێ زمانی زگماکی خۆیان (کاستیل، کاتالان یا باسك) بخوێنن. منداڵانی کاستیل زمان، دەبێ لە تەك زمانی زگماکیان، فێری زمانی ئینگلیزیش بن،

بەلاّم بۆ منداڵانی کاتالان و باسك زمان، خوێندنی زمانی کاستیل تۆپزی و حەتمییە و فێربوونی زمانی ئینگلیزی دڵخوازانەیە.

* لە یەکێتی سۆڤییەتی پێشوودا تەواوی دانیشتووانی ولاّتە جۆراوجۆرەکان دەبوو فێری زمانی رووسی بن وەك زمانی دووهەم و هاوولاّتیانی کۆماری رووسیاش دەبوو زمانی یەکێك لەم ولاّتانە بە ئارەزووی خۆیان فێر بن.

* لە ڤێلز و ئسکوتلەنددا راهێنانی زمانی ئینگلیزی لە قۆناغە سەرەتاییەکان دا بەزۆرییە، بەلاّم لە بەرامبەردا لە ئینگلیز، منداڵان دەتوانن بە دڵخوازی خۆیان فێری ئسکوتلەندی یا ڤێلزی بن.

* دوو و نیو میلیۆن کەسی حەشیمەتی ولاّتی ئەفریقایی "تۆگۆ" بە زیاتر لە چل میلیۆن زمانی خێڵەکی و نەتەوەیی ئەم ولاّتە قسەدەکەن. زمانەکانی "ئێوێ"، "گۆبی" و "کوتۆکولی" زۆرترین ژمارەی قسەکەرانیان لەم ولاّتەدا هەیە. منداڵان دەبێ لەم ولاّتەدا فێری زمانی زگماکی خۆیان وەك یەکەمین زمان بن و بە سەرنجدان بەوە کە غانا و نێجیریا ولاّتانی هاوسێی تۆگۆن فێربوونی زمانی ئینگلیزی وەك زمانی سێهەمیش لەم ولاّتەدا پێشنیار دەکرێ.

بەلاّم لە هیند، هەروەك پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، دوو زمانەبوون نەریتێکی کۆمەلاّیەتییە لە هیند. لە راستیدا هەموو کەس بۆ ئامادەبوونی ئەکتیڤ لە کۆمەڵگادا — دەیەوێ لە قوولاّیی و دڵی دێهیلیدا بێ یان لە کورەیەك دا لە میسۆر — دەبێ لانیکەم بە سەر دوو زمان دا زاڵ بێ. ئەم دوو زمانەبوونەش هەم بە شێوەیەکی سرووشتی و هەم بە شێوەی پلان دانانی هاوشان و هاوتەریبی یەکتری لەم ولاّتەدا هەیە.

بە پێی سیاسەتەکانی خوێندنی هیند، قوتابیان دەبێ پێش چوونە ناو قۆناغی خوێندنی تەواو کردنەوە لانیکەم دەبێ سێ زمان فێر بن، دوو زمانی فەرمی هیند و زمانێکی دیکەی ویلایەتی شوێنی دانیشتن یا خوێندنیان، و ئەگەر زمانی فەرمی ویلایەتی زمانی هیندی بێ ئەو کەسە دەبێ زمانێکی دیکە لە زمانی خۆماڵی و ناوچەییەکانی هیند — دەبێ یەکێك لەو چوارزمانەی باشووری هیند بێ — فێر ببێ.

لە دەیەی سییەوە کە دەوڵەتی بریتانیا وەك بەشێك لە چاکسازییە سیاسییەکانی خۆی و لە راستیدا بە مەبەستی پێکهێنانی کێشە و شەڕی زیاتر لە نێوان دانیشتوانی ولاّتی حەفتاو و

دوو نەتەوەیی بە دەسەڵاتی لە نێوان حیزبە سیاسییەکانی هیندا ئەنجام دا، نموونەیەکی تازەی بۆ ڕاهێنانی زمان لە قۆناغەکی خوێندنی وڵاتی هیندا دارشت. بە پێی ئەم نموونەیە، بەریان و حەزی بەرچاو لە ئاستی خوێندنی سەرەتاییدا بەرەو لای زمانە هیندییەکان و لە ئاستی ئەکادیمی و زانکۆییدا بەرەو لای ئینگلیزی بوو. دوای سەربەخۆیی هیند، دەوڵەتی ئەم وڵاتە، لە ڕاست و ڕەوتی کەمکردنەوەی باڵادەستی زمانی ئینگلیزی و زۆرکردنی بەها و متمانەی زمانە ناوچەییەکانی خۆی سیاسەتێکی تازەی ڕاهێنانی دارشت و خستیە قۆناغی بەڕێوەبردنەوە. بە پێی ئەم سیاسەتە، ڕاهێنان و فێرکردنی وانە زانستییە کۆمەڵایەتییەکان زۆربەیان بە زمانەکانی هیندی و فێرکردنی وانە تایبەتی و پسپۆڕی و تەکنیکییەکان زۆرتر بە زمانی ئینگلیزی بوو. فێرخوازانی زمانی هیندی بەم جۆرە وێڕای پاراستنی شووناسی ناوچەیی خۆیان دەیانتوانی زۆر بە ئاسانی بابەتە تازە و نوێیە زانستی و تەکنیکیەکانی ڕۆژ و سەردەمی دونیا بخوێننەوە (کوباروبیاس، **١٩٨٣: ٧٣ —٨٠**).

لە ساڵی **١٩٨٩**دا، کۆمەڵێك لە مامۆستا و ئەدەبیەکانی هیند خوازیاری گونجاندنی ڕاهێنانی زمانی کلاسیکی سانسکریتی لە پرۆگرامی خوێندنی قوتابیان بوون، بەڵام لەوەڕا کە فێربوونی چوار زمان بۆ قوتابیان دیاردەیەکی قورس و تاقەت پڕووکێن بوو بڕیار درا قوتابیانی ئەم وڵاتە لە نێوان فێربوونی زمانی ناوچەیی و ویلایەتی خۆیان یان زمانی سانسکریتیدا مافی هەڵبژاردنیان هەبێ.

نموونەیەکی سەرکەوتووی سیاسەتەکانی زمانی: پلان دانانی زمانی لە سەنگاپوور

سەنگاپوور لە ڕەهەندی نەتەوەییەوە کۆمەڵگایەکی نایەکسانە: لە سەدا **٧٦**ی حەشیمەتی ئەو چینی، لە سەدا **١٥**یان مالیائی، لە سەدا حەوتی هیندی و دوو لە سەدی کۆمەڵە ڕەگەزی و نەتەوەییەکانی دیکەن. سرووشتییە بە تەنراوی و پێکهاتەیەکی ئەوتۆی ڕەگەزییەوە، هەلومەرجی زمانی ئەم وڵاتەش زۆر جۆراوجۆر و فرەچەشن و جیاواز دەبێ. لایەنیکە سی و سێ گرووپی زمانی لەم وڵاتەدا هەن و لەم نێوەندەدا بیست کۆمەڵی زمانی تەنیا ١٪ی حەشیمەتی ئەم وڵاتە پێك دێنن. چوار زمان لە لایەن دەوڵەتی ئەم وڵاتەوە وەك زمانە فەرمییەکان ناسێندراون: مالایائی، ئینگلیزی، چینی ماندارین و تامیل (زمانی هاکین

سەرەڕای ئەوەی کە زمانی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی ئەم وڵاتەیە بە هۆگەلێکی سیاسییەوە وەك زمانی فەرمی هەڵنەبژێردراوە). لە ناو ئەو چوار زمانەدا کە ناویان هێنرا، مالایائی زمانی نەتەوەیی سەنگاپوور پێك هات. هۆی ئەم دیاردەیە بۆ مێژووی سیاسی و هەڵکەوتیی جوگرافی ئەم وڵاتە دەگەڕێتەوە.

سەنگاپوور لە ماوەی ساڵەکانی **٦٥ — ١٩٦٣**دا بەشێك لە فێدراسیۆنی مالێزی بوو و لەگەڵ ئەوەشدا دوو وڵاتی دیکەش واتە مالایائی زمانی مالیزی و ئەندۆنیزیا هاوسێی ئەم وڵاتە بوون. لەم ڕووەوە زمانی مالایائی لە کۆنەوە ئامرازی پەیوەندی نێوان نەتەوەیی بووە لە سەنگاپووردا. لە لایەکی دیکەوە، ئینگلیزی وەك تەنیا زمانی بان نەتەوەیی ئەم کۆمەڵە، لە سەدەی نۆزدەهەمەوە ڕۆڵی خۆی وەك زمانی ناونجی لە سەنگاپووردا چەسپاند. ئینگلیزی، زمانی دەوڵەت، یاسا، خوێندنی باڵا و بازرگانی نێونەتەوەیی سەنگاپوور لە ماوەی سەد و پەنجا ساڵی دواییدا بووە.

چینی ماندارین — لە لایەکی دیکەوە — وەك زمانی بنەڕەتی گەورەترین کۆمەڵی نەتەوەیی ئەم وڵاتە پلەیەکی تایبەتی هەیە. تەنانەت لە دەیەی شەست و هەفتادا، باس و لێدوانێکی زۆر لە سەر ناساندنی ئەم زمانە وەك زمانی نەتەوەیی سەنگاپوور کرا، بەڵام بە هۆی پرسگەلێکی ژیۆپۆلۆتیکی — کە سەرەکیترینیان هاوسێ بوون لەگەڵ وڵاتی کۆمۆنیستی چین بوو — ئەم بابەتە پراکتیزە نەکرا. هەرچەندە ماندارین لەگەڵ ئینگلیزی، لە هەر دوو زمانەکەی دیکە زیاتر کەڵکی لێ وەردەگیردرێ. بەڵام زمانی تامیل، ئەم زمانە وەك زمانی نەتەوەیی کەمینەی هیندی سەنگاپوور ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەرەو لاواز بوون و لە دەست دانی پلە و پێگەی خۆی لە کۆمەڵگادا دەچێ. هۆی ئەوەش ژمارەیەکی کەمی ئەندامانی کۆمەڵگای هیندییە لە چاو ژمارەی تەواوی حەشیمەتی سەنگاپوور و زۆربوونی زمان و کەرت کەرتبوونی کولتووری فراوان لە ناو ئەم کۆمەڵگایەدا.

سیاسەتی زمانی سەنگاپوور، بە سیاسەتی چەند زمانی وێنا دەکرێ کە بەو واتایەیە کە چوار زمانی فەرمی بە یەك ڕادە بەهادارن بەڵام ڕاستییەکەی شتێکی دیکەیە، چونکە بە پێی بۆچوونی زۆربەی کارناسان، یەکسانی زمانی تەنیا لە وڵاتێك دا کە دوو زمانی فەرمی هەیە دەشێ و دەگونجێ و یەکسانی زمانی لە نێوان چوار زمان دا پێویستی بە خەرجی قورس و دوور

لە توانادایە بۆ دەوڵەتی ولاتێك. هەربۆیە لە سەنگاپووردا، ئینگلیزی وەك زمانی ناونجی و هۆکاری یەکیەتی نەتەوەیی دۆخ و هەلکەوتەیەکی تایبەتی و چەسپاوی هەیە. لە لایەکەوە کەلك و کارایی زمانی ئینگلیزی، ئامرازی پێشکەوتنی ئابووری چ لە رەهەندی کۆمەلگاییەوە و چ لە رەهەندی تاکەکەسییەوە دابین دەکا و لە لایەکی دیکەوە، ئەم کارایی و کەلك لـێوەرگرتنەی زمانی ئینگلیزی لە ئاستی کۆمەلگادا، بە بێ پێکهاتنی هیچ چەشنە خراپ لێك تێگەیشتنێك سێ گرووپی بەرچاوی نەتەوەیی ئەم ولاتە مەجبوور دەکا کە هیچ جۆرە پێشێلکارییەکی نەتەوەیی و رەگەزی لە لایەن دەوڵەتەوە لە سیاسەتە زمانییەکانیدا پراکتیزە بکا.

دامەزراوەیەك کە لە سەنگاپووردا رۆڵێکی زۆرتری لە نووسین و روونکردنەوەی پلان دانانە زمانییەکان دا هەیە ناوەندی راهێنان و فێرکردنی بەرزی ئەم ولاتەیە. رۆڵی ئەم ناوەندە دوای سەربەخۆیی سەنگاپوور لە ١٩٦٥دا، لە پێشتر زیاتر بوو. پێش سەربەخۆیی ئەم ولاتە، چوار جۆر قوتابخانە لە سەنگاپووردا هەبوو کە هەر کامیان، یەکێك لە چوار زمانی سەرەکی ئەم ولاتەیان وەك زمانی راهێنانی خۆی هەڵدەبژارد. دەقە وانەییەکانی ئەم قوتابخانەیە بە شێوەی ناوچەیی دروست دەکرا و مامۆستاکانیان بە شێوەی ناوچەیی رادەهێنران و فێر دەکران. دوای سەربەخۆیی، سیاسەتی دوو زمانی لە قوتابخانەکاندا، لە قوتابخانەکانی ولات دا بەڕێوە چوو. بە پێی ئەم سیستەمە تازەیە، تەواوی قوتابیانی سەنگاپووری دەبوو وانەکانی خۆیان بە زمانی ئینگلیزی و یەکێك لە زمانە نەتەوەییەکان، زۆرتر زمانی زگماکی قوتابی، فێر ببن. لە ماوەی دەیەی شەست و حەفتادا، ئەم دوو زمانە بە هاوتەریبی یەکتری لە فێرکردنی وانەکان دا کەلکیان لـێوەردەگیردرا. تەنانە لە وانەگەلێکی وەك کیمیا و فیزیك و ئەژمێردا نیوەی مادە دەرسییەکان بە زمانی ئینگلیزی و نیوەکەی دیکە بە یەکێك لە زمانە نەتەوەییەکان بوو. پلان و بەرنامەی فێرکردنی دوو زمانی لە سەنگاپووردا لە پۆلی یەکەمی قوتابخانەوە دەستی پێ دەکرد. لە سەرەتای خوێندنەوە، سەرپەرشتان قوتابخانەی منداڵەکانیان هەڵدەبژێرن. هەڵبەت بە کردەوە، زۆرتر چینییەکان قوتابخانەی چینی، مالاییەکان قوتابخانەی مالایی و هیندییەکان قوتابخانەی تامیلی هەڵدەبژێرن، بەلام لە هەندێك کات و نموونەی تایبەتی و ناوازەش دا کە سەرپەرشتانی هیندی و مالایی بۆ دۆخی پیشەیی داهاتووی منداڵەکانیان وایان پێ باشترە کە منداڵەکانیان لە قوتابخانەگەلێك کە چینی ماندارینی تێدا دەگوترێتەوە بخوێنن.

لە دەیەی هەشتا بەم لاوە گەلێك گۆڕان لەم سیستەمە راهێنانەدا ئەنجام دراوە. بەو پێیە زمانی ئینگلیزی و زمانی نەتەوەیی هەر کامێکیان بۆ وتنەوەی ماددەو وانە جۆراوجۆرەکان بە کار دەهێندران. بەمشێوەیە بوو کە ئینگلیزی بۆ وانەگەلی زانستەکان نموونەگەلی دیکەی پەیوەندیدار بە زانست و تەکنەلۆژیا هەڵبژێردرا لە حالێك دا کە زمانی نەتەوەیی بۆ وتنەوەی ئەدەبیات و زانستە مرۆڤایەتییەکان هەڵبژێردرا.

سیاسەتی چەند زمانی دەوڵەتی سەنگاپوور، لە راگەیاندنە گشتییەکانی ئەم ولاتەش دا ئەنجام درا. چوار زمانی رەسمی ئەم ولاتە هاوشان و هاوتەریبی یەکتری لە بلاڤۆکەکان دا، پرۆگرامی رادیۆیی، تەلەفزیۆنی و سینەمایی کەلکیان لـێوەردەگیردرێ. بۆ وێنە پرۆگرامی رادیۆیی کەنالی دەوڵەتی ئێس، بی. سی لە چوار کەناڵ بە چوار زمانی جیاواز بلاو دەبێتەوە، لە حالێك دا کە تەنیا لە سەدا پێنجی بیسەرانی بەرنامە رادیۆییەکانی سەنگاپووری تامیلی زمانن. هەڵبەت سەبارەت بە بەرنامەگەلی تەلەفزیۆنی دۆخەکە کەمێك جیاوازە. چونکە زۆربەی بەرنامە تەلەفزیۆنییەکانی ئێس. بی. سی وەرگیراون و بەرهەمی ئەمریکا (بەرنامەگەلی ئینگلیزی) و یان تایوان و هۆنگ کۆنگ (بەرنامەگەلی چینی زمان)ن. بە پێی ئامارێك کە لە ساڵی ٢٠٠٢دا راگەیاندراوە، زیاتر لە نیوەی بەرنامە بلاوبووەکان لەم کاناڵەوە بە زمانی ئینگلیزی و نزیك بە یەك لە چواریان بە زمانی چینی ماندارین بوون. هەڵبەت بۆ ئەم چەشنە بەرنامەگەلە کەلك لە ژێرنووس وەردەگیردرێ، بۆ بەرنامەگەلی نائینگلیزی زمان کەلك لە ژێرنووسی ئینگلیزی و بۆ بەرنامەگەلێك بە زمانی ئینگلیزی کەلك لە ژێرنووسی مالایایی (بە هۆی ژمارەی هەندێك بەرنامەی کەم بە زمانی مالایایی) وەردەگیردرێ.

لە بواری پلان دانانی پەیکەری زمانیشەوە گەلێك هەوڵ لەم ولاتەدا دراوە بۆ وێنە دەکرێ ئاماژە بەو نموونەگەلەی خوارەوە بکەین:

١- ورد کردنی تایبەتمەندییە چینییەکانی ساکار کراو: لە بواری سیستەمی خەتی تازە داهێنراو لە چین، پیتە راستکراوەکان لە سەرەتاکانی دەیەی حەفتاوە لە ناو بلاوکراوە و قوتابخانەکانی سەنگاپووردا کەلکی لـێوەردەگیردرێ.

٢- چاکسازی خەت و زمانی مالایایی، هاوکات لەگەڵ مالیزی و ئەندۆنیزی لە سەنگاپووریش دا ئەنجام درا.

٣- بە هۆگەلێك کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد زمانی تامیل بەها و ڕۆڵێکی کەمی لە وڵاتی سەنگاپووردا هەیە، لەم دواییانەدا هەندێك هەوڵ دراوە بۆ ئەوەی ئەم زمانە لەم وڵاتەدا دووبارە نۆژەن بکرێتەوە و تەنانەت ئەنجوونێکی تایبەتی لە لایەن دەوڵەتەوە بۆ چاکسازی و پەرەپێدانی کارایی زمانی تامیل دامەزرا.

٤- بە سەرنج دان بەوە کە زمانی ئینگلیزی کە لە قوتابخانەکان دا دەخوێندرێ، ئینگلیزی ستاندارد بریتانیایە، بەڵام زمانێك کە زۆربەی خەڵك لە بڵاوکراوە یا فیلمە سینەماییەکان دا لەگەڵی ڕووبەڕوو دەبنەوە ئینگلیزی ئەمریکییە هەندێك هەوڵ بۆ ڕاهێنان و فێرکردنی جیاوازییەکانی سیستەمی دەنگ و وشەیی ئەم دوو جۆرە زمانە لە ئاستی کۆمەڵگادا ڕووی داوە.

دەکرێ ئەنجامی تەواوی ئەم هەوڵانە لە سەقامگرتوویی و ئاسایشی زاڵ بە سەر وڵاتی سەنگاپووردا بە چاو ببیندرێ. لە ئاکامی بڕیارگەلێکی زمانی ورد کە هاوکات لەگەڵ سەقامگرتوویی سیاسی و ئابووری سەرکەوتوو لە سەردەمی سەربەخۆییەوە تا هەنووکە بووە دەوڵەتی سەنگاپوور سەرەڕای بوونی نەتەوەگەلێکی جۆراجۆر لەم وڵاتەدا، زۆر بە باشی توانیوەتی دەرەقەتی ئەم ڕووبەڕووبوونەوە و تێکهەڵچوونە ڕەگەزییانە لەم وڵاتەدا بێت.

پوختە و دەرئەنجام

باوبوون و پەرەسەندنی فێربوونی دوو یا چەند زمان، ڕێکار و ڕێگاچارەیەکی دیکەیە بۆ پەیوەندگرتنی زمانی خەڵکی جیهان. ئەم ڕێکارە بانتر لە ئاستی تاکەکەسی وەرگێڕان، ئاستی گرووپی و بە کۆمەڵی زمانە دەستکردەکان و ئاستی ناوەندی پەرەسەندنی زمانێکی سرووشتی یەکە، پێویستی بە سەرنج و قوڵ هەڵماڵینی تەواوی سیستەمی حکومەتی و دەوڵەتی وڵاتانی جیهانە. لە ڕاستیدا ئەم گوتەزایە لە چوارچێوەی بەرنامە و پلان دانانی زمانییەوە دەگونجێ کە بریتییە لە دەستێوەردان یان دەسکاری ئاگایانە کە لە لایەن دەوڵەت یان ڕێکخراوێکی کەم و زۆر لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەت دا، لە پێکهاتن و کارایی زمان لە کۆمەڵگەیەك دا پڕاکتیزە بکرێ. پلان دانانی زمانی لە بواری ڕاهێنانی دوو یان چەند زمان لە ئاستێکی بەرین و بەربڵاوی کۆمەڵگادا دەبێ لەگەڵ دۆخی تایبەتی کۆمەڵگایەك بگونجێ و یەکتر بگرێتەوە. بە واتایەکی دیکە بە پێی متمانەی هەلومەرجی تایبەتی ناوچەیی، نەتەوەیی و کلتووری هەر کۆمەڵگایەك دەبێ ستراتیژییە تایبەتییەکان بخرێنە ڕوو. لەم ڕاستا و ڕەوتەدا هۆکاری نەتەوەیی خەڵك بۆ فێربوونی دوو یان چەند زمانی بیانی و پشتیوانی دەوڵەت بۆ یەکسان کردنی پلان دانانی زمانی بەهایەکی تایبەتییان هەیە. هەستەوەرییەکانی نەتەوەییانە و دوژمنایەتییە نەتەوەییەکان لەو هۆکارە بنەڕەتییانەی سیاسەتە ڕادیکالیستانەی زۆربەی دەوڵەتەکانی جیهانە لە هەمبەر پەرەسەندن و هاندەر بوونی فێربوونی زمانە بیانییەکان.

پاری شەشەم

پوختە و دەرەنجام

هێرمەن کلیتس یەکێك لە زماناسە ئەمریکییەکان لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەم دا وتوویەتی: "دەکرێ زمانە زیندووەکان بە فرۆشگا یا کۆگایەکی گەورە بشووبهێنین کە هەموو کەس دەتوانێ جل و بەرگی گونجاوی خۆی بدۆزێتەوە و بۆ دۆخ و بۆنەگەلی جۆراوجۆریش جل و بەرگی جیاواز بەدەست بێنێ". (سایمنێز، ١٩٦٧: ١٥)

هەموو زمانێك پێکهێنەر و خولقێنەری مۆدێلێکی دیاریکراو و تایبەتییە لە جیهانی بوون دا، سیستەمێك و نیشانەیەکە بۆ تێگەیشتن و دەرکی جیهان. ئەگەر ئێمە چوار هەزار ڕێگا و میتۆدی جۆراوجۆر بۆ وێناکردنی جیهانمان هەبێ ئەوە دەبێتە هۆی ئەوە کە دەرەتانگەلێکی زۆرترمان بۆ تێگەیشتن و دەرکی دروست لەو هەبێ. بەڵام لە لایەکی دیکەوە گرفتی پەیوەندی نێونەتەوەییش لە جیهانی مۆدێرندا، بەهایەتی تایبەتی، و بە تایبەتی لە ئەنستیتیۆکان، ناوەند و ئۆرگانە نێونەتەوەییەکاندا هەیە و بە سەرنجدان بە پرسگەلێکی وەك بازرگانی جیهانی و پاراستنی ئاشتی نێونەتەوەیی ئەم پەیوەندییە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەهایەکی زۆرتر بەخۆوە دەگرێ. لە سەرەتادا ئاماژەمان بە تاوەری بابل کرد.

ئەم تاوەرە لە زۆر لایەنەوە شیاوی سەرنج دانە، بە تایبەتی لەو ڕەهەندەوە کە ئاماژە بە ڕۆڵی بنەڕەتی زمان لە هاوکاری و هەرەوەزی مرۆڤایەتی دەکا. لە ڕەهەندی بابەتی زمانێکی یەکە و تاك و هاوبەشی جیهانیشەوە شیاوی سەرنج دانە، چونکە نیشاندەری هۆگری کۆن و لەمێژینەوەی مرۆڤە بۆ بوونی زمانێکی یەکە و هاوبەش.

پێویستی بە تێگەیشتن و دەرکی بەرامبەر لە ڕۆژگارێکی زۆر کۆنەوە و هاوکات لەگەڵ گەشەکردن و دروستبوونی کۆمەڵگای شاری و پێکهاتنی ژیارە جۆراوجۆرەکان هەست پێ دەکرا، لەم ڕووەوە وەرگێڕان – وەك یەکەمین ڕێگاچارەی گرفتی لاوازی پەیوەندی لە نێوان کۆمەڵگا مرۆڤایەتیەکان – دیاردەیەکی نوێ و تازە نیە. ڕەنگە هەر لە هەمان سەردەمەوە کە ڕووبەڕووبوونەوە و تێکهەڵچوونی نەتەوەکان دروست بووە، و دوای ئەو ڕووبەڕووبوونەوەی زمانیش ڕوویداوە، وەرگێڕان و وەرگێڕ ڕۆڵێکیان لە پەیوەندی مرۆڤایەتیدا گێڕاوە. بۆ وێنە بوونی چەند زمان لە نووسراوەکانی بێستوون دا ئەوە نیشان دەدا کە وەرگێڕان لە سەردەم و چاخە دێرینەکانی ئێرانیدا هەبووە. هەمیشە وەرگێڕان یەکێك لە ئاسانترین ڕێگاکانی زاڵبوونە بە سەر لەمپەرەکانی زمانیدا. هۆگۆبارت لەم بارەوە دەنووسێ:

"سەبارەت بە مێژوو و دیرۆکی کاری وەرگێڕان دەبێ بڵێین کە ڕەنگە مێژووی ئەو هاوکاتە لەگەڵ تەمەنی مرۆڤایەتی و پێویستی بەو لە سەردەمی پێکهاتنی جیاوازی لە زمانەکان دا بووە، چونکە بۆ تێگەیشتن و لێك تێگەیشتن لە نێوان کۆمەڵگا مرۆڤایەتیەکاندا، تاکەکان ناچار بوون لەگەڵ یەکتری پەیوەندی دروست بکەن و لە ئەنجام دا پێویستی بە کەسانێك هەبوو بۆ ئەوەی بتوانن بابەتەکە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی دیکە بگوازنەوە". (سایمێنز، ١٩٦٧، ١٥٢)

لەگەڵ هەموو ئەمانەش دا لە ماوەی سەردەم و چاخەکانی ڕابردوودا پتر لەوەی کە ئامرازێك بێ لە ڕاست لێك تێگەیشتن و پەیوەندی خەڵکی وڵاتان و نیشتیمانە جۆراجۆرەکان زۆرتر کەرەسەیەك بووە بۆ گواستنەوەی بیرۆکە و کولتوور و هونەری بژاردە و بلیمەت و ناوازەکان، هەربۆیە ڕووکەرد و ئاراستەی ئەو زۆرتر لایەنی تایبەتی هەبووە تاکو

گشتی. لەگەڵ دەستپێکردنی سەدەی بیستەم هەڵبەت دۆخەکە هەندێك گۆڕدرا. بە ئاسان بوونی سەفەرەکان لە دەرەوەی سنوورەکان و پێشکەوتنی ئامراز و کەرەسەی گواستنەوە لە لایەك و شۆڕشی زانستی – تەکنەلۆژی لە لایەکی دیکەوە، وەرگێڕان ببوە ئامرازێکی تایبەت بە وەرگێڕانی بەرهەمە ئەدەبی و فەلسەفییەکان بە شێوەیەکی ڕێگاچارە لە ڕاست چاکسازی پەیوەندی نێونەتەوەیی و بەرزبوونەوەی ئاستی زانستی و پەرەپێدانی ئابووری وڵاتان لەگەڵ زۆر بوون و گرنگ بوونی ڕۆڵی کاریگەری وەرگێڕان، کەموکوڕییەکانی وەرگێڕانی مرۆڤ لە جاران زیاتر و ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر گەشەی کرد" بەڵام پرسگەلێکی وەك خێرایی کەم، گونجاندنی مرخ و سەلیقەی تاکەکەسی، وردبینی نەبوون و نەبوونی شارەزایی و زانستی بان زمانی، کە لەم چەشنە وەرگێڕانەدا هەبوو بووە هۆی ئەوە کە لێکۆڵەر و توێژەرەوەکان بیر لە داهێنانی مێتۆدێکی کاراو بەسوود بۆ خستنەڕووی وەرگێڕانێکی دوور لە هەڵە و پەڵە بکەنەوە. ئایدیاڵی ئەم لێکۆڵەر و زانایانە خولقاندن و ئەفراندنی ئامێرێکی میکانیکی و لە هەمان کات دا هۆشیاربوونە بۆ وەرگێڕانی دەقە جۆراوجۆر و فرەچەشنەکان بە شێوەیەك کە ئەو هێزە بە هەموو کەسێك بدا کە بە بێ فێربوونی زمانەکانی دیکە تەواوی دەقی زمانەکانی دیکە بە زمانی خۆی وەرگێڕێ و دەقەکانی زمانی خۆی بە زمانەکانی دیکە وەرگێڕێ.

لە ماوەی چەند ساڵی دواییدا تیۆر و گریمانەگەلێك سەبارەت بە شێوەی داهێنانی سیستەمێکی وەرگێڕانی ئامێری کاریگەر و بەسوود خرایە ڕوو، بەڵام پڕۆگرامەکان و سیستەمە بەسوود و پێویستەکان بۆ بەرهەمهێنانی ئەو تاکو ئەم دواییانەش لە بەر دەست دا نەبوو. بەرزەفڕییەکانی کارناسان و لاوازبوونی تەکنەلۆژی دەیەی پەنجا و شەست و کارامەنەبوون و بەسوودنەبوونی ئەو ئیمکاناتەی لە بەردەستدا بوو بووە هۆی نائومێدی کاتی و ماوەیی خاوەن بیرو بۆچوونەکان لە داهاتووی وەرگێڕانی ئامێری (ئەو وەرگێڕانە کە بە کۆمپیوتەر دەکرێ. و). بەڵام لە دەیەی حەفتا بەملاوە، بە خستنە ڕووی پڕۆگرامگەلێکی وەرگێڕان کە لە سەر بنەمای لێکدانەوە و ڕاڤەی ڕێزمانی دروست کرابوون و زانیاری واتایی بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە فەرهەنگی وشەکانیان دا بوو

وەرگێڕانی ئامێری جارێکی دیکەش کەوتەوە بەر سەرنج و گرنگی پێدان. یەکێك لە پرس و گرفتەکانی وەرگێڕانی ئامێری بە شێوەیەکی گشتی، ئەوەیە کە لێکۆڵەرانی وەرگێڕانی ئامێری، خۆیان وەرگێڕی پسپۆڕ نین و تەنیا بە سەر زمانی زگماکی خۆیان دا زاڵن و ئاگاداری وردەکاری و جوانکارییەکانی وەرگێڕانێکی باش نین. نەبوونی دیاریکردنی ناڕوونییە پێکهاتییەکان، وشەیی و ڕێزمانییەکان کە بەرهەمی نەبوونی کەرەسەی وەرگێڕانی ئامێری لە هۆش و لۆگۆس و زانستی بان زمانی مرۆڤە، یەکێکی دیکەیە لە گرفتە بەرچاوەکانی ئەم شێوە وەرگێڕانانەیە.

ئەم پرسگەلە بۆتە هۆی ئەوەی کە تەنانەت پێشکەوتووترین پرۆگرامەکانی وەرگێڕانیش کارایی و کەڵکێکی بەرتەسکیان هەبێ و لە بوارگەلێکی وەك ئەدەبیات، فەلسەفە، ئایین و... بە گشتی بێ دەسەڵات لە خستنە بەردەستی وەرگێڕانێکی شیاوی قەبووڵ کردن.

وەرگێڕان باسێکی گومانهێنەرە لە باسی پەیوەندی هاوبەشی زمانیدا. لە ڕاستیدا وەرگێڕان زۆرتر پرۆسەیەکە لە ڕاستی کەڵك وەرگرتن لە چەمکە هاوبەشەکانی زمانی چ لە ڕهەندی پێکهاتی و چ لە ڕەهەندی واتاییەوە. واتە هەروەك دەزانین ئەزموونی ئێمە لە جیهانێك کە لەودا دەژین بەرپەرچ دەداتەوە، ڕوون و ئاشکرایە ئەگەر سەبارەت بە شتێك، ئەزموونمان نەبێ، لە واتاکەی تێناگەین، واتە نەك تەنیا لە ڕەهەندی زمانییەوە لێی تێناگەین، بەڵکو لە ڕەهەندی سۆزداری و هاوژینی کۆمەڵایەتی خۆشمانەوە ناتوانین ڕاڤەی بکەین. بەڵام ئەزموونی ئێمەش لە جیهانی دەرەوە بە نۆرەی خۆی پرسێکی دەست لێنەدراو و ڕاڤە نەکراوە و هەموو چەشنە دابەش بوونێك کە ئێمە لە ئاکامی پێویستی و بەزۆرییە زمانییەکانی خۆمانەوە ناچار دەبین بیانهێنینە هەرێمی خۆمانەوە بە تەواوی پەیمانی و گرێبەستانەن. کاتێك کە لە زمانێکەوە دەچینەوە ناو زمانێکی دیکەوە، خێرا ئاشکرا دەبێ کە شێوەی ئەم ڕاڤەیە لە زمانە جۆراوجۆرەکان دا جیاوازە، واتە زمانە جۆراوجۆرەکان واتایەکی جۆراوجۆر بە شێوە و وێنەکانی خۆیان دەدەن، تەنانەت ئەم بابەتە بۆ وشە و واتاگەلێکیش دروستە کە ئێمە پێمان وایە واتا زۆر ساکار و ڕوونە. هەرێمی واتایی کە شێوەگەلێکی هاوچەشن لە زمانە جۆراوجۆرەکان دا لە خۆ بگرێ لە هیچ دوو

زمانێك دا یەکتری ناگرنەوە. بۆ وێنە هەرێمی واتایی وشەی ئینگلیزی go لە زمانی فارسیدا زیاتر لە بیست وشە و واتا لە خۆدەگرێ.

بوونی واتای مەجازی و پەیوەندییان لەگەڵ واتای ڕاستەقینەی هەموو شێوەیەك، پرسێکی دیکە کە لە زمانە جۆراوجۆرەکان دا جیاوازە، هەروەك سەبارەت بە تاکە زمانێکدا لە ماوەیەکی دوور و درێژدا جیاواز دەبێ. گەلێك لە میتافۆرەکان بە بڕوای ئێمە ئاسایی و ڕوونن بۆ کەسانی دیکە لە زمانێکی دیکەدا تەواو نامۆن. بۆ وێنە هیچ فارس زمانێك وشەی باڵندە وەك وشەیەکی ئینگلزی زمان بە واتای مەجازی کەسێك بە کار ناهێنێ (he’s a queer old bird) یان ئەوەی کە بە واتای مەجازی "گاڵتە پێ کردن یان بە هەموو شێوەیەکی نێگەتیڤ" بە کار ناهێنن (he gave me the bird) یان بۆ وێنە لە کاتێك دا مانگ لە زمانی فارسیدا وێنایەکە بۆ ڕووخساری جوان(هەروەها کوردیش، بۆ وێنە دەڵێ: لەگەڵ مانگ بە شەڕ دێ، واتە یەکجار جوانە، وەرگێڕی کورد) لە ئینگلیزیدا ئاماژەیە بە قەد و باڵایەکی ناشیرین و ڕووخسارێکی کونج کونج(آبلەرو).

سەرەڕای واتای مەجازی، وێنەگەلی زمانی جۆرێك بەهای پاشکۆی دیکەش هەن. واتاناسان جیاوازی لە نێوان واتای ڕوون کە شێوەیەك بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە کەڵکی لـێوەدەگرن و واتای لاوەکی کە هەر ئەو واتایە جگە لە واتای ڕوونی خۆی بۆ بێژەرێك یان هەندێك بێژەر پێدەچێ هەبێ دادەنێن. فەرهەنگەکانی وشە تەنیا واتای ڕوون بە ئێمە دەبەخشن، واتە ئەو ڕادەیە لە واتا کە بکرێ بە شێوەیەکی بەرچاوەکی و بۆ هەموو کەس کە بە زمان دەدوێ دەربڕدرێ.

لە بەراورد لەگەڵ میتۆدە گوتراوەکانی دیکە بۆ بەدەستهێنانی پەیوەندی هاوبەشی زمانی، وەرگێڕان، ڕەهەندی زانستی زۆرترە، هەرزانترە و پێویستی بە ناوەندگەلی پشتیوانی نیە" بەڵام لە هەمان کات دا کارایی و سوودێکی بەرتەسکتری هەیە، زۆرتر کات هەڵدەگرێ، وردبینییەکی زۆرتری دەوێ و ئەگەری خراپ لێك تێگەیشتن و نەبوونی پەیوەندیش لەودا هەیە. کاتێك چاو لە بابەتی هەوڵ دان بۆ دۆزینەوەی زمانێکی نێونەتەوەیی بە گشتی دەکەینەوە لە پلەی یەکەمدا لەگەڵ خاڵێك ڕووبەڕوو دەبینەوە:

هۆگری بە سانایی فێربوون، ئاسان بوونێکی زۆر زیاتر لە زمانە سرووشتییەکاندا هەیە. بیرۆکەی داهێنانی زمانێکی دەستکرد بۆ سەدان ساڵ لەوەو پێش دەگەڕێتەوە، بەڵام لە سەدەی حەڤدەهەم دا بۆ یەکەمین جار ئەم هەوڵە لە سەیترەی خەیاڵ و فانتازیاوە بۆ بازنەی بیرۆکە و زانست هەنگاو دەنێ و لە سەر بنەمای رامان و بیرۆکەی زانستی دەست بە ئەفراندنی دەکرێ. لە بەراورد لەگەڵ زمانە دەستکردەکان لەگەڵ زمانە سرووشتییەکان دەکرێ ئاماژە بەو چەند خاڵەی خوارەوە بکەین:

١- زمانی سرووشتی هی کۆمەڵێکی دیاریکراوە کە هەلومەرج پێکەوەهەڵکردنی بەردەوام و بێڕاوەستانی قسەکەرانی ئەو زمانە دابین دەکا.

٢- زمانی سرووشتی وەك هۆکاری یەکێتی رەگەزی، نەتەوەیی یان خێڵەکی کۆمەڵێك کار دەکات.

٣- زمانی سرووشتی لە رەهەندی جوگرافی پرش و بڵاوەوە قسەکەرێکی دیاریکراوی هەیە.

٤- زمانی سرووشتی لە تۆرمەیەکەوە بۆ تۆرەمەیەکی دیکە دگوازرێتەوە.

بە چاولێکردن لە مێژووی پرۆژە زمانییە دەستکردەکان دەکرێ دان بەوەدا نێین، کە زۆربەی ئەم زمانانە بە تایبەتی زمانە دەستکردە داهێنراوەکان لە ماوەی سەدەی حەڤدەهەم تا نۆزدەهەم دا بەر لەوەی ئامرازی پەیوەندی گرتن بن بەرپرچ دەرەوەی گیانی فەلسەفی و رامانەکانی زمانی خۆیان بوون. لە راستیدا لە سەدەکانی ناوەڕاست دا کاتێك کە زمانی لاتین رۆڵی زمانێکی ناونجی لە ناو تاکە خوێندەوارەکان دا گێڕا هیچ کەس گوێی نەدەدایە گرفتی زمانی، بەڵام لە ماوەی سەدەکانی حەڤدەهەم و هەژدەهەمدا لەگەڵ بەرجەستەبوونی شووناسی نەتەوەیی و ئەو شووناسی زمانییەی وڵاتانی ئەورووپایی، لاتینی ئەو بەهایەی پێشووتری خۆی لە دەست دابوو و ئەورووپا لە بوونی بۆشایی زمانێکی هاوبەش رەنج و ئازاری دەچێشت. لە لایەکی دیکەوە بە زیادبوونی رادەی دۆزینەوە جوگرافییەکان و پەرەسەندنی بازرگانی نێونەتەوەیی پێویستی بە بوونی زمانێکی هاوبەش زۆر بە توندی هەست پێ دەکرا. لە ژێر کاریگەری ئاوەزمەندان و هاوەڵانی دایرەتولمەعارف، سیستەمەکانی هەڵێنجان و وێنا هەڵگرتنەوە / پاسیگرافی باو بوو. بە

سەرنەکەوتنی ئەم جۆرە زمانانە کە زۆربەیان هیچ خزمایەتی و هاوچەشنییەکیان لەگەڵ زمانە سرووشتییە ئاشناکان بۆ خەڵکی نەبوو، لێکۆڵەران و هاوکارانی داهێنەری زمانە دەستکردەکان، روویان لە دروستکردنی گەلێك زمان لە سەر بنەمای نموونە و سومبوولەکانی زمانە سرووشتییەکان کرد. لە ماوەی ئەم سەدەیەی دواییدا لە سەد زمانی دەستکرد لە سەر بنەمای سومبوولە ئەزموونی و سرووشتییەکان داهێنران کە سێ زمانی سپرانتۆ، ڤێلاپووك و ئایدیۆ لە زمانەکانی دیکە سەرکەوتووتر بوون. ئەم سەرکەوتنانەش کاتی و سنووردار بوون. سپڕانتۆ و زمانە دەستکردەکانی دیکە بە گەلێك هۆ پەرەیان نەسەند. یەکەم هەر لەگەڵ ئەوەدا کە ئەم زمانانە کۆمەڵێکیان بۆ قسەکردن دەدۆزییەوە، هەر لە خۆوە دەگۆڕدران، بریتی لەوە کە ئەم گۆڕانە بەرهەمی کاریگەری زمانی زگماکی قسەکەران یان گۆڕانی دەروونی و لە ئاکام دا ئەنقەستی نەبوو و یان لە ئەنجامی چاکسازییەکی ئەنقەستانە و ئاگایانە بوو.

هەر وەك سەبارەت بە سپڕانتۆ و کۆمەڵەی لایەنگری ئایدۆدا بینیمان هەر ئێستاش ژمارەیەکی زۆر هەن کە لە راستیدا قسەکەری خۆماڵی سپڕانتۆن و لە لایەن دایك و باوکی سپڕانتۆ زمانەوە پەروەردەکراون و هەر لە منداڵییەوە وەك زمانی ئاسایی بنەماڵەیی کەڵك لە زمانی سپڕانتۆ وەردەگرن. لە راستیدا قسەکەرە خۆماڵییەکانی سپڕانتۆ هێندە کەمن کە لە کۆی ئەوان ناکرێ بۆ دیاریکردنی زمانێکی ستاندارد کەڵك وەرگرین.

گرفتێکی دیکەی ئەم کۆمەڵە زمانانە ئەوە بوو کە ئەم زمانانە لە بنەڕەت دا لە لایەن خەڵکی ئەورووپای رۆژئاوایی و بۆ کەڵك وەرگرتنیان لە رۆژئاوادا گەڵاڵە کرابوو — کە زۆر روونە بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ هەموو جیهاندا یەکسان نەبوو. هەر بۆیەش لە ئاکام دا زمانێکی وەك سپڕانتۆ هەرچەندە بۆ قسەکەرانی زمانەکانی سەر بنەماڵەی هیندۆ ئەورووپی نوسخەیەکی سادەکراو لە زمانی زگماکیان دەهاتە هەژماردن، بەڵام بە هۆی بوونی بەش و پاژگەلێکی وتەیی جۆراوجۆر و گوتەزاگەلێکی واتایی تایبەت بۆ خەڵکی زۆربەی شوێنەکانی دیکە نائاشنا و نامۆیە.

گرفتەکەی دیکە پرسێکی ریشەییە. یەکێك لە گریمانەگەلی بنەڕەتی زمانی جیهانی لە چاخی ئێستادا، رەهەندی گشتی یان جیهانی فێرخوازانی زمانە. منداڵان لە سەرانسەری جیهان دا، بە چاوپۆشی کردن لە کۆمەڵگا یا کولتوورێك کە لەودا گەشە دەکەن و چاوپۆشی کردن لە جۆری پەروەردەکردنێك کە لە بنەماڵەدا هەیانە لە فێربوونی زمان دا پێڕەوی لە نموونەیەکی نەگۆڕ دەکەن. ئەم پرسە زانایانی بۆ ئەو بیر و بۆچوونە پاڵ پێوە ناوە کە دەبێ زمان خاوەنی پێکهاتەیەکی ژێنێتیکی بێ کە لە رێگای خەملاندن و کاملبوون لە ماوەی سەدان ساڵ دا بەرهەم هاتووە و لە کاتی لە دایکبوونی زاتی هەموو منداڵ و مرۆڤێکە. لە راستیدا زمانێك کە منداڵ لە کۆمەڵگای خۆیەوە فێری دەبێ، وەك رووکەشێکە کە لە سەر ئەم پێکهاتە ژێنێتیکییە رادەوەستێ. دۆزینەوەی بنەمایەکی هاوبەش بۆ هەموو زمانەکانی جیهان، واتە تەنیا کەڵك وەرگرتن لەو دەنگانە، چینەکانی وێناکردن، پێکهاتە و واتاکان کە بۆ هەموو تاکێکی مرۆڤایەتی ئاشنا بن، کارێکی تەواو نەشیاو و نەگونجاوە، هەرچەندە زماننناسە مەزنەکان وەك ترۆبێتسکیش ویستوویانە بیخەنە خانەی پڕاکتیکەوە. لە لایەکی دیکەوە پشت بەستن بە زمانە دەستکردەکان لە سەر بنەماڵەیەکی زمانی بە شێوەیەکی لاوەکی و حاشاهەڵنەگر نوێنەر جۆرێك بەها دانانە: نیشاندەری جۆرێك سازانی کولتووری گریمانەکراو یان باڵادەستی رەگەزییە. بە واتایەکی دیکە زمانێکی دەستکرد لە لایەکەوە لە نەبوونی بەرهەمگەلی زانستی، ئەدەبی، هونەری وەك پشتیوانی زمانی خۆی رەنج و ئازار دەچێژێ و لە لایەکی دیکەوە بە هۆی پێکهاتی وابەستەی خۆی بە یەکێك لە بنەماڵە زمانییەکانەوە، لەگەڵ دژایەتی یان بێ سەرنج دانی قسەکەرانی بنەماڵەکانی دیکەی زمانی رووبەڕوو دەبێتەوە. بە پەی بردن بەم راستییە کە زمانێکی تەواو دەستکرد پەرەناگرێ، لەم ساڵانەی دواییدا رێگاچارەیەکی دیکەیان پێشنیار کردووە و ئەویش ئەوەیە کە وێنەی ساکار کراوی زمانێکی نەتەوەیی کە بە کردەوەش قسەی پێدەکرێ، داهێنرێ. نموونەیەکی بەناو بانگی ئەوە ئینگلیزی پایەییە، بەڵام بەداخەوە بنەمایەك کە ئینگلیزی پایە لە سەر ئەو دانراوە بنەمایەکی دروست نیە و وەك شێوەی ساکار کراوی زمانی ئینگلیزی بە هیچ شێوەیەك جێگای دڵخۆشی و رازیبون

نییە و تەنانەت دەرەجەی کارایی ئەو لە زمانە ئاوێتەییە خوود جۆشەکانی وەك "پی جین چینی" کەمترە. هەڵبژاردنی ٨٥٠ وشەی ئەو تەواو دڵخوازانە ئەنجام دراوە و وشگەلێکی کەم بەهای وەك sticky تێدا هاتووە لە حاڵێك دا وشەگەلێکی زۆر بەهادارتر وەلانراون. واتایی، بریتی لە واتای راستەقینە و مەجازی هەمان واتای وشە ئاساییەکانی ئینگلیزییە، بە بێ هیچ سەرنجدانێك بەم راستییە کە هەرێمی واتایەك کە بۆ هەر وشەیەك لە زمانی ئینگلیزیدا هەیە بۆ قسەکەرانی زمانەکانی دیکە تەواو تازە و نوێیە.

ئاراستەی پەرەسەندنی جیهانی زمانێکی سرووشتیش پێشینەیەکی هێندە لەمێژینەی نیە. یەکەم هەوڵەکان لە سەدەی حەڤدەهەم و هەژدەهەم دا لە راست بووژانەوە و نۆژەن کردنەوەی زمانێکی مردوودا واتە زمانی لاتیندا ئەنجام درا کە سەرکەوتنێکی ئەوتۆی وەدەست نەهێنا (هەڵبەت لە سەدەی بیستەم دا گەلاڵەی بووژانەوەی زمانی مردووی عیبری لە ئیسرائیل بە گەلێك هۆی ئایینی، رەگەزی و ژیۆپۆلێتیکی سەرکەوتنی بەدەست هێنا). لە بەرامبەر کەڵك وەرگرتن لە زمانێکی مردوو وەك ئامراز و کەرەسەیەکی پەیوەندیگرتنی نێونەتەوەیی، رێگاچارەیەکی بەرچاوی دیکە پێشنیار کرا کە بریتی بوو لە هەڵبژاردنی زمانێکی سرووشتی بەکەڵك بۆ ئەم مەبەستە کەڵکی لێ‌وەرگیردرێ. تاڕادەیەك لە ١٦٥٠ تا ١٧٥٠فەڕەنسا لە بواری فیکری و سیاسی لە ئەرووپادا لە نەتەوەکانی دیکە لە سەرووتر بوو و هەر بەم هۆیەشەوە، زمانی فەڕەنساش وەك زمانێکی یارمەتیدەری نێونەتەوەیی پەرەی سەند. هەڵبەت بەم هۆیە تایبەتمەندییەکی باش لە زاتی زمانی فەڕەنسی بە بەراورد لەگەڵ زمانەکانی دیکە نەبوو، بەڵکو تەنیا پەیوەندی بە هۆگەلێکی نازمانییەوە هەبوو. زمانی ئینگلیزی بەرە بەرە لە ماوەی دوو سەدەی نۆزدە و بیستەم دا، پلەی خۆی وەك یەکەمین زمانی نێونەتەوەیی سەلماند کە هۆی ئەم دیاردەیەش سەرەتا بە قەرزباری پێشکەوتوو بوونی ئینگلیز و دواتر ئەمریکا لە بوارەکانی بازرگانی، پیشەسازی و زانستەکان دا بوو و سرووشتییە خەڵك هەمیشە زمانێك وەك زمانی دەرەوەیی و بیانی خۆیان هەڵدەبژێرن کە بتوانن لە کەڵك وەرگرتنی ئەو ئەوپەڕی کەڵك و سوود وەرگرن.

بەڵام پەرەسەندنی زمانێکی سرووشتی وەك زمانێکی جیهانی، گەلێك لایەنی نێگەتیڤی سیاسی کۆمەڵایەتیشی هەیە. بە واتایەکی دیکە، لە سەد و پەنجاساڵی رابردوودا، هۆکارێکی دیکە سەریهەڵدا و لەگەڵ ئینگلیزی، فەڕەنسا یان هەر زمانێکی سرووشتی دیکە وەك زمانی نێونەتەوەیی رکابەرایەتی کرد، ئەم هۆکارە نەتەوەخوازی نوێیە. لە سەردەمی شۆڕشی فەڕەنسا و بە شێوەیەکی وردتر و دروستتر دوای رووخانی ناپلیۆن، هەستی نەتەوەخوازی تارادەیەك لە هەموو نەتەوە بچووك و گەورەکان دا، بە شێوەیەکی رۆژ لە دوای رۆژ و بەردەوام گەشەی کرد و حەزی خەڵکی هەموو وڵاتێك ئەوە بووە کە زمانی خۆیان وەك هێمای نەتەوەیی خۆیان بەکار بێنن، هێمایەك کە رەنگە لە هەموو شتێك زیاتر پێی وابەستە بن و لە هەموو شتێك کەمتر ئامادەن دەستی لــێ‌هەڵگرن. هەربۆیە دژایەتی کردن لەگەڵ زمانی ئینگلیزی یان هەر زمانێکی سرووشتی دیکە هەروا بەردەوام گەشەی کردووە. جگە لەوەش زیادبوونی رۆژ لە دوای رۆژی حەشیمەتی ئینگلیزی زمانەکان کە ئینگلیزی زمانی زگماکی ئەوان نیە گۆڕانکاری گەلێکی بەرچاوی زمانی بە شێوەگەلێکی چاوەڕوان نەکراو، یەکێکە لە دەرکەوتە حاشاهەڵنەگر و خۆنەبوێرەکان.

ئاراستەی پلان دانانەکانی زمانی لە راستیدا دەرئەنجامێکە لەو سێ ستراتیژییەی کە لە سەرەوەدا باسکران کە پشتیوانی ماڵی (دراوی) و یاسایی دەوڵەت و حکوومەت لە ناوچە جوگرافییە جیاوازەکان و دیاریکراوەکان شیاوی بەڕێوەبردنە. حکومەتە جۆراوجۆرەکانی دونیا سەبارەت بە ئاراستەی وەرگێڕان زۆربەیان دژکردەوەیەکی پۆزەتیڤ و باشیان هەیە، بەڵام لە بواری پەرەسەندنی زمانێکی سرووشتییەوە وەك زمانی جیهانی و هاندانی کەڵك و کارایی زمانە دەستکردەکان ئاراستە و رووانگەگەلێکی تەواو خۆپارێزانەیان هەیە بە تایبەتی سەبارەت بە نموونەی دووهەم. یەکێك لە بەرچاوترین هۆکارەکانی سەرنەکەوتنی سیاسەتەکانی پلان دانانی زمانی، دوژمنایەتییە نەتەوەیی و خێڵەکییەکانە کە سرووشتیی پانتایی و فراوانی ئەو بەرەو پرسگەلی زمانیش رادەکێشرێ و دەبێتە لەمپەری سەر رێگای سیاسەتەکانی یەك دەست بوونی زمانی. لە لایەکی دیکەوە نابێ کاریگەری پەیوەندی

نێونەتەوەییش لە بیر بکەین. پێدەچێ بە هۆی تێکچوونی پەیوەندی دەرەوەیی لەگەڵ وڵاتێك بۆ وێنە ئینگلیزی زمان — وەك ئەمریکا — سیاسەتەکانی راهێنان و فێرکردنی زمانی ئینگلیزی بەرتەسك بکرێ یان بەتەواوی داخرێ. لە بواری زمانە دەستکردکانیشەوە حەز و بەریانی کەم، زۆر کەم لە هاندانی کارایی و کەڵکی ئەم جۆرە زمانانە لە لایەن دەوڵەتانی جیهانەوە بەبەرچاو دەکەوێ. راستییەکەی ئەوەیە کە زۆربەی سیستەمە حکوومەتییەکان لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ پرسی زمانی دەستکرددا خۆیان لە گرفتێکی دوو روانگەییدا دەبینن. روانگەی پەیوەندی جیهانی، کە هیچ هەڵگرێکی ناسراوی نیە جگە لە گرووپە کەمینە ئاشتیخوازەکان و روانگەی جیاوازی زمانی نەتەوەیی، رەگەزی، کە زۆرینەی خەڵکی وڵات و حیزبە سیاسییەکان لایەنگری ئەون. دەبێ لە بەراورددا دان بەوەدا بنێین کە هەروەك نەبوونی شووناسێکی کولتووری و کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی نەبوونی زمانە دەستکرد و ناسرووشتییەکان لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا شووناسی کولتووری، کۆمەڵایەتی، رەگەزی بە جیاوازی زمانە سرووشتییەکان بەرچاوترین و زەقترین لەمپەری پەرەسەندنی جیهانی ئەوانە دادەنرێ.

کەواتە دوایین رێگاچارە چیە؟

نە وەرگێڕانی زمانێك بۆ زمانێکی دیکە رێگاچارەی لێبڕاوە و نە بوژانەوەی زمانێکی مردوو بە کەڵك دێ، نە زمانە دەستکردەکان دەردێك دەرمان دەکەن و نە پەرەسەندنی زمانێکی سرووشتی، کەواتە ئاساییە کە پلان دانانی زمانیش وەك پێڕەوێك لە هۆکارەکانی سەرەوە کارایی و سوودێکی ئەوتۆی نیە.

یسپیرسین لە دوایین نووسراوەکانی تەمەنی خۆیدا نائومێد لە کاری کارایی و تاکەکەسی زمانە دەستکردەکان، پێشنیاری ئەوەی کردبوو کە زمانە دەستکردەکان وەك زمانی دووهەم لە تەنیشت زمانی زگماکی کەڵکیان لــێ‌وەرگیرێ. ئەو پێی وابوو کە راهێنان و فێرکردنی زمانی دەستکرد لە قۆناغەکانی خوێندنی بەرزدا دەتوانێ پێداویستی زۆربەی کەسانێك کە پێویستیان بە پەیوەندی لەگەڵ جیهانی دەرەوە لە سنوورەکانی زمانی

خۆیان هەیە دابین و چارەسەر بکا. ئەم ئایدیایە ڕێگاچارەیەکە بە مەرجێك کە پشتیوانی بەهێزی سیاسی و ئابووری دامەزراوە نێونەتەوەییەکانی وەك یەکێتی ئەورووپای هەبێ. ناکرێ چاوپۆشی لە ڕۆڵی ئینتەرنێتیش بکەین، بە پێکهاتنی گەلێك سایتی سەرنج ڕاکێش سەبارەت بە دروستکردنی زمان، دەکرێ بۆ پایە و بنەماکانی کار و زانیاری بەسوود گەلێك دەرئەنجامی بەسوود وەرگرین. هەروەها دەکرێ لە زمانێکی دەستکرد بە شێوەیەکی هاوتەریب لەگەڵ زمانی ئینگلیزی کەڵکی لـێوەرگرین. لە لایەکی دیکەوە کەڵك لە تێکەڵاوێك لە ئامێری وەرگێڕان و زمانە دەستکردەکان وەرگرین بەو واتایە کە پێکهاتی پڕۆگرامی ئامێرێك یا کەرەسەیەکی وەرگێڕان لە سەر زمانێکی دەستکرددا دانێین کە بتوانرێ زۆر بە ئاسانی زمانەکانی جیهانی پێ وەرگێڕین. ڕێگاچارەیەکی دیکە، کەڵك وەرگرتن لەگەڵ پڕۆگرامەکانی زمانی و پەرەسەندنی کارایی زمانێکی سرووشتییە وەك زمانێکی جیهانی. هەڵبەت دەبێ ئەوەشمان لە بەرچاو بێ کە پێویستی بە تێگەیشتن و لێك تێگەیشتنی بەرامبەر و پێویستی بەپاراستنی شوناسی نەتەوەیی و خێڵەکی، زۆرجار بۆ کۆمەڵگا و وڵاتانی جیهانی پێکناکۆك و دژ بە یەکترییە. یەکەمینیان پێویستی فێربوونی زمانێکی نێونەتەوەیی و لە بیر کردنی تایبەتمەندییەکانی نەتەوەیی هان دەدا و دووهەمینیان نەبوونی متمانە بە توخمە بیانییەکان و پێبەندی بە کولتووری دووزمانی نەتەوەیی.

کارایی سیاسەتەکانی خوێندن و ڕاهێنانی دوو زمانی و چەند زمانی لە وڵاتە جۆراوجۆرەکانی جیهان دا ڕێگاچارەیەکە بۆ ئەم گیر و گرفتە بەڵام، کەڵگ وەرگرتنی سیاسەتەکانی ڕاهێنانی زمانی لەم ئاستەدا چ لە ڕەهەندی زمانی و چ لە ڕەهەندی ماڵی(دراوی)یەوە پێویستی بە پشتیوانی نێونەتەوەیی و پێویستی بە هاوکاری هەموو لایەنەی وڵاتانی جیهانە.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا دەبێ دان بەوەدا نێین کە تەنانەت ئەگەر ئێمە بە دۆخێکی ئایدیاڵیش بگەین کە هەستیاری نەتەوەیی نیشتیمانی نەبێتە لەمپەر لەو، کە زمانی نەتەوەیەکی دیکە وەك ئامرازی پەیوەندی گرتنی جیهانی هەڵبژێرین، بەو حاڵەش یەکێتی

زمانی لە ئاستی جیهانیدا وەدی نایەت. بۆ ئەوەی یەکێتی زمانی بەدەست بێ و بپارێزرێ، ڕەگەزی مرۆڤ دەبێ زۆر لەوە زیاتر کە ئێستا دەتوانێ یان نیشان دەدا کە لە داهاتوودا بتوانێ، هێزی قەبووڵ کردن و پێڕەوی کردن لە یاساگەلێکی وشك لە تەواوی لایەن و ڕەهەندەکانی زمانی بریتی لە دەنگ، ڕێزمان، وشە، واتا و تەنانەت ڕێنووسی وشەکانی هەبێ. کاتێك کە زمانێکی هەڵبژێردراو تەواو پەرەی سەند، هەر لە خۆوە بە سەر زاراوەگەلێك دا دابەش دەبێ، چونکە ئەم زمانە لە لایەن قسەکەران و ئاخاوتنکەرانی زمانە جۆراوجۆرەکانەوە فێر دەکرێ و سازگاری و گونجانە جۆراوجۆرەکان بە خۆوەدەگرێ. زاراوەکان لە ئاکامی گۆڕانێکی دەروونی لە لایەك و لە ئەنجامی قەرزوەرگرتن لە لایەکی دیکەوە، زۆر بە زوویی لە یەکتری دوور دەکەونەوە تا ئەوەی کە دوای چەندین سەدە دووبارە هەر لە هەمان زمانی یەکەی جیهانی کۆمەڵێك زمانی جۆراوجۆر و جیاواز پێك دێن و تەواوی گرفتەکانی وەرگێڕان، فێربوونی زمانی بیانی و دەرەوەیی و هەتا دوایی سەرلەنوێ دەست پێدەکاتەوە.

کتێب نامە

سەرچاوە فارسییەکان:

١ — اچسون، جین. *زبانشناسی همگانی*. ترجمه حسین وثوقی، تهران: کتابسرا، ١٣٦٣.

٢ — امامی، کریم، *از پست و بلند ترجمه*. تهران: انتشارات نیلوفر، ١٣٧٣.

٣ — باطنی، محمد رضا. "ترجمهء ماشینی". *مسایل زبان شناسی نوین*. تهران: آگاه، ١٣٥٤.

٤ — باطنی، محمد رضا، *زبان و تفکر*. تهران: کتاب زمان، ١٣٥٤.

٥ — بدوی، عبدالرحمن. "فن ترجمه و انتقال فلسفه یونانی به جیهان اسلام". ترجمه اسماعیل سعادت. *گزیده مقالەهای نشر دانش*. تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ١٣٧٦.

٦ — بی یرویش، مانفرد. *زبان شناسی جدید*. ترجمه محمد رضا باطنی. تهران: ئ‌گاه ١٣٥٦.

٧ — پازارگادی، علاء الدین. "هنر و فن ترجمه". *مجموعه مقالات سمینار بررسی مسایل ترجمه*. جهاد دانشگاهی علامه طباطبایی. ١٣٦٤.

٨ — ترادگیل، پیتر. *درآمدی بر زبان و جامعه*. ترجمه محمد طباطبایی. تهران. انتشارات آگاه، ١٣٧٦.

٩ — چامسکی، نوام. *دانش زبان*. ترجمه: علی درزی، تهران: نشر نی، ١٣٨٠.

١٠ — دلیل، ژان. *تحلیل کلام: روشی برای ترجمه*. ترجمه: اسماعیل فقیه، تهران: انتشارات رهنما، ١٣٨١.

١١ — رابین، سی. "ترجمه از دیدگاه زبان شناسی" ترجمه پرویز بیرجندی. *فصلنامه ترجمه*. جهاد دانشگاهی دانشگاه علامه طباطبایی شماره ٣و ٤ بهار و تابستان ١٣٦٦.

١٢ — ساغروانیان، سید جلیل. *فرهنگ اصطلاحات زبانشناسی*. مشهد: نشر نما، ١٣٦٩.

١٣ — شفیعی، محمد، *کلیاتی در باب پیدایش زبان و تحولات آن*، انتشارات دانشگاه پهلوی. ١٣٤٦.

١٤ — صاحب الزمانی، ناصرالدین. *زبان دوم*. تهران: انتشارات عطائی، ١٣٥٥.

١٥ — صفارزاده، طاهرة، *اصول و مبانی ترجمه*، تهران: کتابفروشی خیام، ١٣٦٣.(بەشێك لەم کتێبە لە لایەن هاوڕێی خۆشەویستم، کاك قادر وریا وەرگێڕدراوە بە کوردی کە دەزگای چاپ و پەخشی خانەی وەرگێڕان لە قەوارەی کتێبێکی گیرفانی دالەگەڵ چەند وتارێکی دیکە چاپ و بڵاوی کردۆتەوە. وەرگێڕی کورد).

١٦ — صفوی، کورش. *درآمدی بر زبانشناسی*. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ١٣٦٠.

١٧ — صفوی، کورش. "نسبیت در ترجمه" *مجموعه مقالات سمینار بررسی مسائل ترجمه*. جهاد دانشگاهی دانشگاه علامه طباطبایی. ١٣٦٤.

١٨ — صفوی، کورش، گفتارهایی در زبان شناسی. تهران: انتشارت هرمس ١٣٨٠.

١٩ — صلح جو، علی. "بحثی در مبانی ترجمه". *گزیده مقالەهای نشر دانش*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ١٣٧٦.

٢٠ — عاصی، مصطفی. "کاربرد کامپیوتر در زبانشناسی و فرهنگ نگاری". *مجموعه مقالات نخستین کنفرانس زبانشناسی نظری و کاربردی*. به کوشش محمد دبیر مقدم. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، ١٣٧٢،

٢١ — عاصی، مصطفی. *واژگان گزیده زبانشناسی*. تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ١٣٧٥.

٢٢ — کاتسنر، کنت. *زبان های جیهان*. ترجمه رضی هیرمندی. تهران. مرکز نشر دانشگاهی. ١٣٧٦.

٢٣ — کالوه، لویی ژان. *درآمدی بر زبان شناسی اجتماعی*. ترجمه محمد جعفر پوینده. تهران: انتشارات قلم، ١٣٧٨.

٢٤ – کولرز، پال. "ترجمه و دوو زبانگی". ترجمه بهروز عزبدفتری. ***مجله دانشکده ادبیات تهران***. سال ٢٥. شماره ٤ – ١. پاییز ١٣٦٢.

٢٥ - لطفی پورساعدی، کاظم. ***درآمدی به اصول و روش ترجمه***. تهران: مرکز نشر دانشطاهی، ١٣٧١.

٢٦ – لودو ویسی، جیمز. ***منشاء زبان***. ترجمه قاسم کبیری. تهران: انتشارات رهنما. ١٣٦٩.

٢٧ – مختاری اردکانی، محمد علی. ***هفده گفتار در اصول***، روش و نقد ترجمه. تهران: انتشارات رهنما. ١٣٧٥.

٢٨ – مدرسی، یحیی. ***درآمدی بر جامعه شناسی زبان***. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی. ١٣٦٨.

٢٩ – مذکور، ابراهیم. نهضت ترجمه در جهان اسلام. ترجمه اسماعیل سعادت. ***گزیده مقالەهای نشر دانش***. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ١٣٧٦.

٣٠ – مشیری، مهشید. ***ده مقاله درباره زبان***، فرهنگ، تهران: نشر البرز. ١٣٧٣.

٣١ – موقن، یداللّه. زبان، ***اندیشه و فرهنگ***. تهران انتشارات هرمس، ١٣٧٨.

٣٢ – مینوو‌ا، شیگئو، ترجمه: آینـــه سرزندگی فکری ملتها. ترجمه ناصر ایرانی. ***گزیده مقالەهای نشر دانش***. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ١٣٦٠.

٣٣ – نایدا، یوجین. " ***نقش مترجم***". ترجمه سعید باستانی. گزیده مقالەهای نشر دانش. تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ١٣٧٦.

٣٤ – نایدا، یوجین. "ترجمه از دیدگاه جامعەشناسی زبان". ترجمه مهشید مشیری. ***فصلنامه ترجمه جهاد دانشگاهی***. دانشگاه علامه طباطبایی. شماره ٢، زمستان ١٣٦٥.

٣٥ – نجفی، ابولحسن. "مساله امانت در ترجمه". ***گزیده مقالەهای نشر دانش***. تهران: مرکز نشر دانشگاهی. ١٣٧٦.

٣٦ – نجفی، ابولحسن. "آیا زبان فارسی در خطر است؟". ***گزیده مقالەهای نشر دانش***. تهران: مرکز نشر دانشگاهی. ١٣٧٦.

٣٧ – واینرایش، آوریل. ***برخورد زبان ها*** . ترجمه ناصر بقایی و حمید سرهنگیان. تبریز: دانشگاه آذرآبادگان، ١٣٥٥.

٣٨ – پول، جرج. ***نگاهی به زبان (یک بررسی زبانشناختی)***. ترجمه نسرین حیدری، تهران: سمت، ١٣٧٤.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان:

1- Arnold, David, *Machine translation: an introductory guide:* oxford. Blackwell. 1994.

2 – Basnett, Susan, *translation: History and culture.* London. Pinter publishers. 1990.

3 – Borgmann, Albert, *The Philosophy of language.* Nether lod: Hague. 1974.

4 – Bailey, chrisg. *English as a world language.* London: CUP. 1982.

5 – Cooper: Conrod the Spread of English: *The sociology of English as an additional language.* Rowley. Mass. Newbury House. 1977.

6 – Cobarrubias, J. *Progress in Languge Planninag*, Berlin: Mouton. 1983.

7 – Collins, N. *An Ensyclopedia of language*. London and Newyork: Routledge. 1990.

8 – Crystal, David, *The Cambridge Ensclopedia of language*. Newyork: Cambridge university press. 1997.

9 – Crystal, David, *English as a global language*. Newyork. Cambridge university perss. 1998.

10 – Diamond, A. S. *History and origin of language*. London: Methuen. 1959.

11 – Eco, umberto. *the search for the perfect language*. London: Fontana perss. 1997.

12 – Edwards, John language. *Society and identity*. oxford: Blackwell, 1985.

13 – Edwards, John. *linguistic minorties, policies and pluarilism*. London: Academic press. 1984.

14 – Finlay, Frank. Translating. London: Teach yourself Books, 1971.

15 – Gros Jen, F. life with two languages: an introduction to bilingualism. Blackwell. 1982.

16 – Large. J. a. *the foreign – language barrier: Problems in communication*. oxford: Blackwell. 1983.

17 – Large, J. a. *the artificial language movement*. oxford: Blackwell. 1985.

18 – Pei. M. *One Language for the world*. Newyork: Deuin – Adaor, 1958.

19 – Pinker, steven. *the language Instinct*. Newyork: Harper Perennial. 1995.

20 – Schubert, klus. *Interlinguistics: Aspects of the Science of planned langages*. Berlin: Newyork. Moutoa de Gruyter. 1989.

21 – simmons, Tom. *one language, one world*. Newyoek: Harper Perennial. 1983.